Mat. 21. b. 13
marci 11. c. 17

τῷ ἱερῷ. οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ·

templo. Principes autem sacerdotum & Scribæ, & primores plebis studebant eum perdere:

templo. Principes autem Sacerdotum & Scribæ & principes plebis quærebant illum perdere:

Καὶ οὐχ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων.

48 Nec inueniebant quid facerēt: totus enim populus pendebat ab ipso, quum eum audiret.

48 Et non inueniebant quid facerent illi: omnis enim populus suspensus erat audiens illum.

Κεφάλαιον κζ

CAP. XX.

CAP. XX.

Mat. 21. c. 23
marci 11. d. 27

ΚΑὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

1 ET factum est quodam dierum illorum quum ipse doceret populum in templo, & euangelizaret, superuenerūt principes Sacerdotum & Scribæ, cū Senioribus,

1 ET factum est in una dierum, docente illo populum in templo, & euangelizante, conuenerunt principes Sacerdotum & Scribæ cum Senioribus,

Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

2 Et dixerunt ei, Dic nobis qua auctoritate ista facias, aut quis ille sit qui dedit tibi istam auctoritatem.

2 Et aiunt, dicentes ad illum, Dic nobis in qua potestate hæc facis, aut quis est qui dedit tibi hāc potestatem.

Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ εἴπατέ μοι,

3 Respondens autem Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandā. Dicite igitur mihi,

3 Respondens autem Iesus dixit ad illos, Interrogabo uos & ego unum uerbum: respōdete mihi,

Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

4 Baptismus Iohannis è cælo erat, an ex hominibus?

4 Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus?

Οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες, Ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

5 At illi ratiocinati sunt apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

5 At illi cogitabant intra se, dicentes, Quia si dixerimus De cælo: dicet, Quare ergo non credidistis illi?

Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς· πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota plebs lapidabit nos. persuasum enim est ei, Iohannem Prophetam esse.

6 Si autē dixerimus, Ex hominibus: plebs uniuersa lapidabit nos. certi sunt enim Iohānē Prophetā esse.

Καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν.

7 Responderunt igitur se nescire vnde *esset.*

7 Et responderunt se nescire unde esset.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

8 Tum Iesus dixit eis, Neque ego dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

8 Et Iesus ait illis, Neque ego dico uobis in qua potestate hæc facio.

Esa. 5. a. 1
iere. 2. d. 21
mat. 21. d. 33
marci 12. a. 1

Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς· καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

9 Cœpit autem dicere ad plebē parabolam hāc, Quidam plātauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregre abfuit multum tempus.

9 Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hāc, Homo quidam plātauit uineā, & locauit eā colonis: & ipse peregre fuit multis temporibus.

Καὶ ἐν καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. Οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν ἐξαπέστειλαν κενόν.

10 Et in tempore misit seruum ad illos agricolas, vt darent ex fructu vineæ: qui cæsum illum ablegarunt inanem.

10 Et in tempore misit ad cultores seruum, ut de fructu uineæ darent illi: qui cæsum dimiserunt eum inanem.

Καὶ προσέθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον· οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐξαπέστειλαν κενόν.

11 *Ille* verò perrexit alterum seruum mittere: at ipsi hunc quoque cæsum & contumelia affectum ablegarunt inanem.

11 Et addidit alterum seruum mittere. Illi autem hunc quoque cædentes, & afficientes contumelia dimiserunt inanem.

Primores populi, οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ. Hi sunt qui paulo pòst vocantur Seniores, & Seniores populi, Mat. 21. v. 23, & ἄρχοντες alibi, vt diximus suprà, 14. v. 1.

IN CAPVT XX.

1 Superuenerunt, ἐπέστησαν. Vulgata, Conuenerunt, συνῆλθον. Erasmus in annotationibus, Adorti sunt, id est ἐπῆλθον. Vide suprà, 2 b. 9. 2 Dixerunt, εἶπον. Participium λέγοντες quod subiicitur, redundat ex Hebræorum idiotismo, vt diximus suprà, 7. v. 39.

Καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον· οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

12 Et perrexit mittere tertium: at illi & istum vulneratum eiecerunt.

12 Et addidit tertium mittere: qui & illum uulnerantes eiecerunt.

Εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, Τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν· ἴσως τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forsitā quum hunc viderint, reuerebuntur.

13 Dixit autem Dominus uineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectū: forsitan quum hunc uiderint, uerebuntur.

Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτόν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία.

14 Viso autem eo agricolæ colloquuti sunt inter se, dicentes, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, vt nostra fiat hæreditas.

14 Quem quum uidissent coloni, cogitauerunt intra se, dicentes, Hic est hæres: occidamus illum, ut nostra fiat hæreditas.

Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. Τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος;

15 Et eiectum eum extra vineā, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?

15 Et eiectum illum extra uineam occiderūt. Quid ergo faciet illis dominus uineæ?

Ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον, Μὴ γένοιτο.

16 Veniet & perdet agricolas istos, & dabit vineam aliis. Hoc autem quum audissent, dixerūt, Absit.

16 Veniet & perdet colonos istos, & dabit uineam aliis. Quo audito dixerunt illi, Absit.

Psal. 117. c. 22
esa. 28. d. 16
act. 4. b. 11
rom. 9. g. 13
1. pet. 2. a. 8

Ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε, Τί οὖν ἐστι τὸ γεγραμμένον τοῦτο, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud est ergo quod scriptū est, Quem lapidem reprobauerūt ædificantes, is factus est caput anguli?

17 Ille autē aspiciens eos, ait, Quid est ergo hoc quod scriptum est, Lapidem quem reprobauerūt ædificantes, hic factus est in caput anguli?

Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

18 Quisquis ceciderit super illū lapidem, conquassabitur: super quem autem ceciderit, dissipabit eum.

18 Omnis qui ceciderit super illū lapidē, cōquassabitur, super quē autem ceciderit, comminuet illum.

Καὶ ἐζήτησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.

19 Tum studuerunt principes Sacerdotum & Scribæ iniicere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduersus ipsos dixisse similitudinem istā.

19 Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ mittere in illum manus illa hora: & timuerunt populum: cognouerūt enim quòd ad ipsos dixerit similitudinē hāc.

Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι· ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.

20 Itaque obseruantes *eum*, miserunt insidiatores, qui se iustos esse simularent: vt carperēt eius sermonem, udituri eum imperio & potestati Præsidis.

20 Et obseruantes, miserūt insidiatores qui se iustos simularent: ut caperent eum in sermone, ut traderent illum principatui & potestati Præsidis.

Matth. 22. b. 16
marci 12. b. 13

Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις·

21 Qui interrogauerunt eum, dicentes, Magister, scimus te rectè dicere & docere, nec accipere personam, sed viam Dei in veritate docere:

21 Et interrogauerunt eū, dicentes, Magister, scimus quia rectè dicis & doces, & non accipis personam, sed uiam Dei in ueritate doces:

20 Itaque obseruantes *eum*, καὶ παρατηρήσαντες, id est captantes. Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio: nisi libeat subaudire τὸν καιρόν, & seruata aoristi significatione, interpretari, Et obseruato tēpore opportuno. Vt carperent eius sermonem, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου: id est, vt aliquid ex ipsius sermone arriperent, & hac occasione calumniam ei struerent. Sic enim hoc loco explicandum est τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι. Vulgata & Erasmus, Vt caperent eum in sermone: pro quo dicere maluissem, Vt interciperent eum. Legerunt autem λόγῳ, & nos in quibusdam codicibus legimus λόγοι & λόγους. Sed magis est vsitata constructio quam sumus sequuti, & confirmatur etiam simili exemplo paulo pòst, versu 26. Imperio & potestati Præsidis, τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος: id est, Præsidi, penes quem erat imperium ac potestas. Sic περιφραστικῶς Cæsaream maiestatem pro ipso Cæsare dicimus. Vulg. & Erasmus, Principatui.

21 Accipere, λαμβάνεις, id est rationem habere. Personam autem appellat externas, quas vocant, circunstantias, quas siquis respiciat, paria de paribus non constituat.

Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;

22 Licet nobis censum dare Cæsari, an non?

22 Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?

Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί με πειράζετε;

23 Animaduersa autem eorum calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

23 Considerans autē dolum illorū, dixit ad eos, Quid me tentatis?

Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον· τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, Καίσαρος.

24 Ostendite mihi denarium: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respondentes autem dixerunt, Cæsaris.

24 Ostendite mihi denariū: cuius habet imaginē & inscriptionē? Respondētes dixerūt, Cæsaris.

Rom. 13.b.7

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τοίνυν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.

25 Tunc dixit eis, ‖Reddite igitur quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ *sunt* Dei, Deo.

25 *Et ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.*

Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ· καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.

26 Itaque non potuerunt verba eius carpere coram populo: & mirati super eius responso, siluerunt.

26 *Et non potuerunt verbum eius reprehendere coram plebe: & mirati in responso eius, tacuerunt.*

Matth. 22.c.23 marci 12.b.18

Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων (οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι) ἐπηρώτησαν αὐτόν,

27 ‖Accedentes autem quidam Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) interrogarunt eum,

27 *Accesserunt autē quidā Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,*

Deut. 25.a.5

Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, Ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

28 Dicentes, Magister, ‖Moses scripsit nobis, Sicuius frater mortuus fuerit habens vxorē, & sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semē fratri suo.

28 *Dicentes, Magister, Moyses scripsit nobis, si frater alicuius mortuus fuerit habens uxorem, & hic sine liberis fuerit, ut accipiat eam frater eius uxorem, & suscitet semen fratri suo.*

Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος, λαβὼν γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος.

29 Septem ergo fratres fuerunt, quorum primus accepta vxore mortuus est sine liberis.

29 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit uxorem, & mortuus est sine filijs.*

Καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.

30 Accepit igitur eam secundus, qui & ipse mortuus est sine liberis.

30 *Et sequens accepit illam, & ipse mortuus est sine filio.*

Καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτὰ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autem & illi septem: nec reliquerunt liberos, & mortui sunt.

31 *Et tertius accepit illam: similiter & omnes septem: & non reliquerunt semen, & mortui sunt.*

Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

32 Post omnes autem mortua est & mulier.

32 *Nouissimè omniū mortua est & mulier.*

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

33 In resurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? nam illi septē habuerunt eam vxorem.

33 *In resurrectione ergo cuius eorum erit uxor? siquidem septem habuerunt eam uxorem.*

Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται·

34 Tum respondens dixit eis Iesus, Filii huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

34 *Et ait illi Iesus, Filij huius seculi nubunt, & traduntur ad nuptias:*

23 Animaduersa, κατανοήσας. Vulg. Cōsiderās, id est ἐννοῶν, vel συνιδόμενος. Eras. Intellecta, id est συνίς. Calliditate, πανουργίαν. Vul. Dolo, nō satis expressē. Significat enim πανουργία quandā ad malè agendū solertiā, longo vsu & tractādis rebus omnibus quæsitā: sicut Latinis callidus dicitur à callēdo, vel ab eo quòd vsu artis callum duxerit. Eras. Versutia, id est πολυτροπία. Nam Cicero πολύτροπον versutum interpretatur.

26 Carpere, ἐπιλαβέσθαι, id est reprehendere, vt Vulgata & Erasmus interpretātur. Sic Plato in Gorgia, ἐμοῦ δὲ λέγοντος, τῶν λόγων ἐπιλαβοῦ.

28 Sine liberis mortuus fuerit, ἄτεκνος ἀποθάνῃ. Omnia quæ vidi exemplaria ita scriptum habent. Vetus tamen interpres habet, Sine liberis fuerit, ἄτεκνος ᾖ, & quidem rectius, vt opinor.

34 Filii hui' æui, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulg. & Eras. Filii huius seculi. Hebraismus est quē suprà exposuimus 16.b.8, qui tamen hoc loco paulo aliter accipitur. Nā illic vocātur Filii huius seculi qui præsenti vitæ sunt addicti, & filiis lucis opponuntur: hic verò dicuntur hoc nomine quicunque in hoc mundo adhuc versantur. alioquin videretur matrimonium ad filios Dei non pertinere, vt impius ille Cyricius Papa docuit, contra tot manifesta Scripturæ testimonia, ac præsertim contra id quod scribitur Heb. 13.a.4.

Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται·

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuum illud consequantur, & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

35 *Illi verò qui digni habebūtur seculo illo & resurrectione ex mortuis, neque nubunt, neque ducūt uxores:*

Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται. ἰσάγγελοι γάρ εἰσι, καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.

36 Neque enim mori possunt amplius. pares enim Angelis sunt: & filii sunt Dei, quum sint filii resurrectionis.

36 *Neque ultrà mori poterunt: æquales enim Angelis sunt: & filij sunt Dei, quum sint filij resurrectionis.*

Exodi 3.b.6

Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ.

37 Mortuos autem excitari, etiā ‖Moses indicauit apud rubum, quum dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.

37 *Quia verò resurgant mortui, & Moyses ostendit secus rubum, sicut dicit Dominum Deū Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.*

Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.

38 Nam Deus nō est mortuorum, sed viuorum: omnes enim viuunt ei.

38 *Deus autem non est mortuorum sed viuorum: omnes enim viuunt ei.*

Ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν Γραμματέων εἶπον, Διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.

39 Respondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Magister, bene dixisti.

39 *Respondentes autem quidam Scribarum, dixerunt ei, Magister, bene dixisti.*

Οὐκ ἔτι δὲ ἐτόλμων ἐπερωτᾷν αὐτὸν οὐδέν.

40 Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.

40 *Et amplius non audebant eum quicquam interrogare.*

Matth. 22.d.44 mar. 12.d.35 psal. 109.a.1

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Πῶς λέγουσι τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι;

41 ‖Dixit autem eis, Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid:

41 *Dixit autem ad illos, Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid:*

Καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

42 Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,

42 *Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,*

Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

43 Vsquedum posuero inimicos tuos scabellū pedum tuorum?

43 *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?*

Δαβὶδ οὖν Κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;

44 Dauid ergo Dominū eum vocat, & quomodo filius eius est?

44 *Dauid ergo Dominum illum vocat, & quomodo filius eius est?*

Ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

45 Audiente verò toto populo, dixit discipulis suis,

45 *Audiente autem omni populo, dixit discipulis suis,*

Suprà 11.f.43 matth. 23.a.6 mar. 12.d.38

Προσέχετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

46 ‖Cauete à Scribis, qui volunt ambulare stolati, & amant salutationes in foris, ac primos cōsessus in conuentibus, & primos accubitus in cœnis.

46 *Attendite à Scribis, qui volunt ambulare in stolis, & amant salutationes in foro, & primas cathedras in synagogis, & primos discubitus in conuiuiis.*

36 Filii resurrectionis, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως: id est homines resurrectionis participes. Est enim Hebraismus, quem sæpe iam exposuimus. Sicut autem verè dicuntur victuri qui æterna illa felicitate perfruentur, ita verè censentur resurgere qui in vitam æternam resurgunt: quum alioquin si resurrectionem in genere & per se consideremus, ex plurimis aliis Scripturæ testimoniis constet etiam impios resurrecturos vt æternum exitium subeant: quod quidem non vita, sed mors dicitur: quia vita tam infelix, propriè dici vita non debet.

38 Nam Deus, Θεὸς δέ. Δὲ pro γάρ, vt alibi quoque obseruauimus. Ei, αὐτῷ: id est, quod ad ipsum attinet cui omnia futura sunt præsentia. Itaque nisi futurum esset vt Abrahā, Isaac & Iacob resurgerent, Deus non se vocaret eorum Deum. Quòd siquis obiiciat, Deum non dicere se illorum Deum fore, sed esse: ex quo cōsequeretur, aut iam illos resurrexisse, aut hæc non pertinere ad corporum resurrectionem, sed ad animi vitam: sic respondet huic obiectioni Christus, vt dicat, Deo iam viuere qui suo tēpore sunt resurrecturi, ideóque Deū de re certò futura non aliter quàm de re præsenti loqui. Quāuis enim animi immortalitas nec debeat nec possit à corporis resurrectione in hoc argumēto separari, tamen iis assentior qui hæc dicta accipiunt de corporū resurrectione potius quàm de animi immortalitate, de qua quæsitū non erat. Ostendit autem particula γὰρ ita tractandum esse hoc membrum vt sit ad tacitam obiectionem responsio. Nam alioquin potius dicendum fuisset πάντες οὖν, id est omnes igitur, quàm πάντες γάρ, omnes enim.

41 Dicunt, λέγουσι. In duobus codicibus additur τινές, quidam. Sed fortassis tertia persona posita est secundo loco, vt diximus suprà, 19.b.9, nisi malimus hæc non tam ad Scribas quàm de Scribis dicta: ad quos tamen dicitur oratio dirigi, propterea quòd ipsi præsentes aderant quum Christus hunc sermonem haberet.

Οἳ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, 47 καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

Κεφάλαιον κα΄.

Mar.12.d.41

ΑΝαβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους.

Εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά, ὅ ἐστιν κοδράντης.

Καὶ εἶπεν, Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν.

Ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ· αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.

Suprà,19.g.34
matth.24.a.1
mar.13.a.1

Καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται, εἶπε,

Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ ὃς οὐ καταλυθήσεται.

Ἐπηρώτησαν δὲ αὐτόν, λέγοντες, Διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι;

Eph.5.b.6
2.theß.1.a.3

Ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται

47 Qui deuorant domos viduarum, & in speciem precibus lõgis vtuntur: isti auferẽt grauius iudicium.

CAP. XXI.

1 Intuitus autem vidit diuites mittentes munera sua in gazophylacium.

2 Vidit autem etiam quandã viduam pauperculam mittentem illuc minuta duo.

3 Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper misit amplus quàm omnes.

4 Nam omnes hi ex eo quod ipsis redundat, miserunt quod donarẽt Deo: hæc autem misit ex penuria sua totum victum quem habebat.

5 Et quibusdam dicentibus de templo, quòd pulchris lapidibus ac donariis ornatum esset, dixit,

6 Hæccine spectatis? venient dies quibus nõ relinquetur lapis super lapidẽ qui nõ destruatur.

7 Interrogauerunt autem eum, dicentes, Magister, quando hæc erunt? & quod signum quando futurum est vt ista fiant?

8 Ipse verò dixit, Videte ne seducamini: multi enim venient

47 *Qui deuorant domos uiduarum, simulantes longam orationem: hi accipient damnationẽ maiorem.*

CAP. XXI.

1 *REspiciens autem uidit eos qui mittebãt munera sua in gazophylacium diuites.*

2 *Vidit autem & quandam uiduam pauperculam mittentem æra minuta duo.*

3 *Et dixit, Verè dico uobis quia uidua hæc paup. plus quã omnes misit.*

4 *Nam omnes hi ex abundanti sibi miserunt in munera Dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnem uictum suum quẽ habuit, misit.*

5 *Et quibusdam dicentibus de templo, quòd bonis lapidibus & donis ornatum esset, dixit,*

6 *Hæc quæ uidetis, uenient dies in quibus nõ relinquetur lapis super lapidẽ qui non destruatur.*

7 *Interrogauerunt autẽ illũ, dicẽtes, Præceptor quãdo hæc erũt? & quod signũ cũ fieri incipiẽt?*

8 *Qui dixit, Videte ne seducamini: multi enim ue*

47 In speciem precibus longis vtuntur, προφάσει μακρὰ προσεύχονται. Vulgata, Simulantes longam orationem, sensu rectè expresso: neque enim legendum opinor μακρᾷ, sed μακρά, sicut scribitur in Matthæo & Marco, accedente etiam duorum codicum fide. Quanquã si μακρᾷ legas, facilè subaudietur ex Hebræorum idiotismo, verbale nomen προσευχῇ.

IN CAPVT XXI.

1 Intuitus autem, ἀναβλέψας, id est βλέψας, vel ἐπιβλέψας, vt exposuimus Mar.8.c.24. Vulgata, Respiciens. quod quidem declarat flexis in tergum oculis aspicere. Erasmus, Sublatis oculis, quasi gazophylacium in edito loco esset, aut quòd antea suos intuitus, oculos sustulerit in eos qui longius aberant.

4 Ex eo quod ipsis superest, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. In quodam codice scriptum legimus ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed fortassis accommodatius, quia sequitur ἐκ τοῦ ὑστερήματος. Quod donarent Deo, εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ. Hebraicè, לתת ליהוה, ita vt ל causam finalem declaret. Et commodè etiam explicare possis, Ad dandum Deo, τῷ δίδοσθαι τῷ Θεῷ. Nam dona Dei passiuè hîc dicuntur quæ Deo consecrantur, vt fides Dei quæ Deo habetur. Et apud Hebræos verbalia interdum pro infinitis verborum ponuntur, súntque per gerundi modũ explicanda, vt Esa.7.a.1. עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל למלחמה עליה, pro להלחם. Sed & εἰς τὰ δῶρα positum est fortassis pro ἐν τοῖς δώροις, id est inter dona. Aut Lucas τὰ δῶρα vocat ipsum tẽpli ærarium seu gazophylacium, id est arculam ab Hebræis dictam ארון, cuius fit mentio 2.Reg.12.10: idque Chaldæorum idiomate, qui simili ratione hoc ærarium vocabant Corbanam, vt Matth.27.a.6, quum קרבן propriè declaret τὸ δῶρον, id est donum. Vulg. & Eras. In munera Dei: quæ interpretatio nimium est obscura.

5 Donariis, ἀναθήμασι. Græci ἀναθήματα vocant donaria quæ templorum [illegible] consecrantur, παρὰ τὸ ἀνατίθεσθαι, id est, (vt nonnulli explicant) quòd eiusmodi dona soleant ex reliquis bonis excepta consecrari: vel (vt quosdam malle video) quòd soleãt de parietibus aut columnis templi suspendi. Hebræi hæc eadem (opinor) תרומה vocant à רום, quod & ipsum declarat sursum attollere: ita vt solebat solẽni ritu sacerdos oblationes quas manu gestabat, quasi coram Dei conspectu attollere. Sed ἀνάθεμα diuersæ significationis vocabulum, quanuis ab eodem verbo ἀνατίθεσθαι deriuetur, id declarat quod Hebræi חרם appellant, de quo dicemus Rom.9.a.3. Quod discrimen rectè obseruauit Budæus, neglexit autem Erasmus, quum in hunc locum scriberet.

6 Hæccine spectatis? ταῦτα ἃ θεωρεῖτε. Vnus codex legit ταῦτα θεωρεῖτε. Ad verbum, Hæccine *sunt* quæ spectatis? Quanuis enim in Græcis codicibus non addatur interrogatio, (quæ etiam apud Hebræos sæpe omittitur) tamen non dubitaui eam apponere ex Matthæo & Marco. Erasmus, Ex his quæ videtis: quæ interpretatio non video quomodo cohæreat.

ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε· μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.

Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ᾽ οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.

Τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν·

Σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ᾽ οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται.

Mat.24.a.8
mar.13.b.9

Πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ᾽ ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακάς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.

Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.

Suprà 12.b.11
mat.10.b.19
mar.13.b.11

Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν μὴ προμελετᾶν ἀπολογηθῆναι.

Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα, καὶ σοφίαν ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν.

Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν·

Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου.

Mat.10.c.30

Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.

Matth.10.c.22

Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

in nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: & tempus illud appropinquat. Ne igitur sequimini eos.

9 Quum verò audieritis bella & seditiones, ne terremini: oportet enim ista primùm fieri, sed non statim *erit* finis.

10 Tunc dixit eis, Insurget gẽs in gentem, & regnum in regnum:

11 Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, & signa è cælo magna erunt.

12 Sed ante hæc omnia iniicient vobis manus, & *uos* persequentur, tradentes in synagogas & carceres, adductos ad reges ac præsides, nominis mei causa.

13 *Hæc* autem cedent vobis testimonio.

14 Habete igitur fixum in cordibus vestris, non esse præmeditandam defensionem.

15 Ego enim dabo vobis os, & sapientiam cui non poterunt contradicere neque resistere omnes qui se vobis opponent.

16 Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctabunt *quosdam* ex vobis:

17 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

18 Sed pilus capitis vestri non peribit.

19 Per patientiam vestrã possidete animas vestras.

nient in nomine meo, dicentes quia ego sum: & tempus appropinquauit: nolite ergo ire post eos.

9 *Quum autem audieritis prælia & seditiones, nolite terreri: oportet primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.*

10 *Tunc dicebat illis, Surget gens contra gentem, & regnum aduersus regnum:*

11 *Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ & fames, terroresque de cælo & signa magna erunt.*

12 *Sed ante hæc omnia iniiciẽt uobis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas & custodias, trahentes ad reges & præsides, propter nomen meum.*

13 *Continget autem uobis in testimonium.*

14 *Ponite ergo in cordibus uestris non præmeditari quemadmodum respondeatis.*

15 *Ego enim dabo uobis os, & sapientiam cui nõ poterunt resistere & contradicere omnes aduersarii uestri.*

16 *Trademini autem à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficient ex uobis:*

17 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum.*

18 *Et capillus de capite uestro non peribit.*

19 *In patiẽtia uestra possidebitis animas uestras.*

8 In nomine meo, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id est, nomen meum vsurpantes, vt ipse paulo pòst explicat. Nã alioquin dicuntur in nomine Christi venire pseudoprophetæ qui se fingunt à Christo missos.

10 Tunc, τότε. Hoc ego refero ad verbum ἐγερθήσεται, insurget, ita vt ἔλεγεν αὐτοῖς, dixit eis, vtrinque dispungatur.

11 Adductos, ἀγομένους. Vulg. & Eras. Trahentes, quasi scriptum sit ἄγοντας: quam lectionem si sequatis, subaudienda erit copulatiua καί, qua connectantur duo hæc participia.

13 *Hæc* autem cedent, ἀποβήσεται δέ. Id est, Is autem erit istarum rerum exitus, vt coram Deo & hominibus testata sit vestrorum hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim constantia. Vulg. & Eras. Contingет autem, id est συμβήσεται δέ. Nos verò cur Contingentiæ vocabulum fugiamus, alibi exposuimus.

14 Habete igitur fixum, θέσθε οὖν. Sic Erasmus rectè expressit hoc dicendi genus, ipsis etiam Græcis disertioribus familiare. hoc enim est quod sæpe apud Homerum occurrit, σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν, pro quo Virg. --memori quæ condita mente teneto. Vulgata, Ponite.

19 Possidete animas vestras, κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Id est, Quantumuis multa vos vndique mala circunstent, fruimini nihilominus vitæ vestra, hæc omnia fortiter sustinendo. Nam vt mundus & Satan aduersus Ecclesiam coniurarint, & extrema quæque experiantur, non potest tamen ipsius pacem ac tranquillitatem perturbare, quum ex ipsis doloribus arripiat lætitiæ & exultationis argumentum, vt scribitur Rom.5.a.2, & 3. Hanc igitur expositionem si sequamur, Possidere animam nihil aliud declarabit quàm vita felice ac beata perfrui. Nonnulli verò perinde hoc explicant acsi significet In hac vita versari: sensu non multum di-

uerso à superiore. Alii accipiunt pro vitam suam & animum regere: quo modo iubet Paulus vt quisque vas suũ possideat cum honore, 1. Thess. 4. a. 4. i. quisque corpus suum ab omni labe purum conseruet. Alii demum κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς putant idem declarare atque saluti suæ consulere: & (sicut hic noster Lucas alibi scribit) seipsum lucrifacere. nam (vt scribunt Matthæus & Marcus) qui perseuerauerit ad finem vsque, seruabitur. Quanuis autem istæ interpretationes parum varient, tamen quia nonnihil differunt, integrum Hebraismum seruare maluimus quàm cuiusquam opinioni præiudicium adferre.

Mat. 24. b. 15 / mar. 13. b. 14 / dan. 9. g. 27

20 Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.

20 ‖Quum autem videritis Ierusalem cingi ab exercitibus, tunc agnoscite appropinquare vastationem eius.

20 *Quum autem videritis circumdari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote quia appropinquauit desolatio eius.*

21 Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.

21 Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes: & qui in medio eius, excedant: & qui ″in agris, non ingrediantur in eam.

21 *Tunc qui in Iudæa sunt fugiant ad montes: & qui in medio eius, discedant: & qui in regionibus, non intrent in eam.*

22 Ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα.

22 Nam hi sunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.

22 *Quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta sunt.*

23 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.

23 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus in illis diebus. erit enim necessitas magna ″in hac regione, & ″ira in populo isto.

23 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic.*

24 Καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

24 Et cadent ″acie gladii, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Hierusalem calcabitur à Gentibus vsquequo impleantur tempora ″Gentium.

24 *Et cadent in ore gladii, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Ierusalẽ calcabitur à Gentibus donec impleantur tempora nationum.*

Esa. 13. b. 10 / ezech. 32. b. 7 / mat. 24. c. 29 / mar. 13. c. 24

25 Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου·

25 ‖″Tunc erũt signa in sole & luna ″& sideribus: & in terra angustia Gentium ″in consilii inopia, resonante mari & salo:

25 *Et erunt signa in sole & luna & stellis: & in terris pressura Gentium præ confusione sonitus maris & fluctuum:*

26 Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

26 Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* inuadẽtium orbem terrarum. nam potestates cælorum agitabuntur.

26 *Arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superuenient uniuerso orbi. nam uirtutes cælorum mouebuntur.*

27 Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.

27 *Et tunc uidebunt Filium hominis uenientem in nube cum potestate magna & maiestate.*

21 In agris, ἐν ταῖς χώραις. Vulgata & Eras. In regionibus: quæ interpretatio nimium est obscura. videtur enim Lucas hoc nomine intelligere, hoc quidem loco, villas, oppidula, prædia, ex quibus fere solent sese belli tempore in munitiorem locum recipere.

23 In hac regione, ἐπὶ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, Super terram, non satis dilucidè, hoc quidem loco. Ira, ὀργή. Iram vocat, Hebræorum more, eas calamitates quæ ab irato Deo immittuntur: alioquin ἐν τῷ λαῷ τούτῳ conuertissem, In hunc populum.

24 Acie, στόματι. Vulgata ad verbum, Ore. Nam Hebræi gladiorum aciem vocant פי החרב, & Græci quoque στόμα, quòd ex parte quasi mordeat, vel sanguinem hauriat: vnde etiam gladius anceps dicitur à Græcis δίστομος & ἀμφίστομος. Gentium, ἐθνῶν. In quodam exemplari deerat hoc vocabulum.

25 Tunc erunt, καὶ ἔσται: id est postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti & Iudæorum vltioni constituta: qua de re copiosè Paulus Rom. 11. c. 25. Est autem notanda hæc particula, vt intelligamus qua ratione Christus ab excidio Hierosolymitano transeat ad futuri illius vniuersalis ac supremi iudicii narrationẽ. Ideo particulam καὶ oportuit hoc loco, si vsquam aliàs, per temporis aduerbium explicari. Et sideribus, καὶ ἄστροις. Vulg. & Eras. Et stellis. Atqui constat ἄστρα & ἀστέρας inter se differre, vt partem & totũ: quanuis quod ad sensum attinet huius loci, nullius sit momenti hoc discrimen. In consilii inopia, ἐν ἀπορίᾳ. Vulgata, Præ confusione. Erasmus, Per desperationem. neuter satis propriè: neque etiam video qua ratione Vetus interpres & Erasmus potuerint hæc connectere cum participio ἠχούσης.

28 Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν.

28 Quum autem hæc fieri incipient, erigite & attollite capita vestra, ‖quoniã appropinquat redemptio vestra.

28 *His autem fieri incipientibus, respicite & leuate capita uestra: quoniam appropinquat redemptio uestra.*

Rom. 8. d. 23

29 Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, Ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα·

29 Dixit etiam eis *hanc* parabolam, Videte ficum & omnes arbores:

29 *Et dixit illis similitudinem, Videte ficulneam & omnes arbores:*

30 Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες ἀφ᾽ ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν.

30 Quum iam ″emiserint *folia, uos eas* cernentes, per vos ipsos agnoscitis iam propè esse æstatem:

30 *Quum producunt iã ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas:*

31 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

31 Ita & vos quũ videritis hæc fieri, agnoscite propè esse regnũ Dei.

31 *Ita & uos quum uideritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnum Dei.*

32 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα γένηται.

32 Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas quousque ″hæc omnia facta fuerint.

32 *Amen dico uobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia fiant.*

33 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

33 Cælum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

33 *Cælum & terra trãsibunt, uerba autem mea non transibunt.*

Rom. 13. d. 13

34 Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνίδιος ἐφ᾽ ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη.

34 ‖Cauete autẽ vobis, nequando grauentur corda vestra crapula & ebrietate, & curis huius vitæ: & repentè vobis superueniat dies ille.

34 *Attendite autem uobis ne fortè grauentur corda uestra in crapula & ebrietate & curis huius uitæ: & superueniat in uos repentina dies illa.*

35 Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

35 Nam vt laqueus, inuadet in* omnes ″qui habitant in superficie totius terræ.

35 *Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ.*

36 Ἀγρυπνεῖτε οὖν, ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

36 Excubate igitur, omni tẽpore rogantes ″vt digni habeamini qui effugiatis ista omnia quæ futura sunt, & ″consistatis corã Filio hominis.

36 *Vigilate itaque, omni tẽpore orantes, ut digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante Filium hominis.*

37 Ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων· τὰς δὲ νύκτας ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν.

37 Docebat autem interdiu in templo: noctu verò exiens, diuersabatur in monte qui vocatur Olearum.

37 *Erat autem diebus docens in templo: noctibus uerò exiens, morabatur in monte qui uocatur Oliueti.*

38 Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ.

38 Et totus populus ″diluculo veniebat ad eum, vt eũ audiret in templo.

38 *Et omnis populus manè ibat ad eum in templo, audire eum.*

30 Emiserint *folia*, προβάλωσι. Lucas τὸ προβάλλειν hoc loco absolutè pro ἐκφύειν seu βλαστεῖν vsurpat. Itaque Erasmus, vt constructionem expleret, suppleuit gemmas, quas Græci ὀφθαλμοὺς vocant. Vetus interpres ad fructum retulit, & ἀφ᾽ ἑαυτῶν coniunxit cum προβάλωσι, neque legit participium βλέποντες, contra omnium codicum fidem. Castellio conuertit, Pullularint, quod planè est ἄκυρον. Ego verò quod constructioni deerat suppleui ex Matthæo & Marco.

32 Hæc omnia, πάντα. Addidimus ταῦτα ex Matthæo, quanuis in nullis vetustis codicibus scriptum inuenerimus.

35 Qui habitant in superficie terræ, τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς: id est in omnes homines, vbicunque tandem fuerint. Ponitur enim verbum καθῆσθαι pro sedes ponere, sicut ab Hebræis vsurpatur ישב, vt diximus Match. 4. c. 16 & πρόσωπον τῆς γῆς illud est quod Hebræi פני האדמה, Latini superficiem terræ vocant.

36 Vt digni habeamini, ἵνα καταξιωθῆτε. Magna est huius verbi emphasis, ex quo intelligimus omnia deberi gratuitæ Dei electioni, qui nos prior dilexit. Erasmus igitur non satis expressè vertit, Vt liceat vobis, ἵνα ἐξῇ ὑμῖν. In duobus tamen codicibus legimus ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν, vt valeatis effugere, nimirum per gratiam Dei quæ vobis aderit. Consistatis, σταθῆναι: id est ita appareatis vt intrepidè possitis vultum & sententiam iudicis sustinere. Hæc enim est filiorum Dei παῤῥησία & πεποίθησις, quam pulchrè describit Paulus Rom. 8. f. 33. & 34. Consistere igitur & Cadere opponuntur hoc loco: quemadmodum etiam Standi vocabulum à Terentio vsurpatur: quod tamen vt ambiguum repudiaui. Sic Psal. 1. b. 5. dicit Dauid, Impii in iudicio לא יקומו, id est non consistent: pro quo Græcus interpres perperam reddidit, οὐκ ἀναστήσονται. vnde postea emanauit eorum error qui impios resurrecturos negarunt. tanti est momenti veram vocabulorum significationẽ tenere.

38 Diluculo veniebat, ὤρθριζε. Sic solent Septuaginta, quos vocant, interpretes, explicare verbũ He-

bræum השכים, quasi dicas, Diluculari: pro quo in Veteri editione aliquoties legitur barbarum vocabulum Manicare, quod ipsum etiam Augustinum offendit, vt Erasmus in hunc locum obseruauit. Neque tamen ὀρθρίζειν declarat diluculo venire, sed diluculo surgere: qua etiam significatione reperio participium ὀρθρευόμενος apud Lucianum in Gallo. Sed (vt sæpe iam annotauimus, veluti Mat. 8.b.11. & suprà 3.b.7) Hebræis est familiare, posito vno verbo intelligere consequens.

Κεφάλαιον κβ'	CAP. XXII.	CAP. XXII.
Mat. 26.a.2, mar. 14.a.1. 1 Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα·	1 Appropinquabat autem festum azymorū, quod dicitur pascha:	1 Appropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur pascha:
2 Καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.	2 Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum tollerent è medio: timebant enim plebem.	2 Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum interficerent: timebant verò plebem.
Mat. 26.c.14, mar. 14.b.10. 3 Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.	3 Introiit autem Satanas in Iudam cognominatum Iscariotem qui erat è numero duodecim.	3 Intrauit autem Satanas in Iudam qui cognominabatur Iscariotes, vnum de duodecim.
4 Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς.	4 Qui abiens colloquutus est cum principibus Sacerdotum ac præfectis templo, quomodo ipsis eum traderet.	4 Et abiit & loquutus est cum principibus Sacerdotum & magistratibus, quemadmodum illum traderet eis.
5 Καὶ ἐχάρησαν· καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι.	5 Qui gauisi sunt: ac pacti sunt se daturos ei pecuniam.	5 Et gauisi sunt: & pacti sunt pecuniā illi dare.
6 Καὶ ἐξωμολόγησε· καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.	6 Et ipse spopondit: quærebátque opportunitatem vt traderet eum ipsis absque turba.	6 Et spopondit: & quærebat opportunitatem vt traderet illum sine turbis.
Mat. 26.b.17, mar. 14.b.13. 7 Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.	7 Venit autem dies azymorū, qua oportebat mactari pascha.	7 Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi pascha.
8 Καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην, εἰπών, Πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.	8 Et misit Petrum & Iohannē, dicens, Profecti parate nobis pascha vt vescamur.	8 Et misit Petrum & Iohannem, dicens, Euntes parate nobis pascha, vt manducemus.
9 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;	9 Ipsi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus illud?	9 At illi dixerunt, Vbi vis paremus?
10 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἰδού, εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν οὗ εἰσπορεύεται.	10 At ille dixit eis, Ecce, postquā introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ amphoram baiulans: sequimini eum domum in quam ingredietur.	10 Et dixit ad eos, Ecce, introeuntibus vobis in ciuitatem, occurret vobis homo amphoram aquæ portans: sequimini eum in domum in quam intrat.
11 Καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας, Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, Ποῦ ἐστι	11 Et dicite patrifamiliâs ædiū, Dicit tibi Magister, Vbi est	11 Et dicetis patrifamiliâs domus, Dicit tibi Magister, vbi est

IN CAPVT XXII.

2 Tollerent è medio, ἀνέλωσιν. Addidi E medio, vt vitarem amphiboliam in Latino sermone. Alibi vsi sumus verbo Interimendi, quod non videtur conuenire vltimo supplicio, quod Magistratus sententia interueniente de aliquo sumitur. Quamobrem etiam Necandi verbum vsurpauimus infrà, 23.v.32. & inuidiosè videtur positū ἀναιρεῖν Act. 2.d.23, & 10.f.39. vt significetur Christus velut à latronibus potius quàm à iudicibus per summum scelus interfectus.

4 Ac præfectis templo, στρατηγοῖς. Vulg. & Eras. Et Magistratibus, quo nomine potius intellexerim τοῖς πρεσβυτέροις. Vocatos autem fuisse στρατηγοὺς eos qui templi custodiæ præerant, (cuius fit mentio Matth. 27.g.65) & distinctos fuisse à presbyteris & à principibus Sacerdotum, liquet ex versu 52 huius capitis. Castellio Antistites conuertit: quàm rectè, ipse viderit.

6 Spopondit, ἐξωμολόγησε. Alibi τὸ ἐξομολογεῖσθαι declarat palàm profiteri: hic autem ad mutuam stipulationem refertur, in qua vnus rogat, Spondes? alter respondet, Spondeo. Nam ὁμολογεῖν ad verbum declarat, paribus verbis loqui, vt ii solent qui petentibus assentiuntur. Absque turba, ἄτερ ὄχλου, i. sine tumultu, vel clam turba quæ eum solebat affectari. quamobrem etiam id tempus obseruauit quo solum esse sciebat in horto.

7 Oportebat, ἔδει. Oportebat, nimirum ex Legis præscripto. Sed hoc quoque Dei mandatum Iudæi plerique traditionibus suis violabant, vt annotauimus Matth. 26.b.17. Vulgata & Erasmus, Necesse erat.

Pascha, τὸ πάσχα: id est Agnum qui figura erat ipsius Phase: quæ metonymia alibi est à nobis annotata.

Græce	Beza	Vulgata
τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;	diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?	diuersorium vbi pascha cum discipulis meis manducem?
12 Κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.	12 Tunc ipse ostēdet vobis cœnaculum magnum stratum: illic parate pascha.	12 Et ipse ostendet vobis cœnaculū magnum stratum: & ibi parate.
13 Ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἰρήκει αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.	13 Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis: & parauerunt pascha.	13 Euntes autem inuenerunt sicut dixit illis: & parauerunt pascha.
14 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.	14 Quum igitur adesset constitutum illud tempus, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.	14 Et quum facta esset hora, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo. Mat. 26.b.20, mar. 14.b.18.
15 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.	15 Et dixit eis, Desiderio desideraui hoc pascha vesci vobiscum, antequam ego patiar.	15 Et ait illis, Desiderio desideraui hoc pascha manducare vobiscum antequam patiar.
16 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.	16 Dico enim vobis me non amplius comesturum ex eo, quousque compleatur in regno Dei.	16 Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud donec impleatur in regno Dei.
17 Καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε, Λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.	17 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipsis.	17 Et accepto calice, gratias egit, & dixit, Accipite, & diuidite inter vos.
18 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ.	18 Dico enim vobis me non bibiturum ex fructu vitis, vsquequo regnum Dei venerit.	18 Dico enim vobis quòd non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat.
19 Καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.	19 Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum quod pro vobis datur: hoc facite in mei recordationem.	19 Et accepto pane gratias egit, & fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in meā commemorationem. Mat. 26.c.26, mar. 14.c.22, 1 cor. 11.e.24.
20 Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.	20 Itidem etiam dedit eis poculum, postquā cœnasset, dicēs, Hoc poculum est Nouum illud testamentum per sanguinē meum, qui pro vobis effunditur.	20 Similiter & calicem postquam cœnauit, dicens, Hic est calix Nouū testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur.

14 Constitutum illud tempus, ἡ ὥρα. Tot vocabulis libuit τὴν ὥραν interpretari, vt planius loquerer. Ita enim significatur vespertinum crepusculum, intra quod oportuit hanc cœnam peragi. Quod non satis videatur exprimere si cum Vetere interprete conuertas, Quum facta esset hora: vel cum Erasmo, Quum iam esset tempestiuum.

15 Desiderio desideraui, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα. Hebr. התאויתי תאוה, pro Summopere desideraui. Hunc autem versiculum testatur Epiphanius sic fuisse ab Hebionæis deprauatum, μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα κρέας φαγεῖν μεθ' ὑμῶν; id est, Nū desideraui desiderio hoc pascha carne vesci vobiscum? Patiar, παθεῖν: id est supplicio mortis afficiar. Libenter autem retinuimus hoc vocabulum, Ecclesiæ Dei familiare.

20 Postquam cœnasset, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Hic libuit subiicere ex rituum Iudaicorum volumine quod ipsi כל-בו vocant, ceremoniam panis & poculi quæ sumunt Iudæi sub finem cœnæ agni paschalis. Ea igitur eiusmodi est, Emanuele Tremelio, homine doctissimo, interprete. Paterfamiliâs initio conuiuii sumit panem azymum integrum, quem in duas partes diuidit: quarum vni sic benedicit, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, qui educis panem è terra. (Vel sic, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, in esu panis azymi) Alteram autem partem recondit sub mappa, vt videntes pueruli rogent cur panem azymum abscondamus, & cum differamus comedere: deinde ne, si eum videant, comedant inter cœnandum imprudentes: postea peragit cœnā suā quisque lætus. qua peracta, resumit paterfamiliâs partē illam quam sub mappa absconderat, & ex ea recumbens comedit tantillum quanta est oliua, distribuitque singulis accumbentibus, in Paschæ memoriam: nec quicquam cibi deinceps ea nocte gustant, vt gustus panis azymi maneat in ore ipsorum. Deinde ad eundem modum discumbens bibit, & recitat gratiarum actiones, quibus sumpto cibo solent gratias agere Deo. Hæc est igitur illorum ceremonia, ad quam non desunt qui putent Christum respexisse quum sacrosanctam synaxin institueret: quod si verum est (neque enim hoc facilè concesserim) longè tamen aliter iudicandum est de sancta & solēni institutione qua in ipsius Christi possessionem mittimur, quàm de externo illo ritu & traditione. Hoc poculum est, τοῦτο τὸ ποτήριον. Verbum substantiuum quod hic deest, rectè suppletur ex 1. Cor. 11.e.25, sed à Vetere interprete non est positum suo loco. Vertit enim,

Hic est calix, pro Hic calix est. Est autem hoc loco duplex metonymia, quam agnoscere coguntur etiam ii qui in hac formula non desinunt τὸ ῥητὸν vrgere, vt quod semel tuendum susceperunt, omnibus modis defendant. Primùm enim ponitur continens (vt grammatici loquuntur) pro contento, poculũ videlicet pro vino quod ipso poculo continetur. Deinde vinum dicitur esse ipsum fœdus, quum sit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus sancitur, (nimirum sanguinis Domini) symbolum ac tessera: vera quidem illa & minimè inanis, sed tamen ab eo distinguenda quod ipsa repræsentat. Non est igitur quòd è cælo Christum eliciamus, vel Christi corpus immensum & inuisibile comminiscamur, vt propriam significationem verbi Est conseruemus. Est autem hæc metonymia non modò in Sacris literis frequens, vt est ab eruditissimis hominibus toties inculcatum, sed etiam ab ipso Homero vsurpata. Sic enim ille vbi mentionem facit fœderis inter Græcos & Troianos multis cæremoniis sanciti, libro Iliad. γ, Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστὰ, Ἄρνε δύω, καὶ οἶνον ἐΰφρονα καρπὸν ἀρούρης ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. In quibus versiculis nemo non videt (liceat enim nobis profana cum sacris hactenus comparare) agnis & vino, quæ fœderis duntaxat symbola erant, tribui ipsam fœderis appellationem, simili prorsus dicendi genere quo hìc vsus Lucas poculum vocauit Nouum testamentum. Certum est enim Christum vsum esse formulis dicendi, ipsi vulgo vsitatis, in hac præsertim ceremonia quam volebat ab omnibus intelligi. Nouum illud testamentum, ἡ καινὴ διαθήκη: vel potius fœdus. Nam mihi quidem videtur hæc interpretatio melius conuenire, vt plenior sit veteris fœderis & noui collatio: neque tamen ausus sum quicquam hìc mutare. Sed putaui exprimendum articulum, qui additus videtur vt discipulis veniret in mentem quod pollicitus fuerat Dominus iam olim, Ierem. 31. f. 31. quam promissionem probabile est in populo Dei celebrem fuisse, quamuis à Scribis & Pharisæis non rectè explicaretur. Qui pro vobis effunditur, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Quum hæc verba, si constructionem spectemus, necessariò non ad sanguinem, sed ad poculum pertineant, neque tamen de vino (nedum de poculo) intelligi possint, aut manifestum est solœcophanes, quum dicendum fuerit τῷ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνομένῳ, vt legit Basilius in Ethicis, ὅρῳ κα: aut potius quum hæc essent ad marginem annotata ex Matthæo & Marco, postea in contextum irrepserunt: quod eo quidem facilius est admissum quòd quũ in superiore versiculo adscriptum esset τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, id est, Quod pro vobis datur, simile quippiam videtur adiiciẽdum fuisse vbi agitur de sanguine. Sed neque hoc additur apud Paulum 1. Cor. 11. e. 25, (qui tamen videtur ex hoc loco descripsisse Cœnæ institutionem) neque causam video cur solœcophanes Lucas vsurparet. Omnes tamen vetusti nostri codices ita scriptum habebant.

Mat. 26. b. 21 / mar. 14. b. 19 / iohan. 13. b. 18

Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.

21 ‖Veruntamen ecce manus eius qui me prodit, mecũ *est* in mensa.

21 *Veruntamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.*

Psal. 40. c. 11

Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.

22 Et filius quidem hominis ‖prout definitum est, vadit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.

22 *Et quidem Filius hominis secundum quod definitum est, vadit: veruntamen uæ homini illi per quem traditur.*

Καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.

23 Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.

23 *Et ipsi cœperunt quærere inter se quis esset ex eis qui hoc facturus esset.*

Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.

24 Orta est autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior.

24 *Facta est autem & contentio inter eos, quis eorũ uideretur esse maior.*

Mat. 20. d. 25 / mar. 10. f. 42

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται.

25 Ipse verò dixit eis, ‖Reges gentium dominantur eis, & qui potestatem habent in eas, beneficí vocantur.

25 *Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum: & qui potestatem habent super eos, benefici uocantur.*

Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακονῶν.

26 Vos autem non ita: sed qui maximus est inter vos, fit sicut qui minimus est, & qui princeps est, sicut qui ministrat.

26 *Vos autem non sic: sed qui maior est in uobis, fiat sicut iunior: & qui præcessor est, sicut ministrator.*

22 Definitũ est, τὸ ὡρισμένον. Sic loquitur Spiritus sanctus Act. 4. e. 27, & quidem apertius aliquanto nominans manum ac consiliũ Dei. Viderint igitur præposteri quidam iustitiæ Dei vindices (scilicet ac patroni, qua fronte, quum de peccatis hominum agitur, prouidentiam Dei à consilio & decreto separent. Nempe, inquiunt, ne Deum faciamus mali authorem. Quid veró? Christum prodere, deridere, crucifigere, scelus non fuit? & tamen dicit ipse Christus, dicunt Apostoli id esse à Deo definitum, id inquam Dei manu & consilio prius, id est ab æterno, fuisse constitutum. sic, inquam, loquitur Deus ipse cuius authoritatem qui sequitur, emendatè sanè loquitur. Ergo, inquies, Deus fuit huius sceleris author? Absit. Clemens enim & bonus est Deus noster, mundum in Christo reconcilians sibi: & iustus quoque peccatorum nostrorum iudex, in eo qui factus est execratio pro nobis: sceleratus autẽ est Iudas, qui innocentissimum hominẽ prodit vt auaritiæ suæ seruiat: scelerati Iudæi, qui Seruatorem suum postulant ad necem: sceleratus Pilatus, qui repugnante conscientia insontem damnat. Distingue igitur Dei consilium ac decretum à caussis mediis, id est ab istorum mala conscientia, & in vno eodémque facto, Dei iustitiam & bonitatem coles, diaboli & hominum iniquitatem & improbitatem detestaberis.

25 Benefici vocantur, εὐεργέται καλοῦνται: id est magnificis titulis ornantur. Sic enim mos semper fuit principes aliquibus cognomentis honestare, quæ postea transierunt etiam ad hæredes. Nominatim verò inter Ægypti reges numerantur duo Euergetæ. Sed & ab Hebræis principes generali nomine נדיבים (id est munifici & liberales) dicuntur per antonomasiam. quò videtur Lucas respexisse.

26 Qui minimus est, ὁ νεώτερος. Propriè dicitur de ætate, cuius tamen discrimina Dominus non tollit, nisi hactenus vt stulta & vana ambitio vitetur. Malo tamen νεώτερον accipere in genere pro eo qui minimæ est authoritatis: sicut apud Hebræos interdum vsurpatur vocabulum צעיר.

Τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; Ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν.

27 Nam vter maior est, qui accumbit, an qui ministrat? nónne qui accumbit? At ego sum in medio vestrum vt qui ministrat.

27 *Nam quis maior est, qui recũbit, an qui ministrat? nónne qui recũbit? Ego autem in medio uestrũ sum sicut qui ministrat.*

Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου.

28 Vos porro ii estis qui permãsistis mecum in tentationibus meis.

28 *Vos autẽ estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.*

Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν,

29 Ego igitur pacíscor vobis, prout pactus est mihi Pater meus, regnum,

29 *Et ego dispono uobis sicut disposuit mihi pater meus, regnum,*

Mat. 19. d. 28

Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

30 Vt edatis & bibatis in mensa mea in regno meo, ‖& sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.

30 *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.*

1. Pet. 5. c. 8

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Σίμων, Σίμων, ἰδοὺ, ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον·

31 ‖Dixit etiã Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas appetiit vos quos ventilaret sicut triticũ:

31 *Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas expetiuit uos ut cribraret sicut triticum:*

Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

32 Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquãdo conuersus, confirma fratres tuos.

32 *Ego autem rogaui pro te, ut non deficiat fides tua: & tu aliquando conuersus, confirma fratres tuos.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.

33 Ipse verò dixit ei, Domine tecũ paratus sum & in carcerẽ & ad mortem proficisci.

33 *Qui dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerẽ & in mortẽ ire.*

Mat. 26. c. 34 / Mar. 14. c. 30 / iohan. 13. d. 38

Ὁ δὲ εἶπε, Λέγω σοι Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσῃ σήμερον ἀλέκτωρ πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.

34 ‖At ille dixit, Dico tibi Petre, non mittet vocem hodie gallus, priusquam ter neges me tibi notum esse.

34 *Et ille dixit, Dico tibi Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges nosse me.*

Mat. 10. a. 9

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; Οἱ δὲ εἶπον, Οὐδενός.

35 Dixit etiam eis, Quando misi vos ‖absque crumena & pera & soleis, num quid defuit vobis? Ipsi verò dixerunt, Nihil.

35 *Et dixit eis, Quando misi uos sine sacculo & pera & calceamentis, nunquid aliquid defuit uobis? At illi dixerunt, Nihil.*

27 In medio vestrum, ἐν μέσῳ ὑμῶν, i. inter vos: pro quo dicunt Hebræi בקרבכם, vt alibi annotauimus.

29 Paciscor, διατίθεμαι. Vel, lego, testamento meo videlicet: quæ interpretatio conuenit morituro, & Græco etiam vocabulo non repugnat: deinde etiam nititur authoritate Epistolæ ad Hebræos cap. 9. e. 17. Sed tamen quia simili ratione non potest dici Pater Filio regnum legasse, hoc autem loco significat Christus sese ius illud Filii nobiscum communicare, (quod quidem eiusmodi est vt Filius viuente etiam Patre sit ipsius bonorum particeps, præsertim si pater ita cum eo pactus fuerit) ideo ad ius illud pacti referri malo quo in vitæ æternæ consortiũ asciti sumus. Itaq; locus ille Epistolæ ad Hebræos forteassis pro allusione potius quàm pro genuina interpretatione accipiẽdus est. Neq; obstat quòd vita æterna toties dicitur hæreditas, & Christi dicimur cohæredes. Nam in genere τὸ κληρονομεῖν accipitur pro Possidere, & κληρονομία pro eo quod possidemus, sicut apud Hebræos accipitur נחלה & נחל: quibus tamen vocabulis vti videtur Scriptura vt declaret nos non vllis nostris meritis, sed gratuita adoptione vitam æternam consequi. Pendet autem hæc adoptio non à testamento, sed à fœdere, seu pacto, quod quidem non ipsius Patris qui nos adoptauit, & mori non potest, sed Filii potius in quo adoptati sumus, morte sancitur. Itaque simili ratione dicimur hæredes Dei qua cohæredes Christi: quia nimirum filii sumus, ex fœdere tamen, non ex testamento: alioquin Patrem à quo adoptati sumus, oporteret mori antequam hæreditatem acciperemus. Certè sic ista dicuntur de fœdere cum Abrahamo inito Act. 3. d. 25. quod vocatur vbique ברית. Theophylactus quoque διατίθεμαι ὑμῖν interpretatur συμφωνῶ πρὸς ὑμᾶς: à quo tamen in eo dissentio quòd βασιλείαν connectit cum verbo διέθετο, hoc modo videlicet, Prout igitur Pater mihi pactus est regnum, ita vobiscum paciscor, vt edatis & bibatis, &c. Ego verò malo post ὁ πατήρ μου adscribere distinctionem quæ in plerisque exemplaribus reperitur, & versiculum sequentem accipere pro huius declaratione.

31 Quos ventilaret, τοῦ σινιάσαι: id est agitaret & dispergeret, vel etiã excuteret. Vulgata & Erasmus, Vt cribraret. Ambrosius lib. 1. De vocatione Gentium cap. vlt. Vt cerneret. Sed hic agitur de illo Satanæ studio quo totus ardet Ecclesiæ cœtum modis omnibus agitatum ac vexatum dissipãdi, fidem denique nobis excutiẽdi. Cribrandi autem & cernendi significatio tum demum conuenit vbi de Dei consiliis agitur in Ecclesia sua non perdenda, sed repurganda. Theophylactus interpretatur ταράξαι καὶ βλάψαι, id est turbare & lædere: quę potius respondet verbo σινιάσαι.

36 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς, Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

36 Dixit ergo eis, At nunc, qui crumenam habet, "sumat eam, similiter & peram: & qui non habet, vendat pallium suum, & emat gladium.

36 *Dixit ergo eis, Sed nunc, qui habet sacculum, tollat, similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicã suã, & emat gladium.*

37 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τὸ, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

Esa.53.d.12

37 Dico enim vobis, adhuc oportere in me perfici ‖scriptum illud, Et cum sceleratis "numeratus est. Nã ea quæ *scripta sunt* de me, finem habent.

37 *Dico enim vobis quoniam adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me, finem habent.*

38 Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

38 At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladii hîc. Ipse verò dixit eis, Satis est.

38 *At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladii hîc. At ille dixit eis, Satis est.*

39 Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Mat.26.d.36 mar.14.d.32 iohan.18.a.1

39 ‖Et egressus, profectus est ex more in montem Oliuarum: sequuti sunt autem eum etiam discipuli eius.

39 *Et egressus ibat secundum consuetudinem in montem Oliuarum: sequuti sunt autem illum & discipuli.*

40 Γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς, Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

Mat.26.d.41 mar.14.d.38

40 "Quum verò peruenisset ad eum locum, dixit eis, precamini ne intretis in tentationem.

40 *Et quum peruenisset ad locum, dixit illis, Orate ne intretis in tentationem.*

41 Καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολὴν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο,

41 Tum ipse auulsus est ab eis quasi ad iactum lapidis, positisque genibus precatus est,

41 *Et ipse auulsus est ab eis quantum iactus est lapidis, & positis genibus orabat.*

42 Λέγων, Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω.

42 Dicens, Pater, si vis, transfer poculum hoc à me: veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.

42 *Dicens, Pater, si vis, transfer calicem istum à me: veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.*

43 Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

43 Visus est autem ei Angelus è cælo corroborans eum.

43 *Apparuit autem illi Angelus de cælo confortans eum.*

44 Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

44 Et *ipse* constitutus in angore, "intentius orabat. Erat autem sudor eius quasi "grumi sanguinis "descendentes in terram.

44 *Et factus in agonia prolixius orabat: & factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.*

36 Sumat, ἀράτω, nimirum vt eius pretio gladium redimat, sicut omnino apparet ex iis quæ subiiciuntur de pallio. Nisi malimus post ὁ μὴ ἔχων subaudire μάχαιραν, quod ex Hebræorum consuetudine, priore loco omissum, exprimitur in posteriore, vice relatiui: vt sit hic sensus, Et qui non habet gladium, vendat pallium, & gladium emat. Hanc interpretationem sequutus est Theophylactus, qui ἀράτω interpretatur βαστάσάτω, id est ferat, quasi suos moneat Dominus ea tempora instare quibus ipsi sibi debeant humanis etiam præsidiis prospicere, quum antea præsente Domino, sola ipsius prouidentia tuti essent ac securi. Ego verò neque hoc prorsus admitto, neque video quid torquere debuerit veteres in hoc loco explicando, quasi de gladii aut belli iure hîc agatur. Ostendunt omnes circunstantiæ Christum Apostolis suis denuntiare tempus illud instare quo non, vt antea, quietè secum essent versaturi, (minantibus potius quàm reipsa pugnantibus aduersariis) sed in extremum periculum venturi tum huius vitæ, tum etiam fidei amittendæ. Itaque totus hic sermo allegoricus est: quasi dicat, Vixistis adhuc in pace, commilitones, nunc verò bellum instat acerrimum, & cæteris rebus omissis, de vnis armis cogitandum. Quænam autem illa sint arma, ipse, quum in horto precaretur, & Petrum gladio ferientem reprehenderet, suo exẽplo docere maluit quàm importunè hoc loco stupidis adhuc & ad res istas non satis attentis discipulis explicare. Cæterùm in septem codicibus vetustis pro ἀράτω, πωλησάτω, ἀγορασάτω legimus, ἀρεῖ, πωλήσει, ἀγοράσει, id est tollet, vendet, emet: quam lectionem annotat etiam Erasmus ex Basilio, ita vt sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non autem exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Ego verò priorem & magis receptam lectionem potius amplector: quam etiam suspicor deprauatam à quopiam, qui non aliter potuerit hunc nodum expedire.

37 Numeratus est, ἐλογίσθη. Vulg. & Eras. Deputatus est. Vide Mar.15.c.28.

40 Quum peruenisset, γενόμενος. Vide Mar.6.a.2, & suprà, 10.f.32.

44 Constitutus in angore, γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Vulgata ad verbum, Et factus in agonia: quæ interpretatio nimium est obscura. Significat autem ἀγωνία summam Christi luctantis angustiam. Neque enim cum mortis duntaxat terroribus luctabatur Christus, vt cæteri homines solent, (alioquin videri possent multi martyres ipso Christo constantiores) sed cum terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirum peccatorum nostrorum onus in se receperat. Itaque in hac Christi deiectione consistit nostræ consolationis summa: tãtum abest vt propterea quicquam de ipsius maiestate diminuatur. Nam, vt diuinè prorsus ait Nazianzenus, μὴ διὰ τὸν ἄτιμος, ὅπη διὰ σέ τιμητός; Id est, Nũ propterea honore suo spoliãdus est, quia propter te humilis factus?

Intentius, ἐκτενέστερον. Vulg. & Eras. Prolixius. Ego verò malo ad ipsam orationis qualitatem referre, tum hoc loco tum & alibi. Grumi, θρόμβοι. Vulg. & Erasmus Guttæ: quæ interpretatio non satis est expressa. alioqui nolim eos imitari quos non pudet multa comminisci vt mulierculas non tam ad resipiscentiam ac fidem excitent quàm ad mollem quandam & inanem commiserationem commoueant: id est, vt Iudæos ac Pilatum potius quàm sua peccata discant execrari. Sed vicissim digni sunt magna reprehensione qui, ne videantur Christo tribuere tam insignia humanæ infirmitatis argumenta, partim ista extenuant, in quibus tamen posita est nostræ pacis & cum Deo reconciliationis summa: partim etiam eò impudentiæ prouecti sunt vt nonnulla tanquã ab hæreticis infarta expunxerint. Siquidem (vt est ab Erasmo annotatum) Hieronymus lib. contra Pelagianos secundo, & Hilarius lib. de Trinitate decimo, indicant in plerisque Græcorum ac Latinorum codicibus non fieri mentionem neque de sudore sanguineo, neque de Angelo confortante. At ego sacrilegam eorum audaciam execror qui hæc deleuerunt. Descendentes, καταβαίνοντες. Vel descendentis, id est καταβαίνοντος, vt in nonnullis codicibus legit Erasmus.

45 Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.

45 Et quum surrexisset à precatione, venissétque ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.

45 *Et quum surrexisset ab oratione, & venisset ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.*

46 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

46 Et dixit eis, Quid dormitis? surgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

46 *Et ait illis, Quid dormitis? surgite, orate ne intretis in tentationem.*

47 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, προήρχετο αὐτῶν, καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν.

47 ‖Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus è duodecim, præibat eis, & appropinquauit Iesu vt oscularetur eum.

47 *Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui vocabatur Iudas, vnus de duodecim, antecedebat eos, & appropinquauit Iesu ut oscularetur eum.*

Mat.26.e.47 mar.14.e.43 iohan.18.a.3

48 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

48 Iesus autem dixit ei, Iuda, osculo Filium hominis prodis?

48 *Iesus autem dixit illi, Iuda, osculo Filium hominis tradis?*

49 Ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ;

49 Videntes autem ii qui circa ipsum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúsne gladio?

49 *Videntes autem hi qui circa ipsum erant quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, si percutimus in gladio?*

50 Καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

50 Et quidam ex ipsis percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit auriculam eius dextram.

50 *Et percussit unus ex illis seruum principis Sacerdotum: & amputauit auriculam eius dextram.*

51 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐᾶτε ἕως τούτου. Καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ, ἰάσατο αὐτόν.

51 Respondens autem Iesus dixit, Sinite huc vsque. Et tacta illius auricula, sanauit eum.

51 *Respondens autem Iesus ait, Sinite usque huc. Et quum tetigisset auriculam eius, sanauit eũ.*

52 Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ' αὐτὸν Ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ, καὶ πρεσβυτέρους, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;

52 Dixit autem Iesus eis qui ad ipsum venerant, *nempe* principibus Sacerdotum, & præfectis tẽplo, & senioribus, Vt aduersus latronem existis cum gladiis ac fustibus?

52 *Dixit autem Iesus ad eos qui venerant ad se, principes Sacerdotum & magistratus templi, & seniores, Quasi ad latronem existis cum gladiis & fustibus?*

53 Καθ' ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ· ἀλλ' αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

53 Quum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora illa vestra, & potestas tenebrarum.

53 *Quum quotidie uobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora uestra & potestas tenebrarum.*

54 Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀρχιερέως. Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

54 ‖Comprehensum eum duxerunt, & introduxerunt in domũ Pontificis maximi. Petrus verò sequebatur procul.

54 *Comprehendẽtes autem eum, duxerunt ad domum principis Sacerdotum. Petrus uerò sequebatur à longè.*

Mat.26.f.57 mar.14.f.53 iohan.18.c.24

55 Ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

55 ‖Quúmque accendissent ignẽ in medio aulæ, atque vna consedissent, sedit & Petrus inter eos.

55 *Accenso autem igne in medio atrii, & circum sedentibus illis, erat Petrus in medio eorum.*

Mat.26.g.69 mar.14.g.66 iohan.18.c.16

Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε, Καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

56 Quum verò eum vidisset ancilla quædam sedentem ad ignem, intentus in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

56 *Quem quum vidisset ancilla quædam sedentem ad lumen, & eum fuisset intuita, dixit, Et hic cum illo erat.*

Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων, Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

57 Ipse autem abnegauit eum, dicens, Mulier non noui eum.

57 *At ille negauit eum, dicens, Mulier, non noui illum.*

Καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν ἔφη, Καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπεν, Ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί.

58 Et paulo pòst alius videns eum, dixit, Et tu ex ipsis es. Petrus verò ait, Heus tu non sum.

58 *Et post pusillum alius uidens eum dixit, Et tu de illis es. Petrus uerò ait, O homo, non sum.*

Καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων, Ἐπ᾽ ἀληθείας καὶ οὗτος μετ᾽ αὐτοῦ ἦν· καὶ γὰρ Γαλιλαῖός ἐστιν.

59 Et interposita quasi hora vna, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & iste cum illo erat: etenim Galilæus est.

59 *Et interuallo facto quasi horæ unius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus est.*

Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Καὶ παραχρῆμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ὁ ἀλέκτωρ.

60 Ait autem Petrus, Heus tu nescio quid dicas. Et illico, adhuc ipso loquente, vocem misit gallus.

60 *Et ait Petrus, Homo, nescio quid dicis. Et continuò adhuc illo loquente cantauit gallus.*

Καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ· καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς.

Mat.26.c.34 iohan.13.d.38

61 Tum conuersus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipsi, ‖ Priusquam gallus vocem miserit, ter me abnegabis.

61 *Et conuersus Dominus respexit Petrum: & recordatus est Petrus uerbi Domini, sicut dixerat, Quia prius quam gallus cantet, ter me negabis.*

Καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς.

62 Et egressus foras Petrus fleuit amaré.

62 *Et egressus foras Petrus, fleuit amarè.*

Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες.

Mat.26.g.67 mar.14.g.65

63 ‖ At ii qui vnà tenebant Iesum, ei illudebant, cædentes *eum:*

63 *Et uiri qui tenebant Iesum, illudebant ei cædentes:*

Καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

64 Et quum eum obuoluissent, verberabant faciem eius, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis sit qui te percussit.

64 *Et uelauerunt eum, & percutiebant faciem eius: & interrogabant eum, dicentes, Prophetiza, quis est qui te percussit?*

Καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.

65 Et alia multa conuiciantes dicebant in eum.

65 *Et alia multa blasphemantes dicebant in eum.*

Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, Ἀρχιερεῖς τε καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν,

Mat.27.a.1 mar.15.a.1 iohan.18.c.28

66 ‖ Et vt ortus est dies, conuenit ordo seniorum populi, & principes Sacerdotum & Scribæ, & adduxerunt eum in suum consessum,

66 *Et ut factus est dies, conuenerunt seniores plebis, & principes Sacerdotum & Scribæ, & duxerunt illum in concilium suum,*

Λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε·

67 Dicentes, ᵛNum tu es ille Christus? dic nobis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis:

67 *Dicentes, Si tu es Christus, dic nobis. Et ait illis, Si uobis dixero, non credetis mihi:*

Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε.

68 Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respondebitis mihi, neque dimittetis.

68 *Si autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.*

Ἀπὸ τοῦ νῦν, ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

69 ᵛAb hoc tempore erit Filius hominis sedens ad dextram potentiæ Dei.

69 *Ex hoc autem erit Filius hominis sedens à dextris uirtutis Dei.*

67 Num tu es, εἰ σὺ εἶ: vel, si tu es. Nam in vetustis codicibus duobus nulla erat adscripta interrogationis nota.

69 Ab hoc tempore, ἀπὸ τοῦ νῦν: id est deinceps.

Εἶπον δὲ πάντες, Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι.

70 Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis me esse.

70 *Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego sum.*

Οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

71 At illi dixerunt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius.

71 *At illi dixerunt, Quid adhuc desideramus testimonium? ipsi enim audiuimus de ore eius.*

Κεφάλαιον κγ

CAP. XXIII.

CAP. XXIII.

ΚΑΙ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν, ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον.

1 TVm surgens vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

1 *ET surgens omnis multitudo eorum duxerunt illum ad Pilatum.*

Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες, Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους διδόναι, λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

2 Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum peruertere ᵛgentem, ‖ & vetare tributa dare Cæsari, quòd dicat se ᵛChristum, *id est* regem esse.

2 *Cœperunt autem illum accusare, dicentes, Hunc inuenimus subuertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse.*

Mat.22.b.21 mar.12.b.17

Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

3 ‖ Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Túne es Rex Iudæorum? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

3 *Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens illi, ait, Tu dicis.*

Mat.27.b.11 mar.15.a.2 iohan.18.f.33

Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

4 Ait verò Pilatus ad principes Sacerdotum & turbam, Nullam inuenio ᵛnoxam in hoc homine.

4 *Ait autem Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas, Nihil inuenio causæ in hoc homine.*

Οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες, Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε.

5 At illi ᵛinualescebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa huc vsque.

5 *At illi inualescebant, dicentes, Commouet populum, docens per uniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa usque huc.*

Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησεν εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.

6 Pilatus verò, audita Galilæa, interrogauit num Galilæus esset.

6 *Pilatus autem audiens Galilæam, interrogauit si homo Galilæus esset.*

Καὶ ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.

7 Et quum cognouisset eum ad Herodis potestatem pertinere, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per eos dies.

7 *Et ut cognouit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Ierosolymis erat illis diebus.*

Ὁ δὲ Ἡρώδης ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν· ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ᾽ αὐτοῦ γινόμενον.

8 Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde. cupiebat enim à multo *tempore* eum videre, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat se signum aliquod visurum ab eo fieri.

8 *Herodes autem uiso Iesu, gauisus est ualde. erat enim cupiens ex multo tempore uidere eum, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat signum aliquod uidere ab eo fieri.*

Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς· αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.

9 Interrogauit autem eum multis sermonibus: sed ipse nihil ei respondit.

9 *Interrogabat autem eum multis sermonibus: at ipse nihil illi respondebat.*

Εἱστήκεισαν δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ.

10 Stabant autem principes Sacerdotum & Scribæ magna contentione eum accusantes.

10 *Stabant autem principes Sacerdotum & Scribæ constanter accusantes eum.*

IN CAPVT XXIII.

2 Gentem, ἔθνος. In tribus codicibus manu scriptis additum erat ἡμῶν, nostram, & ita legit Vetus interpres. Christum, *id est* regem. Χριστὸν βασιλέα. Vel, vnctum regem.

4 Noxam, αἴτιον. Vocabulum Causæ quo vtitur Vetus interpres, nimium latè patet. Differentia autem illa inter noxam & noxiam, quæ hoc loco repetitur ab Erasmo, infinitis idoneorum scriptorum testimoniis refutatur.

5 Inualescebant, ἐπίσχυον. Vel, contrà nitebantur. nam vtrunque potest hoc verbo intelligi.

11 Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ.

11 Herodes autem cum militibus ſuis, quũ eũ pro nihilo habuiſſet, & illuſiſſet *ei*, amictum veſte ſplendida remiſit ad Pilatum.

11 Spreuit autem illum Herodes cum exercitu ſuo, & illuſit indutum ueſte alba, & remiſit ad Pilatum.

12 Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ,τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.

12 Et facti ſunt amici inter ſeſe Pilatus & Herodes eo ipſe die: nam antea inimici erant inter ſe.

12 Et facti ſunt amici Herodes & Pilatus in ipſa die: nam antea inimici erant ad inuicem.

13 Πιλάτος δὲ, συγκαλεσάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν,

13 Pilatus verò, cõuocatis principibus Sacerdotum & magiſtratibus ac populo,

13 Pilatus autem, conuocatis principibus Sacerdotum & magiſtratibus & plebe,

14 Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ·

Mat.27.c.23, mar.15.b.14, iohan.18.g.38, & 19.a.4

14 ‖Dixit eis, Obtuliſtis mihi hunc hominem vt qui auertat populum: & ecce, ego in veſtri conſpectu quæſtione habita, nullam noxam inueni in homine iſto, ex iis de quibus accuſatis eum:

14 Dixit ad illos, Obtuliſtis mihi hũc hominem quaſi auertentem populum: & ecce, ego coram uobis interrogans, nullam cauſam inueni in homine iſto ex his in quibus eum accuſatis:

15 Ἀλλ' οὐδὲ Ἡρώδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ, οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.

15 Sed ne Herodes quidem: nã remiſi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte factum eſt ab eo.

15 Sed neque Herodes: nam remiſi uos ad illum, & ecce, nihil dignum morte actum eſt ei.

16 Παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

16 Caſtigatum ergo eum dimittam.

16 Emendatum ergo illum dimittam.

17 Ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα.

17 Neceſſe autem habebat dimittere eis in feſto vnum *quempiam:*

17 Neceſſe autem habebat dimittere eis per diẽ feſtum, unum:

18 Ἀνέκραξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, Αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν.

18 Exclamauit autem ſimul vniuerſa turba, dicens, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barabbam.

18 Exclamauit autem ſimul uniuerſa turba, dicens, Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam.

19 Ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον, βεβλημένος εἰς φυλακήν.

19 Qui erat propter ſeditionem quandam & cædem factã in vrbe, coniectus in carcerem.

19 Qui erat propter ſeditionem quandam factam in ciuitate & homicidium, miſſus in carcerem.

20 Πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν.

20 Rurſus ergo Pilatus alloquutus eſt *eos*, volens dimittere Ieſum.

20 Iterum autem Pilatus loquutus eſt ad eos, uolens dimittere Ieſum.

21 Οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.

21 Ipſi verò reclamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eũ.

21 At illi ſucclamabãt, dicentes, Crucifige, crucifige eum.

22 Ὁ δὲ τρίτον εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

22 Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iſte mali fecit? nullam noxam capitalem inueni in eo: caſtigatum ergo eũ dimittam.

22 Ille autem tertiò dixit ad illos, Quid enim mali fecit iſte? nullam cauſam mortis inuenio in eo: corripiam ergo illum, & dimittam.

11 Cum militibus ſuis, σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Vel copiis. Nam exercituum nomen videtur nimiũ militare. στράτευμα verò tranſlatitiè hic accipitur pro multitudine ſatellitum & nobilium qui Herodem è Galilæa ſequuti erant: ſicut apud Latinos agmen, manus, acies, copiæ, ſimili tranſlatione vſurpantur. Nam alioquin Pilatus non ſuſtinuiſſet Herodem armatum cum ſuis in Iudæam ingredi.

13 Et magiſtratibus, καὶ τοὺς ἄρχοντας. Loquitur procùldubio de iis quos Iudæi Sanhedrin (id eſt Senatores) vocant. Ideo Magiſtratus rectè conuertit Vetus interpres. Alibi verò aliquoties (vt ſuprà 14.a.1, & 18.v.18) Primores dixi, quoniam incertum eſt Senatorésne an præfecti Synagogæ eo nomine illic ſignificentur.

15 Nam remiſi vos ad illum, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτόν. In tribus codicibus ſcriptum legimus, ἀνέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, remiſit enim eum ad nos: quæ lectio mihi videtur optimè conuenire. Illud enim complectitur ex quo intelligi poſſit, ne Herodem quidem vllum in eo crimen comperiſſe. Nam, inquit, eum ad nos remiſit: quod facturus alioquin non erat ſi dignum eſſe comperiſſet in quem animaduerteret.

23 Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν Ἀρχιερέων.

23 At illi inſtabant vocibus magnis, petentes vt crucifigeretur: & inualeſcebant voces eorum ac principum Sacerdotum.

23 At illi inſtabant, uocibus magnis poſtulantes ut crucifigeretur: & inualeſcebãt uoces eorum.

24 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν.

24 Tum Pilatus iudicauit vt fieret quod ipſi petebant.

24 Et Pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum.

25 Ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακὴν, ὃν ᾐτοῦντο· τὸν δὲ Ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θελήματι αὐτῶν.

25 Dimiſit autem eis illum qui propter ſeditionem & cædem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant: Ieſum verò tradidit eorum cupiditati.

25 Dimiſit autem illis eũ qui propter homicidium & ſeditionem miſſus fuerat in carcerem, quem petebant: Ieſum uerò tradidit uoluntati eorum.

26 Καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτὸν, ἐπιλαβόμενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν, φέρειν ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ.

26 ‖Quum igitur abducerent eũ, prehenſo Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, impoſuerunt ei crucem ferẽdam ponè Ieſum.

26 Et quum ducerent eũ, apprehenderunt Simonem quendam Cyrenenſem uenientẽ de uilla: & impoſuerunt illi crucem portare poſt Ieſum.

Matth.27.d.32, marci 15.b.21

27 Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ γυναικῶν· αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν.

27 Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.

27 Sequebatur autẽ illum multa turba populi & mulierum: quæ plangebãt & lamentabãtur eũ.

28 Στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Θυγατέρες Ἱερουσαλὴμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμέ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν.

28 Conuerſus autem ad eas Ieſus dixit, Filiæ Hieruſalẽ, ne flete ſuper me, verùm ſuper vobiſipſis flete, & ſuper liberis veſtris:

28 Conuerſus autem ad illas Ieſus dixit, Filiæ Ieruſalem, nolite flere ſuper me, ſed ſuper uoſipſas flete, & ſuper filios ueſtros:

29 Ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι, Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν.

29 Nam ecce venient dies quibus dicent, Beatæ ſteriles, & ventri qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.

29 Quoniam ecce uenient dies in quibus dicent, Beatæ ſteriles, & uentres qui non genuerunt, & ubera quæ nõ lactauerunt.

30 Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, Καλύψατε ἡμᾶς.

30 Tum incipient dicere montibus, ‖Cadite ſuper nos: & collibus, Operite nos.

30 Tunc incipient dicere montibus, Cadite ſuper nos: & collibus, Operite nos.

Eſa.2.d.19, oſee 10.b.8, apoc.6.d.16.

31 Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;

31 ‖Nam ſi in virente ligno iſta faciunt, in arido quid fiet?

31 Quia ſi in uiridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet?

1.Pet.4.d.17

32 Ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι σὺν αὐτῷ ἀναιρεθῆναι.

32 ‖Ducebantur autẽ etiam alii duo malefici vt cum eo necarentur.

32 Ducebãtur autem & alii duo nequam cum eo, ut interficerentur.

Mat.27.d.38, marci 15.b.27, iohan.19.c.18

33 Καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, καὶ τοὺς κακούργους, ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.

33 Quum igitur veniſſent in locum qui vocatur Caluaria, illic crucifixerunt eum, & maleficos: vnum ad dextram, alterum ad ſiniſtram.

33 Et poſtquam uenerunt in locum qui uocatur Caluariæ: ibi crucifixerunt eum & latrones: unum à dextris & alterum à ſiniſtris.

34 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε, Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον.

34 Ieſus autem dicebat, Pater, remitte eis: neſciunt enim quid faciant. Partientes verò veſtimẽta eius, iecerunt ſortem.

34 Ieſus autem dicebat, Pater, dimitte illis: non enim ſciunt quid faciunt. Diuidẽtes uerò ueſtimenta eius, miſerunt ſortes.

35 Καὶ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν. ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες, Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός.

35 Et ſtabat populus ſpectans. ſannis autẽ excipiebant eũ etiã primores cum eis, dicentes, Alios ſeruauit, ſeruet ſeipſum, ſi hic eſt ille Chriſtus Dei electus.

35 Et ſtabat populus ſpectans. Et deridebant eũ principes cum eis, dicẽtes, Alios ſaluos fecit, ſe ſaluũ faciat, ſi hic eſt Chriſtus Dei electus.

28 Filiæ Hieruſalem, Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ. Hebraicè, בנות ירושלם id eſt, vos Hieroſolymitanæ mulieres.

33 Veniſſent, ἀπῆλθον: id eſt ἦλθον, vt ſuprà, Marci 3.v.13.

35 Primores, οἱ ἄρχοντες. Generale eſt hoc nomen hoc in loco. Comprehendit enim ipſos etiam Sacerdotum principes, & quicunque in populo aliqua erant dignitate. Vulg. & Eraſ. Principes, quod nomen videtur anguſtioris ſignificationis. Cum eis, σὺν αὐτοῖς. Hoc deerat in vno exemplari. Dei electus, ὁ τοῦ Θεοῦ

ἐκλεκτός. Heb. בחיר יהוה, id est, quem Deus præteritis cæteris hominibus hoc fauore cōplexus est, vt ipsum designarit Messiam. Alioqui solent electi Dei vocari quos Dominus ad vitam æternam ab æterno selegit.

36 Ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται, προσερχόμενοι καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ.

36 Illudebant autem etiam ei milites, accedentes & acetum ei offerentes:

36 *Illudebant autem ei & milites, accedentes & acetum offerentes ei:*

37 Καὶ λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, σῶσον σεαυτόν.

37 Dicentésque, Si tu es Rex ille Iudæorum, serua temetipsum.

37 *Et dicentes, Si tu es rex Iudæorum, saluum te fac.*

38 Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

38 Erat autem etiam inscriptio scripta super eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis, HIC EST REX ILLE IVDAEORVM.

38 *Erat autem & superscriptio scripta super eū literis Græcis & Latinis & Hebraicis, HIC EST REX IVDAEORVM.*

39 Εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτόν, λέγων, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.

39 ˮVnus autem ex maleficis qui erant suspensi, conuiciabatur ei, dicens, Si tu es Christus ille, serua teipsum & nos.

39 *Vnus autem de iis qui pendebant latronibus, blasphemabat eū, dicēs, Si tu es Christus, saluū fac temetipsum & nos.*

40 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπετίμα αὐτῷ, λέγων, Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεόν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;

40 Respondens autem alter obiurgauit eum, dicens, Ne Deum quidem times, quòd in eadem sis damnatione?

40 *Respondens autem alter increpabat eum, dicens, Neque tu times Deū, quòd in eadem damnatione es?*

41 Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως· ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν· οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

41 Et nos quidem iustè: nam digna factis recipimus: iste verò nihil ˮinsolens fecit.

41 *Et nos quidem iustè: nā digna factis recipimus: hic verò nihil mali gessit.*

42 Καὶ ἔλεγε τῷ Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

42 Dixitque Iesu, Domine, memento mei quum veneris in regnum tuum.

42 *Et dicebat ad Iesum, Domine, memento mei quū veneris in regnum tuum.*

43 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

43 Tum dixit ei Iesus, Amen dico tibi, ˮhodie mecum eris in paradiso.

43 *Et dixit illi Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.*

44 Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

44 Erat autem quasi hora sexta, & tenebræ factæ sunt super totam regionem vsque ad horā nonam.

44 *Erat autem fere hora sexta, & tenebræ factæ sunt in vniuersam terrā vsque in horam nonam.*

45 Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

45 Et obscuratus est sol, & aulæum templi fissum est mediū.

45 *Et obscuratus est sol, & velum templi scissum est medium.*

46 Καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν.

Psal. 30. a. 6

46 Quúmque clamasset voce magna Iesus, ait, ‖Pater, in manus tuas ˮdepono spiritum meum. Et quum hæc dixisset expirauit.

46 *Et clamans voce magna Iesus, ait, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens expirauit.*

39 Vnus autem, εἷς δὲ. Matthæus, alterius latronis præterita historia, vtrunque pari scelere inuoluit: quod Augustinus per numeri heterosin excusat. Fuit enim in genere propositum Matthæo narrare, à Christo conuiciis lacerando nullum genus hominum abstinuisse. Sed & verisimile est alterum ex latronibus saltem silentio suo aliquandiu visum alteri conuiciatori consentire, donec victus aduersariorum Christi extrema improbitate, qui semimortuum, & non modò ad hæc omnia nihil responsantem, sed etiam pro ipsis orantem, exagitare non desinebant, in præclaram illam & sempiterna memoria dignam confessionem erumperet.

41 Insolens, ἄτοπον. Vulg. & Eras. Malum: sicut etiā ἄτοποι & πονηροὶ videtur pro iisdem aut certè nō multum dissimilibus accipi, 2. Thes. 3. a. 2. Hic porro videtur ἄτοπον dici quicquid fit præter officium, quod non malè videtur insolentis nomine exprimi.

43 Hodie, σήμερον. Quærit Theophylactus qui hoc conueniat cum iis quæ dicuntur Heb. 11. g. 40, veteres illos sanctos, quorum illic fit mentio, non accepisse promissionem: & ad hunc nodum explicandum multa sanè absurda commemorat, quæ non attingo, ne à scopo videar aberrare. Tantùm dico, nimium audaces fuisse qui particulam σήμερον adiecta distinctione coniunxerunt cum verbo λέγω, quum in omnibus codicibus connectatur cum verbo ἔσῃ, & in quodam etiam exemplari legatur ὅτι σήμερον. Quomodo verò locus ille sit explicandus, dicemus suo loco, & item alter ille Petri, cuius falsa interpretatio nobis genuit quem vocāt Limbum. Vide de Paradiso 2. Corinth. 12. b. 4.

46 Depono, παραθήσομαι. Vel commendo id est σωίστημι. Sed illud magis est proprium, & huius loci sententiæ accommodatius. Erasmus, Commendabo. Nam etiam Psal. 31. b. 6, vnde petita sunt hæc Christi verba, legitur אפקיד futuro tempore. Sed præterquam quòd familiares sunt Hebræis omnium temporum permu-

tationes, res ipsa ostendit significationem præsentis melius conuenire. Deinde in vetustis codicibus duobus & Theophylacto Romano scriptum est παρατίθημι, & in aliis tribus παρατίθεμαι.

47 Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν Θεόν, λέγων, Ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

47 Quum vidisset autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iustus erat.

47 *Videns autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deū, dicēs, Verè hic homo iustus erat.*

48 Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη ὑπέστρεφον.

48 Et omnis turba quæ simul ad hoc spectaculum accesserat, spectans quæ facta fuerant, verberans pectora sua reuertebatur.

48 *Et omnis turba eorum qui simul aderāt ad spectaculum istud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur.*

49 Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα.

49 Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant eum consequutæ à Galilæa, videntes ista.

49 *Stabant autem omnes noti eius à longè: & mulieres quæ sequutæ eū erant à Galilæa, hæc videntes.*

50 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσήφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος.

50 ‖Tū ecce vir nomine Ioseph, senator, vir bonus ac iustus:

50 *Et ecce vir nomine Ioseph qui erat decurio, vir bonus & iustus:*

Matth. 27. g. 57
marci 15. d. 43
iohan. 19. g. 38

51 Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων· ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ·

51 Qui non suffragatus fuerat consilio ac facto eorum, ex Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui ˮexpectabat & ipse regnum Dei:

51 *Hic non consenserat cōsilio & actibus eorum, ab Arimathæa ciuitate Iudææ, qui expectabat & ipse regnum Dei:*

52 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petiit corpus Iesu.

52 *Hic accessit ad Pilatū, & petiit corpus Iesu.*

53 Καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος.

53 Et detractum inuoluit sindone, posuitque illud in monumēto quod erat ex lapide excisū, in quo nondum quisquam positus fuerat.

53 *Et depositum inuoluit sindone, & posuit illud in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

54 Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευή, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

54 Porro dies erat ˮParasceues, ˮ& Sabbathi dies succedebat.

54 *Et dies erat Parasceues, & Sabbathum illucescebat.*

55 Κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.

55 Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus eius.

55 *Subsequutæ autem mulieres quæ cum eo venerant de Galilæa, viderunt monumētū, & quēadmodum positum erat corpus eius.*

56 Ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν, κατὰ τὴν ἐντολήν.

56 Reuersæ verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

56 *Et reuertentes parauerunt aromata & vnguēta: & Sabbatho quidem siluerunt, secundum mādatum.*

Κεφάλαιον κδ.

1 Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα· καί τινες σὺν αὐταῖς.

CAP. XXIIII.

1 P‖Rimo autem *die* hebdomadis, ˮprofundo diluculo venerunt ad monumentum, ferentes quæ parauerant aromata: ˮ& nonnullæ cum ipsis.

CAP. XXIIII.

1 *Vna autem Sabbathi valde diluculo venerunt ad monumentum, portantes quæ parauerant aromata.*

Marci 16. a. 1
iohan. 20. a. 1

51 Expectabat, προσεδέχετο. Vel exceperat, & amplexus fuerat: quæ est propria huius vocabuli significatio.

54 Parasceues, παρασκευή. Malo cum Vetere interprete legere παρασκευῆς, quanuis illud excusari possit per appositionem, quam vocant. Et Sabbathi dies succedebat, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε. Vul. & Eras. ad verbū, Et Sabbathū illucescebat: quæ interpretatio est perobscura, nisi siquis Osiandrū sequutus, vesperā proximā à qua inchoabant Sabbathū, putet appellatione φωτὸς intelligi. Ego verò existimo Lucā hæc addidisse vt explicaret nomen Parasceues, & ἐπὶ pro Post accipiendum, quod ita sum interpretatus vt perspicuitati studerem.

IN CAPVT XXIIII.

1 Primo autem *die* hebdomadis, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. Vna autem Sabbathi. Erasmus, Vno autē Sabbathorum. Nostram interpretationem hoc loco confirmat Theophylacti authoritas. Vide Matth. 28. a. 1. Profundo diluculo, ὄρθρου βαθέος. Id est (vt inquit Marcus) valde mane, siue, (vt ait Iohannes) quum adhuc te-

nebræ essent, id est, quum vixdum ˇinciperet lucescere. Diuiditur enim crepusculum matutinum à Græcis in multas partes. Nam ὄρθρον propriè vocant primum diluculi punctum: vnde gallus dicitur ὀρθροβόας, quòd lucē prænuntiet primo statim diluculo. Huic succedit πολυκαυγὲς, quum dubia iam lux est, quam excipit aurora. Totum autem crepusculum matutinum vocant δείλην πρωΐαν, & interdum quoque ὄρθρον: quamobrem Lucas addidit βαθέως, vt primam diluculi partem apertius declararet. Sed & Marcus quum dixisset πρωΐ, (quo vocabulo declaratur non modò crepusculum totum matutinum, sed etiam prima diei pars) addidit λίαν, id est valde: sicut Hom. Iliad. ο, quum extremam partem crepusculi describens vsus esset vocabulo πρωΐ, subiunxit λίην, vt planius loqueretur. Rectè ergo Iohannes dixit, σκοτίας ἔτι οὔσης, neque ab aliis Euangelistis dissentit: & ista (ni fallor) confirmant nostram coniecturam, de qua diximus Marci decimosexto a.2. Et nōnullæ cum ipsis, καί τινες σὺν αὐταῖς. Hæc deerant in vno vetere exemplari, neque habentur in Vulgata editione.

2 Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου.
2 Inuenerunt autem lapidem deuolutum à monumento:
2 *Et inuenerunt lapidē reuolutum à monumēto:*

3 Καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ.
3 Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.
3 *Et ingressæ nō inuenerunt corpus Domini Iesu.*

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδού, δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις.
4 Et factum est ˇdum consternatæ in ea re hæsitarent, ecce, duo viri superuenerunt eis, indutiˇ vestibus fulgurantibus:
4 *Et factum est dum mente consternatæ essent de isto ecce, duo uiri steterūt secus illas in ueste fulgēti.*

5 Ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτάς, Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;
5 Quum autem expauefactæ inclinarent faciem in terram, dixerunt eis, Quid inter mortuos quæritis eum qui viuit?
5 *Quum timerent autē, & declinarent uultum in terram, dixerunt ad illas, Quid quæritis uiuentem cum mortuis?*

Supra, 9.c.22 matth.17.d.23 marci 9.c.31

6 Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,
6 Non est hîc, sed surrexit. ˇmementote vt ‖loquutus sit vobis quum adhuc in Galilæa esset,
6 *Non est hîc, sed surrexit: recordamini qualiter loquutus est uobis, quum adhuc in Galilæa esset,*

7 Λέγων, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.
7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominū peccatorum, & crucifigi: & die tertio resurgere.
7 *Dicens, Quia oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi, & die tertia resurgere.*

8 Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.
8 Recordatæ sunt igitur verborum illius.
8 *Et recordatæ sunt uerborum eius.*

9 Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.
9 Et reuersæ à monumēto annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.
9 *Et regressæ à monumēto nuntiauerunt hæc omnia illis undecim, & cæteris omnibus.*

10 Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα.
10 Maria autem Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ ˇcum eis erant quæ hæc dicebant Apostolis.
10 *Erat autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apostolos hæc.*

11 Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.
11 Sed visa sunt apud eos quasi deliramentum, verba earum, neque crediderunt eis.
11 *Et uisa sunt ante illos sicut deliramentum uerba ista, & non crediderunt illis.*

Iohan.20.b.6

12 Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ παρακύψας βλέπει τὰ

4 Dum consternatæ in ea re hæsitarent, ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου. Vulg. & Eras. Dum mente consternatæ essent de hoc. De verbo διαπορεῖν diximus suprà, 9.a.7: sed rectè annotat doctissimus Budæus διαπορεῖσθαι plus esse quàm διαπορεῖν, sicut rursus ἐξαπορεῖσθαι aliquid amplius declarare videtur quàm διαπορεῖσθαι, 2. Cor. 4.b.8. Ideo addidimus participium Consternatæ. Vestibus, ἐσθήσεσιν. Sic habent omnes codices, quamuis annotent grammatici nomen poeticum esse ἔσθησις pro ἐσθής.

5 Inter mortuos, μετὰ τῶν νεκρῶν. Vulg. & Eras. Cum mortuis. sed præstat pro μεταξὺ accipere: quamuis in hac significatione fere iungatur cum tertio casu. Deinde sciendum est hoc pertinere ad verbum ζητεῖν. Abundat enim Lucas verborum traiectionibus, quæ sæpenumero sententiam reddunt obscuriorem.

6 Mementote, μνήσθητε. Μνήσθητε, inquit Erasmus in hunc locum, anceps est, Imperatiuine sit modi an Indicatiui. Id verò qui fit, & quomodo probabile sit, non video.

10 Cum eis, σὺν αὐταῖς. Vulg. & Eras. Quæ cum eis erant: id est αἱ σὺν αὐταῖς.

11 Quum introspexisset, παρακύψας. Vetus interpres, Procumbens, id est προσπεσών. Idem Iohan. 20.b.5.

& c.11, vertit, Quum se inclinasset, magis propriè, ni fallor. Alibi, id est Iac. 1.c.25, & 1. Pet. 1.b.12, vti maluit verbo Prospiciendi, quod hic quoque substituit Erasmus: quum Prospicere aliud prorsus declaret, nimirum procul conspicere: quod quidem fit diuerso corporis gestu ab eo qui hoc verbo declaratur. Nam τὸ παρακύπτειν à consequenti significat, prono capite & propenso collo diligētius introspicere, nisi quum ὡς designat prætermissionem ac contemptum. Tunc enim declarat, obiter & quasi prætereūdo limis oculis aspicere: vt si præteriēs alicuius ædes, caput immittas, & eo vix conspecto, statim discedas: pro quo Latini dicunt, A limine salutare. Est igitur Procumbendi vocabulum nimis generale, Prospiciendi verò improprium. Neque verò hæc obseruatio inanis est. ita enim significatur, Petrum rem totam diligenter esse perscrutatum: quo minus est nobis dubitandum de huius historiæ fide.

ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.
12 ‖Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & ˇquum introspexisset, videt lintea sola *illic* iacētia: abiitque, apud semetipsum mirans hoc factum.
12 *Petrus autē surgens cucurrit ad monumentum: & procumbens uidit linteamina sola posita: & abijt, secum mirans quod factum fuerat.*

Mar.16.c.12

13 Καὶ ἰδού, δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς.
13 ‖Et ecce, duo ex iis ibant eo ipso die in vicum distantem stadiis ˇsexaginta ab Hierusalem, cui *vico* nomen *est* Emmaus:
13 *Et ecce, duo ex illis ibāt ipsa die in castellū quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Ierusalem, nomine Emmaus.*

14 Καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.
14 Etˇcolloquebantur inter se de iis omnibus quæ euenerant.
14 *Et ipsi loquebantur ad inuicem de iis omnibus quæ acciderant.*

15 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.
15 Et factum est dum colloquerentur, & se mutuò rogitarent, ipse Iesus accessit, & vnà iter faciebat cum ipsis.
15 *Et factum est dum fabularentur, & secum quærerent, & ipse Iesus appropinquans ibat cū illis.*

16 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.
16 Oculi autem eorum ˇtenebantur ne eum agnoscerent.
16 *Oculi autē illorum tenebantur ne eum agnoscerent.*

17 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καί ἐστε σκυθρωποί;
17 Dixit autem eis, Qui sunt hi sermones quos confertis inter vos ambulantes?ˇ& *quid* estis tetrico vultu?
17 *Et ait ad illos, Qui sunt hi sermones quos confertis ad inuicem ambulantes, & estis tristes?*

18 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας, εἶπε πρὸς αὐτόν, Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;
18 Respondens autem alter, cui nomen ˇCleopas, dixit ei, Tu solusˇ commoraris in *urbe* Hierusalem, & ignoras quæ in ea facta sunt his diebus?
18 *Et respondens unus cui nomen Cleophas, dixit ei, Tu solus peregrinus es in Ierusalem, & non cognouisti quæ facta sunt in illa his diebus?*

13 Sexaginta, ἑξήκοντα. Sic in omnibus nostris codicibus legimus. Itaque apud Iosephum libri de bello Iudaico 7. cap. 26, nō rectè scribuntur stadia triginta.

14 Colloquebantur, ὡμίλουν. Erasmus, Confabulabantur: à quo verbo libens abstineo, ne fabulas narrasse isti videantur. Quamuis non ignorem Fabulari apud Plautum sæpe de omni sermone dici, vtpote quod à fando deducatur. Verbum autem ὁμιλεῖν propriè quidē & αὐτοτελῶς significat vnà versari, sed hic accipitur pro συλλαλεῖν, quo verbo vtitur Nazianzenus.

16 Tenebantur, ἐκρατοῦντο: id est retinebantur & impediebantur, ita nimirum statuente Domino. Ex hoc autem loco apparet quàm inconsideratè faciant qui corpori Domini glorificato ea tribuunt quæ vero corpori non possunt conuenire: veluti qui inuisibile, nulla quantitate, nullo loco circunscriptum imaginantur. Non multo minus errant qui Christum existimant à resurrectione varios vultus induisse: quia, inquiunt, corpus erat spirituale. Quanto melius Augustinus ad Consentium, corpus animale definit quod propter mortis dissolutionem & corruptionem cæteris animantibus simile est: spirituale verò, quod iam cum spiritu est immortale? Et paulo pòst, Sicut, inquit, animale corpus non est anima, sed corpus: ita & spirituale corpus non spiritum debemus putare, sed corpus. Quid quòd idem in epistola ad Dardanum, ne animæ quidē Christi tribuit, nedum corpori, vt duobus simul locis existere potuerit? Quod autem ad formæ & characteris mutationem attinet, si ita est vt vultum & staturam mutarit Dominus, quid necesse fuit istorum oculos teneri? Quod igitur Theophylactus citat ex Marci 16.c.12, Christum duobus istis apparuisse ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, ita explicandum est vt vel μορφὴ pro ipso habitu & vestitu corporis accipiatur, (apparuit enim illis tanquam & ipse ad iter accinctus: sicut Mariæ visus hortulani specie, non antè est ab ea agnitus quàm nominatim eam compellaret) vel referatur ad eam formam qua ipsis visus est, non qua ipse esset reuera. Hactenus enim tenebantur ipsorum oculi, non vt nullam in eo formam viderent, sed vt veram non perspicerent, vnde agnosci posset: ex quo efficitur, caligantibus eorum oculis diuersæ formæ imaginem fuisse obiectam, quum reuera, sicut idem erat corpus, eadem etiā esset eius forma.

17 Et *quid* estis tetrico vultu? καί ἐστε σκυθρωποί; Addidi particulam quæ omnino ad explendam sententiā requiritur. Sed in vno exemplari scriptum inuenimus, καὶ ἔστησαν σκυθρωποί, quod ego interpretarer, At *illi* constiterunt tristes. Nam neque addita erat interrogationis nota, neque hæc cum superioribus erant coniuncta: & fortè germanam hanc lectionem esse arbitror, quamuis nihil sim ausus immutare. Quod autem attinet ad σκυθρωποί, rectè quidem Vetus interpres hoc loco tristes interpretatur: sed quum tristitia propriè sit animi, & de vultus habitu hîc agatur, studui planius loqui, & vocabulum Græcum paulo expressius declarare.

18 Cleopas, Κλεόπας. Alterum, fuisse hunc nostrum Lucam, quidam ex veteribus arbitrantur, quorum opinio videtur refelli ex præfatione Actis Apostolorum præposita. Epiphanius autem aduersus Saturnilianos Nathanaelem fuisse tradit. Ita necesse vt repugnantia scribant qui curiosas quæstiones tractant ex coniecturis.

Commoraris, παροικεῖς. Differre παροικεῖν à κατοικεῖν, sicut apud Latinos Commorari & Habitare, obseruauimus Matth. 2. d. 23. Sed hoc quidem loco nolim eam differentiam subtilius obseruare. Sicut tamen hoc placuerit, ita licebit interpretari, Tu solus aduena, hoc videlicet die festo, in Hierusalē venisti, qui hæc non noueris. Nisi fortè malimus παροικεῖν interpretari Accolere, vt ita exponātur, Túne solus accolis Hierusalem, & ista nō nosti. Nā in vno codice legimus, παροικεῖς Ἱερουσαλήμ, non addita propositione ἐν: & istos verisimile est suspicatos esse, eum quem non agnoscebant, quique statim à solenni die ex vrbe profectus esset, ex vicino aliquo pago venisse ad quem sese reciperet. Vulgata & Erasmus, Tu solus peregrinus es in Hierusalem: vt παροικεῖν idem declaret atque τὸ ἐπιδημεῖν, quo vtitur Lucas Act. 2. b. 10. Sed mihi non satis placet eorum expositio qui addunt particulā Adeo, vt sit hæc sententia, Túne solus es adeo peregrinus & hospes in Hierusalem vt ista non cognoueris. Nam trāslatitiè dicitur hospes esse in aliqua ciuitate qui ignorat quod cæteri illic nōrint. Sic Cic. pro Milone, An verò, Iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac vrbe versamini, vestræ peregrinantur aures, neque in hoc peruagato ciuitatis sermone versantur? Sed hoc dicendi genus nescio quomodo videtur à communi loquendi vsu remotius quàm vt Lucas eò respexerit. Deinde ista interpretandi libertas in his quidem libris mihi non placet, ne tum quidem quum de sententia nihil detrahitur.

Græce	Erasmus	Vulgata
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ποῖα; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ.	19 Ipse verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ facta sunt Iesu Nazareno, qui fuit Propheta, potens operibus & sermonibus corā Deo & toto populo.	19 Quibus ille dixit, Quæ? Et dixerunt, De Iesu Nazareno, qui fuit vir Propheta, potens in opere & sermone coram Deo & omni populo:
Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.	20 Et quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & magistratus nostri vt morte damnaretur, & crucifixerūt eū.	20 Et quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.
Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ· ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο.	21 Nos autem sperabamus illū esse qui redempturus esset Israel: atqui præter hæc omnia, tertium hunc diem agit hodie ex quo hæc facta sunt.	21 Nos autem sperabamus quia ipse esset redempturus Israel: & nunc super hæc omnia, tertia dies est hodie quod hæc facta sunt.
Ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·	22 Sed & mulieres quædam ex nobis obstupefecerunt nos, quæ diluculo venerunt ad monumentum:	22 Sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum:
Καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.	23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes se etiam visionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.	23 Et non inuento corpore eius, venerunt, dicentes se etiam visionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.
Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.	24 Et abierunt quidam eorum qui erant nobiscum, ad monumentum, & ita inuenerunt prout mulieres dixerant, ipsum verò non viderunt.	24 Et abierunt quidam ex nostris ad monumentum: & ita inuenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsum verò non inuenerunt.
Καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται,	25 Tum ipse dixit eis, O amentes & tardi corde ad credēdum omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ,	25 Et ipse dixit ad eos, O stulti & tardi corde ad credēdū in omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ.
Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστόν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;	26 Nónne hæc oportuit pati Christū, & introire in gloriā suā	26 Nónne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam

19 Propheta, ἀνὴρ προφήτης. Ad verbum, Homo propheta, de quo pleonasmo sæpe iam diximus. Cæterùm satis arguit Prophetæ nomen Cleopam vix tenuisse prima Christianismi rudimenta: nisi Prophetæ nomen lata significatione accipiamus, sicut vsurpatur Act. 3. v. 22. Hunc autem dicit operibus & sermonibus, id est doctrina, totáque vita excelluisse, idque teste ipso Deo & approbantibus hominibus.

20 Magistratus, οἱ ἄρχοντες. Vide suprà, 22. b. 13. Vt morte dānaretur, εἰς κρίμα θανάτου: vel vt Vulg. & Eras. In condemnationem mortis. Nam κρίμα pro κατάκριμα dici res ipsa ostendit, quum ii qui tradiderunt eum Pilato, noluerint in eum inquiri, sed vt conuictū damnari, & quidē capitali iudicio, præside frustra repugnante.

21 Atqui, ἀλλά γε. Vulg. Et nunc, καὶ νῦν γε. Tertium hunc diem agit, τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. Agit, videlicet ille quē sperabamus fore Israelis liberatorem. Quamuis enim duriusculè hoc dicatur de eo quem ipsi adhuc mortuum esse putabant, tamen multo planior est hic sensus, & mollior eclipsis, quàm si cum nonnullis subaudias χρόνος, id est tempus: deinde hac etiam ratione potest hoc excusari, quòd ab eo dicatur qui ambigat num resurrexerit: & in eam quoque sententiā videatur nonnihil propendere, vt ex sequentibus apparet. Vulg. & Eras. Tertius hic dies est. Atqui hoc non est nodum expedire, sed secare potius.

22 Ex nobis, ἐξ ἡμῶν: id est nostri gregis. Itaque Vetus interpres, si sensum spectes, eleganter conuertit, Ex nostris: tum hoc loco, tum etiam versu 24.

26 Et introire, καὶ εἰσελθεῖν. Vulgata legit, καὶ οὕτω εἰσελθεῖν, Et ita introire.

31 Ablatus

Græce	Erasmus	Vulgata
Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.	27 Et exorsus à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso scripta erant.	27 Et incipiens à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso erant.
Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο· καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι.	28 Appropinquarunt autem vico in quem proficiscebatur, & ipse fingebat se longius ire.	28 Et appropinquauerūt castello quo ibant: & ipse se finxit longius ire.
Καὶ παρεβιάσαντο αὐτόν, λέγοντες, Μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστί, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς.	29 Sed ipsi adegerunt eum, dicentes, Mane nobiscum: quoniam aduesperascit, & inclinauit dies. Ingressus est igitur vt maneret cum eis.	29 Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobiscum: quoniam aduesperascit, & inclinata est iam dies. Et intrauit cum illis.
Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.	30 Et factum est quum accubuisset cum eis, sumpto pane benedixit, & fractum dedit eis.	30 Et factum est dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis.
Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν.	31 Adaperti sunt autē oculi eorum, & agnouerunt eum: sed ipse ablatus est ex eorum conspectu.	31 Et aperti sunt oculi eorum, & cognouerunt eum: & ipse euanuit ex oculis eorum.
Καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς;	32 Tum inter se dixerunt, Nónne cor nostrum ardebat in nobis dū loqueretur nobis in via, & quum adaperiret nobis Scripturas?	32 Et dixerunt ad inuicē, Nónne cor nostrum ardens erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis Scripturas?
Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς,	33 Et surgentes eo ipso momēto, reuersi sunt in Hierusalem, & inuenerunt congregatos Vndecim, & eos qui cum ipsis erāt,	33 Et surgentes eadē hora, regressi sunt in Ierusalem: & inuenerunt congregatos Vndecim, & eos qui cum illis erant,
Λέγοντας, Ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη Σίμωνι.	34 Dicentes, Surrexit Dominus verè, & conspectus est Simoni.	34 Dicentes quòd surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni.
Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.	35 Tum ipsi exposuerunt quæ gesta erāt in via, & vt fuerat agnitus ab ipsis in fractione panis.	35 Et ipsi narrabant quæ gesta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis.
Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.	36 Hæc autem ipsis loquētibus, stetit ipse Iesus in medio eorū, & dixit eis, Pax vobis.	36 Dum autem hæc loquūtur, stetit Iesus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis: ego sū, nolite timere.
Πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.	37 Territi verò illi & expauefacti putabant se spiritū cōspicere.	37 Conturbati verò & conterriti, existimabant se spiritum videre.
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί τεταραγμένοι ἐστέ; καὶ διατί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;	38 Tum dixit eis, Quid turbati estis, & quare disceptationes subeunt corda vestra?	38 Et dixit eis, Quid turbati estis, & cogitationes ascendūt in corda vestra?
Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας	39 Videte manus meas & pedes	39 Videte manus meas & pe

Marci 16. c. 14. Iohan. 20. a. 19.

31 Ablatus est extra conspectum ipsorum, ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. Vulgata, Euanuit ab oculis eorum. Sed rectè admonet Erasmus Euanescendi vocabulū non satis conuenire, quū hîc nō de spectro, sed de vero corpore fiat mentio. Quòd autem idem interpretatur, Subduxit sese ab oculis eorum, non satis videtur repentinā illam corporis subductionem declarare. Cæterùm ἐμφατικώτερον dixit Lucas ἀπ' αὐτῶν, quàm si dixisset αὐτοῖς, nēque quis existimet præsentem quidem Christum cum ipsis mansisse, sed corpore quod cerni non posset. Itaque dicere malui, Extra ipsorum conspectum, quàm ipsorum conspectui aut oculis ablatum.

32 Ardebat, καιομένη ἦν. In vno exemplari scriptum legimus κεκαλυμμένη ἦν, obtectum erat.

35 In fractione panis, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου: id est, quum panem frangeret: qui mos erat huius gentis, atque etiamnum hodie à Iudæis seruatur conuiuii initio, adhibita precatione. Eras. Ex fractione panis, quasi ex hoc facto Christus ab illis agnitus dicatur, quum tempus potius declaretur quo Christum agnouerunt.

38 Disceptationes, διαλογισμοί. Id est, variæ & perplexæ ambages, quales solent in mentē venire quum aliquid nouum & parum per se probabile occurrit.

μου, ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.

meos: nam ego ipse sum: contrectate me,& videte:nam spiritus carnem & ossa non habet, prout me conspicitis habere.

des: quia ego ipse sum: palpate & videte: quia spiritus carnem & ossa nõ habet, sicut me videtis habere.

40 Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.

40 Et quum hæc dixisset, ostẽdit eis manus ac pedes.

40 *Et quũ hoc dixisset, ostẽdit eis manus & pedes.*

41 Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;

41 Adhuc autem ipsis non credentibus præ gaudio,& mirantibus, dixit eis, Habetis hîc esculentum aliquid?

41 *Adhuc autem illis non credentibus, & mirãtibus præ gaudio, dixit, Habetis hîc aliquid quod mãducetur?*

42 Οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.

42 Tum ipsi dederunt ei partem piscis assi, & aliquid ex fauo apiario.

42 *At illi obtulerũt ei partem piscis assi, & fauum mellis.*

43 Καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν.

43 Quæ *ille* accepit,& in corũ cõspectu comedit,

43 *Et quũ manducasset coram eis, sumens reliquias dedit eis.*

44 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ.

44 Dixitque eis, Hi sunt sermones quos loquutus sum vobis quum adhuc essem vobiscum: oportere impleri omnia quæ scripta sũt in lege Mosis,& Prophetis,& Psalmis de me.

44 *Et dixit ad eos, Hæc sunt verba quæ loquutus sum ad vos quũ adhuc essem vobiscum, quoniã necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me.*

45 Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς,

45 Tunc aperuit eorũ mentem, vt intelligerent Scripturas.

45 *Tũc aperuit illis sensum vt intelligerẽt Scripturas,*

46 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστόν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·

46 Et dixit eis, Ita scriptum est,& ita oportuit Christũ pati, & resurgere à mortuis tertio die:

46 *Et dixit eis, Quoniã sic scriptũ est, & sic oportebat Christũ pati, & resurgere à mortuis tertia die.*

47 Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.

47 Et prædicari in eius nomine resipiscentiam ac remissionem peccatorum apud omnes Gentes, incipiendo ab Hierusalem.

47 *Et prædicari in nomine eius pœnitentiã & remissionẽ peccatorũ in omnes gentes, incipientibus ab Ierosolyma.*

48 Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων.

48 Vos autẽ estis horum testes.

48 *Vos autẽ testes estis horũ.*

Iohan.15.d.26 act.1.a.4

49 Καὶ ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.

49 ‖Et ecce, ego mittam promissum Patris mei super vos: vos autem manete in vrbe Hierusalem vsquequo induamini virtute ex alto.

49 *Et ecce, ego mittã promissũ Patris mei in vos: vos autẽ sedete in ciuitate quoadusque induamini virtute ex alto.*

50 Ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς Βηθανίαν· καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς.

50 Eduxit autem eos foras Bethaniam vsque:& sublatis manibus suis, benedixit eis.

50 *Eduxit autẽ eos foras in Bethaniã, & eleuatis manibus suis benedixit eis.*

Marci 10.d.19 act.1.b.9

51 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτούς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν.

51 ‖Et factum est, dũ ipse benediceret eis, disiũctus ab eis, sursum ferebatur in cælum.

51 *Et factũ est dũ benediceret illis, recessit ab eis, & ferebatur in cælum.*

52 Καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτόν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης.

52 Ipsi autem adorato eo reuersi sunt in Hierusalem cum gaudio magno.

52 *Et ipsi adorantes regressi sunt in Ierusalẽ cum gaudio magno.*

47 Incipiendo, ἀρξάμενον. Vulg. Incipientibus: id est ἀρξαμένων, videlicet, ὑμῶν vobis. Sed apud Græcos interdum quartus etiam casus absolutè ponitur: quod omnes norunt. Quòd autem Erasmus existimat ad Christum posse referri, non ob eam tãtùm causam repudiandum est quam ipse commemorat, id est quia Christus non cœpit ab Hierusalẽ, sed Apostoli: verumetiã quia κηρυχθῆναι dixit, non κηρύσσειν: & res ipsa clamat Christum hîc agere de Apostolorum munere.

49 Manete, καθίσατε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sedete: id est moramini, quieti expectate. Sic enim apud Hebræos accipitur verbum ישב, quod huic Græco opponitur, vt alibi obseruauimus. Induamini virtute ex alto, ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους: id est, vsquequo Spiritus sanctus è cælo in vos illabatur. Sic enim loquũtur Hebræi, vt Iud. 6. f. 34. Nos autẽ hunc quoque Hebraismũ, quia perelegans videtur, libenter retinuimus.

51 Disiunctus, διέστη. Vulgata & Erasmus, Recessit, ἀπεχώρησε.

53 Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Ἀμήν.

53 Erántque semper in templo, laudantes & benedicentes Deũ. Amen.

53 *Et erant semper in templo, laudantes & benedicentes Deum. Amen.*

Euangelium secundum Iohannem.

Τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον.

Κεφάλαιον α.

1 Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 In principio erat Sermo ille, & Sermo ille erat apud Deum, erátque ille Sermo, Deus.

VETVS.

CAP. I.

1 *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deũ, & Deus erat Verbum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 In principio, ἐν ἀρχῇ: id est ἀπ' ἀρχῆς, à principiò, vt loquitur idem noster Iohannes suæ epistolæ 1. a. quod putaui obseruandum, vt appareat non satis appositam esse eorum interpretationem qui seruata propria significatione præpositionis ἐν, principium interpretantur Patrem in quo erat Sermo. Est autem hæc sententia, Sermonem non cœpisse existere quum Deus initium faceret creandi quicquid conditum est. Nam, inquit Iohannes, iam tum existebat Sermo ille quum res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante omnium rerũ principium iam erat. Alioqui dicitur etiam diabolus homicida fuisse ab initio, infrà, 8. f. 44: idest, quum primus homo esset conditus, siue à primo homine condito, antequam videlicet genus humanum propagaretur. Nam nondum existente homine, quî potuit esse homicida? Hic autem agitur de eo quod omnium rerum creatarum exordiũ præcedit, sicut liquet ex iis quæ consequũtur. Itaque locum illũ de diabolo & similes alios frustra citãt hæretici, vt hæc Iohannis verba eludant, quibus æterna Filii hypostasis manifestò confirmatur. Erat, ἦν: id est ὑφίστατο, subsistebat, vt rectè explicant Græci. Est enim proprietas ipsius verbi εἶναι obseruanda: quod quidem vni Deo propriè conuenit, qui idcirco ab Hebræis יהוה, à Græcis ὁ ὢν dicitur: neque ideam quandã declarat, (vt Samosatenus existimabat, & qui eius errorem renouauit Seruetus) sed quod reuera existit. Et habenda etiam in primis ratio præteriti imperfecti, quo videlicet significatur Sermonis hypostasis, id est æterna Filii generatio, principio caruisse, vt qui iam existeret quum conderetur quicquid conditum est, vt ipse de se testatur infrà, 17. a. 5. Sermo ille, ὁ λόγος. Vulgata, Verbum: id est τὸ ῥῆμα, quod rectè mutauit Erasmus, veterum etiam fretus authoritate, puta Cypriani, Lactãtii, Hilarii, Hieronymi, Ambrosii, Augustini. Sed apud Græcos latè patet λόγος. Nam & orationem & rationem & definitionem, & alia nonnulla declarat: vnde factum vt Græci præsertim theologi quorum vestigia sequuti sunt Latini, variè hunc locum sint interpretati, dum explicare volunt qua ratione Filius dicatur λόγος: quæ omnia videtur Nazianzenus his paucis verbis diligenter & perspicuè explanasse Concione 2 περὶ υἱοῦ, Δοκεῖ δέ μοι λέγεσθαι λόγος ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν πατέρα ὡς πρὸς νοῦν λόγος, οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. τάχα δ' ἂν εἴποι τις ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νενοηκώς, φησί, τὸν υἱόν (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακὼς) νενόηκε τὸν πατέρα, καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός. γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. Id est, Sermo dicitur, quòd eam rationem habeat cũ Patre quam sermo cum mente: non solùm quia sit à Patre citra omnem perpessionem genitus, sed etiam quòd Patri sit coniunctus, eúmque exprimat. Sed & fortassis dicere possit aliquis, eandem esse Filii cum Patre rationem quæ finitionis cum definito. nam λόγος etiam finitionem declarat. Etenim qui mente complexus est Filium, (id enim est pro quo dixit, Qui vidit) is & Patrem complexus est: vt iam Filius non sit aliud quàm breuis ac facilis quædam demonstratio naturæ Patris. Siquidem omnis fœtus, est ceu tacita quædam expressio eius à quo productus est. Hæc ille. Basilius autem alias etiam rationes adfert Homilia in hunc locum scripta. Sed quamuis de rebus omnium abstrusissimis loquatur Iohannes, & hæc testimonia de Filio Dei verè ac sapienter dicta agnoscã, mihi tamen non fit verisimile tam subtiliter illum voluisse hoc loco differere. Deinde habenda potius fuit (opinor) ratio idiomatis Hebræi quàm Græci. Quanuis enim Iohannes Græcè scripserit, tamen in tradenda theologia, ac præsertim in istis declarandis arcanis, neque à verbis neque à loqutionibus recessit: quæ in verbo Dei & in synagogis erant ita vsitatæ vt ab ipso etiam vulgo si non res ipsæ, at certè vocabula intelligerentur. Iam verò in editione Chaldaica (quam opinor populari sermoni maximè fuisse accommodatam) innumeris penè locis pro eo quod in contextu scribitur יהוה, scriptum inuenimus מימרא, vt mihi verisimile videatur Iohannem hoc nomen veluti è medio sumpsisse, quo soliti fuerint veteres illi Messiam vocare: quasi enim dicas de quo loquutus est, siue quem pollicitus est Dominus. Nam Iudæi de Messiæ diuinitate non prius cœperunt disputare quàm planè fuerunt excæcati, vt facilè cognoscet quisquis veterum Rabbinorum scripta cum recentiorum cõmentariis comparârit. Fecit enim implacabile in Christum odium, & iustum vicissim Christi in eos iudicium, vt in torquendis Scripturæ locis qui pro Christi vtraque natura apertè faciunt, eos nõ pudeat ab ipsis etiam maioribus suis apertè dissentire. Ergo (vt ad rem redeam) ὁ λόγος benedictum illud semẽ declarat de quo Adæ, Abrahæ, Isaaco, Iacobo, Dauidi & electis omnibus loquutus est Dominus, quasi Sermonem seu promissum Dei voces. Nisi malis huc referre, quòd sit vnicus Patris interpres: qua ratione etiam Angelus interdũ appellatur, per quẽ videlicet Pater ipse semper loquutus, tandẽ extremis temporibus seipsum mũdo patefecit, vt infrà declaratur versu 18. Sed tamẽ postrema hæc notatio videtur nonnihil impropria, quia λόγος nusquam alibi (quod sciam) accipitur pro interprete seu pro eo qui loquatur, sed pro eo potius quod aliquis loquatur,

Cæteræ verò significationes huius vocabuli, quas Græci & Latini theologi tam cupidè arripiũt, Chaldaico vocabulo מימר, non possunt vlla probabili ratione conuenire. Sed tamen hæc omnia atque adeo meipsum libens Ecclesiæ subiicio. Porro quod annotant veteres Græci, additum esse articulum vt hic Sermo ab aliis discernatur, (nam alioqui & Legem & Prophetas, & omnia Dei mandata Sermonem Dei vocamus) quia videtur commodè & suo loco obseruatum, nullo modo negligendum censuimus: quanuis frequens illa pronominis Ille repetitio nonnullis fortasse parum placebit. Et sermo ille erat apud Deum, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Repetitur antecedens loco relatiui, non modò ex idiomate Hebræorum, sed etiam vt magis perspicua sit oratio. Præpositio autem πρὸς hypostasin Filii ab hypostasi Patris distinguit, aduersus Sabellium: ideóque nõ dixit ἐν τῷ Θεῷ, vt rectè obseruat Basilius Homilia εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, & κατὰ Σαβελλιανῶν: quanuis vt τὸ ὁμοούσιον indicet, alibi se in Patre esse dicat, infrà, 10.g.38, quod tamen accipi potest de diuinæ in Christo potentiæ manifestatione. Non desunt etiam qui præpositionẽ πρὸς existiment significare μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν, id est assimilationẽ quandam, vt πρὸς τὸν Θεὸν idem declaret atque κατὰ Θεόν: veluti quum scribit Philo de Mundo, κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι ἄνθρωπον: id est, ad imaginem & exemplar Dei conditum esse hominem: in qua opinione is est qui libellum scripsit περὶ συνουσίας, præferentem Basilii Magni nomen. Est enim Filius Patris character & imago prorsus ἀπαράλλακτος: quæ interpretatio hypostases distinguit, & eandem οὐσίαν confirmat, quũ in Deo nihil non οὐσιωδῶς consideretur. Sed tamẽ hoc mihi subtilius videtur, quum in plurimis locis hæc præpositio simpliciter accipiatur pro Apud, vt Mar. 6.a.3 & 6.c.19. Rom. 15.g.30. 1.Cor. 16.a.6, pro quo dixit ipse Christus παρ' ἐμοί, de Patre loquens, infrà, 17.a.5. Erátque ille sermo Deus, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. In Græco sermone additus articulus manifestè ostẽdit τὸν λόγον habere subiecti rationem, Θεὸν verò attributi, vt etiam infrà, 4.d.24 & Heb. 11.v.10. quod omnino fuit annotandum, quia alioqui si inuersa enuntiatione dicas καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, & Deus ille erat Sermo, personam Patris & Filii confuderis, quia vis articuli est ἀναφορική. Deinde impropriè dicas Deum esse sermonem, quia ὁ Θεὸς in Scripturis vel ipsam οὐσίαν declarat, quæ tribus hypostasibus vna & eadem est: vel certè distinctam Patris hypostasin significat, quoties videlicet inter se cõparãtur hypostases, vt in superiore membro. Itaque vt vitaremus periculosam amphiboliam, quæ non est in Græco sermone, naturalem ordinem constructionis sequuti, priore loco subiectum, posteriore attributum collocauimus.

Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.	2 Hic *Sermo* erat in principio apud Deum.	2 *Hoc erat in principio apud Deum.*
Coloss. 1.b.16. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν.	3 Omnia per hunc *Sermonem* facta sunt, & absque eo factum est nihil quod factum sit.	3 *Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil quod factum est.*

2 Hic *Sermo*, οὗτος. Expressi ipsum antecedens, ne quis τὸν Θεὸν repetendũ putet. Nã rectè quidẽ dicas Deũ ex Deo genitũ: Deũ autẽ apud Deũ, impropriè, quia πρὸς declarat hypostasis distinctionẽ. Filius autem non distinguitur à Patre, quatenus Deus est, sed quatenus Filius. Coniunctim tamen dicere licebit, Hic Sermo Deus, erat apud Deum, vt is rectè notat cuius aliquot extant in nostrum hunc Euangelistam Homiliæ sub Origenis nomine. Etsi autem iis assentior qui in his verbis putant epilogum quendam esse superiorum ἀξιωμάτων, tamẽ etiam existimo necesse fuisse hæc addi vt intelligeremus illud ἐν ἀρχῇ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ in duobus posterioribus membris, quasi scriptum sit, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐν ἀρχῇ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. quæ obseruatio, & Sabellii, & Samosateni, & Arrii, & vetustiorum, nempe Hebionis & Cerinthi, hæreses manifestè conuincit. Annotat Augustinus libri de doctrina Christiana 3. capite 2, quosdam post καὶ Θεὸς ἦν adscripta distinctione, ὁ λόγος cõiungere cũ οὗτος, quasi ita scripserit Iohãnes, In principio erat Sermo, & Sermo erat apud Deum, erátque Deus. Sermo iste erat in principio apud Deum. Quæ distinctio mihi nõ videtur peruertere sententiam, si modò ante tertium Erat, repetas ὁ λόγος, ita vt Deus à parte posteriore construatur, tanquam attributum. Nam alioqui de Sermonis diuinitate testimonium impiè corruperis. Apud Deum, πρὸς τὸν Θεόν. Quũ non contentus Iohannes dixisse ἐν ἀρχῇ, hæc etiam addat, neque tamen verisimile sit eum voluisse ταυτολογεῖν, apparet non satis solidam esse Cyrilli sententiam, qui In principio interpretatur In Patre, qui est principium. Nam quæ esset hæc sententia, Sermo erat in Patre apud Deum?

3 Per eum *Sermonem*, δι' αὐτοῦ. Iterum expressi antecedens, vt planior esset oratio. Quod autem Arriani ex hoc loco inæqualitatem Filii arguebant, quasi διὰ non causam efficientem, sed instrumentalem duntaxat declaret, eruditè & eleganter refutatur à Basilio Magno, libri de Spiritu sancto capite 50, ex Scripturæ authoritate, quæ ἐξ οὗ & δι' οὗ, tum Patri, tum Filio, tum etiam Spiritui sancto tribuit, vt Rom. 11.d.36. Ephes. 4.d.16. Coloss. 1.d.19. Infrà, 2.a.6. Rom. 5.a.5, & alibi sæpe. Quomodo autem explicandus sit hic locus, nemo diuinius possit docere quàm Paulus Col. 1.b.15 & 16. Absque eo, χωρὶς αὐτοῦ. Is cuius extant Homiliæ sub Origenis nomine, interpretatur Extra eũ, (nam χωρὶς etiam declarat seorsum ac separatim) & eius expositionis causam nescio quam adfert. Quia, inquit, quum Extra audis, nihil omnino relinquis quod in ipso & per ipsum factum non sit. Hilarius quoque libro De Trinitate primo obscuram quãdam adfert huius loci interpretationem. Ego existimo Iohannem, quum dixisset omnia per ipsum condita, (quibus verbis τὸ ὁμοούσιον καὶ συνδύναμον declarat) nunc iterum hypostasin distinguere, quum Filium adiungit Patri συνεργόν, vt ipse de se testatur infrà, 5.c.17 & 19. Nihil quod factum sit, οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν: id est, ex iis quæ facta sunt, nihil factum est absque eo, siue (vt Epiphanii verbis vtar) πάντα τὰ γενόμενα, δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Itaque obseruatio illa Vallæ distinguentis ἐγένετο & γέγονε, nullius est momenti. Magis etiã sunt importuni qui appellatione Nihili putant peccatum aut malitiã intelligi. Fuit autem hic locus varia distinctione corruptus, præsertimà Latinis. Coniungunt enim ὃ γέγονεν, quod factũ est, cũ sequenti versiculo: quem rursus trifariam distinguũt. Alii enim legunt, Quod factũ est, in ipso vita erat. id est, quicquid factũ est, subsistit etiam in eo, non in sese. Quam distinctionẽ sequitur ex Græcis Clemens in Pædagogo lib. 1. cap. 6. & Cyrillus, & Latini fere omnes. Vel, Quicquid factum, iam erat vita in eo, id est iam in ipso quodammodo viuebat. quod Augustino non displicet. Alii legunt, Quod factum est in ipso, vita erat: quã lectionem non rectè tribuit Augustino Erasmus in hunc locum scribens, quum disertè eã reprehendat lib. 5 de Genesi ad literam, cap. 13. Non, inquit, ita pronuntiare oportet, Quod factum est in illo, vita est. quid enim non in illo factũ est? Theophylactus demum tertiam distinctionem adfert cuiusdam ex veteribus qui legerit, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ: id est, & sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso: deinde adsertipro puncto subnectit, Vita erat, & vita erat lux hominum. Chrysost. verò omnes has distinctiones reprehendit, aduersus eos disserẽs qui cõtendebant Spiritũ sanctum, quem ipsi inter res creatas enumerabãt, intelligi in eo quod dicitur, Quod factũ est, & ὃ γέγονεν ostẽdit ad οὐδὲ ἓν pertinere, ita vt ἐν αὐτῷ sit sequẽtis versiculi initiũ. Nazianzenus quoque idem sentit in Oratione περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: vt planè mirer quid Erasmo in mentẽ venerit

vt eum existimaret cũ Cyrillo sentire. Hæc sunt autẽ ipsius verba, οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθήσομαι, τὸ πάντα δι' αὐτοῦ, ὃ γέγονε, ... τῶν ποιημάτων καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, εἴρηται, οὐχ ἁπλῶς ἅπαντα, οὐδὲ γὰρ ὁ πατήρ, οὐδ' ὅσα μὴ γέγονεν. Hæc ille, quæ manifestè ostẽdunt eũ coniunxisse ὃ γέγονεν cũ οὐδὲ ἕν, tanquã exceptionẽ, qua res creatæ à non creatis distinguantur. Epiphanius quoque cõtra Ariomanitas, & in Anchorato, duobus locis eos disertè reprehendit qui aliter distinguunt, vitiato tamen exemplari Græco, vt res ipsa ostendit. Idem κατὰ Ἀνομοίων apertè post ὃ γέγονεν distinguit. Præterea in omnibus manuscriptis codicibus, vno duntaxat excepto, hanc distinctionẽ inuenimus. Theophylactus quoque pro nobis facit. Itaque non dubitauimus hanc lectionẽ cæteris anteponere, quia planam habet sentẽtiam, & doctissimorum interpretũ Græcorum authoritate nititur. Quod autem adfert Erasmus, sibi magis placere lectionem quam hodie vulgò sequitur Latinorũ vsus (quia apud hũc Euangelistam fere semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis, vt, In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Et paulo pòst, In ipso vita erat, & vita erat lux hominum: & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt: quasi idcirco etiam legendum sit, Et sine eo factum est nihil: quod factum est, in ipso vita erat,) id non est eiusmodi vt magnopere nos debeat mouere.

Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων.	4 In ipso vita erat, & vita erat Lux illa hominum:	4 *In ipso uita erat: & uita erat Lux hominum:*
Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.	5 Et Lux ista in tenebris lucet, sed tenebræ eam non comprehenderunt.	5 *Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*
Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης.	6 Fuit quidam missus à Deo, cui nomen Iohannes:	6 *Fuit homo missus à Deo cui nomen erat Iohannes.* Matth. 3.a.1 marci 1.a.2 luc. 3.a.2
Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ.	7 Is venit ad *dandum* testimonium, *id est* vt testaretur de Luce, vt omnes per eum crederent	7 *Hic uenit in testimonium, ut testimoniũ perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illũ.*
Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.	8 Non erat ille Lux illa, sed *missus fuit* vt testaretur de illa Luce.	8 *Non erat ille Lux, sed ut testimonium perhiberet de Lumine.*
Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.	9 *Hic* erat Lux illa vera quæ illuminat omnem hominẽ venientem in mundum.	9 *Erat Lux uera quæ illuminat omnem hominẽ uenientem in mundum.*

4 In ipso, ἐν αὐτῷ: id est Per ipsum, ipsius videlicet vi & efficacia. Idem enim vitam indidit qui fecit vt existerent. Itaque præpositio ἐν idem declarat atque διὰ in superiore membro, & causam vitæ effectricem ac conseruatricem declarat, ex idiotismo Hebræorũ, quẽ sæpe iam obseruauimus. Nam subtilius quàm par sit argutantur qui vitã explicant in Sermone fuisse antequam res conderentur, Platonicas ideas reuocando: quæ argutiæ mihi non placent. At illi impiè de Deo sentiunt qui vitã in eo esse existimant, quasi ipsius essentia rebus permisceatur: quã blasphemiam non puduit nostra memoria impurissimos illos Postellũ & Seruetum affirmare. tanti est voculæ vnius obseruatio. Et tamen vel ipse quotidianus sermo potuerat illos erudire. nam quũ vitam ac salutem nostram in aliquo homine sitam esse dicimus, quis est cui in mentem veniat ista naturæ permistio? ac quis nõ potius de potestate, virtute, authoritate alicuius hominis cogitet? Itaque Cyrillus quũ hunc locum rectè explicaret, non simpliciter dixit ipsum cunctis cõmistum, vitã eorum fieri, sed quasi commistum: quam particulam Erasmus, quum eius sententiam annotaret, certè non debuit prætermittere. Eadem ratio est explicandi illius quod ait Paulus Act. 17.f.28, nos in Deo viuere, moueri & esse. Vita, ἡ ζωή. Additus articulus distinguit id vitæ genus de quo dicturus est, nimirum vitam humanam, ab ea quam indefinitè ζωὴν vocarat, cõmunem omnibus animantibus. Sed hæc distinctio nõ videtur satis propriè hoc loco exprimi in Latino sermone potuisse. Nam si dicas, Vita illa, quũ vitæ nomẽ præcesserit, videbitur huius pronominis vis esse ἀναφορική potius quàm διακριτική. Potest etiam Sermo dici ἡ ζωή, id est vita, ab effectu, quia videlicet is est qui viuificat.

Erat, ἦν: Erat, videlicet iam tum quũ per eum essent facta omnia: alioquin dixisset ἐστι, est. Erat, ἦν. Iterum habenda est ratio præteriti imperfecti, quod vsurpauit Euãgelista potius quàm præsens aut præteritũ, vt significaret lucem istam homini præluxisse ab ipso statim initio ipsius conditi. Lux illa, τὸ φῶς: id est, vis illa rationis & intelligentiæ in hominum animis accensa ad ipsum tanti boni authorem agnoscendum: nisi rursus malimus vitam illam, id est Sermonem viuificantem, ab effectu Lucem vocari, quòd hominem rationis luce donarit: quæ interpretatio nititur veterum authoritate, & optimè cohæret cum iis quæ proximè subiiciuntur. Siue autem pro huius lucis authore, siue pro ipso lucis munere accipias, adiunctus erit articulus declarãdæ vel authoritatis vel muneris præstantiæ. Nam alioqui dicendũ erat, ἡ ζωὴ ἦν φῶς ἀνθρώπων, sicut dixit, ὁ λόγος ἦν Θεός.

5 Et lux ista, καὶ τὸ φῶς: id est, Quæ lux. Solent enim Hebræi loco relatiui sæpe copulatiuam coniunctionem vsurpare, adiecto aut suppleto antecedente, vt annotauimus Marci 1.a.10, & alibi sæpe. Non comprehenderunt, οὐ κατέλαβεν: id est percipere non potuerunt, vt ab ea illustrarentur, atque adeo non agnouerunt, vt ipse paulo pòst loquitur versu decimo, cuius rei causam adfert Paulus Rom. 1.c.21.

7 Per eum, δι' αὐτοῦ. Per ipsum videlicet Iohannem. Nam quum de Christo ipso agitur, vsurpari potius solet particula εἰς vel ἐπὶ vel ἐν pro εἰς, præcedente verbo πιστεύειν. vt infrà, 12.f.36. Act. 9.g.41. Rom. 9.f.33.

8 Lux illa, τὸ φῶς. Lux illa videlicet de qua diximus, id est Christus, qui vnus potest nostras tenebras illustrare, vt infrà, 8.b.12. Est ergo vis articuli ἀναφορική. Nam alioqui additur etiam articulus Mat. 5.b.14: vbi dicit Dominus Apostolis suis, Vos estis τὸ φῶς: id est lux mundi. Et, Luceat τὸ φῶς, id est lux vestra. Item infrà, 5.f.34: vbi de hoc ipso Iohanne loquens Dominus, Ille, inquit, erat ὁ λύχνος ὁ καιόμενος: id est lucerna illa ardens, additis articulis duobus: quod miror non fuisse à Cyrillo annotatum.

9 Lux illa vera, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν: id est, quæ verè & propriè meretur Lucis nomen, quum natura luceat, non participatione. Cæterùm hæc omnia accipio pro attributo. Itaque ante verbum ἦν subaudio οὗτος, vt sit hæc integra propositio, Iste, de quo nimirum hîc agitur, & qui cum Iohanne comparatur, est Lux illa vera.

Vetus interpres ad verbum, Erat Lux vera, neglectis etiam articulis. Erasmus, Erat Lux illa, lux vera: quasi scriptum sit, τὸ φῶς ἦν τὸ ἀληθινόν, scilicet φῶς: quæ verbortum traiectio nimis est violenta: quanuis sententiã ipsam rectè alioqui expresserit, præsertim in Annotationibus. Venientem in mundum, ἐρχόμενον εἰς κόσμον, id est nascentem, vt explicat Christus ipse hoc dicendi genus infrà, 18.g.37. Quod autem nonnulli participium ἐρχόμενον putant posse ad τὸ φῶς referri, vt ita conuertas, Hæc est Lux illa vera quæ veniens in mundum illuminat omnem hominem: id inquam nimis est violentum, & tractationẽ huius argumenti, id est manifestationis Christi, confundit. Significatur ergo, nullum hominem nasci huius Lucis expertem. Nam infantes etsi vsum rationis non habent, aut certè perexiguum, tamen animo ipso sunt prædíti qui suapte natura iam tum aptus est ad intelligendum ac ratiocinandum, vt alicubi rectè docet Lactantius: quanuis quominus officium faciat, instrumentorum corporis infirmitas impediat. Apparet enim ex iis quæ sequuntur, hoc esse accipiendum de beneficio Christi toti humanæ genti communi, vt minimè necesse fuerit nodum hunc nectere, qua ratione dicatur omnem hominem illuminare Christus, quum tam multi in tenebris maneant: quasi de regenerationis gratia hîc agatur, quæ filiis Dei peculiariter est destinata.

Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.	10 In mundo erat, & mundus per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.	10 *In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit.*
Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.	11 Ad suos venit, & sui eum nõ acceperunt.	11 *In propria venit, & sui eum non receperunt.*
Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ·	12 Quotquot autem eum acceperunt, dedit eis *hanc* dignitatẽ vt Filii Dei fierent, *nempe* iis qui credunt in nomen eius:	12 *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius:*
Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.	13 Qui non ex sanguine, neque ex libidine carnis, neque ex libidine viri, sed ex Deo geniti sunt.	13 *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.*

Hebr. 11. a. 4

10 Et mundus per ipsum factus est, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο: vel, nam mundus. Hoc enim additũ est ad explicandũ & confirmandum illud, In mundo erat: nam, inquit, mundus per ipsum factus est: itaque totius ipsius dispositio, imò verò singularum mundi partium consideratio, æternam opificis potentiam ac diuinitatẽ oculis hominum obiiciebat, vt scriptum est Psal. 19. a. 1, & Rom. 1. c. 19 & 20. Ideo rursus verbum ἦν explicandũ est per præteritum imperfectum, quo significatur hic agi de Filii manifestatione, quæ cum ipso mundo cœpit, elucẽte ipsius gloria ac maiestate in rebus omnibus ab ipso conditis. Alterã verò, qua manifestatus est in carne, aggredietur proximo versiculo. Per eum, δι' αὐτοῦ. Per eum qui est vera illa Lux. Neque enim subaudiendũ est φωτὸς, quia dura esset loquutio, mundum factum esse per Lucem. quamobrem etiam in hoc versiculo & duobus sequentibus non vsurpauit pronomen αὐτὸ in neutro genere, sed αὐτόν. Itaque initio versiculi noni non suppleui τὸ, sed οὗτος: neque conuerti, Hæc erat Lux illa vera, sed, Hic erat Lux illa vera. Non agnouit, οὐκ ἔγνω. Vulg. & Eras. Non cognouit. Ego malui vsurpare vocabulum Agnoscendi: quia quanuis homines in densis illis tenebris versantes, quas peccatum inuexit, Deum propriè non cognouerint, tamen hactenus cognouerunt vt suo ipsorum testimonio conuincantur, quòd eum quem cognouerant, ne pro suæ quidem cognitionis modo agnouerint, id est coluerint & gloria affecerint, vt declarat Apostolus Rom. 1. c. 21, & Act. 14. c. 16 & 17.

11 Ad suos, εἰς τὰ ἴδια. Siue, Ad populum suũ, (fuit enim Israel populus Domino peculiaris) vel, Ad terram suam: sicut Psal. 84. a. 1, Terra Israeli à Deo tradita, in qua vna verus Deus coleretur, Terra Dei peculiari nomine dicitur, quum alioqui Domini sit terra vniuersa, & quicũque terram incolunt. Vulg. In propria. Eras. In propria sua. nam τὰ ἴδια idem declarat atque τὰ ἑαυτοῦ. Sed vtraque hæc interpretatio in Latino sermone videtur perobscura, quum hoc dicendi genere nihil aliud declaretur quàm quod expressimus, vt etiã accipitur infrà 17. d. 32, & Act. 21. a. 6, pro quo dicunt Hebræi לעמו, vel אל ארצו. Infrà verò 19. c. 27, significat אל ביתו: id est domum suam, vel אליו, id est ad se, & 1. Thess. 4. c. 11, πράσσειν τὰ ἴδια, declarat, sua negotia curare. Acceperunt, παρέλαβον. De propria significatione verbi παραλαμβάνειν diximus Mat. 1. d. 20, quam hic puto obseruandam. Ita enim significatur quod ipse Christus alibi explicat, se nimirum à Patre exiisse, à Patre missum, à Patre datum, vt qui credit non pereat: ex quibus manifestò intelligitur, hinc incipere Euangelistam loqui de Christi in carne manifestatione. Neque obstat quod mox vtitur simplici verbo ἔλαβον. Est enim hoc ex Hebræorum idiomate explicandum, qui eiusmodi cõpositis verbis carent: quamobrem etiam paulo antè versu 10, positum est ἔγνω pro ἐπέγνω.

12 *Hanc* dignitatem, ἐξουσίαν: id est, hoc iure & hac dignitate eos dignatus est, vt eos pro filiis adoptaret, sicut & Cyrillus explicat. Nam hoc totum nihil aliud declarat quàm gratiam υἱοθεσίας, quam meritò vocat ἐξουσίαν, id est ἀξίωσιν, vt scribit Paulus 2. Thess. 1. v. 5 & 11, quum hac ratione simus Dei hæredes, cohæredes autem Christi. Itaque Castellio & alii eiusdem farinæ, qui ἐξουσίαν interpretantur quasi duntaxat significet eligẽdi potestatem, & hoc loco abutuntur vt liberum suum arbitrium stabiliant, (quod & ipsum dicunt à gratia nõ penitus præstari, sed præueniri duntaxat & adiuuari) ii nunquam intellexerunt quid beneficii per Christum adeo consequamur: nempe vt non modò filii Dei esse possimus si velimus, sed velimus & simus. Vulg. Potestatem filios Dei fieri. Quidam etiam authoritatem conuertũt: quæ interpretationes possunt etiam rectè explicari, sed tamen quum alibi sæpe ἐξουσίαν conuerterimus potestatẽ & authoritatem, vtrunque hoc loco repudiauimus: quia nõ agitur de potestate quã habemus in alios inferiores, sed de eo dignitatis gradu quem obtinemus apud eum qui est supra omnia. Eras. Vt liceret filios Dei fieri, Sophistas fortassis sequutus, & suum in primis Origenẽ, quorum opinionem antea reiecimus. Idem tamen in Paraphr. & piè & eleganter totum hunc locum exposuit.

In nomen eius, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Poterat dicere εἰς αὐτὸν, in eum. Sed illud dicendi genus videtur tacitè includere Euangelii prædicationem, quæ sit fidei obiectum.

13 Ex sanguine, ἐξ αἱμάτων. Heb. מדמים, vt Ezech. 6 aliquoties. Malo enim hoc referre ad sanguinẽ quo fœtus in vtero alitur ac confirmatur, & quo infectus nascitur, quàm vel ad cognationem, vel ad ipsius viri semen. Neque verò hæc sunt indigna quæ hoc loco saltem attingantur, quũ ab istis nõ abhorreat ipsi etiã Prophetæ, vt oculis hominum subiiciant miseram & sordidam ipsorũ originem. Hic autem nemo non videt spiritualem

& sanctam ex gratia in Christo ἀναγέννησιν cum impuro illo & naturali hominis ortu conferri: de quo quum loqueretur Dauid, Ecce, inquit, in iniquitate sum formatus, & in peccatis concepit me mater mea. Cæterum quod Augustinus de seminis paterni ac materni commistione disserit, quasi idcirco Euangelista sit vsus multitudinis numero, medicis relinquo: certè non videtur hoc suo loco obseruatum, quum sit potius enallage numeri ex Hebraico idiotismo. Ex libidine carnis, ἐκ θελήματος σαρκός. Alibi annotauimus θέλειν accipi pro ἐπιθυμεῖν. Itaque quum de cupiditate omnium vehementissima hic agatur, Voluntatis nomen quo vsi sunt Vetus interpres & Erasmus, non dubitaui expungere, tanquam non satis expressum. Quod autem nonnulli Carnis appellatione fœminam intelligunt, nimirum quia subiecit Iohannes οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, non video cur approbem, quanuis nonnihil eiusmodi adferat etiam Theophylactus. Imò verò Carnis nomine intelligitur crassa illa & impura hominis natura, quæ spiritui opponitur passim, ac præsertim infrà, 3. a. 6. Nam tota illa Christi cum Nicodemo disputatio, huc pertinet.

Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.	14 Et sermo ille Caro factus est, & cõmoratus est inter nos, (& spectauimus gloriam eius, gloriam *inquam* vt vnigeniti *egressi* à Patre) plenus gratiæ ac veritatis.	14 *Et verbũ caro factum est, & habitauit in nobis, (& vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti à Patre) plenum gratiæ & veritatis.*
Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε,	15 Iohãnes testat⁹ est de eo, & cla	15 *Iohannes testimoniũ perhibet de ipso, & cla-*

Mat. 1. c. 16. Luc. 2. a. 7.

14 Caro, σάρξ. Heb. בשר, id est Homo, per synecdochen, vt Esa. 40. b. 5, & Ioel. 2. g. 28. Itaque non minus ineptus quàm impius erat Apollinaris quum ex hoc loco vrgeret animam hominis non fuisse à Christo assumptam: quod si verum esset, adhuc hæreret animus noster in ea maledictione cui est obnoxius. Commoratus est, ἐσκήνωσεν, id est παρῴκησεν, de quo diximus Matth. 2. d. 23. Videtur autem alludere ad veteris tabernaculi figuram. Est enim hoc vocabulum à tabernaculis seu tentoriis deductum: ex quo intelligitur, Christi moram apud nos temporariam fuisse. Nam quod nonnulli ex veteribus appellatione Tabernaculi, corpus intelligunt, (sicut etiam accipitur 2. Pet. 1. c. 13 & 14) putántque ita distingui duas in vno Christo naturas, quum alius sit qui habitat, alius in quo habitatur, mihi quidem non placet. Scimus enim Nestorium hac arrepta occasione, Christum in duas personas discerpsisse: & violenta est hæc expositio. Primùm, quia σκηνοῦν & σκηνοπηγεῖν, non minus differunt quàm in tabernaculo commorari, & tabernaculum ipsum construere: quod discrimen Erasmus in suis Annotationibus confundit. Deindè hæc eadem expositio cogit nos interpretari, In nobis, id est in corpore huic nostro simili: quam declarationem nemo non videt (opinor) esse detortam, quanuis quorundam veterum authoritate nitatur. Certè quum Paulus de diuinitate Christi loquitur Coloss. 2. b. 9, non dicit diuinitatem commoratam esse in ipsius corpore, sed ipsam Deitatem corporaliter (id est οὐσιωδῶς) habitare in Christo. Christi autem nomen, totum Christum declarat, qui his verbis significatur verè & reipsa Deus esse, non participatione aut nuda sanctificatione, quasi diuinitas tanquam hospitio vsa sit ipsius corpore. Deinde vtitur verbo κατοικεῖν, quo fixum & perenne domicilium declaratur: neque dicit κατῴκησεν, sed κατοικεῖ, præsenti tempore vtens, quum Iohannes vtatur verbo σκηνοῦν, quod (vt antè dixi) temporariam commorationem non autem habitationem declarat: & quidem præterito tempore ἐσκήνωσεν, quia desiit ista commoratio Christi inter nos, quum iam in cælestibus sedeat, vbi nobis quærendus est per fidem. Ergo Pauli locus ille non rectè potest cum isto conferri. Inter nos, ἐν ἡμῖν. Vulg. In nobis: quam interpretationem proxima annotatione refutauimus: & hoc etiam quod subiicitur, Et spectauimus eius gloriam, satis refellit. Hoc quum rectè annotasset Erasm. postea à seipso visus est dissentire, quum sic interpretatur ἐσκήνωσεν quasi significet, Habitaculum siue domicilium fecit in nobis, vt (inquit) intelligamus eum cœpisse habitare in nobis, nec tamen desiisse. Hoc verò quid aliud est quàm Christi corpus adhuc in terris collocare: quod tamen Petrus testatur fore vt cæli capiãt vsque ad tempora restitutionis omnium? Neque tamen Christi præsentiam tollimus ex Ecclesia, cum qua se perpetuò futurum dixit: sed ita, vt virtute Spiritus sancti, præsentiæ carnis modus definiatur, ne imaginariam Christi in cælum ascensionem constituamus. Gloriam, δόξαν. Sic vocat quicquid in Christo diuinam maiestatem velut hominum oculis subiecit. Castellio, Splendorem interpretatur, & ad Christi transfigurationem restringit, sed ineptè, vt alia pleraque, sicut liquet ex iis quæ scribuntur infrà, ver. 49, & 2. v. 11, & aliis innumerabilibus locis. Vt, ὡς. Hoc est quod Heb. vocant כ אמתית, qua particula videlicet nõ similitudo duntaxat, sed ipsa rei veritas significatur. *Egressi* à Patre, παρὰ πατρός. Suppleui participium ἐξελθόντος, quo vtitur ipse Christus infrà, 16. d. 27 & 28. item 17. b. 8. Licuit etiam interpretari, Qui esset à Patre, subaudito participio ὄντος. sic enim & ipse loquitur infrà, 7. d. 29. Cyrillus tamen, & Valla ac Erasmus eum sequuti, malunt παρὰ πατρὸς coniungere cum δόξαν, vt ita conuertas, Gloriam vt vnigeniti à Patre, videlicet profectam. Sed hæc traiectio mihi videtur parum necessaria. Deinde quod idem Eras. post Vallam μονογενῆ putat cõuerti posse Vnicum, mihi quidem non placet. nam vnicus etiam dici potest qui ex multis fratribus solus patri superest: vnigenitus autem dicitur Christus, diuinæ propriè naturæ respectu, non humanæ: nisi quatenus humana natura cum diuina vnita est, vt vnus tantùm sit Dei Filius, Deus & homo. Plenus, πλήρης. Sic scriptum inueni in omnibus nostris manuscriptis exemplaribus, exceptis duobus, in quibus scriptum erat πλήρη: quæ lectio non video quomodo cohærere possit, nisi ad ἐθεασάμεθα referamus, ita vt maior fuerit habita ratio sententiæ quàm verborum, vt in illo Hom. Iliados γ, Καὶ ποταμοὶ καὶ γαῖα, καὶ οἳ ὑπένερθε καμόντας Ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅτις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed malo πλήρης legere, & connectere cum λόγος, ita vt illud καὶ ἐθεασάμεθα vsque ad πατρὸς includatur parenthesi. Vetus interpres conuertit, Plenum, sed nominandi casu, vt rectè obseruauit Valla, quia τὸν λόγον interpretatur Verbum. Quod autem Erasmus coniectat posse hæc connecti cum sequente versiculo, quasi his titulis ornetur Iohannes, posset fortassis etiam confirmari etymologia ipsius nominis, quia יוחנן declarat gratiosum. Sed istæ argutiæ frustra captantur, & præterquam quòd hæc distinctio nullius exemplaris authoritate confirmatur, ea quæ sequuntur satis indicant hæc ornamenta ad Christum pertinere, & ita accipienda vt ipsa gratiæ & veritatis οὐσία vnctum fuisse Christum intelligamus.

15 Testatus est, μαρτυρεῖ. Vulgata & Erasmus, Testatur. Sed existimo temporis esse enallagen Hebræis familiarem, vt infrà, 4. d. 28. Sed durior est tamen transitus à præsenti ad præteritum. Ideo Cyrilli interpres vertit, Testatur & clamat. Chrysostomi verò interpres sibi non constat. Nec verò mihi displicet quod ab aliis annotatur, vsurpatum esse tempus præsens ab Euangelista, vt significetur perennis authoritas huius testimonii: quasi etiamnum hodie hæc testaretur Iohannes. quam emphasin siquis seruatam voluerit, conuertat

hoc modo, Iohannes testatur de eo, & clamauit, dicens, &c.

λέγων, Οὗτος ἦν ὃν εἶπον, Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.	mauit, dicens, Hic est de quo dicebam, Is qui ponè me venit, prælatus est mihi, quia præstantior me est.	mat, dicens, Hic erat quẽ dixi, Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior me erat.
Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος.	16 ‖ Et ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & gratiam pro gratia:	16 Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia.

Coloss. 1.c.19, & 2.b.9

Hic est, οὗτος ἦν. Vetus interpres & Erasmus, Hic erat. Ego verò non video quis locus sit præterito imperfecto in hoc sermone. Certè Cyrilli interpres vtitur præsenti in libro de Fide ad reginas, & hanc enallagen ἦν pro ἐστι doctissimus Budæus annotauit, citans hæc verba Aphrodis. in primum Topicorũ, vbi explicat Aristotelicũ illud, τὸ τί ἦν εἶναι. Τὸ ἦν, inquit, οὐχ ὡς παρεληλυθότος χρόνου δηλωτικὸν κεῖται νῦν, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐστι συνήθης δὲ ἡ τοιαύτη χρῆσις. ὁ γὰρ λέγων τοῦτο ἦν, ἴσον λέγει τῷ τοῦτ' ἐστι· καὶ ὁ λέγων, τίς ὁ κόπτων ἦν τὴν θύραν, τίς ἐστιν ὁ κόπτων, λέγει. De quo, ὅν: id est περὶ οὗ, vt ipse explicat infrà, versu 31. Sic Aristophanes, λέγε τί σοι δοκεῖ Λακεδαίμονα, pro περὶ Λακεδαίμονος.

Is qui ponè me venit, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος: id est, is ante quem sum missus, viam illi paraturus. Quamobrem qui ad Christi ætatem hæc referunt, (in qua opinione video esse non tantùm Augustinum, sed etiam Epiphanium aduersus Ariomanitas, quoniam videlicet Iohannes sex mensibus maior natu fuit quàm Christus) ii etsi nihil falsum aut impium tradunt, tamen non satis aptè hunc locum explicant. Quorsum enim hoc ad amplificandam Iohannis authoritatem, quòd aliquot mensibus maior natu esset quàm Christus? Rectius ergo Chrysostomus & Cyrillus ad prædicationis munus referunt. Videbat enim Iohannes quæ esset Iudæorum de se opinio, à qua quum ipsos vellet reuocare, Quid in me obstupescitis? inquit: imo verò scitote post me venturum qui vt tempore posterior, ita reipsa est infinitis partibus prior. Illum igitur crescere oportet, me verò minui, vt ipse apertè dixit infrà, 3.d.30. Cæterùm addidi particulam Is, vt perspicuitati studerem. Neque enim Erasmus rectè conuertit, Qui quum me sequeretur, quum hæc non cohæreant cum ὅν, sed cum verbo εἶπον. Nam alioqui ὃς ἐρχόμενος dicendum fuerat potius quàm ὁ ἐρχόμενος. Deinde quod ad participium ἐρχόμενος attinet, potest quidem etiam conuerti per futurum tempus, vt diximus Matth.3.c.11, & ita interpretantur Chrysostomus & Vetus interpres: (hæc enim quæ nunc præsente Christo recitat Iohannes, proculdubio dixerat antequam Christus ipse Iohanni conspiceretur) sed tamen illud malui explicare præsenti tempore, vt Iohannem sciamus de eo loqui cuius proximus sit aduentus, atque adeò qui iam sit in via. Prælatus est mihi, ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Sic Augustinus rectissimè omnium explicat hæc verba Loqutionum lib.7. Chrysostomus quoque & Cyrillus in eandem sententiam disserunt. Est autem ortum hoc dicendi genus ex eo quòd illis qui dignitate excellunt, prior locus tribui soleat. Nam ἔμπροσθεν propriè ordinis est seu loci, nõ temporis: quo modo etiam hic accipitur. Itaque Epiphanius κατ' Ἀρειομανιτῶν, non satis aptè hæc explicat de eo præsentiæ modo quo æternus sermo sese mundo conspiciendum præbuit, antequam homo fieret: qua de re dictum est suprà, versu 10. Ineptissimè autem ille Pseudorigenes hæc perinde accipit acsi Iohannes diceret Christum sibi obiectum ac cognitum fuisse iampridem, nempe quum Maria inuiseret Elisabetam: quæ historia refertur Luc.1.d.41. Sed non est negligendum quod Chrysostomus obseruat, Iohannem, quanuis de re futura loquatur, (adhuc enim erat obscura Christi fama quum Iohannes hæc diceret) tamen præterito vti, ex Prophetarum consuetudine, quam & ipsam alibi obseruauimus. Vulg. conuertit ad verbum, Ante me factus est, perobscurè profectò & impropriè. Neque enim vsquam dici solet Christus factus esse, quin aliquid adiiciatur ex quo possit intelligi quatenus ei conueniat verbum γίγνεσθαι, vt Rom.1.a.2. Gal.4.a.3, & alibi. Deinde posset imperitus aut malitiosus aliquis vrgere participium Factus est, vt Arriani quondam Græcum verbum γέγονεν: quasi hîc agatur de Christi ortu, aut quasi hæc perpetua vis sit verbi γίνεσθαι, vt naturæ alicuius conditæ originem declaret. Sic enim isti interpretabantur, ἔμπροσθέν μου γέγονεν, siue γέγονεν, (vt scribitur infrà versu 31) quasi significet πρὸ ἐμοῦ ἐκτίσθη, creatus est priusquam ego. At ego istos libenter rogem vt vel vnum ex noui Testamenti libris exemplum proferant in quo ἔμπροσθεν tempus declaret. Deinde si quoties verbum γίγνεσθαι occurret, ἐσίας initium imaginemur, quot vnius hominis creationes imaginabimur? Sed hæc petere ex aliis licebit.

Quia præstantior me est, ὅτι πρῶτός μου ἦν. Vulgata & Erasmus, Quia prior me erat. Et certè πρῶτος absolutum pro comparatiuo πρότερος positum esse, id ostendit quòd de duobus est sermo. Nam alioqui principem & primarium declarat, vt Luc.19.g.47. Act.25.a.2, & alibi sæpe. quamobrem etiam nonnulli πρῶτός μου interpretantur princeps meus: quod mihi quidẽ durum & insolens videtur. Sed & illis non assentior qui πρῶτός μου putant Christũ vocari temporis ordine, quòd æternus sit Dei Filius: quo modo video veteres hunc locũ interpretari. Existimo potius causam adferri cur quũ posterior venerit, sit priori prælatus. Quia, inquit Iohannes, agnosco hoc mereri ipsius præstantiam, vt mihi anteponatur. Iterum ergo accipio ἦν pro ἐστι, vt oratio tota melius cohæreat: & πρῶτος non ad tempus, sed ad dignitatem ac præstantiam personæ refero. Quòd si libeat ἦν interpretari Erat, bene etiam quadrabit sententia. Excellentior enim erat Iohanne Christus, etiam antequam homines eum Iohanni præferrent. Nam eius præstantia ab hominũ fama ac iudicio non pendebat.

16 Et ex plenitudine ipsius, καὶ ἐκ πληρώματος αὐτοῦ. In duobus codicibus pro καὶ scriptũ legimus ὅτι, id est nam: quam lectionem sequitur etiam Nonnus. Videntur enim ista cum proximè præcedentibus ita posse cohærere, vt vel complectantur alteram rationem cur Christus fuerit Iohanni prælatus, vel declarent qua ratione Christus sit Iohãne præstantior: quod posterius probabilius est. Præstantior me est Christus, inquit Iohannes. nam & ego & omnes alii doctores, quicquid habuimus, ex hoc perenni fonte hausimus. Sic igitur explicat Theophylactus. Sed lectori expendendum relinquo annon sint potius ista Euangelistæ verba, perinde acsi in superiore versiculo vsus esset obliqua oratione in Baptistæ testimonio commemorando. Est enim familiare Hebræis rectam loquutionem pro obliqua vsurpare, & ab illa ad hanc transire, vt infrà, versu 19 & 20, & alibi sæpe. Deinde, quod hîc subiicitur de Christi plenitudine, Ex qua omnes sumpsimus, videri potest multo probabilius & conuenientius connecti cum eo quod sine controuersia dixerat Euangelista, Et habitauit in nobis plenus gratia & veritate. Deinde quia de ea gratia loquens quæ in homines est effusa per Christi prædicationem, Nos omnes, inquit, de plenitudine eius accepimus, & gratiam pro gratia. Atqui ii quos alloquitur Baptista, Christum adhuc ignorabant: & vt Christi officium nonnulli didicissent, tamen perobscura erat hæc cognitio: vt causa non videatur fuisse satis idonea cur vteretur particula vniuersali, & quidem præterito tempore

potius quàm præsenti aut futuro. Quòd si malimus ad eos Prophetas & sanctos referre qui Baptistam præcesserunt, quanuis vera erit sententia (vidit enim Abraham diem Domini, & gauisus est) tamen paulo longius petita videbitur, quia totus contextus ostendit hîc agi de gratiæ copia in fideles nonnisi post Christi ascensionem effusæ: & manifestè Moses ac cum Mose omnes sancti qui sub Lege vixerunt, comparantur cum Christo, & iis qui in temporis plenitudinem inciderunt: vt ipse quoque Christus apertè docet Matth.11.b.11, & 12. quæ antithesis perierit si hæc de Baptista & prioribus Prophetis accipias. Postremò, quum vtatur præteritis, ἐλάβομεν, ἐγένετο, ἐξηγήσατο, minus coactè ista accipiuntur dicta ab Euangelista de se & iis omnibus qui quum hæc scriberet, in Christum crediderant, & amplissimis donis Spiritus sancti fuerant donati. Ex quibus certissimè apparet Christi hominis diuinitas, cuius testimonia hoc loco ab Euangelista colliguntur. Huc enim pertinet quod scriptum est Marci 16.d.17, Lucæ.24.g.49, infrà, 7.f.39. Act.1.a.5, & 2.e.33. Fateor tamen hæc posse excusari ea ratione quam attulimus paulo antè, quum explicaremus illud ἔμπροσθέν μου γέγονεν, quòd soleant Prophetæ de re futura loqui tanquam de re quæ iam acciderit. Sed nolim ad hanc solutionem confugere nisi coactus. Itaque (vt tandẽ absoluam) si hæc accipiamus non pro Baptistæ, sed pro Euangelistæ verbis, totum hunc locum sic interpretabimur, Et Sermo ille caro factus est, & habitauit inter nos, plenus gratia ac veritate, & spectauimus gloriam eius vt Vnigeniti egressi à Patre. Iohannes de eo testatus est & clamauit, dicens eum esse de quo dixisset, illum qui post se veniret, sibi esse prælatum, vt qui esset præstantior. Et de ipsius plenitudine nos omnes sumpsimus. Gratiam pro gratia, χάριν ἀντὶ χάριτος: id est (vt quidam vir eruditus explicat) חן על חן, gratiam supra gratiam: pro quo eleganter dixeris, gratiam gratia cumulatam, vt significentur Spiritus sancti dona pleno cornu per Christum è cælis in suos effusa. Sed etiamsi concederem, apud Hebræos præpositionem על (quæ propriè respõdet præpositioni ἐπί, vt Esa.19.a.1, & 30.a.2) interdum poni pro תחת, id est ἀντί, quod ipsum nusquam inuenio: tamen non sequitur ἀντί posse permutari cum ἐπί, nisi quis huius Hebraismi exemplum proferat. Ego verò apud idoneos Græcæ linguæ scriptores duplicem tantùm reperio significationem huius particulæ: quarum vna est propria, quum accipitur pro vice seu loco, vt ἀντὶ βρέφους, loco pueri, ἀντὶ πολλῶν, multorum loco, ἀντὶ βρώσεως, Heb.12.d.16. id est ad verbũ, pro edulio: (agitur enim de permutatione) altera translatitia, quum accipitur pro διά, id est propter: ita tamen vt causam non finalem, sed quæ velut origo est, declaret: veluti quum dicimus ἀνθ' ὅλου & ἀνθ' ὧν, vt Luc.19.g.44. Act.12.d.23. & ἀντὶ τούτου, vt Ephes.5.g.31. Hîc duas alias adiungo quas sacris scriptoribus peculiares opinor: vnam, quum accipitur pro ὑπέρ, & commodum ac vtilitatem declarat: qua significatione reperio positum tribus locis, & quidem semper personæ coniunctum, non rei: nempe Matth.17.d.27, & 20.d.28. Item Mar.10.f.45. alteram, quum finem designat, quo modo reperio duobus duntaxat locis vsurpatum, nempe Corinth.11.c.15, & Heb.12.a.2. Ex his quatuor significationibus (neque enim plures reperio) deligat prudens lector quam volet. Ad me quidem quod attinet, ego Chrysostomo, Cyrillo & Theophylacto assentior, qui primam ex his quatuor appositissimam putarunt. Nam præterquam quòd propria est & maximè vsitata, sequens versiculus, in quo vetus fœdus ac sacerdotium cum nouo comparantur, sicut Ierem.31.f.31.32.33.34, & in tota ad Hebræos Epistola, additus omnino videtur ad horum verborum explicationem, vt liquet ex particula causali.

Ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.	17 Nam Lex per Mosen data est, gratia & veritas per Iesum Christum extitit.	17 Quia Lex per Moysen data est: gratia & veritas per Iesum Christum facta est.
Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.	18 ‖ Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus ille Filius qui est in sinu Patris, ille nobis exposuit.	18 Deum nemo uidit unquam: unigenitus Filius qui est in sinu patris, ipse enarrauit.
Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ Λευΐτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτόν, Σὺ τίς εἶ;	19 Et hoc est testimonium Iohannis, quãdo miserunt Iudæi ab Hierosolymis Sacerdotes & Leuitas, vt interrogarent eum, Tu quis es?	19 Et hoc est testimonium Iohannis, quando miserunt Iudæi ab Ierosolymis Sacerdotes & Leuitas ad eũ, ut interrogarẽt eum, Tu quis es?
Καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνή-	20 Et confessus est, neque ne-	20 Et cõfessus est, & nõ ne-

1. Iohan. 4.c.12
1. tim. 6.d.16

17 Extitit, ἐγένετο. Sic Vetus interpres. Erasmus, Exorta est: quod non videtur satis expressum. Opponit autem Legi gratiam & veritatem, quoniam Lex morbum indicabat quem sanat Christus, & tantùm adumbrabat quod Christus reipsa præstat.

18 In sinu, εἰς τὸν κόλπον: id est, qui Patri est intimus ac coniunctissimus, non modò amoris, sed etiam naturæ coniunctione atque adeo vnione. Sic enim nobis loqui liceat, vt id exprimamus cui non possunt satis idonea vocabula inueniri. Alibi quæ charissima sunt, vt liberi & vxores, dicuntur ab Hebræis esse בחיק, id est in sinu, vt Num.11.c.12. Deut.13.b.6, & alibi sæpe. Sed multo maiorem esse horum verborum emphasin hoc loco, contextus ipse declarat. Nam si nemo Deum vidit, ne Filius quidem vidit, nisi vnum cum Patre Deum esse cõcedas, qui vnus seipsum videt, ideóque vnus seipsum potuit patefacere. Exposuit, ἐξηγήσατο, i. antea latentem, qui vmbris occultatum, & humanæ mentis aciem effugientem detexit, & spectãdum exhibuit. Nam qui ipsum videt, videt & Patrem, à quo separari non potest Spiritus sanctus, cuius gratia & veritas in Christo etiam cæcis illuxit. Est igitur notanda emphasis verbi ἐξηγεῖσθαι, quod de eo dicitur qui res alioqui latentes & obscuras planè ac dilucidè declarat, vt rectè annotat Erasmus: quanuis hîc personæ tribuatur. Huc quoque pertinet quod Sophoclis Græcus interpres obseruat, ἐξηγητὰς propriè de rebus diuinis & excellentibus, ἑρμηνέας de vulgaribus & passim obuiis dici. Et hoc fortassis eò spectat vt significetur Filium propterea vocari Patris λόγον, interpretem videlicet siue enarratorem, vt annotauimus suprà versu 1.

19 Et hoc est, καὶ αὕτη ἐστίν. Existimo Euãgelistam, quum quædam de suo interposuisset, quibus Christi hominis diuinitatem confirmat, reuerti ad pleniorem narrationem eius testimonii Iohannis Baptistæ, quam duntaxat attigerat suprà, versu 15. Quòd siquis maluerit totum superiorem sermonem vni Baptistæ tribuere, vt hæc historia nouum testimonium aut potius idem repetitum complectatur, illi licebit interpretari, Hoc etiam est testimonium, &c.

20 Confessus est, ὡμολόγησε: id est palàm & apertè agnouit ac dixit. Vide Matth.10.c.32. Neque

negauit, καὶ οὐκ ἠρνήσατο. Pleonaſmus Hebræus, cuius tamen magna eſt emphaſis, vt Pſal. 40. b. 10. 11. 12, & Eſa. 38. a. 1. Quinetiam ſtatim repetit, καὶ ὡμολόγησε, vt eo apertius & Iohannis modeſtiam ſingularem, & ipſius ſimplicem ac planam reſponſionem, tum etiam Iudæorum improbitatem declaret.

σατο· καὶ ὡμολόγησεν, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός.

gauit: confeſſus eſt *inquam* ſe non eſſe Chriſtum illum.

gauit: & confeſſus eſt, Quia non ſum ego Chriſtus.

Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, Τί οὖν; Ἠλίας εἶ σύ; Καὶ λέγει, Οὐκ εἰμί. Ὁ προφήτης εἶ σύ; Καὶ ἀπεκρίθη, Οὔ.

21 Tunc interrogauerũt eum, Quid ergo *es*? Túne es Elias? *Ipſe verò* dixit, Non ſum. *Et illi*, Es tu Propheta? Qui reſpondit, Non.

21 Et interrogauerunt eum, Quid ergo? Elias es tu? Et dixit, Non ſum. Propheta es tu? Et reſpondit, Non.

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τίς εἶ; ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς· τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ;

22 Dixerunt ergo ei, Quis es? vt reſponſum demus iis qui miſerunt nos: quid dicis de teipſo?

22 Dixerunt ergo ei, Quis es? ut reſponſum demus iis qui miſerunt nos? quid dicis de teipſo?

Ἔφη, Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης.

Eſa. 40. a. 3 mat. 3. a. 3 luc. 3. a. 4

23 Ait, Ego *ſum* vox clamantis in deſerto, ‖ Cõplanate viam Domini, prout dixit Eſaias Propheta.

23 Ait, Ego uox clamantis in deſerto, Dirigite uiam Domini: ſicut dixit Eſaias propheta.

Καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων.

24 Porro qui miſſi fuerant, erãt ex Phariſæis.

24 Et qui miſſi fuerant, erant ex Phariſæis.

Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστός, οὔτε Ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;

25 Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei, Cur ergo baptizas, ſi tu non es Chriſtus, neque Elias, neque Propheta?

25 Et interrogauerunt eum, & dixerunt ei, Quid ergo baptizas, ſi tu non es Chriſtus, neque Elias, neque Propheta?

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης, λέγων, Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε·

26 Reſpondit ei Iohannes, dicens, Ego baptizo aqua: ſed in medio veſtrum ſtat quem vos neſcitis:

26 Reſpondit eis Iohannes, dicens, Ego baptizo in aqua: medius autem ueſtrum ſtetit quem uos neſcitis:

Αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.

Mat. 3. c. 11 mar. 1. a. 7 luc. 3. c. 16 act. 1. a. 5, & 11. c. 16, & 19. a. 4

27 ‖Hic ille eſt qui ponè me venit, qui prælatus eſt mihi: cuius ſolearum ego non ſum dignus vt ſoluam corrigiam.

27 Ipſe eſt qui poſt me uenturus eſt, qui ante me factus eſt: cuius ego non ſum dignus ut ſoluam eius corrigiã calceamenti.

Ταῦτα ἐν Βηθαβαρᾷ ἐγένετο

28 Hæc in Bethabara facta ſunt

28 Hæc in Bethania facta

Se non eſſe Chriſtum illum, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός. Vulg. & Eraſ. ad verbum, Non ſum ego Chriſtus. Ego verò etiam in hoc verſiculo, ſicut in ſuperiore, pro recta oratione ſubſtitui obliquam, vt perſpicuitati ſuderem. Deinde articulum expreſſi, quo ſummum aliquid ſignificatur. Sic apud Virgilium, Túne ille Æneas? & apud Hebræos quoque האיש.

21 Propheta, ὁ προφήτης. Id eſt à Deo miſſus, ſicut olim ſolebant Prophetæ. Vel, Propheta ille? Nam videtur poſcere linguæ Græcæ ratio vt de vno & certo quopiam propheta hæc accipiantur, qui eximatur ex cæterorum turba. De Chriſto tamen ipſos non rogitare, ex duabus cauſis apertè intelligitur. Iam enim ab initio palàm & ſine ambagibus dixerat Iohannes ſe Chriſtum non eſſe: cur igitur de eo iterum quærerent? Deinde quod infrà ſubiiciunt verſu 25, Si neque Chriſtus, neque Elias, neque es Propheta ille, &c. omnino oſtendit ipſos à Chriſto diſtinguere eum Prophetam de quo percontantur. Itaque mihi non diſplicet Chryſoſtomi, Cyrilli & Theophylacti opinio, qui Iudæos tradunt in eo errore fuiſſe verſatos, (quod etiam videtur confirmari ex eo quod ſcriptum eſt infrà, 7. v. 40. & 41. & 6. v. 14) vt non modò Eliæ illius Theſbitæ παλιγγενεσίαν expectarent, ex loco Malach. 4. b. 5. perperam expoſito: ſed etiam venturum quendam Prophetam ſperarent Moſi ſimilem. huc detorquentes quod Moſes ſcripſit Deut. 18. c. 15. quod tamen de omnibus Prophetis, & ipſo in primis Prophetarum capite, nimirum de Chriſto, eſt accipiendum. Illud verò Malachiæ teſtimonium ad Iohannem quidem pertinebat, ſed alio ſenſu quàm ipſi in animo haberent: vt nihil mirum ſit Iohannem ipſum, quum ex eorum ſenſu loquatur quibuſcum erat ei negotium, negare ſe Eliam eſſe, quod tamen de eo Chriſtus affirmat, Matth. 11. b. 14.

23 Complanate, εὐθύνατε. Vulg. & Eraſmus, Dirigite. Diximus Matth. 3. a. 3. εὐθὺ declarare quod & planum eſt & æquabile. Itaque non dubito quin εὐθύνειν τὴν ὁδὸν, id ſit hoc loco quod Latinè dicitur, Viam complanare ſeu purgare. Nam, inquit Vlpianus, purgare viam propriè dicitur ad libramentum proprium redigere, ſublato eo quod ſupereſt.

25 Cur ergo baptizas? τί οὖν βαπτίζεις; Hinc apparet Iudæos non ignoraſſe mutationem aliquam fore in religione ſub Meſſia, quod ex Ieremiæ cap. 31. apertè diſcere potuerant.

26 In medio veſtrum, μέσος ὑμῶν: id eſt palàm & inter vos, vt alibi expoſuimus. Stat, ἕστηκε. Vulgata, Stetit. Itaque nonnulli hoc referunt ad hiſtoriam quæ refertur Luc. 2. g. 46. ſed parum accommodatè, ni fallor. Loquitur enim de re præſenti: & ἕστηκα ſignificationem præſentis habere, ex plurimis locis liquidò apparet, vt Luc. 8. c. 20. Act. 1. b. 11. Rom. 5. a. 2, & alibi ſæpe.

28 In Bethabara, ἐν Βηθαβαρᾷ. Vulgata, In Bethania, ἐν Βηθανίᾳ: quo modo etiam ſcriptum legimus in omnibus vetuſtis codicibus. Sic etiam legit Cyrillus, & eam lectionem annotat Epiphanius κατὰ τῶν αἱρέσεων. Sed tamen præſtat aſſentiri Chryſoſtomo, qui hanc lectionem emendat. Conſtat enim Bethaniam Iudææ

ſtuatam fuiſſe cis Iordanem ſtadiis ab Hieruſalẽ quindecim, vt ſcribitur infrà, 11. b. 18. Fit quidem mentio לבית בָּרָה ad Iordanem Iudicũ 7. g. 24. Sed à Ioſepho trans Iordanẽ ponitur regio Batanæa, quæ ad Bethaniæ nomen proximè accedit. In tanta nominum varietate non habeo quod potiſſimùm ſequar.

πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων.

trans Iordanem, vbi Iohannes baptizabat.

ſunt trans Iordanem, ubi erat Iohannes baptizans.

Τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

29 Poſtero die videt Iohannes Ieſum venientem ad ſe, & ait, Ecce Agnus ille Dei qui tollit peccatum mundi.

29 Poſtera die uidet Iohannes Ieſum uenientem ad ſe, & ait, Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.

Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον, Ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.

30 Hic eſt de quo dicebam, Ponè me venit vir qui prælatus eſt mihi: quia præſtantior me eſt.

30 Hic eſt de quo dixi, Poſt me uenit uir qui ante me factus eſt: quia prior me erat.

Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραήλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων.

31 Et ego non noueram eum: ſed vt manifeſtus fiat Iſraeli, propterea veni ego baptizans aqua.

31 Et ego neſciebam eum, ſed ut manifeſtetur Iſraeli, propterea ueni ego in aqua baptizans.

Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων, Ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν.

32 Tum *inquam* teſtatus eſt Iohannes, dicens, ‖Conſpexi Spiritum deſcendentem quaſi columbam de cælo, *qui* etiã manſit ſuper eum.

32 Et teſtimonium perhibuit Iohannes, dicens, Quia uidi Spiritum deſcendentem quaſi columbam de cælo, & manſit ſuper eum.

Mat. 3. d. 16 mar. 1. b. 10 luc. 3. d. 22

Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

33 Et ego non noueram eum, ſed qui miſit me vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum deſcendentem ac manentem ſuper eũ, hic eſt qui baptizat Spiritu ſancto.

33 Et ego neſciebam eum, ſed qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem uideris Spiritum deſcendentem, & manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat in Spiritu ſancto.

29 Videt, βλέπει. Sic legunt emendatiores codices vetuſtæ editionis, quos neque Valla vidit, neque Eraſmus, & pro Altera die, Poſtera die. Agnus ille, ὁ ἀμνός. Articulus adiunctus (vt ex Chryſoſtomo & Theophylacto Eraſmus obſeruauit) emphaſin habet non modò dignitatis, vt à typico agno & cæteris legalibus victimis diſtinguatur, ſed etiam relationis. Reuocat enim in mentem prophetias Eſaiæ, & aliorum.

Qui tollit, ὁ αἴρων. Vide ne pro tollit legas tollet. Nam ita ſignificatur hanc vim perpetuam ac natiuam Agno iſti ineſſe: vt ſi dicas elleborum purgare cerebrum, nullum tempus certum declaras, ſed vim potius elleboro inſitam. Hæc Eraſmus Chryſoſtomum ſequutus: rectè ſanè & appoſitè. Cæterùm Tollendi vocabulum ad temporis circunſtantiam accommodo. Quia igitur externo baptiſmate, in quo occupatus erat Iohannes quum hæc diceret, abluuntur corporis ſordes, ſignificatur vocabulo Agni, ſacrificium, cuius ſanguine deleto chirographo, expiamur: verbo autem Tollendi, naturalis illius labis ac maculæ ſublatio deſignatur, quum Chriſto per internum baptiſmum inſitis nobis, vetus homo moritur, & nouus induitur. Illud ergo ad Iuſtificationem, hoc autem ad Sanctificationem pertinet, in quæ velut membra diſtribuere licet omne Chriſti in nos collatum beneficium. Peccatum, τὴν ἁμαρτίαν. Sic conſtanter ſcriptum habebant omnes noſtri codices vetuſti, quibus aſſentitur Auguſtinus libri aduerſus Fauſtum duodecimi cap. 30, & Theophylactus quoque. Chryſoſtomus tamen videtur legiſſe ἁμαρτίας, id eſt peccata. Cyrilli autem interpres ſibi non conſtat. Ego verò non dubito quin legendum ſit ſingulari numero τὴν ἁμαρτίαν: neque tamen arbitror articulum ſignificare ἀναφορικῶς τὸ καθόλου, id eſt rationem peccati formalem quam vocant: quaſi ſcriptum ſit πάσας ἁμαρτίας, id eſt omnia peccata, (vt explicat Theoph.) ſed arbitror potius illam peccatorum omnium radicem, originale videlicet peccatum quod vocant, ac proinde ex conſequenti fructus quoque huius ita declarari. quod quidem peccatum in iis mortificatur per Chriſti Spiritum qui Chriſtum baptiſmo induerunt, vetere illo homine in ipſis crucifixo, mortuo, ac ſepulto. qua de re copioſiſſimè diſſerit Apoſtolus toto capite 6 & 7 Epiſtolæ ad Romanos, vtique ſcribens τὴν ἁμαρτίαν numero ſingulari: quia ibi non agit de peccatorum remiſſione, quæ pars eſt altera iuſtificationis, ſed de inchoata in nobis ſanctificatione: quæ vt ſeparari non poſſint, diſtingui tamen debent.

31 Non noueram eum, οὐκ ᾔδειν αὐτόν. non noueram, videlicet de facie. Nam alioquin nõ poterat ignorare Iohannes Meſſiam pro foribus eſſe quin vocationem ſuam ignoraret. Sed tamen ad eum diem non fuerat ipſi vlla cum Chriſto conſuetudo, vel vt ipſum poſſet ex vultu agnoſcere: veluti nec poſtea videntur vnà fuiſſe diutius, nempe ita conſtituente Dei prouidentia, ne res ex compoſito inter ipſos geri videretur. Cæterùm quod dicit Iohannes, Non noueram eum, ad id tempus referendum eſt quod præceſſit Chriſti aduentũ ad Iohannem, vt ab ipſo baptizaretur: qua de re ſcripſerunt alii Euangeliſtæ. Antea igitur illum non norat, ſed quum ille ad baptiſmum accederet, monitus eſt à Deo Iohannes, eum qui accedebat, Chriſtum illum eſſe cui viam muniret, adiuncto etiam, de more, externo ſigno, quo hæc reuelatio confirmaretur. Iohannes igitur etiam ante ſignum præſtitum, ex ea videlicet reuelatione, Chriſtum aduentantem agnouit: ideóque illum ad baptiſmum venientem conſpicatus, Imò verò, inquit, ego ſum abs te baptizandus, & tu ad me venis? quæ verba ſanè cum iis non pugnant quæ Iohannes hoc loco commemorat.

32 Tum *inquam* teſtatus eſt, καὶ ἐμαρτύρησεν. Eandem hiſtoriam narrari puto. Neque obſtat huic expoſitioni quòd nouum ſermonem videatur inchoare. nam ſæpe apud Euangeliſtas in media oratione ſolent

eiusmodi verba interponi, vt Mat.4.a.9, & aliis plurimis locis. Siquis tamen hanc historiam malit à superiore distinguere, is conuertat, Testatus est etiam Iohannes.

Κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

34 Ego igitur vidi, & testor hunc esse Filium illum Dei.

34 *Et ego vidi, & testimonium perhibui quia hic est Filius Dei.*

Τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο·

35 Postero die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo:

35 *Altera die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo.*

Καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ.

36 Et intuitus Iesum ambulantem, dixit, Ecce Agnus ille Dei.

36 *Et respiciens Iesum ambulantem, dicit, Ecce Agnus Dei.*

Καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ.

37 Audierunt autem eum duo illi discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.

37 *Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.*

Στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς,

38 Conuersus verò Iesus, & conspicatus eos sequentes *se*, dicit eis,

38 *Conuersus autem Iesus, & videns eos sequentes se, dicit eis,*

Τί ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί (ὃ λέγεται, ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε) ποῦ μένεις;

39 Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, si interpreteris, Magister) vbi moraris?

39 *Quid quæritis? Qui dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, interpretatum, Magister) vbi habitas?*

Λέγει αὐτοῖς, Ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. Ἦλθον καὶ εἶδον ποῦ μένει· καὶ παρ᾽ αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη.

40 Dicit eis, Venite & videte. Venerunt viderúntque vbi moraretur: & apud eum manserũt die illo. hora enim erat quasi decima.

40 *Dicit eis, Venite & videte. Venerunt & viderunt vbi maneret: & apud eum manserunt die illo: hora autem erat quasi decima.*

Ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ·

41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant *illa* ex Iohanne, & sequuti fuerant eum:

41 *Erat autem Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant à Iohanne, & sequuti fuerant eum:*

Εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ, Εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον ὁ Χριστός.

42 Inuenit hic prior fratrem suum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Messiam, quod est, si interpreteris, Christus.

42 *Inuenit hic primùm fratrem suum Simonem, & dicit ei, Inuenimus Messiam; quod est interpretatum Christus.*

Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωνᾶ· σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς, ὃ ἑρμηνεύεται Πέτρος.

Mat.16.c.18

43 Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: ‖ tu vocaberis Cephas, quod declaratur Petra.

43 *Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus.*

Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ εὑρίσκει Φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

44 Postero die voluit Iesus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

44 *In crastinum voluit exire in Galilæam: & inuenit Philippum. & dicit ei Iesus, Sequere me.*

34 Et testor, καὶ μεμαρτύρηκα. Hic rursus, quia de re præsenti loquitur Iohannes, præteritum per tempus præsens putaui exprimẽdum: quanquam hoc etiam potest ad tempus ipsum huius visionis exprimendum referri. Filiũ illum, ὁ υἱός. Ne hic quidem (vt rectè notat Chrysost. Homilia 17) omittendus fuit articulus, cuius ea vis est tum vt summum aliquid declaret, tum vt istum ab iis distinguat qui passim à Mose & Prophetis filii Dei & filii Excelsi dicuntur: quod & Cyrillus obseruauit.

39 Vbi moraris? ποῦ μένεις; id est, Vbi tuum est hospitium? seu, Quò te recipis? Nam in Nazareth habitabat: itaque eo in loco peregrinus erat. Nisi quis existimet ad oppidum Nazareth hæc esse gesta: quod non arbitror, quum dicatur infrà versu 43, hinc reuertisse in Galilæam. Vulgata & Erasmus, Vbi habitas? ποῦ κατοικεῖς; Vide Luc.10.b.7.

40 Hora enim erat, ὥρα δὲ ἦν. Vulg. & Erasmus, Hora autẽ erat. Ego verò arbitror causam adferri cur totum illum diem apud Iesum manserint: quia nimirum aduesperascebat, quum Christum conuenirẽt, à quo in diuersorium deducti, non potuerunt eo ipso die ad Iohannem reuerti: qua occasione pro sua prouidentia vsus est Deus ad illos diutius retinendos cum Christo. Quasi, ὡς. Vide Mar. 5.b.13.

41 Prior, πρῶτος. Vulg. Primùm, id est πρῶτον, vt scriptum erat in duobus vetustis codicibus & Theophylacto Romano. Christus, ὁ Χριστός. Erasmus, Vnctus, rectè quidem: sed nomen illud, quanuis Græcum, tamen magis in omnibus idiomatibus vsitatum, malui retinere.

43 Iona, Ἰωνᾶ. In vno codice scriptum legimus Ἰωάννου. Vide Matth.16.c.17. Vocaberis, κληθήσῃ. Alibi sæpe καλεῖσθαι pro εἶναι, id est Vocari pro esse accipitur. Sed hoc loco seruatur propria huius vocabuli notatio, (quanuis res ipsa nomini responsura) & præterea futuri temporis significatio obseruanda. Nam hoc nomen non tam illi nunc imponit, quàm se impositurum pollicetur. Lapis, πέτρος. Vulgata, Petrus: quæ interpretatio propterea non conuenit quia Petrus Latinis nomen est proprium duntaxat, Græcis verò πέτρος etiam appellatiuum est, vt diximus Matth.16.c.17.

Ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαϊδά, ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου.

44 Erat verò Philippus ex Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.

44 *Erat autem Philippus à Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.*

Εὑρίσκει Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὃν ἔγραψε Μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται, εὑρήκαμεν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ.

45 Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus *illum* de quo scripsit ‖ Moses in Lege, & ‖ Prophetæ, *nempe* Iesum filium Ioseph illum Nazarenum.

45 *Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei, Quem scripsit Moyses in Lege, & Prophetæ, inuenimus Iesum filiũ Ioseph à Nazareth.*

Gen.49.b.10 deut.18.c.18 Esa.4.a.1, & 40.b.10, & 45 b.8. Ierem.23.a.5, & 23.c.14 ezech.34.f.23, & 37.f.24 dan.9.f.24

Καὶ εἶπεν αὐτῷ Ναθαναήλ, Ἐκ Ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Ἔρχου καὶ ἴδε.

46 Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

46 *Et dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.*

Εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ, Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι.

47 Vidit Iesus Nathanaelem venientem ad se, & dixit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.

47 *Vidit Iesus Nathanael venientem ad se, & dicit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.*

Λέγει αὐτῷ Ναθαναήλ, Πόθεν με γινώσκεις. Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶδόν σε.

48 Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses sub ficu, videbam te.

48 *Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses sub ficu, vidi te.*

Ἀπεκρίθη Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

49 Respõdit Nathanael, & dixit ei, Rabbi, tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israel.

49 *Respondit ei Nathanael, & ait, Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex Israel.*

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.

50 Respondit Iesus [illegible] dixit ei, Quia dixi tibi, V[illegible]e sub ficu, credis? maiora [illegible]s videbis.

50 *Respondit Iesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis: maius his videbis.*

Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ἀπ᾽ ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

51 Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, Deinceps videbitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes ac descendentes super Filium hominis.

51 *Et dicit ei, Amen amen dico vobis, Amodo videbitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes & descendentes supra Filium hominis.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

ΚΑΙ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ.

1 POrro die tertio nuptiæ factæ sunt in Cana *oppido* Galilææ: erátque mater Iesu illic.

1 *ET die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ: & erat mater Iesu ibi.*

Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.

2 Vocatus est autem etiam Iesus ac discipuli eius ad nuptias.

2 *Vocatus est autem & Iesus & discipuli eius ad nuptias.*

45 *Illum* de quo scripsit, ὃν ἔγραψε. Vulgata, Quem scripsit. Vide suprà, versu 15. Mutauimus autem verborum collocationem, vt planior esset constructio. Notanda quoque est emphasis verbi εὑρήκαμεν, quod à Græcis de lucro etiam insperato & repentè oblato dicitur, quod ipsi idcirco εὕρημα vocant: quæ significatio videtur hic obseruanda, quanuis Chrysostomus dicat εὑρίσκειν esse eius qui quærat: quod certè non est perpetuum.

50 Credis? πιστεύεις; Nonnulli codices indefinitè legunt, sed in plerisque inuenimus additam interrogationis notam, quam etiam approbat Chrysostomus.

51 Ascendentes ac descendentes, ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας. Ita significat diuinam virtutem quæ in toto ipsius ministerio erat conspicua futura, ministrantibus ei Angelis vt Ecclesiæ capiti.

IN CAPVT II.

1 Die tertio, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Die nimirum tertio ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat. Exactiorem autem horum dierum supputationem siquis requirat, consulat Epiphanium κατὰ αἱρέσεων.

Καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτόν, Οἶνον οὐκ ἔχουσι.	3 Et quum defecisset vinum, mater Iesu dixit ei, Vinũ non habent.	3 Et deficiente vino dicit mater Iesu ad eum, Vinum non habent.
Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Τί ἐμοὶ καὶ σοί, γύναι; οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου.	4 ″Dicit ei Iesus, ″Quid mihi tecum mulier? nondum venit hora mea.	4 Et dicit ei Iesus, Quid mihi & tibi est mulier? nondũ uenit hora mea.
Λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, Ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν ποιήσατε.	5 Dicit eius mater ministris, Quodcũq; dixerit vobis facite.	5 Dicit mater eius ministris, Quodcunque dixerit uobis facite.
Ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς.	6 Erant autem ibi lapideæ ″hydriæ sex positæ ″secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ ″amphoras binas aut ternas.	6 Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationem Iudæorũ, capientes singulæ metretas binas uel ternas.
Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.	7 Dicit eis Iesus, Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur vsque ad summum.	7 Dicit eis Iesus, Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas usque ad summum.
Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρικλίνῳ. Καὶ ἤνεγκαν.	8 Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte ″architriclino. Obtulerunt igitur.	8 Et dicit eis Iesus, Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt.
Ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, (καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν, οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ) φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλινος,	9 Vt autem gustauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (nesciebat autẽ vnde esset: sed ministri sciebãt qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus,	9 Vt autem gustauit architriclinus aquam uinum factam, (& non sciebat unde esset: ministri autem sciebant qui hauserant aquam) uocat sponsum architriclinus,
Καὶ λέγει αὐτῷ, Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι.	10 Et dicit ei, ″Omnes primo loco bonum vinum apponunt, & ″quum *conuiuæ* sitim expleuerint, tunc id quod deterius est: tu seruasti bonum vinum vsque adhuc.	10 Et dicit ei, Omnis homo primum bonum uinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est: tu autem seruasti bonum uinum usque adhuc.

4 Quid mihi tecum, τί ἐμοὶ καὶ σοί: id est, Quid mihi negotii tecum est? vt diximus Matth. 8. d. 29. Vulgata, Quid mihi & tibi? Quod nonnullos fefellit, ita lenientes huius responsi asperitatem, quasi diceret Dominus, Quid hoc ad nos pertinet quòd vinum non habeant? quum res ipsa clamet Christum longè aliò respexisse, nempe vt à carnali matris suæ respectu ad contemplandam in futuro miraculo Dei gloriam conuiuas reuocaret. Quamobrem etiam mulieri illi acclamanti, Beata viscera quæ suxisti, respondit, Imò beati qui audiunt verbum Dei & custodiunt illud. Quò etiam spectant quæ scribuntur Luc. 2. v. 49, & Matth. 12. v. 48.

6 Hydriæ, ὑδρίαι: id est Aquales, vt explicat Varro libro quarto de lingua Latina. Retinuimus tamẽ Græcum vocabulum, quòd Cicero ipse frequenter eo vtatur in orationibus in Verrem. Cæterùm ostenditipsa notatio nominis non vino, sed aquæ destinata fuisse hæc vasa: quod ad fidem historiæ faciendam pertinet, nequis aut fæces aut vini quippiam intus resedisse suspicetur, quod postea infusæ aquæ vini colorem ac saporem indiderit. Eiusmodi autem vasa in quibus sedentes lauabant, Latinis solia dicebantur. Secundum purificationem, κατὰ τὸν καθαρισμόν: id est secundum ritum purificationis. Quòd si malimus conuertere, Ad purificationem Iudæorum, id est purificandis Iudæis, κατὰ posita fuerit pro εἰς, quæ enallage frequenter occurrit. De hac autem Iudæorum superstitione, quam postea in Ecclesiam Dei inuehere conatus est Hebion, atque adeo reipsa in Christianorum templa intulit Satan, pluribus disseritur Mar. 7. a. 3. Amphoras, μετρητάς: seu metretas, seu cados. Nam vtroque hoc vocabulo vtuntur Latini etiam scriptores. Illud tamen malui, vt Latinis magis vsitatum. Sed amphoras Atticas accipe, non Romanas, quæ dimidio, id est vrna, illas superant. Capiebant autem singulæ hydriæ ducenas aut trecenas vini libras, pondo singulas vnciarum duodecim. Pondus enim metretæ vini, centum libris æstimat doctissimus ac diligentissimus harum rerum scrutator Georgius Agricola. Ex his igitur intelligimus, Christum suppeditasse magnam vini copiam, nimirum ad libras mille octingentas: quæ res pertinet ad miraculi dignitatem ac magnitudinem.

8 Architriclino, ἀρχιτρικλίνῳ. Ita vocat eum qui totum conuiuium curabat. Nonnulli cum eo confundunt qui Magister conuiuii dicebatur à Latinis, à Græcis συμποσίαρχος, vt conuertit Gaza libro De senectute, vbi fit istorum magisteriorum mentio: quorum munus quale fuerit, discere licet ex Plutarchi libri συμποσιακῶν α, κεφ. δ. Fuit hic potius quem Græci ἐλεατρὸν vocabant, ἐπιστάτην τῆς ὅλης διακονίας, qui & προγεύστης erat, id est prægustator, & τραπεζοποιός: id est cuius officium erat dapes conuiuis apponere. quæ pulchrè explicantur Athenæi libro quarto. in Græcis autem dictionariis prætermissa sunt, quemadmodum & alia infinita. Is est denique qui Gen. 43. d. 16, dicitur אשר על הבית, & à nobis simili prorsus ratione *maistre d'hostel*.

10 Omnes, πᾶς ἄνθρωπος. Vulgata & Erasmus ad verbum, Omnis homo. Sic paulo pòst τίθησι, ponit: nos verò, Apponunt, vt minus inculta esset oratio. Quum *conuiuæ* sitim expleuerint, ὅταν μεθυσθῶσι. Vulgata & Erasmus, Quum inebriati fuerint. Ego verò suppleui quod deerat explendæ constructioni: deinde mollius verbum quæsiui. Neque enim apud Hebræos שכר, quod respondet Græco verbo μεθύειν, semper in vitio ponitur, vt Genes. 9. c. 21, sed interdum declarat liberalem vini vsum, qui tamen modum non excedat, vt Genes. 43. g. 34.

Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.	11 Hoc initium signorum fecit Iesus ″in Cana *oppido* Galilææ, & manifestam fecit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.	11 Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.
Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας.	12 Postea descendit Capernaum ipse & mater, ″& fratres & discipuli eius: manserúntque illic non multos dies:	12 Post hoc descendit Capharnaum ipse & mater eius & fratres eius & discipuli eius: & ibi manserunt non multis diebus.
Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς.	13 ″Nam propè erat Pascha Iudæorum. Ascendit igitur Iesus Hierosolymam.	13 Et propè erat Pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Ierosolymam.
Καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστεράς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους.	14 Et inuenit in templo venditores boum & ouium & columbarum, & numularios sedentes.	14 Et inuenit in templo uendentes boues & oues & columbas, & numularios sedentes.
Καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε.	15 Factóque flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues, & ″argentariorum numulos effudit, mensásque subuertit.	15 Et quum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque & boues, & numulariorum effudit æs, & mensas subuertit.
Καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν, Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.	16 Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc ista: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.	16 Et iis qui columbas uendebãt, dixit, Auferte ista hinc: & nolite facere domum Patris mei, domum negotiationis.
Ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστίν, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με.	17 Recordati sunt autem eius discipuli, scriptum esse, ‖ ″Zelus domus tuæ deuorauit me.	17 Recordati sunt verò discipuli eius quia scriptum est, Zelus domus tuæ comedit me.
Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ	18 Responderunt ergo Iudæi,	18 Respõderũt ergo Iudæi.

Psal. 68. b. 10

11 In Cana, ἐν Κανᾷ. Coniungenda hæc sunt cum verbo ἐποίησε, non autem cum ἀρχὴν τῶν σημείων, id est principium signorum, nequis cum nonnullis ineptis interpretibus existimet hoc primum fuisse signum non omnium quæ edidit Iesus, sed eorum duntaxat quæ edidit in Cana. quorsum enim hoc? Ergo vt amphiboliã vitarem, quæ quidem in Græco sermone nulla est, verborum collocationem mutaui.

12 Et fratres, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Frequẽs illa repetitio relatiui Eius respõdet Hebræorũ affixis, quæ vocãt: nos verò sine vlla sensus iniuria interdũ illa expunximus. Fratres autẽ vocat cognatos, Hebræorũ more.

13 Nam propè erat, καὶ ἐγγὺς ἦν. Vulgata, Et propè erat. Arqui vberior est sententia si καὶ accipias pro γάρ: quam particulam toties iam obseruauimus respondere Hebræorum ו, ideóque non modò copulatiuam esse, sed interdum quoque causalem, & discretiuam, atque adeo illatiuam, vt in hoc eodem versiculo.

15 Argentariorum numulos, τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα. Collybistas vocat eos qui ex collybo, id est pecuniæ permutatione quæstum faciebant, quos in Matthæo & Marco numularios sumus interpretati: hic verò malui dicere argentarios, quia κερματιστάς superiore versiculo conuerti numularios: nempe nequis idem vocabulum in Græco repeti putet, quamuis nihil intersit quod ad sententiam attinet. Cæterùm τὸ κέρμα quod alii æs exponunt, ego numulos interpretari malui, quia à κείρειν deriuatur, quod declarat in minuta frusta concidere.

17 Zelus, ὁ ζῆλος. Hoc vocabulũ & alia ab eo deriuata, vt ζηλῶ & ζηλωτής, obseruaui variis significationibus in nouo Testamento vsurpari, quas omnes placuit compendii causa semel annotare. Interdum igitur ζῆλος honestum illud ac laudabile studium declarat quo accendimur ad alicuius virtutes imitandas aut etiam superandas, sine vllo tamen ipsius odio, vt 1. Corinth. 12. d. 31. Item 14. a. 1. c. 12. g. 39. 2. Corinth. 9. a. 2. Galat. 4. c. 18. Tit. 2. d. 14. Interdum verò Inuidiam ac liuorem, vt Act. 5. c. 17, & 7. b. 9, & 13. g. 45, & 17. b. 5, Rom. 13. d. 13, 1. Corinth. 3. a. 3. & 13. b. 4, 2. Cor. 12. f. 20, Gal. 5. d. 20, Iac. 3. c. 14, & 4. a. 2. Tertiò, accipitur pro sancta quadam zelotypia, quæ non proficiscitur à cuiusquam odio, verùm ab eorum amore quos non nostri, sed ipsorum potius causa amamus, vt 2. Cor. 11. a. 2. Quartò, pro sui ipsius amore, cui sancta illa zelotypia prætexitur, vt Gal. 4. c. 17. Quintò, pro animi æstu ex indignatione de iis concepta quæ indignè fiunt aduersus eum quem amamus, puta vel aduersus homines nobis charos, vt 2. Corinth. 7. b. 7, Coloss. 4. c. 13, vel aduersus Deum ipsum. Est autem hic zelus duplex: vnus nimirum, cum voluntatis Dei cognitione ac vera in eum fide coniunctus, qualis est Christi zelus de quo hic agitur: item qui commendatur 2. Corinth. 7. cap. 11, & Apocalyps. 3. d. 19. alter verò qui non est secundum scientiam, & cæcus potius impetus ac furor dici debet, vt Rom. 10. a. 2. Philip. 3. b. 6. Act. 21. d. 20. & 22. a. 3. Galat. 1. c. 14. Hinc demum sexta significatio orta est, quum ζῆλος ad ignis ardorem transfertur, vt Heb. 10. c. 27.

καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς;

& dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis vt ista facias?

& dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis quia hæc facis?

19 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.

Mat.26.f.61, & 27.e.40 mar.14.f.58, & 15.e.29

19 Respondit Iesus & dixit eis, Destruite templum hoc, & tribus diebus erigam illud.

19 Respondit Iesus & dixit eis, Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.

20 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum istud, & tu tribus diebus illud eriges?

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?

21 Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

21 At ille loquebatur de templo corporis sui.

21 Ille autem dicebat de templo corporis sui.

22 Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς, καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.

22 Quum ergo surrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quòd hoc dixisset eis: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem Iesus dixerat.

22 Quum ergo resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quia hoc dicebat: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem dixit Iesus.

23 Ὡς δὲ ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

23 Quum autem esset Hierosolymis in Pascha die festo, multi crediderunt in nomen eius, conspicientes signa quæ edebat.

23 Quum autem esset Ierosolymis in Pascha in die festo, multi crediderunt in nomine eius, videntes signa eius quæ faciebat.

24 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας,

24 Ipse autem Iesus non credebat eis semetipsum, eo quòd nosset omnes:

24 Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis, eo quòd ipse nosset omnes

25 Καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

25 Nec opus esset vt quisquam ei testaretur de homine. ipse enim sciebat quid esset in homine.

25 Et quia opus ei non erat ut quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

Ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων·

1 Erat autem quidam ex Pharisæis cui nomen *erat* Nicodemo, ex primoribus Iudæorum:

Erat autem homo ex Pharisæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum:

2 Οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτός, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββί, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ.

2 Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus te à Deo venisse magistrum: nemo enim potest hæc signa edere quæ tu edis nisi Deus sit cum eo.

2 Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus quia à Deo venisti magister: nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis nisi fuerit Deus cum eo.

18 Signum, σημεῖον. Quia Christus hoc facto non modò rem nouam facit, sed etiam repurgationem templi ac cultus diuini restitutionem aggreditur, deinde etiam templum vocarat Patris sui domum, isti signum quærunt, id est miraculum aliquod ex quo possit intelligi virtus ipsius ac authoritas cælestis, quæ ius illi tribueret tum ita loquendi, tum ista etiam faciendi. Quidam σημεῖον interpretantur argumentum, vt sit hic sensus, Quodnam nobis argumentum adfers quo comprobes tibi ista licere? Sed prior illa expositio est vberior, & melius quadrat Christi responso. Cæterùm quòd Castellio interpretatus est, Quod nobis exemplum præbes? quasi videlicet isti querantur Christum hoc suo facto homines ad quamuis licentiam concitare: non modò frigidum est, sed etiam Græcis vocabulis vim adfert. Vt, &c. ὅτι, &c. Vel, Cur ista facias? vt ὅτι pro διότι accipiatur. Vel, Quandoquidem ista facis? Petitum est autem è medio hoc dicendi genus, vt alia multa.

21 De templo corporis sui, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ: id est de corpore suo, quod templum vocat, idque iure, quum in eo (vt ait Apost. Coloss. 2. b. 9) omnis plenitudo deitatis corporaliter habitaret.

24 Omnes, πάντας. In vno codice scriptum legimus πάντα, omnia.

IN CAPVT III.

1 Ex primoribus, ἄρχων. Vide Luc. 14. v. 1.

2 Magistrum, διδάσκαλος: id est, Scimus te missum diuinitus ad nos erudiendos. Vulg. Scimus quia à Deo venisti magister. Ego verò verti per infinitum modum, vt amphiboliam vitarem, ne quis nimirum acciperet Magister vocandi casu. Edere, ποιεῖν. Sic etiam vertit ipse Erasmus suprà, 2. d. 23. quum alioquin edere opponatur potius verbo ὑποκρίνεσθαι. Nisi Deus sit cum eo, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ. Ex Hebræorum idiotismo dicitur Deus esse cum illis in quibus diuina quædam præstantia elucet: quos simili penè ratione Græci vocant θείους καὶ ἀντιθέους, id est diuinos, & quasi alteros deos. Quòd si Nicodemus Christum bene nosset, non modò dixisset Deum cum ipso esse, quasi ipsius συνεργόν: sed Deum esse in ipso, vt loquitur Paulus 2. Cor. 5. d. 19.

3 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

3 Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus denuò, non potest videre regnum Dei.

3 Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit denuò, non potest uidere regnum Dei.

4 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος, Πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι;

4 Dicit ei Nicodemus, Quomodo potest homo gigni qui sit senex? num potest in vterū matris suæ secundò introire, ac gigni?

4 Dicit ad eum Nicodemus, Quomodo potest homo nasci quum sit senex? nunquid potest in uentrē matris suæ iterum introire, & nasci?

5 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

5 Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

5 Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

6 Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκός, σάρξ ἐστι· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, πνεῦμά ἐστι.

6 Quod genitum est ex carne, caro est: & quod genitum est ex Spiritu, spiritus est.

6 Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex Spiritu, spiritus est.

7 Μὴ θαυμάσῃς ὅτι εἶπόν σοι, Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.

7 Ne mireris me dixisse tibi, Oportet vos gigni denuò.

7 Non mireris quia dixi tibi, Oportet uos nasci denuò.

8 Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.

8 Ventus quò vult spirat, & sonum eius audis, sed nescis vnde veniat & quò vadat: ita est quisquis genitus est è Spiritu.

8 Spiritus ubi uult spirat, & uocem eius audis sed nescis unde ueniat & quò uadat: sic est omnis qui natus est ex Spiritu.

3 Fuerit genitus, γεννηθῇ. Vulgata & Erasmus, Natus fuerit. Ego verò in tota hac historia malui vti Gignendi quàm Nascendi verbo, quia de noua quodammodo hominis creatione hic agitur. Denuò, ἄνωθεν. Hebraicè מחדש. Sic enim Vetus interpres (meo iudicio) rectius intellexit quàm Erasmus, qui interpretatur E supernis, id est ממרום. Nam etsi Græca vox ἄνωθεν vtroque modo accipi potest, tamen consideraneum fuit, hanc amphiboliam non esse in eo sermone quo vsus est Dominus. Nam responsum Nicodemi arguit Christum vsum esse vocabulo quo nihil aliud quàm iteratio significatur. Itaque Augustinus libri de Peccatorum remissione 2. cap. 27, ita hunc locum citat. Chrysostomus quoque quamuis vtranque interpretationem annotet, tamen non obscurè indicat se illam amplecti quam sequuti sumus: à qua miror cur defecerit Theophylactus, alioquin Chrysostomo prorsus addictus. Maluit Erasmus Cyrillum & suum illum Origenem sequi. Videre regnum Dei, ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ: id est introire in regnum Dei, vt explicatur infrà, versu 5. Regnum autem Dei non tam vocatur (opinor) ipse Christus (quamuis ita explicarint nonnulli ex veteribus) aut ipsa etiam vita æterna ad quam contendimus, quàm Ecclesia in qua Deus regnat. Differit enim Christus qua ratione ius ciuitatis Dei nanciscamur: Gratuita, inquit, adoptione per Spiritum sanctum, quo regeneramur in ipso Christo fide apprehenso.

4 Qui sit senex γέρων ὤν; Vulgata & Erasmus, Quum sit senex? quæ interpretatio planè est ἄκαιρος hoc loco. Neque enim omnis homo senex est: quod tamen videtur affirmare qui sic loquitur. Sciendum est autem, Nicodemum perinde respōdere acsi Christi verba ad se vnum pertinerent: id est quod in genere Christus dixerat, ad hypothesin reuocare. Itaque sic omnino vertendus est hic locus.

5 Ex aqua & Spiritu, ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. Vide infrà, 4. b. 10.

6 Caro est, σάρξ ἐστι: id est carnalis, totus nimirum impurus & iræ Dei obnoxius. Neque enim carnis appellatione hoc posteriore loco significatur carnea illa corporis moles, sed tum animi tum corporis humani natura, peccato & morti addicta. idque ita esse vel ex eo liquet quòd Apostolus carni tribuit φρόνημα, Rom. 8. b. 7. Caro igitur pro carnali ponitur, vt apud Hebræos sæpe appellatiua pro adiectiuis vsurpantur, atque adeo apud Græcos & Latinos, vt quum quispiam dicitur κάθαρμα, id est scelus, pro scelerato: & miseram hominis terius conditionem designat, vt Psal. 56. b. 5, & 78. d. 39. Poscit autē ratio antitheseωs vt vicissim Spiritus nomine posteriore loco non intelligamus hominis animum, sed totum hominem spiritualem, id est Spiritus sancti gratia Christo insitum, ac proinde in eo renouatum, qui & ipse Spiritus dicitur, vt natura ipsius perennis pura ac immortalis significetur: quamuis adhuc supersit lucta carnis, adeo vt vnus & idem homo fidelis, quandiu hic versatur, & caro & spiritus diuersis respectibus dici possit, vt suo exemplo elegantissimè describit Paulus Epist. ad Rom. cap. 7.

7 Vos, ὑμᾶς. In quatuor codicibus scriptum legimus ἡμᾶς, nos, ita videlicet vt sese Christus aggreget hominibus reliquis. Sed quum sciamus nunquam in eo fuisse peccatum, vt qui ex Spiritu sancto fuerit conceptus, mihi videtur omnino altera lectio retinenda.

8 Ventus, τὸ πνεῦμα, id est ἄνεμος. Arist. de Mundo, ἄνεμοι οὐδέν ἐστι πλὴν ἀὴρ πολὺς ῥέων καὶ ἀθρόος, ὅστις ἅμα καὶ πνεῦμα λέγεται. λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως πνεῦμα, ἥ τε ἐν φυτοῖς καὶ ζῴοις καὶ διὰ πάντων διήκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία. Apud Hebræos verò רוח magis etiam multiplicem habet significationem, apud quos etiam pro Spiritu illo Dei omnia viuificante accipitur, vt & apud Græcos ac Latinos theologos, qui ex Hebræorum fontibus hauserunt. Quia igitur Spiritus nomen est πολύσημον, & rarò etiam à Latinis pro vento accipitur, ventū malui interpretari

quàm Spiritum. Nam hac significatione πνεῦμα hoc loco explicandum esse, apertè tradunt veteres, vt Chrysostomus, Cyrillus, Theophylactus, Augustinus De quæstionibus Veteris & noui Testamenti, quæstione 59 & id quoque manifestè probat quod de sonitu posteà commemoratur. Regulam enim Didymi, tradentis πνεῦμα Spiritum sanctum declarare propter additum articulum, iam antè ostendimus non esse perpetuam, quum prætermittatur etiam articulus suprà, versu 5. vbi tamen constat agi de Spiritu sancto. Quò vult, ὅπου θέλει: id est libero & vago impetu. Est enim translatio ab iis animantibus sumpta in quibus propriè dicitur esse voluntas. Simili figura vtitur Paulus Rom. 8.d.19.20.21.22. Sonum, φωνὴν: id est ἦχον, vt Matth. 24.c.31. item 1. Corinth. 14.b.7 & 8. Sic etiam apud Hebræos accipitur קול, vt 2. Reg. 6.g.32. Ezech. 43.a.2.

9 Ἀπεκρίθη Νικόδημος καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;
9 Respondit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?
9 *Respondit Nicodemus & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?*

10 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;
10 Respondit Iesus & dixit ei, Tu es "magister Israelis, & hæc non nosti?
10 *Respondit Iesus & dixit ei, Tu es magister in Israel, & hæc ignoras?*

11 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.
11 Amen amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: "sed testimoniũ nostrum "non recipitis.
11 *Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: & testimonium nostrum non accipitis.*

12 Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;
12 Si terrena dixi vobis, & "non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?
12 *Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?*

13 Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.
13 "Nullus enim "ascendit in cælum, nisi qui descendit è cælo, "*nempe* Filius hominis "qui est in cælo.
13 *Et nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo.*

Infrà, 12.c.32
Num. 21.c.9

14 Καὶ καθὼς Μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου·
14 ‖Prout autem Moses extulit serpentem in deserto, ita extolli oportet Filium hominis:
14 *Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:*

15 Ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.
15 Vt quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.
15 *Vt omnis qui credit in ipso, non pereat, sed habeat vitam æternam.*

10 Magister ille, ὁ διδάσκαλος. Hoc quoque loco videtur articulus suum pondus habere, quo significatur Nicodemum non modò pro doctore, sed etiam pro excellenti doctore habitum fuisse ab Israelitis.

11 Sed testimonium, καὶ μαρτυρίαν. Vulg. & Eras. Et testimonium. Sed hîc quoque poni καὶ pro ἀλλὰ, sensus ipse ostendit. Est autem tacita quædam antithesis in his verbis diligenter (meo quidem iudicio) obseruanda. Vos, inquit, tractatis ac docetis quæ non intelligitis, & creditur vobis: at ego certa & cognita doceo, & tamen doctrinam meam non admittitis. Non recipitis, οὐ λαμβάνετε, id est non admittitis. Id enim est pro quo postea dicit, non creditis. Nonnulli interpretantur, Non accipitis, vel non capitis, pro, non estis idonei ad intelligendum. quam amphiboliam vt vitaremus, vertimus potius Recipitis quàm Accipitis. Chrysostomus autem videtur legisse οὐδεὶς λαμβάνει, id est nemo accipit.

12 Non creditis, οὐ πιστεύετε. In vno exemplari scriptum erat οὐκ ἐπιστεύσατε, non credidistis: & paulo pòst pro πιστεύσετε, id est credetis, in alio quodam inuenimus πιστεύσητε, id est credituri sitis, eadem tamẽ manente sententia.

13 Nullus enim, καὶ οὐδεὶς. id est οὐδεὶς γὰρ, vt suprà, 2.b.13, & alibi sæpe. Reddit enim causam cur & ipse cælestia possit suo iure docere, & homines doctrinam cælestem non admittant: deinde hanc ipsam doctrinam explicat. Alioquin si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, Et nemo, non facilè possis æstimare quomodo tota hæc oratio cohæreat. Ascendit in cælum, ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανόν. id est spiritualis intelligentiæ luce præditus est, vel vnquã fuit: nisi Filius ille qui homo factus ad nos vsque se dimisit, vt nos in cælum secum attollat. *Nempe* Filius hominis, ὁ υἱὸς ἀνθρώπου. Abundat Iohannes huiusmodi appositionibus in subiectione positis, vt suprà, 1.b.12, & f.45. Quod autẽ Christus se è cælo descẽdisse dicit, primùm ad diuinæ naturæ incarnationẽ, deinde etiam ad ipsum cõceptionis modũ referendum est, non ad corporis materiam, vt Apollinaris & alii hæretici existimarunt, & qui errorẽ eorũ nostra memoria renouauit Schuenfeldius. Deinde quòd se Filiũ hominis (i. hominẽ) in cælo esse docet, apertè duas naturas distinguit, & vnam hypostasin cõfirmat. Qui est in cælo, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Vel, qui erat in cælo, vt idẽ ipse Christus loquitur infrà, 6.g.62. Certum est tamen, quum Christus, quatenus homo est, cœperit existere à cõceptu, impropriã esse hãc loquutionẽ. Impropriã dico, si quis naturas sigillatim consideret. nam alioquin maximè propria est loquutio, vt summa illa duarũ in vno Christo naturarũ cõiunctio significetur. Christus enim adeo vnus est vt quod vnius naturæ est propriũ, interdũ toti Christo tribuatur, secundũ personæ vnitatẽ, vt quum dicimus Christum natũ, passum, sepultũ, &c. interdũ verò quod vnius est, ad alterã transferatur, vt quũ dicitur Dominus gloriæ crucifixus, 1. Cor. 2.b.8. quam formulã omnes veteres theologi vocarunt idiomatum (i. proprietatum) cõmunicationem. Sed hæc fortassis nescio quo modo planius explicarẽtur per synecdochen, quæ quidẽ modò simplex est, modò duplex. Simplex, quũ duntaxat subiecto toti tribuitur quod ad partem tantùm propriè spectat, vt si dicas Christum passum esse pro nobis: altera duplex, quum & in subiecto pars pro toto ponitur, & in attributo tribuitur toti quod vnius & quidẽ alterius partis propriũ est, vt quũ dicitur Dominus gloriæ crucifixus, Deus acquisiuisse Ecclesiã sanguine suo, Filius hominis fuisse in cælo antequã descẽderet. Nã in his totus Christus est subiectũ, quãuis vna duntaxat ipsius

natura nominetur: & in attributo, toti Christo tribuitur quod vel hominis vel Dei proprium est: nempe vt Spiritus sanctus nos doceat Christi naturas ita distinguere vt tamen alteram ab altera non separemus. Nam nisi idem ille Christus qui passus est, Deus est æternus, & vicissim nisi idem Deus ille æternus passus est in carne sua, vbi fides nostra? Nã nec seruare potest, nisi Deus sit: nec redimere, nisi sit homo: & neutrũ potest, nisi vnus & idem sit Deus & homo. Itaque (vt ad rem redeam) tam licet nobis cõuertere ὁ ὢν Qui erat, quàm Qui est. Libuit autem hæc paucis annotare aduersus eos homines quos non pudet nostro hoc seculo nefandos illos errores Nestorii & Eutychetis, iam olim totius Ecclesiæ tam aperto ac perpetuo consensu & tantis veterum omnium Patrum laboribus ac vigiliis damnatos, ab inferis reuocare.

16 Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.
16 ‖Ita enim Deus dilexit mundum vt Filium suum vnigenitũ dederit, vt quisquis credit in eũ non pereat, sed habeat vitam æternam.
16 *Sic enim Deus dilexit mundum vt Filium suũ vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.*

1. Iohan. 4.b.9

17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.
17 ‖Non enim misit Deus Filiũ suum in mundum "vt condemnet mundum, sed "vt seruetur mundus per eum.
17 *Non enim misit Deus Filium suũ in mundum vt iudicet mũdum, sed vt saluetur mũdus per ipsũ.*

Infrà, 9.g.39, & 12.g.47

18 Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.
18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus est: quia non credidit in nomen vnigeniti Filii Dei.
18 *Qui credit in eum, nõ iudicatur: qui autẽ non credit, iã iudicatus est: quia nõ credidit in nomine vnigeniti Filij Dei.*

19 Αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.
19 Hæc est autem "cõdemnatio, ‖quòd Lux venit in mundum, sed dilexerunt homines "potius tenebras quàm Lucẽ: quia sunt eorum mala opera.
19 *Hoc est autem iudiciũ: quia Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm Lucem: erant enim eorũ mala opera.*

Suprà, 1.a.4

20 Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ·
20 Quisquis enim peruersè agit, odit lucem, nec venit ad lucem, ne arguantur "opera ipsius:
20 *Omnis enim qui mala agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius:*

21 Ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα.
21 "Qui verò sincerè agit, venit ad lucem: vt manifesta fiant facta ipsius, quòd "secundũ Deũ facta sint.
21 *Qui autem facit veritatẽ, venit ad lucẽ, vt manifestentur opera eius, quia in Deo sunt facta.*

22 Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν·
22 Postea venit Iesus & discipuli eius "in Iudææ territorium:
22 *Post hæc venit Iesus & discipuli eius in Iudæã ter*

16 Ita enim, οὕτω γάρ. Existimat Erasmus, ab hoc loco videri posse Euangelistæ verba, explanantis sermonem quem Christus cum Nicodemo habuerat: sed non video quamobrem hoc sit comminiscendum. Imò verò Christum oportuit hæc omnia subiicere, nisi vellet sermonem in medio veluti cursu abrumpere.

17 Vt condemnet, ἵνα κρίνῃ: id est ἵνα κατακρίνῃ, vt diximus alibi. Vulg. Vt iudicet: quæ interpretatio planè est repudianda propter amphiboliam. scimus enim Dominũ iudicaturum viuos & mortuos. Hoc igitur Erasmus rectè emendauit. Sed præterea annotandum fuit, Condemnandi verbum non significare ipsam actionem, sed ipsius condemnationis causam: veluti si dicas maleficum quempiam à sua improbitate suisque sceleribus damnari, non autem à legibus, quæ per se bona sunt & sanctæ, neque à magistratu, qui ciues omnes bonos esse optaret. Sic igitur Christus non condemnat, id est condemnationis causa nõ est, (qui enim possit mors à vita proficisci) sed Christi potius contemptus & peccata nostra nos condemnant. Et tamen Christus iustus iudex in reprobos sententiam feret. Denique condemnare nihil aliud hoc loco declarat quàm perdere, vt liquet ex verbo Seruandi, quod ipsi opponitur. Vt seruetur mundus, ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος: id est non vna Iudæorũ gens, sed quicunque crediderit in eum, vt dixit superiore versiculo. Mũdus ergo opponitur vni genti: & ineptè (ne quid acerbius dicam) faciunt qui eiusmodi testimonia citant vt æternam Dei prædestinationem euertant.

19 Condemnatio, ἡ κρίσις, id est condemnationis causa, sicut suprà exposuimus ipsum verbum κρίνειν. Nam quod Oseas de Israelitis dixerat 13.c.9, Perditio tua ex te est, hoc Christus in omnes incredulos pronuntiat. Sed qui propterea æternum Dei consilium tollit, perinde facit acsi negaret reprobos Dei voluntate nasci, quia ab hominibus gignuntur. Potius, μᾶλλον. Vulg. & Eras. Magis: quæ interpretatio sic posset accipi quasi & lucem & tenebras dilexerint homines, sed magis tamen tenebras quàm lucem, quum potius declaret Christus homines contempta luce tenebras esse amplexos. Non dissimilem errorem annotauimus Luc. 18.c.14.

20 Opera ipsius, τὰ ἔργα αὐτοῦ. In vno codice additum erat ὅτι πονηρά ἐστιν, quia mala sunt: quod membrũ videtur opponi illi quod in proximo versiculo additur, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα: id est, quòd secundum Deum facta sint.

21 Qui verò sincerè agit, ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν. Heb. עושה אמת: id est (vt ad verbum conuertit Vetus interpres & Erasmus) Qui facit veritatem. Veritatis autem nomen hoc loco declarat vitam verè bonam & omnis fraudis expertem: cui quum opponatur φαῦλα πράσσειν, malui interpretari Peruersè quàm Malè agentem, vt melius appareat antithesis. Hic enim notatur animus sibi malè conscius, nẽpe qui à recta via deflectit, & aliud simulat, aliud agit. Secundum Deum, ἐν Θεῷ. Heb. את האלהים, id est cum Deo, vt Gen. 6.b.9. Deo veluti duce, præeunte, id est σὺν Θεῷ, vel κατὰ Θεόν. Alii interpretantur, Per Deum, quia Deus efficit in nobis velle & operari: sed illa expositio est simplicior & accommodatior.

22 In Iudææ territorium, εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. Vulg. In Iudæam terram. Eras. In terram Iudæam. Est enim

mollior collocatio, si totũ præcedat, pars sequatur. Sed Euangelistam opinor aliò respexisse. nã quum ex Iudææ metropoli exiret Iesus, non poterat simpliciter dici in Iudæam: ideo additur γῆν, quo vocabulo territoriũ ipsius Hierusalem, adeóque ipsa regio Iudææ vrbi circũiecta declaratur. Maluimus ergo territorium conuertere quàm terram. Sicut autem hoc dicendi genus nouum est, adeo vt putem esse ἅπαξ λεγόμενον, quod autem ita vix (vt opinor) vsquam reperias qui annotarit quamobrem sit ab Euãgelista vsurpatum. Quinetiam in quodam vetusto codice comperimus simpliciter scriptum esse εἰς τὴν Ἰουδαίαν: quam lectionem si sequaris, in aliam difficultatem incides multo maiorem, quomodo videlicet Christus ex Iudæa in Iudæam dicatur profectus.

καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν. — & illic degebat cum eis, & ‖ baptizabat. — ram: & illic demorabatur cũ eis, & baptizabat.

Esaï. 4.a.1

23 Ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο. — Baptizabat autem etiam Iohannes in AEnon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant illic, & veniebant ac baptizabantur. — Erat autem & Iohannes baptizans in AEnon iuxta Salim: quia aquæ multæ erant illic, & ueniebant & baptizabantur.

24 Οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης. — Nondum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem. — Nondum enim missus fuerat Iohannes in carcerem.

25 Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ Ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ. — Orta est ¨igitur quæstio quibusdam ex discipulis Iohannis ¨cum Iudæis de purgatione. — Facta est autem quæstio ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purificatione.

26 Καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν. — Veneruntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecũ erat trãs Iordanem, cui tu ¨testimonium dedisti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum. — Et uenerunt ad Iohãnem, & dixerunt ei, Rabbi, qui erat tecũ trãs Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes ueniunt ad eum.

Suprà, 1.d.17. & e.34

27 Ἀπεκρίθη Ἰωάννης καὶ εἶπεν, Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. — Respondit Iohannes & dixit, ¨Homo non potest ¨recipere quicquam nisi fuerit ei datum è cælo. — Respondit Iohannes & dixit. Nõ potest homo accipere quicquam nisi fuerit ei datum de cælo.

28 Αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε ὅτι εἶπον, Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου. — Vos ipsi mihi testes estis me dixisse, Non sum ego Christus, sed missus sum ¨qui apparerem coram eo. — Ipsi uos mihi testimonium perhibetis quòd dixerim, Non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum.

Suprà, 1.c.20

29 Ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται. — Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem spõsi qui stat & audit eũ, ¨gaudio gaudet propter vocem spõsi. hoc ergo gaudium meum impletum est. — Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter uocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est.

25 Igitur, οὖν. Vulg. & Eras. Autem, rectè quidem, si sensum spectes: sed tamẽ interdum apud Latinos quoque istæ particulæ quanuis propriè accommodentur significandis cõclusionibus, sermonis ingressum declarant, vt infrà, 4.a.9. Sic apud Virgilium Egloga 7, Alternis igitur contendere versibus ambo Cœperunt. Cum Iudæis, μετὰ Ἰουδαίων. In veteribus omnibus nostris codicibus scriptum erat μετὰ Ἰουδαίου, id est cum Iudæo, videlicet quodam: & ita videtur legisse Chrysostomus.

26 Testimonium dedisti, μεμαρτύρηκας. Vide Luc. 4.d.22.

27 Homo, ἄνθρωπος. Quidam hoc videntur ad Christum referre, vt pro relatiuo positum sit: quasi diceret Iohannes, Iste cui inuidetis, non excelleret tantis virtutibus nisi id esset cælitus consequutus: itaque Dei ipsius liberalitati inuidetis. Sed ad hanc exprimendam sententiam omnino dicendum fuerat ὁ ἄνθρωπος: vt Matth. 26.g.72 & 74. Existimo potius generalem esse sententiam, quæ tamen non modò Christum non complectatur, sed etiam reliquos omnes homines, vt per se omnibus viribus destitutos, illi opponat: vt sit hæc sentẽtia, Quid conamini meæ conditioni aliquid adiicere? hæc sors est omnium hominum vt ex se ne tantillum quidem possint consequi, sed quicquid eximium habent, ex Dei liberalitate tribui necesse sit. Quæ sit autem illius præstantia, ipsi fatemini vos ex me intellexisse, & item quæ sit muneris mei ratio: illum videlicet esse Christum illũ cui sum missus apparitor. Quid ergo me vultis cum illo committere? imò æquum est vt illius præstantia paulatim emineat, ego verò paulatim deficiam. Mihi quidem nihil possit hac re iucundius accidere: & tantum abest vt vos deterream quo minus & ipsi ad eum transeatis, vt contrà moneam diligenter vt ab eo vno tanquam verè salutis authore toti pendeatis. Recipere quicquam, λαμβάνειν οὐδέν, vel quicquam accipere. Sed illo verbo vti malui propterea quòd (vt modò dixi) non significat Iohannes quid velint ipsi quid conentur homines, sed quid istis conatibus obtinere ac consequi possint.

28 Qui apparerem corã eo, ἔμπροσθεν ἐκείνου. Vulg. & Eras. Ante illũ: quæ loquutio est ambigua. Iam antè admonui ἔμπροσθεν nunquam reperiri in nouo Testamento pro temporis aduerbio. Sed & si conuertas, Missus sum coram eo: diuersa erit sententia. Itaque necessariò fuit supplendum, ex quo intelligatur Iohannem missum vt quasi apparitoris officio fungeretur.

29 Gaudio gaudet, χαρᾷ χαίρει. Heb. שמוח שמח, pro eo quod Latinè dicas, mirificam quandam vo-

ptatem capit ex ipsius sponsi sermone. Terent. Nam hunc scio mea solidè gauisurum gaudia. Plautus, Bene ei qui hoc gaudio gaudet. Ideo hanc paronomasiam libenter seruauimus.

30 Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι. — Illum oportet crescere, me verò minui. — Illum oportet crescere, me autem minui.

31 Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν· ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστί, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστί. — Qui ¨supernè venit, supra omnes est: qui è terra est, terrenus est, & terrena loquitur: qui è cælo venit, supra omnes est. — Qui de sursum uenit, super omnes est: qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur: qui de cælo uenit, super omnes est.

32 Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ· καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει. — Et ¨quod vidit & audiuit, hoc testatur: sed testimonium eius nemo recipit. — Et quod uidit & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit.

33 Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθής ἐστιν. — Qui recipit eius testimoniũ, is obsignauit ‖quòd Deus verax sit. — Qui accipit eius testimonium, signauit quia Deus uerax est.

Rom. 3.a.4

34 Ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεός, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ· οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα. — Nam is quem misit Deus, verba Dei loquitur. non enim huic ¨admetitur Deus spiritum. — Quem enim misit Deus, uerba Dei loquitur. non enim ad mensuram dat Deus Spiritum.

35 Ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. — Pater diligit Filiũ, ‖& omnia ¨dedit in manũ eius. — Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu eius.

Matth. 11.d.27

36 Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱόν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωήν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν. — ‖Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò non credit Filio, ¨nõ videbit vitam, sed ira Dei ¨manet super eum. — Qui credit in Filium, habet uitam æternam: qui autem incredulus est Filio, non uidebit uitam, sed ira Dei manet super eum.

Habac. 2.a.4; Iohan. 5.b.10

Κεφάλαιον δ'. — CAP. IIII. — CAP. IIII.

1 Ὡς οὖν ἔγνω ὁ Κύριος ὅτι ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης· — VT ergo cognouit Dominus Pharisæos audisse ¨ipsum plures discipulos facere ‖& baptizare quàm Iohannem: — VT ergo cognouit Iesus quia audierunt Pharisæi quòd Iesus plures discipulos facit & baptizat quàm Iohannes:

Suprà, 3.c.22

31 Supernè, ἄνωθεν. Vulgata & Erasmus, Ex supernis: quod nusquam memini legere apud idoneos authores. Qui è terra est, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς: id est, qui nihil aliud est quàm homo, terrenæ videlicet fæcis opificiũ. Itaque ὢν hoc loco originem declarat: sed paulo pòst, quum subiicitur ἐκ τῆς γῆς ἐστι, non significatur ipsa origo, sed quæ originem sequuntur incommoda, nempe corruptio, ignorantia, tarditas, carnis rebellio: & ea quidem eiusmodi vt verè sentiatur à solis regeneratis, qualis erat Iohannes. Itaque secundo loco ἐκ τῆς γῆς ἐστι, rectè conuertit Erasmus Terrenum esse, vt omnis obscuritas & ταυτολογία vitetur: quam etiam ob causam existimo Augustinum alicubi legere, Terra est. sicut suprà versu 6, caro esse dicitur qui carnalis est. Postremò ἐκ τῆς γῆς λαλεῖν, fructum istorum incommodorum declarat, nempe vt ab homine, qui propterea quòd è terra est, terrenus est, nihil nisi terrenum, id est abiectum, humile, & quod hominis infirmam ac imbecillam naturam coarguat, possit proficisci. Hæ sunt laudes quas sibi tribuit is quo nullus maior extitit inter eos qui è mulieribus gignuntur. Et tamen certum est, Deum inclusisse magnum thesaurum in vasis istis fictilibus: verùm quicquid hoc est, si cũ illis Christi diuitiis conferatur (de quibus hic agitur) perinde est ac siquis guttulam aquæ cum immenso mari comparet.

32 Quod vidit & audiuit, ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε. Id est, quod plenè & perfectè cognitum habet.

34 Admetitur, ἐκ μέτρου δίδωσι. Ad verbum, Dat ex mensura, quæ periphrasis illo vnico verbo clarius exprimitur. Vulgata & Erasmus, Dat ad mensuram: id est ἐν μέτρῳ, vel κατὰ μέτρον δίδωσι. Rectè autem, meo iudicio, Erasmus suppleuit pronomen αὐτῷ ei, videlicet Filio quem misit: quanuis nõ desint qui hæc in genere explicent, quasi dicatur Deus non dare ex mensura, id est non depromere quasi ex vase sua dona, quum sit veluti fons inexhaustus. Sed hæc ad vnum Filium pertinere satis liquet ex versiculo proximo.

35 Dedit in manũ eius, δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ: id est, arbitrio ac potestati eius permisit, vt ipse Christus explicat Matth. 28.d.18. Altera autem interpretatio, quasi significetur omnia dare Pater per manum Filii, etsi verissima est, tamen non videtur accommodata, vel ob eam causam quòd potius dicendum fuisset δίδωσι quàm δέδωκε.

36 Non credit, ἀπειθῶν: siue, qui non est dicto Filii audiens, vt conuertit Cyprianus libro aduersus Iudæos 2, cap. 26, sicut Erasmus obseruauit. Vide infrà, Act. 14.a.2. Non videbit vitam, οὐκ ὄψεται ζωήν. Hebraismus, pro, vita non fruetur, vt alibi exposuimus. Manet, μένει. Theophylactus legit μενεῖ, id est manebit: & ita citat Cyprianus eo loco quem modò citaui. Cyrillus quoque ita legit, nisi falsus est interpres.

IN CAPVT IIII.

1 Ipsum, ὁ Ἰησοῦς. Vulgata & Erasmus, Quòd Iesus. Est autem antecedentis repetitio pro relatiuo, ex Hebræorum idiotismo, vt Psal. 48.a.2.

2 (Καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)

2 (Quanquam Iesus ipse nō baptizabat, sed discipuli eius)

2 (Quanquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius)

3 Ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

3 Reliquit Iudæā, & abiit rursum in Galilæam.

3 Reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam.

4 Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.

4 Oportebat autē eum transire per Samariam.

4 Oportebat autem eum transire per Samariam.

5 Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην Συχάρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακὼβ Ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

5 Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit ‖Iacob Iosepho filio suo.

5 Venit ergo in ciuitatem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo.

Gen. 33.d.19, & 48.c.22 Iosue 24.g.32

6 Ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ. ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ· ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη.

6 Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, "ita sedit ad fontem. "hora *enim* erat quasi sexta.

6 Erat autem ibi fons Iacob. Iesus fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem. hora erat quasi sexta.

7 Ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ· λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Δός μοι πιεῖν.

7 Venit mulier Samaritana vt hauriret aquam: dicit ei Iesus, Da mihi potum.

7 Venit mulier de Samaria haurire aquam: dicit ei Iesus, Da mihi bibere.

8 Οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.

8 Nam discipuli eius abierant in vrbem vt cibos emerent.

8 Discipuli enim eius abierant in ciuitatem ut cibos emerent.

9 Λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρεῖτις, Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις.

9 Dicit "ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, potum à me poscis quæ sum mulier Samaritana? non enim "vtuntur Iudæi Samaritanis.

9 Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.

10 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πιεῖν· σὺ ἂν ᾔτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.

10 Respondit Iesus & dixit ei, Si scires "donum illud Dei, & quis sit qui dicit tibi, Da mihi potū: tu petiisses ab eo, & dedisset tibi "aquam viuam.

10 Respondit Iesus & dixit ei, Si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi, Da mihi bibere: forsitan petisses ab eo & dedisset tibi aquam viuam.

11 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;

11 Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: vnde ergo habes aquam illam viuam?

11 Dicit ei mulier, Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus est: unde ergo habes aquā uiuam?

12 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακὼβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;

12 Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis hunc puteum, ex quo ipse bibit, & filii eius, & eius pecora?

12 Nūquid tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit & filii eius, & pecora eius?

7 Ita, οὕτως. id est, ita vt lassus erat, vel idcirco quia lassus erat. Sic enim hæc particula reperitur vsurpata Act. 20.b.11, atque adeo apud Terentium & alios idoneos authores, vt Erasmus obseruauit: neque video qua ratione possis δεικτικῶς aut μιμητικῶς accipere, quum hæc non dicantur forma dialogi. Hora enim erat, ὥρα ἦν. Apparet ex Cyrillo, Chrysostomo & Theophylacti commentario, scriptum fuisse in ipsorum codicibus ὥρα δὲ ἦν, vt suprà, 1.f.39: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur: Ita enim explicatur ratio cur ad fontem sederit: Quia (inquit) lassus erat de via, & instabat meridies, maximus videlicet diei æstus. Non dubitaui igitur causalem particulam supplere, quum alioquin in narrationibus istæ particulæ non sine quadā etiam gratia omitti soleant, à nostro præsertim Euangelista, vt suprà, 1.d.27 & 30, & f.39.40.41.42, & g.45.47, & in omnibus penè narrationibus.

9 Ergo, οὖν. Vide suprà, 3.c.25. Sic etiam accipitur infrà versu 28. Vtuntur, συγχρῶνται. Vulgata, Coutuntur, quod vocabulum planè est barbarum & obscurum. Erasmus, Commercium habent, recedens à Græcis, vbi minimè necesse est. Nam Vtendi verbum simili prorsus significatione vsurpant Latini, vt vel ex illo Ciceronis loco apparet, Sextum, inquit, Alphenum propinquum nostrum, quo iste vtebatur plurimum.

10 Donum illud, τὴν δωρεὰν. Non dicit indefinitè δωρεὰν, donum, neque plurali numero τὰς δωρεὰς, dona: itaque additus articulus ostendit Christum de eximio aliquo dono differere, de seipso videlicet quē Pater [illegible] huic mulierculæ offerebat: & illud καὶ τίς ἐστιν accipiendum est pro epexegesi. Aquam viuam, ὕδωρ ζῶν. Hic quidem non dubium est quin allegoricè per aquam intelligatur immensa illa charitas Dei erga nos in Filio effusa in corda nostra per Spiritum sanctum in vitam æternam, cuius fit mentio Rom. 5.a.5: neque video cur [illegible]liter sit explicandum quod scriptum est suprà, 3.a.5. Cæterùm aquam viuam appellat quæ perpetuò scaturiat [illegible] ta vt quisquis eam habet, perennem in se fontem habeat, neque aliam aquam sitiat: opponēs eam aquæ ex puteo haustæ, quæ in perpetuum vsum non possit sufficere. Deinde ab effectu sic appellat, quòd illa vitam æternam adferat, hæc verò caducam hāc vitam ad tempus reficiat. Sunt autem hæ metaphoræ Hebræis familiares, vt Ierem. 2.c.13, Ioel. 3.d.18, Zach. 13.a.1.

13 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν·

13 Respondit Deus & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista, sitiet rursus.

13 Respondit Iesus & dixit ei, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum.

14 Ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

14 Quisquis autem biberit ex aqua illa quam ego ei dabo, non sitiet in æternum: sed aqua illa quam ego dabo ei, fiet in eo fōs aquæ salientis in vitam æternam.

14 Qui autē biberit ex aqua quam ego dabo ei, nō sitiet in æternum: sed aqua quā ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam.

15 Λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ, Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam, vt nō sitiā, neque veniam huc ad hauriēdum.

15 Dicit ad eum mulier Domine, da mihi hanc aquam, ut non sitiam, neque ueniam huc haurire.

16 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.

16 Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.

16 Dicit ei Iesus, Vade, uoca uirū tuū, & ueni huc.

17 Ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔχω ἄνδρα. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Καλῶς εἶπας, Ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω.

17 Respondit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Non habeo virum.

17 Respondit mulier & dixit, Non habeo uirū. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Quia non habeo uirum.

18 Πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες· καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας.

18 Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc verè dixisti.

18 Quinque enim uiros habuisti: & nunc quem habes, nō est tuus uir. hoc uerè dixisti.

19 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam esse.

19 Dicit ei mulier, Domine, uideo quia Propheta es tu.

20 Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.

20 Patres nostri in hoc monte adorauerūt: & vos dicitis ‖Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.

20 Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & uos dicitis quia Ierosolymis est locus ubi adorare oportet.

Deut. 12.b.6

21 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, πίστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.

21 Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, venit hora quādo neque in mōte hoc neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

21 Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, quia uenit hora quando neque in mōte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis Patrem.

22 Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν.

22 ‖Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.

22 Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.

4. Reg. 17.f.29

23 Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν.

23 Sed venit hora, & nunc est, quum veri adoratorès adorabunt Patrem "Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.

23 Sed uenit hora, & nūc est, quando ueri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu & ueritate: nā & Pater tales quærit qui adorent eum.

24 Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

24 ‖"Deus est Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

24 Spiritus est Deus: & eos qui adorant eum, in Spiritu & ueritate oportet adorare.

2. Cor. 3.d.17

23 Spiritu ac veritate, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Abundat præpositio ἐν Hebræorum more, de quo diximus Matth. 3.c.11. Spiritum autem opponit mandato quod carnale dicitur Heb. 7.c.16, in sese videlicet consideratum, & signo à re ipsa seiuncto: ac simili prorsus ratione veritati confert non mēdacium, sed Legis ceremonias externas, quæ duntaxat adumbrabant quod reipsa præstat Christus. Itaque quæ de vero & falso Dei cultu, item de vtraque vita hic differit Theophylactus, ad rem non pertinent.

24 Deus est Spiritus, Πνεῦμα ὁ Θεός. Iterum adiunctus articulus ostendit, Deum esse subiectum, Spiritum verò attributum, quemadmodum suprà, 1.a.1. quod vt facilius intelligeretur, sequuti sumus naturalem

constructionis ordinem. Cæterùm Spiritus appellatio naturæ diuinæ in vniuersum tribuitur, nequis de tertia hypostasi propriè hic agi putet.

25 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα.

Dicit ei mulier, Scio Messiã venturum, qui dicitur Christus: quum venerit ille, nobis annũtiabit omnia.

Dicit ei mulier, Scio quia Messias uenit, qui dicitur Christus: quum ergo uenerit, ille nobis annuntiabit omnia.

26 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι.

Dicit ei Iesus, Ego *is* sum, qui loquor tibi.

Dicit ei Iesus, Ego sum, qui loquor tecum.

27 Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μέντοι εἶπε, Τί ζητεῖς; ἤ, Τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς;

Interea autem venerunt eius discipuli, & mirati sunt quòd cum muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

Et continuò uenerunt discipuli eius: & mirabantur quia cum muliere loquebatur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

28 Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνή, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις,

Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abiit in vrbem, dicitque eius loci hominibus,

Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abiit in ciuitatem, & dicit illis hominibus,

29 Δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;

Venite, videte hominem qui dixit mihi quæcunque feci: nũ iste est Christus?

Venite & uidete hominẽ qui dixit mihi omnia quæcunque feci: nunquid ipse est Christus?

30 Ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν.

Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.

Exierunt ergo de ciuitate, & ueniebant ad eum.

31 Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταί, λέγοντες, Ῥαββί, φάγε.

Interim autẽ rogabãt eũ discipuli, dicentes, Rabbi, comede.

Interea rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, manduca.

32 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

Ille autẽ dixit eis, Ego cibum habeo quo vescar, quẽ vos nescitis.

Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo manducare quem uos nescitis.

33 Ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους, Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;

Dicebant ergo discipuli alii ad alios, Nũ quis attulit ei quo vescatur?

Dicebant ergo discipuli ad inuicem, Nunquid aliquis attulit ei manducare?

34 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.

Dicit eis Iesus, Esca mea est exequi voluntatem eius qui misit me, & perficere ipsius opus.

Dicit eis Iesus, Meus cibus est ut faciam uoluntatem eius qui misit me, ut perficiam opus eius.

35 Οὐχ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; ἰδού, λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη.

Nónne vos dicitis, Adhuc quadrimestre *spatium* superest, & messis aderit? Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, & spectate regiones: nam albæ iam sunt ad messem.

Nónne uos dicitis, quòd adhuc quatuor menses sunt, & messis uenit? Ecce dico uobis, leuate oculos uestros, & uidete regiones, quia albæ sunt iam ad messem.

Matth.9.d.37 luc.10.a.2

36 Καὶ ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ καὶ ὁ θερίζων.

Porro qui metit, mercedem accipit, & cogit fructum in vitã æternã: vt & qui seminat, simul gaudeat, & qui metit.

Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructũ in uitã æternã: ut & qui seminat simul gaudeat, & qui metit.

27 Interea, ἐπὶ τούτῳ: hoc est omnino quod ad verbũ dicimus in vernaculo sermone, *sur cela*, vel, *sur ce propos*. Cum muliere, μετὰ γυναικός: id est, inquit Erasmus, cũ ea, quæ nimirum Samaritana esset: quo modo etiã video hunc locum à plerisque explicari. Sed (vt mihi quidem videtur) exprimendæ huic sententiæ dicendum erat cum articulo μετὰ τῆς γυναικὸς, vt infrà, versu 39 & 42, quod etiam annotauimus suprà, 3.d.27. Deinde cur tantopere offenderentur colloquio Christi cum Samaritana, qui ex ipsa vrbe venirent, vbi ex Samaritanis cibum emerant? Mirantur ergo potius, solum cum sola muliere extranea colloqui. Habenda enim est ratio temporis & loci: quum alioquin non repudiaret Christus etiam mulieres alloqui, vtpote quæ sunt illum Hierusalẽ sequutæ, & ipsi ministrabant: sed tamen neque temere id fecit, neque frequenter, neque alloquutus est quasuis, neque vbiuis: sed ita vt omnis maledicendi occasio quantumuis suspiciosis hominibus eriperetur.

28 Eius loci hominibus, τοῖς ἀνθρώποις. Hîc demum valet quod in superiorem versiculum non ita appositè Erasmus annotarat. Si tamen simplici relatiuo vsus esset Euangelista, obscurè esset loquutus. Conati autem sumus articuli ἀναφορὰν paulo clarius exponere.

35 Adhuc quadrimestre *spatium* superest, ἔτι τετράμηνός ἐστι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Adhuc quatuor menses sunt. Sic autem loquuntur Hebræi, ex quorum idiotismo hoc petitum est, vt Genes.40.b.11, & c.18. Ionæ 3.b.4, & infrà, 7.e.33.

36 Simul gaudeat, ὁμοῦ χαίρῃ. Hoc est (opinor) quod scriptum est Heb.11.g.40.

37 Ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ὁ ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων.

Nam in hoc dictũ illud verum est, Alius est qui seminat, & alius qui metit.

In hoc enim est uerbũ uerum, quia alius est qui seminat, & alius est qui metit.

38 Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε.

Ego misi vos ad id metendũ in quo vos non laborastis: alii laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.

Ego misi uos metere quod uos non laborastis: alij laborauerũt, & uos in labores eorum introistis.

39 Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν, διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης, Ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.

Ex vrbe autẽ illa multi Samaritanorum crediderunt in eum propter sermonem mulieris, testãtis eum ipsi dixisse quæcunque ipsa fecerat.

Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eũ Samaritanorum, propter uerbum mulieris testimoniũ perhibẽtis, Quia dixit mihi omnia quæcunque feci.

40 Ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ' αὐτοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας.

Quum ergo venissent ad eũ Samaritani, rogarunt eum vt apud ipsos maneret: & mansit ibi duos dies.

Quũ uenissent ergo ad illum Samaritani, rogauerũt eũ ut ibi maneret: & mansit ibi duos dies.

41 Καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ.

Ac multo plures crediderũt propter sermonem ipsius.

Et multo plures crediderunt propter sermonem eius.

42 Τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, Ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστός.

Et mulieri dicebant, Non amplius propter tuos sermones credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus hunc esse verè Seruatorem illum mundi, Christum.

Et mulieri dicebant, Quia iã non propter tuã loquelã credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus quia hic est uerè Saluator mundi.

43 Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Duobus autem pòst diebus exiit inde, & abiit in Galilæam.

Post duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæam.

44 Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει.

Ipse enim Iesus testatus fuerat, Prophetã in sua patria honorem non habere.

Ipse enim Iesus testimonium perhibuit quia Propheta in sua patria honorem non habet.

Matth.13.g.58 marci 6.a.4 luc.4.d.2

45 Ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑωρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν.

Quum ergo venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis die festo: nã & ipsi venerãt ad diem festum.

Quũ autem uenisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quum omnia uidissent quæ fecerat Ierosolymis in die festo: & ipsi enim uenerant ad diem festum.

46 Ἦλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. Καὶ ἦν τις βασιλικός, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καπερναούμ.

Venit igitur Iesus rursũ Cana *oppidum* Galilææ vbi fecerat ex aqua vinum. Erat autem in Capernaum regius quidã, cuius filius ægrotabat.

Venit ergo iterũ in Cana Galilææ, ubi fecit aquã uinũ. Et erat quidã regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaũ.

Supra.2.a.1. b.11

37 Dictum illud, ὁ λόγος: id est parœmia seu prouerbium illud, vt ex Chrysostomo disertè explicat Theophylactus. Cicero de Oratore, Bona dicta, quæ salsa sint: nam ea, dicta appellantur proprio iam nomine. Verum, ἀληθινός. Vulgò legitur ὁ ἀληθινός. Sed in Theophylacto Romano nullus est additus articulus, & quisquis Græcè vel mediocriter nouit, facilè iudicare potest nullum hîc esse locum articulo.

42 Propter tuos sermones, διὰ τὴν σὴν λαλιάν. Hoc loco nõ videtur λαλιά declarare loquacitatem (quæ propria est huius vocabuli significatio) neque idioma seu loquutionem, (vt accipitur Mat.26.g.73, & Mar.14.g.70) sed idem prorsus quod λόγος, quo vsus est Euangelista supra vers.39. Vetus autem interpres barbarè loquelã interpretatus est: Erasmus, Orationem: quod vocabulum vt ambiguum hoc loco repudiaui.

44 Testatus fuerat, ἐμαρτύρησεν. Si ita conuertas, perspicuus erit locus, alioquin valde obscurus, qui que valde torsit plerosque interpretes. Erit enim hæc sententia, Profectus est in Galilæam Christus: nempe Canam, Galilææ opidum, non autẽ in Nazareth patriã suã. Inde enim fuerat eiectus, adeo vt testatus esset Christus ex vetere prouerbio, Prophetas à suis non agnosci. Cæterùm nequis forsan moueatur quòd præterito perfecto tribuamus significationem plusquamperfecti, manifestum similis enallages exemplum suggeret proximus versiculus, in quo necesse est vt ἐποίησεν & ἦλθον interpreteris, fecerat & venerant: & rursus altero sequente versiculo, ἐποίησε, fecerat.

46 In Capernaum, εἰς Καπερναούμ. Hoc ego per traiectionem connecto cum verbo ἦν, quòd omnino id videatur postulare proximi versiculi sententia. Ideo vt traiectionem vitarem, mutaui verborum collocationem. Regius quidam, τις βασιλικός: id est ex Herodis aulicis, & eorum numero qui plurimum apud eum

poterant. Quanuis enim Herodes non regis, sed tetrarchæ nomen haberet, tamen si nominis ambitionē excipias, rex erat, ac saltem à vulgo rex dicebatur, vt apparet Mar. 6. b. 14. Vulgata Regulum interpretatur, quia à Græcis non βασιλικὸς, sed βασιλίσκος dicitur.

Οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα καταβῇ, καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæā, abiit ad eum, & eum rogauit vt descenderet ac sanaret ipsius filiū: erat enim moribundus.

47 Hic quū audisset quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilæam, abiit ad eum, & rogabat eum ut descenderet, & sanaret filium eius: incipiebat enim mori.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.

48 Dixit ergo Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

48 Dixit ergo Iesus ad eū, Nisi signa & prodigia videritis, non creditis.

Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικὸς, Κύριε, κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.

49 Dicit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

49 Dicit ad eum regulus, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. Καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν αὐτῷ Ἰησοῦς· καὶ ἐπορεύετο.

50 Dicit ei Iesus, Vade, filius tu9 viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.

50 Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Iesus: & ibat.

Ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν, λέγοντες, Ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ.

51 Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & annuntiauerunt dicentes, Filius tuus viuit.

51 Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & nuntiauerunt dicentes quia filius eius uiueret.

Ἐπύθετο οὖν παρ᾽ αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ᾗ κομψότερον ἔσχε· καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.

52 Percontatus est ergo ab eis horam qua melius habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horā septimam dimisit eum febris.

52 Interrogabat ergo horam ab eis in qua melius habuerit. Et dixerunt ei, Quia heri hora septima reliquit eum febris.

Ἔγνω οὖν ὁ πατὴρ ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.

53 Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit. & credidit ipse ac domus eius tota.

53 Cognouit ergo pater quia illa hora erat in qua dixit ei Iesus, Filius tuus uiuit. & credidit ipse & domus eius tota.

Τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

54 Hoc secundum signum rursus edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

54 Hoc iterum secundum signum fecit Iesus, qui uenisset à Iudæa in Galilæam.

Κεφάλαιον ε. — CAP. V. — CAP. V.

Leuit. 23. a. 2. deut. 16. a. 1.

Μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα.

1 POst hæc erat dies festus Iudæorum, & ascēdit Iesus Hierosolymam.

1 POst hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Ierosolymam.

Ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδά, πέντε στοὰς ἔχουσα.

2 Est autem Hierosolymis ad *forum* pecuariū, piscina quæ nominatur Hebraicè Beth-esda, quinque porticus habens.

2 Est autem Ierosolymis super Probatica, piscina quæ cognominatur Hebraicè Bethsaida quinque porticus habens.

47 Vt descenderet, ἵνα καταβῇ: id est veniret. Sic enim vtuntur Hebræi verbis Ascendere ac Descendere, etiam non habita situs locorum ratione. Nam vrbs Capernaum erat in monte sita. Erat enim moribundus, ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. Vide Luc. 7. a. 2. 50 Viuit, ζῇ: id est valet, ex Hebræorum idiotismo. Huc pertinet quod ait quidam, Non est viuere, sed valere, vita.

52 Melius habuisset, κομψότερον ἔσχε, id est ἐπὶ τὸ βέλτιον. Erit ergo κομψῶς ἔχειν id omnino quod Latini dicunt bellè h[illegible] hoc tamen est ἅπαξ λεγόμενον.

IN CAPVT V.

2 Ad *forum* pecuarium, ἐπὶ τῇ προβατικῇ. Subaudio ἀγορᾷ potius quàm aliud quippiam, si modò ita legendum est. Nam mihi quidem magis probatur vt legamus cum Theophylacto, ἦν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα: quam lectionem apparet habuisse Cyrilli & Chrysostomi exemplaria. Sic igitur conuertendus est (opinor) hic locus, Erat autem Hierosolymis pecuaria piscina. id est ex qua potare & in qua mersari pecudes solebant, quarum magnum numerum Hierosolymis esse oportuit. Neque enim est quòd κολυμβήθρας vocabulum ad vrinatores referamus, non magis quàm ad pisces piscinas, de quibus agit Columella lib. 1. cap. 5, nisi qui fortassis animi causa solebāt illic natare. Beth-esda, Βηθ-εσδά: id est domus effusionis, à fundendo (vt aiunt) victimarum sanguine: vnde etiam factum vt nonnulli προβατικὴν victimariam sint interpretati. At ego non puto victimas extra templum fuisse iugulatas, & in piscinam effusum sanguinem. Itaque malim ab aquarum effusione sic fuisse dictam hanc piscinam, fortassis quòd pluribus tubulis ac canalibus impleretur. Corruptè verò in Vulgata editione legitur Bethsaida, & in Theophylacto Romano Βηθσαϊδά.

Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν.

3 In his iacebat multitudo magna ægrotorum, cæcorū, claudorum, aridorum, expectantiū aquæ motum.

3 In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorū, aridorum, expectantium aquæ motum.

Ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ· ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο ᾧ δήποτε κατείχετο νοσήματι.

4 Angelus enim descendebat certo momēto in piscinam, & turbabat aquam: itaque qui primus descendisset post aquæ turbationem, sanus fiebat à quocūque detineretur morbo.

4 Angelus autem Domini descendebat secūdum tēpus in piscinā, & mouebatur aqua: & qui prior descendisset in piscinam post motionē aquæ, sanus fiebat à quacunque detinebatur infirmitate.

Ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριακονταοκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.

5 Erat autē quidā illic tricesimū octauū annū agens in morbo.

5 Erat autē quidā homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate sua.

Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι;

6 Hunc quum vidisset Iesus decumbentem, & cognouisset eū iam multum temporis egisse *in morbo*, dicit ei, Cupis sanus fieri?

6 Hunc quū uidisset Iesus iacentem, & cognouisset quia iam multum tempus haberet, dicit ei, Vis sanus fieri?

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει.

7 Respondit ei ægrotus ille, Domine, nullum habeo qui, quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam: sed interim dum ego venio, alius ante me descendit.

7 Respondit ei languid9, Domine, hominē non habeo ut quū turbata fuerit aqua, mittat me in piscinā: dū uenio enim ego, alius ante me descendit.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἔγειραι, ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.

8 Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.

8 Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabatū tuū, & ambula.

Καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἦρε τὸν κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

9 Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatū suū, & ambulabat. erat autem Sabbathum die illo.

9 Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autē Sabbathum in die illo.

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ, Σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον.

10 Iudæi ergo dicebant ei qui sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatū.

10 Dicebant ergo Iudæi illi qui sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatum tuum.

Ierem. 17. d.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.

11 Respōdit eis, Qui me sanum fecit, is mihi dixit, Tolle grabatum tuum, & ambula.

11 Respondit eis, Qui me sanū fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatū tuum, & ambula.

Ἠρώτησαν οὖν αὐτὸν, Τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει;

12 Interrogauerunt eum ergo, Quis ille est qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula?

12 Interrogauerunt ergo eū, Quis est ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatū tuum, & ambula?

Ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει τίς ἐστιν. ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ.

13 Is autē qui sanat9 fuerat, nesciebat quis esset: Ies9 enī euaserat ex turba quæ erat in illoloco.

13 Is autē qui sanus fuerat factus nesciebat quis esset: Ies9 enī declinauit à turba constituta in loco.

4 Angelus enim, ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρόν. Sic Erasmus. nam In duobus codicibus additum erat Κυρίου Domini. Certo tempore, καιρὸς propriè certum & constitutum temporis articulū declarat. Vulg. barbarè & ambiguè, Secundum tempus. Vide Act. 1. b. 7. 5 Agens in morbo, ἔχων ἐν ἀσθενείᾳ. Vulg. ad verbum, Habens in infirmitate. Eras. Morbo tenebatur, paulo longius recedens à Græcis. Ego spectaui quid vsus Latinæ linguæ ferret tum hoc loco, tum etiam in proximo versiculo. ἀσθένειαν autem vocauit morbum, ab effectu, quo nimirum ita erat debilitatus vt consistere non posset.

7 Qui mittat, ἵνα βάλλῃ. Heb. לשלח pro quo dicunt fere Græci τοῦ βάλλειν, vel πρὸς τὸ βάλλειν.

13 Euaserat, ἐξένευσεν. Hoc vocabulum nusquam in nouo Testamēto reperitur nisi hoc vno loco. Significat autem clàm euadere, & se quodammodo surripere è turba: quum propriè dicatur de iis qui ex vndis enatant: fortassis quòd qui clam nititur ex turba elabi, corpus non aliter summittat quàm qui ex vndis emergat: vnde etiam εἰσδύειν dicitur ratione translationis non dissimili, qui veluti se emergens, in locum aliquem subit & irrepit: cui opponitur τὸ ἐκδύειν. Sed & vsitatum est, confertam & in varias partes velut exundantem multitudinem commoto mari conferre: vnde qui se recipiat, meritò dicatur quasi enatare,

Quod autem arbitratur Erasmus, potius deducendum esse ἐξένευσεν à verbo ξενόω, quod declarat velut peregrinum & ignotum fieri, mihi quidem non potest probari. Vulgata, Declinauit. Nam ἐκνεύειν etiam hoc declarat: vnde viarum diuerticula dicuntur ἐκνεύσεις. Sed vtēdum erat plusquam perfecto, & superior significatio videtur expressior. E turba quæ erat in illo loco, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Hæc (vt opinor) præstat coniungere cū ἐξένευσεν quàm accipere vt absolutè posita. Nam quod existimat Erasmus fuisse potius dicendum ὄχλου τοῦ ὄντος, non puto magni esse momenti.

Μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἴδε, ὑγιὴς γέγονας· μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τι σοί γένηται.	14 Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit ei, Ecce, sanus factus es: ne pecca amplius, vt nequid deterius tibi contingat.	14 *Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit illi, Ecce, sanus factus es: iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.*
Ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.	15 Abiit ille, & nuntiauit Iudæis Iesum esse qui sanum eum fecerat.	15 *Abiit ille homo, & nuntiauit Iudæis quia Iesus esset qui fecit eum sanū.*
Καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ.	16 Ac propterea persequebātur Iudæi Iesum, & studebant eum trucidare, quòd ista fecisset Sabbatho.	16 *Propterea persequebātur Iudæi Iesum, quia hæc faciebat in Sabbatho.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.	17 Iesus autem respondit eis, Pater meus vsque adhuc operatur, & ego operor.	17 *Iesus autem respondit eis, Pater meus vsque modò operatur, & ego operor.*
Διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ.	18 ‖Propterea ergo magis studebant eum Iudæi trucidare, quia non solùm soluisset Sabbathū, sed & Patrē "suum dixisset Deū, parem se faciens Deo.	18 *Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere, quia non solùm soluebat Sabbathū, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.*
Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ οὐδέν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.	19 Respondit ergo Iesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, "non potest Filius "à semetipso operari, "*id est* nisi "viderit Patrē operantem: quæcunque enim ille facit, hæc etiam Filius "pariter facit.	19 *Respondit itaque Iesus, & dixit eis, Amē amē dico vobis, nō potest Filius à se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientē: quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius similiter facit.*
Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.	20 Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & opera istis maiora demonstrabit ei, vt vos miremini.	20 *Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit, & maiora his demonstrabit ei opera, ut uos miremini.*
Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.	21 Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & Filius quos vult viuificat.	21 *Sicut enim Pater suscitat mortuos & uiuificat, sic & Filius quos uult uiuificat.*

Infrà, 7.c.19

18 Suum, ἴδιον: id est sibi propriū ac peculiarem. Hoc autem illud est quo maximè offendebantur Iudæi, quum alioquin toti Israeli liceret Deum patris nomine compellare, vt Exo. 4.e.22. Verùm quum sibi Christus idipsum vendicaret quod Iudæi ad vnum Deum pertinere sciebant, nempe summam ac perpetuam huius mundi administrandi potestatē, (id enim significatur Operandi vocabulo, quod Christus & Patri & sibi commune esse dixerat) rectè colligunt illi, Christum propria quadā ratione se Filiū Dei dicere, cui etiam se parem faceret. Rectè, inquam, illi colligunt: sed quia Christum ex hominis duntaxat specie metiuntur, & impedit ipsorū prauitas quominus Dei gloriam in tanto ipsius opere elucentem cernant: ideo quod verè dixit Christus, blasphemiam esse iudicant.

19 Non potest, οὐ δύναται. Annotauimus Mar. 6.a.5, τὸ μὴ δύνασθαι interdū poni pro μὴ θέλειν, id est, Non posse, pro nolle. Nam inter species τοῦ ἀδυνάτου rectè numerat τὸ ἀβούλητον Nanzianzenus λογ. β, περὶ υἱοῦ. Sed hoc loco agitur de eo quod omnibus modis ac propriè est ἀδύνατον. Neque tamen hoc arguit vllam in Christo imbecillitatem, siue hæc diuinæ naturæ, siue humanæ tribuas: nisi quis hoc accipiat pro imbecillitatis argumento, quòd Christus nihil aut velit aut possit quod Pater per ipsum & ipse cum Patre non velit aut possit. A semetipso, ἀφ᾽ ἑαυτοῦ: id est sine Patris non modò authoritate, sed etiā vi ac potentia effectrice. Nā alioquin vitam etiā habet in seipso, sed quia à Patre accepit, vt infrà, ver. 21 & 26. Sic apud Ciceronem de Oratore dicitur à se promere qui ab aliis non sumit. Est autem illa interpretatio notanda. Neque enim his verbis reprehenditur voluntatum in Christo distinctio, sed separatio: neque simpliciter negat se sua vi & authoritate, atque adeo pro suo iure operari, sed ex Iudæorum hypothesi, qui ipsum à Patre separabant, & nihil aliud quàm hominem esse putabant: qua de re plura dicemus infrà, versu 22.

Id est nisi viderit, ἐὰν μή τι βλέπῃ. Vulgata, Nisi quod viderit, vt pro τι videatur legisse ὅ, τι. Admonet Erasmus posse etiam expungi particulam τι, quæ sæpenumero apud Græcos redundat. Sed τὶ ποιεῖν pro ἐργάζεσθαι, absolutè positum non temere reperias: quanquam id potest vtcunque excusari idiotismo Hebræorum, de quo diximus Matth. 20.b.11. Itaque supplendum esset ἐκεῖνο, id est illud, quod nimirum facit Filius. Sed maior hic oritur scrupulus. ea enim est natura particulæ Nisi, vt si conditionem ponas quam tollit, simul totum præcedens membrum vel ponatur, si neget: vel tollatur, si affirmet. Nam si dicas, Nemo venit ad me nisi Pater meus traxerit eū, consequitur aliquos venire si Pater eos traxerit, imò verò omnes quos traxerit, vt explicat diserte Christus infrà, 6.d.37: & e.45. Item, si dicas, Mors manet super omnes, nisi Christo crediderint, efficitur, mortem non manere super quenquā qui crediderit. Sic igitur hoc loco, si ita hæc conuertas, Filius non potest à seipso quicquam facere nisi quid [vel nisi quod] viderit Patrem facientem: videbitur consequi, Filium à seipso facere quod vidit Patrem facientem. Sunt autem hæc inter se contraria ex diametro, vt simul consistere non possint. Quid si igitur dicamus particulā Nisi non cōstituere totum membrum præcedens, sed eius priorem partē duntaxat: ve si argumentationem ita nectas, Filius non potest à seipso quicquam facere, nisi quid prius viderit Patrem facientem. Ergo Filius facit id quod facientem Patrem viderit: nempe vt illud A seipso non repetatur in conclusione contraria. Sed hoc planè durum est. Relinquitur ergo totum illud, Nisi quid viderit Patrem facientem, non esse partem propositionis alicuius hypotheticæ, sed potius epexegesin & interpretationem eius quod dixerat ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, id est à seipso. Itaque vt planior esset sententia, alioquin difficilis & impedita, nō dubitaui particulam exegeticam supplere, quum præsertim viderem passim eiusmodi eclipses inueniri, vt infrà, versu 30, & 6.c.27 & 7.a.4. Postremò verò putaui illud quoque annotandum, οὐδὲν ποιεῖν nihil aliud declarare quàm οὐκ ἐργάζεσθαι. ex quo etiam apparet τι ποιεῖν, idem prorsus significare quod simplex ἐργάζεσθαι. quod opponitur verbo שבת, id est feriari, vnde Sabbathum dictum est: de cuius quiete violata Christus accusatus sese purgat. Ideo vt perspicuitati studerem, cōuerti οὐδὲν ποιεῖν, non operari, & τι ποιοῦντα, operantem, sicut in nostro vulgato sermone, *Ne faire rien, & ne besongner point*, synonyma sunt, item *faire quelque chose, & besongner.* Viderit Patrem operātem, βλέπῃ τὸν πατέρα τι ποιοῦντα. In hoc sermone duo verba vsurpantur quæ se mutuò respiciunt, Demonstrare & Videre: illud Patri, hoc Filio tribuitur: & quidem (vt opinor) humanæ naturæ respectu, quatenus quidem cū diuina hypostaticè coaluit. Nam si simpliciter & per se ad diuinā naturam hæc referas, præterquam quòd subtilissimè hæc erunt explicanda, (vt facilè apparet ex iis quæ veteres Græci, ac præsertim Nanzianzenus, in hūc locum aduersus Arrianos disserunt) videbitur etiam Christus non magnam habuisse rationem ruditatis eorum quos alloquitur. Præterea sicut veteres fatentur propriè humanæ naturæ respectu Filium dici missum in carnem, & Patrem illi iudicium dedisse, Filio datam esse cæli & terræ potestatem, & similia: sic etiam opinor propriè dici Patrem Filio demonstrare opera sua, item Filium videre Patrem operantem, quatenus videlicet Filius homo factus Spiritum accepit sine mensura: quum plenitudo deitatis in ipso habitet corporaliter. Nam Demonstrare idem declarat atque Docere: quo vocabulo vtitur infrà, 8.d.28, id est vim ac potestatem, suam denique deitatem Filio communicare: & Videre idem valet atque Intelligere ac discere: id est illam vim recipere: quod idem paulo pòst significatur Audiendi verbo. Ergo (vt paucis omnia complectar) testatur Christus nihil prorsus à se fieri cuius authorem nō habeat Patrem, à quo impellatur ac regatur omnibus in rebus, & quamuis hæc ita dicat vt sese Iudæorum captui accommodans, omnia Patri in solidum tribuat, quemadmodū & aliis plurimis locis, séque veluti discipulum in artificis officina eruditum proponat: tamen diuinam suam maiestatem fortiter asserit, quum Deum Patrem vocat, quum sese dicit pariter cum eo operari, quum se vitæ ac mortis æternæ potestatem habere, se mundi gubernatorem constitutum, suam denique gloriam à Patris gloria separari non posse profitetur. Pariter, ὁμοίως: id est simili ratione, atque adeo vnà & coniunctim. Nam hoc, inquit Nanzianzenus, non est accipiendum κατὰ τὴν τῶν γινομένων ὁμοίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐξουσίας ὁμοτιμίαν: id est, quasi res à Patre factas Filius, similes alias faciendo, exprimat: sed quod in agendo par ac coniuncta sit Patris ac Filii virtus ac dignitas. Hæc ille, sanctè quidem & piè, nequis Patris ac Filii bina opera inter se conferri putet: sed tamen quia (vt modò dixi) hæc referenda potius opinor ad Filium, non simpliciter quatenus Deus est, sed quatenus homo factus, diuina illa vi, qua totus plenus est, regitur ac impellitur: idcirco existimarim Christum in superiore illa magistri ac discipuli similitudine permanere. Sūt igitur, inquit, Pater ac Filius in vna veluti officina pares ac coniuncti, eorundem operum artifices, adeo vt quicquid facit Pater, hoc non faciat solus, sed Filius etiam vnà cum ipso, & pari quidem ratione: nequis quamuis similia, tamen diuersa Patris ac Filii opera esse putet, aut aliquod discrimen imaginetur inter Patris ac Filii in agendo consilium ac virtutem. Sic igitur Filius de se vt homine loquitur, qui apud Patrem omnia viderit, & separatim à Patre nihil agat. Itaque nequis putaret Patris ac Filii opera non modò distingui, sed etiam separari, ὁμοίως malui conuertere Pariter quàm Similiter, vel Itidem.

Οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ.	22 "Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudiciū dedit Filio:	22 *Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:*

22 Neque enim Pater iudicat quenquam, οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα. Iudicandi verbum hoc loco, & paulo pòst versu 27 & 30, respondet verbo שפט, quo videlicet significatur αὐτοκρατορικῶς plenum imperium ac summa mundi administrandi potestas: vt planè in duobus versiculis superioribus videatur sibi tribuere nomē illud Dei יהוה, in hoc autem versiculo alludere ad nomen אלהים. Annotat etiam Erasmus, Cyprianum duobus locis ita citare hunc locum vt eum appareat pro οὐδένα legisse οὐδέν, id est nihil: quæ lectio sanè aptior videtur quàm altera. Noluimus tamen quicquam contra omnium codicum fidem mutare. Denique, vt semel hæc dicā, quo genera explicentur quæ in speciem videri possent absurda, & apud hunc Euangelistam plurimis locis inculcantur: sciendum est, has negantes orationes non simpliciter aliquid negare, sed κατά τι, id est ex eorum hypothesi ad quos dirigitur oratio. Sic negat Christus à Patre administrari hunc mūdum, ita videlicet vt Iudæi arbitrabantur, qui Patrem à Filio separabant, quum Pater contrà nonnisi in persona Filii manifestati in carne, mundum regat. Ergo non simpliciter remouetur Pater à mundi imperio, sed corrigitur in ea re Iudæorum error. Sic dicit se non venisse vt faceret voluntatem suam, sed voluntatem Patris, infrà, versu 30, & capite 6.d.38: sic dicit hanc doctrinam suam non esse, sed eius à quo erat missus, infrà, 7.c.16: neutrum simpliciter, sed ex eorum sensu qui ipsum à Patre separabant, quum reuera vna sit Patris & ipsius potestas ac doctrina. Sic dicit cæcum illum aut parentes eius nō peccasse, infrà, 9.a.3: hactenus videlicet vt ab iis peccatis orta esset eius cæcitas, quum alioquin & ille & parentes eius peccatores essent, quia homines erant, vt explicatur Rom. 5. versu 12, & 1. Iohan. 1.d.8.

23 ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα. ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.	23 Vt omnes honorent Filium, prout honorant Patrem: qui nō honorat Filium, non honorat Patrem qui misit eum.	23 *Vt omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrē qui misit illū.*
24 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν.	24 Amen amen dico vobis, qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in condemnationem non veniet: sed transiuit à morte in vitam.	24 *Amen amē dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in iudiciū nō venit: sed transiit à morte in vitam.*
25 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.	25 Amen amen dico vobis, veniet tempus, & nunc est, quum mortui audient vocē Filii Dei: & qui audierint, viuent.	25 *Amen amen dico vobis, quia venit hora & nūc est, quando mortui audient vocem Filij Dei: & qui audierint viuent.*
26 Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.	26 Sicut enim Pater habet vitam in seipso, sic dedit & Filio habere vitam in seipso.	26 *Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio habere vitā in semetipso.*
27 Καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί.	27 Et authoritatem dedit ei etiā iudicium exercēdi, quatenus Filius hominis est.	27 *Et potestatem dedit ei etiam iudicium facere, quia Filius hominis est.*
28 Μὴ θαυμάζετε τοῦτο· ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ.	28 Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius.	28 *Nolite mirari hoc: quia venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius.*

24 Condemnationem, κρίσιν, id est κατάκρισιν, vt annotauimus etiam suprà, 3.b.17. Id autem apparet ex antithesi. Nam Condemnari & Habere vitam æternam, contraria sunt. Est autem hæc Hebræorum consuetudo, vt quum volunt quippiam certissimè affirmare, istas antitheses vsurpent, vt suprà, 1.c.20, & 3.b.15.16.17, & d.36. Transiuit, μεταβέβηκεν. In quibusdam Veteris editionis codicibus perperam legitur Transibit. Vtitur enim præterito perfecto Christus, vt quod nondum nisi spe possidemus, tam certò sciamus futurum acsi iam nobis reipsa datum esset. Sic loquitur Paulus Eph.2.b.5 & 6, & alibi sæpe. Itaque non est quòd grammatici vllam hîc somnient temporis enallagen.

26 Habere in seipso, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Vide suprà, versu 19 & 22.

27 Authoritatem, ἐξουσίαν: id est summum ius. Vulgata & Erasmus, Potestatem: rectè quidem, sed ambiguè. Iudicium exercendi, κρίσιν ποιεῖν: id est gubernandi & administrandi omnia, adeo vt vitæ ac necis potestatem habeat. Quatenus Filius hominis est, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. Filium hominis nihil aliud quàm humanam naturam in genere declarare quam Filius assumpsit, ideóque non esse additum articulum, rectè obseruat Erasmus, consentientibus veteribus, Chrysostomo, Cyrillo, Augustino, Theophylacto. Sed quod ad distinctionem attinet, Chrysostomus & qui eius quasi epitomen confecit Theophylactus, obseruant hæc esse coniũgenda cum sequenti versiculo, & post ποιεῖν plenum punctum esse adscribendum: quanuis in Romano codice Theophylacti aliter sit distinctus contextus: vt sit hæc sententia, Quia Filius hominis est, nolite hoc mirari. Id est, ne miremini tantam homini datam esse potestatem. Nam idem homo est etiam Filius Dei. Filiũ autem Dei esse, apparet ex generali mortuorum resurrectione. Hæc illi in summa, nisi quòd etiam addunt, impium illum Samosatenum hæc coniunxisse cum præcedentibus, quæ ad sequentia pertineant. At ego certè non video cur hæc non multo melius cum præcedentibus connectantur: neque Samosatenum puto huius distinctionis authorem fuisse, quanuis falsa declaratione hunc locum corruperit. Certè coactam esse Chrysostomi expositionem, & verborum collocatio & sermonis ipsa series ostendit: & Augustinus eam distinctionem sequitur quam ille Samosateno tribuit: vt planè appareat Latinam Ecclesiam ita semper legisse. Consentiunt veteres omnes Græci codices quos vidimus. Cyrillus quoque non aliter distinguit: cuius verba Erasmus in hunc locum vel non satis attentè legit, vel non bona fide descripsit. Sic enim ille ad verbum, Nolite, inquit, mirari si quum me hominem videatis, suscitaturum tamen mortuos me pollicear, & in iudicium deducturum miniter: dedit enim mihi viuificandi virtutem Pater, dedit iudicandi potestatem. Sed vt lubricam Iudæorum mentem his retinere studuit, sic aliorum quoque curam non paruam habuit. Quapropter causam quare hæc sibi data à Patre dixerit, illico subiecit, dicens, Quia Filius hominis est. Vt intelligamus omnia sibi data fuisse vt homini: qui quum creatura sit, nihil habet à seipso. Hæc Cyrillus: ex quibus nemo non videt ipsum non modò ita connectere cũ præcedentibus, id est cum verbo ἔδωκεν: sed etiam ita explicare illud μὴ θαυμάζετε τοῦτο, vt ad præcedentia referat. Assentior igitur Cyrillo, Augustino, & vetustis codicibus, atque adeo receptæ lectioni, & à Chrysostomo dissentio in huius loci distinctione. Sed in ipsa explicanda sententia ingenuè profiteor me non videre cur illorum opinionem sequar. Referunt enim ὅτι ad verbum ἔδωκεν, ita vt causa reddatur quamobrem dicatur Pater iudicandi potestatem dedisse Filio, sitque veluti responsio tacitæ obiectioni opposita, quia nimirum idem Filius Deus, etiam homo est, qui necesse est vt aliunde accipiat quod ex se non habet. At ego nō dubito quin potius referendum sit ad illud quod propinquius: vt sit hic sensus, Patrem dedisse hoc ius Filio, vt quia homo est, etiam iudicet mundum: vel, vt etiam quia homo est, iudicet mundum: id est Filium, non modò quatenus Deus vnus est cum Patre, (quod mysterium ignorabant Iudæi) esse mundi iudicem, sed hanc potestatem à Patre accepisse, vt etiam iudicet mundũ, quatenus est homo: sicut rectè hunc locũ exposuit doctissimus interpres. Hanc autem expositionem confirmat particula καὶ addita, quæ alioquin videbitur redundare. Deinde (vt rectè notat Chrysostomus) si ideo dicatur iudicandi potestatem accepisse quia homo est, nihil prohibuisset omnes homines iudices esse. Hoc enim absurdum illam expositionem sequi vidit ille, ideóque aliam distinctionem quæsiuit, de qua diximus: quia veram interpretationem non vidit. Postremò Christus, quum hæc diceret, totus in eo erat vt se ostenderet hominem quidem esse, sed tamen diuina ac pari cum Patre potestate præditum: ad quem finem qui hunc locum non referunt, certè à scopo aberrant. Nam de sua (id est Filii) hypostasi æterna, nullam hic mentionem nisi ex consequenti facit Christus, id est quatenus manifestata est in carne, Iudæorum videlicet captui sese accommodans. Ergo germana hæc est huius loci distinctio & interpretatio: quæ vt melius intelligeretur, ὅτι conuerti Quatenus, quasi καθότι vel καθὼς scriptum sit: à qua interpretatione neque Augustinus neque Cyrillus hactenus dissentiunt, quum ille exponat καθὼς υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, velut homo est: iste verò, Vt homo est & creatura.

29 Καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.	29 Et prodibunt, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem condemnationis.	29 *Et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicii.*	Matth.25.d.46
30 Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός.	30 Non possum ego à meipso facere quicquam: prout audio iudico: & iudicium meũ iustum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me, id est Patris.	30 *Non possum ego à meipso facere quicquam: sicut audio, iudico: & iudicium meum iustum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.*	
31 Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής.	31 Si ego testor de meipso, testimonium meum non est idoneum.	31 *Si ego testimoniũ perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum.*	Infrà, 8.b.14
32 Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.	32 Alius est qui testatur de me, & scio verum esse testimonium quod testatur de me.	32 *Alius est qui testimonium perhibet de me, & scio quia verum est testimoniũ quod perhibet de me.*	Matth.3.d.17
33 Ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς Ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ.	33 Vos misistis ad Iohannem, & is testimonium dedit veritati.	33 *Vos misistis ad Iohannem, & testimoniũ perhibuit veritati.*	Suprà, 1.c.27
34 Ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω· ἀλλὰ ταῦτα λέγω ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε.	34 Ego autem ab homine testimonium non capto: sed hæc dico vt vos seruemini.	34 *Ego autem non ab homine testimonium accipio: sed hæc dico ut vos salui sitis.*	
35 Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ.	35 Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autem voluistis ad tempus exultare in eius luce.	35 *Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autē voluistis ad horam exultare in luce eius.*	

29 Prodibunt, ἐκπορεύσονται: vel, exibunt, è sepulchris videlicet. Vulgata, Procedent: id est προχωρήσουσι. Rectè autem annotat Erasmus, post ἐκπορεύσονται addendam esse hypodiastolen, vt intelligamus non solùm bonos prodituros, sed omnes qui in monumentis fuerint: deinde subnectantur duæ partes, vna bonorũ, altera malorum. In resurrectionem vitæ, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς: id est, eam resurrectionem quam perennis vita consequatur: quasi vitalem dicas, ex Hebræorum idiotismo, qui adiectiuorum loco vtuntur genitiuis appellatiuorum, vt sæpe iam diximus. Huic opponitur resurrectio condemnationis, id est damnatoria.

30 Non possum ego à meipso facere, οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Vide suprà, versu 19 & 21. Prout audio, καθὼς ἀκούω: id est, vt Deus mihi suggerit, intra me videlicet habitans. Vide suprà, versu 19, in hæc verba, Viderit Patrem operantem. Iudico, κρίνω. Vide suprà, versu 22. *Id est* Patris, πατρός. Deerat in duobus codicibus. Præstat autem (ni fallor) exegeticam particulam supplere quàm coniungere cum τοῦ πέμψαντος. Similem epexegesin exposuimus suprà, versu 19, in hæc verba, Nisi viderit.

31 Testor, μαρτυρῶ. Eras. vertit, Si testimonium perhiberem. Et paulo pòst, οὐκ ἔστι, non esset. Atqui μιμητικῶς ista dicuntur à Christo, quasi sibiipsi hæc opponat in aduersariorum persona: neque immeritò, quũ hæc eadem postea disertè fuerint ipsi ab illis obiecta, vt scribitur infrà, 8.b.13. Malui igitur præsens tempus seruare, vt ista μίμησις clarius appareat. Non est idoneum, οὐκ ἔστιν ἀληθής. Vulg. & Eras. ἀληθής interpretantur verum, fortassis non satis appositè: quia hîc (vt opinor) verum non opponitur falso, vt in proximo versiculo. Fieri enim potest vt quod aliquis de se testatur, verum sit, & rursus quod quispiam in aliquem testatur, sit falsum: & tamen illud non erit idoneum, hoc verò contrà ratum habebitur, nisi quis firmam exceptionem adferat. Verum igitur hoc loco dicitur quod Hebræi vocant נאמן, id est fidele, dignum videlicet cui fides habeatur, & planè validum ac firmum. Latini idoneum vocant. Erat tamen (fateor) Christi testimonium idoneum, etiamsi solus ipse testis esset, sed habuit Christus eorum rationem quos alloquebatur, adeo vt hoc etiam ipsis largiatur, ne sibi credant, nisi alios idoneos authores ac testes laudarit. Quomodo autem hoc consentiat cum eo quod scribitur infrà, 8.b.14, suo loco dicemus.

33 Testimonium dedit, μεμαρτύρηκε. Diuersa constructio diuersam significationem arguit, de qua diximus Luc.4.d.12.

Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ ἵνα τελειώσω αὐτά, αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε.

Καὶ ὁ πέμψας με πατὴρ αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε.

Καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν· ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε.

Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ·

Καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με, ἵνα ζωὴν ἔχητε.

Δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω·

Ἀλλ᾽ ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς.

Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με· ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε.

Πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε;

Μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα· ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε.

Εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν.

Εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

36 At ego testimonium habeo "maius *testimonio* Iohānis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, "ipsa *inquam* opera quæ ego facio, testantur de me quòd Pater miserit me.

37 ‖ Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neque vocē eius vnquam audistis, ‖ neque speciem eius vidistis.

38 Et sermonem eius non habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis.

39 Scrutamini Scripturas: nam vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testificantur de me:

40 "Nec vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

41 Gloriam ab hominibus nō capio:

42 Sed "noui vos charitatem Dei non habere in vobis.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: si venerit alius nomine suo, illum recipietis.

44 Quomodo vos potestis credere, quum gloriam alii ab aliis "captetis, & ‖ gloriam quæ à solo Deo proficiscitur, non quæratis?

45 "Ne putate me accusaturum vos apud Patrem: est qui accuset vos, Moses, in quo vos speratis.

46 Si enim crederetis Mosi, crederetis mihi: ‖ de me enim ille scripsit.

47 Quòd si illius scriptis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

36 Ego autem habeo testimonium maius Iohanne: opera enim quæ dedit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me quia Pater misit me.

37 Et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me. Neque uocē eius unquam audistis, neq; speciē eius uidistis.

38 Et uerbum eius non habetis in uobis manens: quia quem misit ille, huic uos non creditis.

39 Scrutamini Scripturas, quia uos putatis in ipsis uitam æternam habere: & illæ sūt quæ testimoniū perhibēt de me.

40 Et non uultis uenire ad me, ut uitā habeatis.

41 Claritatem ab hominibus non accipio:

42 Sed cognoui uos, quia dilectionem Dei non habetis in uobis.

43 Ego ueni in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius uenerit in nomine suo, illum accipietis.

44 Quomodo uos potestis credere, qui gloriā ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est, non quæritis?

45 Nolite putare quia ego accusaturus sim uos apud Patrem: est qui accusat uos, Moyses, in quo uos speratis.

46 Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitā & mihi: de me enim ille scripsit.

47 Si autem illius literis non creditis, quomodo uerbis meis credetis?

Matth.3.d.17, & 17.a.5, Deut.4.b.12

Infra,12.f.43

Gen.3.c.15, & 22.d.28, & 49.b.10, deut.18.c.15

36 Maius *testimonio* Iohannis, μείζω τοῦ Ἰωάννου. Vulgata, Maius Iohanne, quod meritò emendauit Eras. neque enim testimonium Patris cum Iohanne ipso comparatur, sed testimonium Patris cum testimonio Iohannis. Itaque deest articulus. plena enim loquutio erat μείζω τῆς τοῦ Ἰωάννου. quæ eclipsis non obseruata, multis locis plerosque interpretes fefellit, vt Rom.8.a.2, & Iac.2.d.25, & 1.Pet.1.b.7. Ipsa *inquam* opera, αὐτὰ τὰ ἔργα. Gaudet Iohannes huiusmodi epanalepsi, cuius exemplum habes suprà, 1.c.20, & d.28, & g.45.

41 Noui vos non habere, ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔχετε. Hunc hellenismum alibi obseruauimus. Sic Terentius in Andria, Obserues filium quid agat. Sed nihil vetat planius loqui.

44 Captetis, λαμβάνοντες. Vulg. & Eras. Qui accipitis. Ego Captandi vocabulo vti malo vbi de studio & conatu agitur. Itaque sic etiam sum interpretatus suprà, versu 34 & 41.

45 Ne putate, &c. μὴ δοκεῖτε. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & diuersum quippiam declarat quàm verba ipsa præ se ferant. Neque enim negatio prorsus id remouet quod dicitur, sed corrigit: quasi diceret Christus ipsos nullum habituros acriorem accusatorem Mose, cuius patrocinio confidebant. quemadmodum siquis hodie obiiciat hostibus Euangelii id quod res est, nullos ipsis fore magis infestos in iudicio quàm Mariam virginem & totum fidelium cœtum, quibus tamen vnis confidunt: neque tamen hoc impedit quominus & Christus & conscientia reprobos omnes accusent. Simile dicendi genus extat Mar.9.c.37.

Κεφάλαιον ϛ

Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ Ἰησοῦς πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας, τῆς Τιβεριάδος.

Καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων.

Ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ Πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων.

Ἐπάρας οὖν ὁ Ἰησοῦς τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτόν, λέγει πρὸς τὸν Φίλιππον, Πόθεν ἀγοράσωμεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗτοι;

(Τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν· αὐτὸς γὰρ ᾔδει τί ἔμελλε ποιεῖν)

Ἀπεκρίθη αὐτῷ Φίλιππος, Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ.

Λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου,

Ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια· ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς τοσούτους;

Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς, Ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς ἐν τῷ τόπῳ. Ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι.

Ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς· οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον.

CAP. VI.

1 Post hæc abiit Iesus "trans mare "Galilææ, *quod est* Tiberiadis.

2 Et sequebatur eū turba multa, quia videbāt eius signa quæ edebat in ægrotis.

3 Subiit autem in montem Iesus, & ibi sedit cum discipulis suis.

4 Propè autem erat Pascha, ‖ festum Iudæorum.

5 ‖ Quum ergo sustulisset oculos Iesus, & conspexisset multam turbam ad se venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes vt isti vescantur?

6 (Hoc autem dicebat, tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus)

7 Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt singuli eorum paululum quiddam accipiant.

8 Dicit ei vnus ex discipulis eius, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,

9 Est hîc puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos & duos "pisciculos: sed hæc quid sunt inter tā multos?

10 Dixit autem Iesus, Facite vt isti discumbāt. Erat autem gramen multum in eo loco. Discubuerūt ergo viri, numero quasi quinquies mille.

11 Accepit autem panes illos Iesus, & actis gratiis "distribuit discipulis: discipuli verò accumbentibus: similiter etiam ex pisciculis illis "quantū volebant.

CAP. VI.

1 Post hæc abiit Iesus trās mare Galilææ, quod est Tiberiadis.

2 Et sequebatur eum multitudo magna, quia uidebant signa quæ faciebat super iis qui infirmabantur.

3 Subiit ergo in montē Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.

4 Erat autem proximum Pascha, dies festus Iudæorum.

5 Quum sublenasset ergo oculos Iesus, & uidisset quia multitudo maxima uenit ad eum, dicit ad Philippum, Vnde ememus panes ut manducent hi?

6 (Hoc autem dicebat tentans eū: ipse enim sciebat quid esset facturus)

7 Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unusquisque modicum quid accipiat.

8 Dicit ei unus ex discipulis eius, Andreas frater Simonis Petri,

9 Est puer unus hîc qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisces: sed hæc quid sunt inter tantos?

10 Dicit ergo Iesus, Facite homines discumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Discubuerunt ergo uiri numero quasi quinque millia.

11 Accepit ergo Iesus panes, & quum gratias egisset, distribuit discumbentibus: similiter & ex piscibus quantum uolebant.

Leuit.23.a.2, deut.16.a.1, Matth.14.b.16, mar.6.c.38, luc.9.b.13

IN CAPVT VI.

1 Trans mare, πέραν τῆς θαλάσσης. Siquis diligenter reliquos Euangelistas cum hoc nostro comparet, nempe Matth.14.b.13.c.22.d.34. Mar.6.e.32, & 23.f.45.g.53. Luc.9.b.10, comperiet in hac historia particulam πέραν non declarare aduersum litus, quò perueniri non posset nisi traiecto lacu: sed has omnes regiones, nempe Tiberiadem, Desertum, Bethsaida, Capernaum, cis lacum sitas fuisse, Galilææ respectu. Vsus est tamen Euangelista aduerbio πέραν, & mentionem fecit traiectionis, quia propter amplos sinus nauigatio quasi compendium itineris erat: deinde quia ex vno sinus anfractu in alium traiectio fiebat, vt in hunc locum scripsit doctissimus interpres. Galilææ quod *est* Tiberiadis, τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος. In vno codice scriptum inuenimus duntaxat τῆς Τιβεριάδος, id est Tiberiadis, ita vt τῆς articulus non referat θάλασσαν.

9 Pisciculos, ὀψάρια. Sic pisces vocat παρὰ τὸ ὀπτᾶν, id est ab assando, quos nimirum moris erat assare, ac fortassis etiam assatos diuendere: quales sunt quos in Heluetia vocant *Albœch*: idque ita esse liquet ex iis quæ infrà capite 20 scribuntur. Errant igitur qui hoc nomen deriuant παρὰ τὸ ὀψέ, hoc est serò, vel quòd vesperi tantùm iis vescerentur, vel quòd serò tandem voluptatis gratia in vsum venerint. Sic nimirum solent multi in confingendis etymologiis ludere: alioquin ὀψάριον pro condimento atque adeo pro opsonio ac omni cibo qui pani adiicitur, vsurpari solet, vt apud Athenæum lib.8.

11 Distribuit discipulis: discipuli verò discumbentibus, διέδωκε τοῖς μαθηταῖς· οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακει-

ἀφῶς. Vulgata, Distribuit discumbentibus, id est διέδωκε τοῖς ἀνακειμένοις, contra omnium nostrorum codicum fidem: quibus etiam accedit Cyrilli ac Theophylacti authoritas. Quantum volebant, ὅσον ἤθελον. In quibusdam impressis exemplaribus legitur ὅσον ἤθελεν, quantum volebat, ipse videlicet Iesus. sed non dubito quin illud sit retinendum.

Ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται.

12 Vt autem expleti sunt, dixit *Iesus* discipulis suis, Cogite quæ superfuerunt fragmenta, ne quid pereat.

12 *Vt autem impletis sunt, dixit discipulis suis, Colligite quæ superauerunt fragmenta, ne pereant,*

Συνήγαγον οὖν, καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν.

13 Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ superfuerant iis qui comederant.

13 *Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus hordeaceis, quæ superfuerãt ijs qui manducauerant.*

Οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

14 Illi ergo quum vidissent signum quod Iesus ediderat, dicebant, Hic est verè Propheta ille qui venturus erat in mundum.

14 *Illi ergo homines quũ uidissent quod Iesus fecerat signum, dicebant, Quia hic est uerè Propheta qui uenturus est in mundum.*

Ἰησοῦς οὖν γνοὺς ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος.

15 Iesus ergo quum nosset futurum vt venirent, & ipsum correptum facerent regem, secessit rursus in montem solus.

15 *Iesus ergo quum cognouisset quia uenturi essent ut raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus.*

Matth. 14.c.25 / mar. 6.f.47

Ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν.

16 Vt autem serum *diei* factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.

16 *Vt autem serò factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.*

Καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς.

17 Et ingressi nauigium, ibant trans mare versus Capernaum. iam autem tenebræ erant, nec venerat ad eos Iesus.

17 *Et quum ascendissent nauim, uenerunt trans mare in Capharnaum, & tenebræ iam factæ erant, & non uenerat ad eos Iesus.*

Ἡ τε θάλασσα, ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγείρετο.

18 Et mare, vento magno flante, insurgebat.

18 *Mare autem, uento magno flante, exurgebat.*

Ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον· καὶ ἐφοβήθησαν.

19 Quum ergo prouecti fuissent quasi stadia vigintiquinque aut triginta, conspiciunt Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem naui: & timuerũt.

19 *Quum remigassent ergo quasi stadia uigintiquinque aut triginta, uident Iesum ambulantem supra mare, & proximum naui fieri: & timuerunt.*

Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

20 Ille verò dixit eis, Ego sum, ne timete.

20 *Ille autem dicit eis, Ego sum, nolite timere.*

Ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον· καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον.

21 Cupidè ergo receperunt eũ in nauigium: & statim nauigium peruenit ad regionem in quam ibant.

21 *Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & statim nauis fuit ad terram quam ibant.*

12 Nequid pereat, ἵνα μή τι ἀπόληται. Vulgata, Ne pereant, quasi videlicet particula τι redundet.

14 Qui venturus erat, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata & Erasmus, Qui venturus est. Atqui, si iam venerat, impropriè dicitur esse venturus. Vide suprà, 1.v.22.

17 Ibant trans mare, versus Capernaum, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. Vulgata & Erasmus conuertunt ἤρχοντο, venerunt. Atqui nondum eò venerant, sed viam tantùm erãt ingressi. itaque debuit seruari propria significatio præteriti imperfecti, vt vir sanctæ memoriæ M. Bucerus in hunc locum annotauit. Deinde πέραν τῆς θαλάσσης Erasmus nimium expressè conuertit, traiecto mari, quum (vt antè docui) non traiectus sit lacus, sed sinus duntaxat. Postremò εἰς Καπερναούμ declarat demum quò contenderet. Nam quod scribitur Mar.6.f.45, iussos fuisse præire Bethsaida, ideo dictum est quòd Bethsaida in via occurrebat proficiscentibus Capernaum: & fortassis Christus dixerat se illuc ad eos venturum. Ideo malui interpretari Versus Capernaũ quàm In Capernaum, cum Vetere interprete & Erasmo.

21 Cupidè ergo receperunt eum, ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτόν. Vulg. & Eras. Voluerunt ergo recipere eum. Atqui ex Matth.14.d.32 & 33, item Marci 6.g.51, omnino apparet eum esse ingressum nauim, & sedata tempestate, ab iis adoratum qui vnà vehebantur. Ergo illa interpretatio non videtur conuenire, quæ videtur innuere ipsos quidem paratos fuisse illum excipere, sed nauim statim appulisse: quod non conuenit cum aliorum Euangelistarum narratione. Puto igitur verbum ἤθελον opponi illi quod antè dixerat, eos fuisse perterritos: ex quo intelligitur ipsos initio fuisse eum auersatos: nũc igitur agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant, cupidè accipiunt in nauim. Nam τὸ θέλειν alibi sæpe obseruauimus aliquid amplius significare quàm

simplex Velle. Sic igitur hunc locum in vernaculo nostro sermone interpretarer, *Ils furent contens de le receuoir dans le basteau.* Peruenit, ἐγένετο. Vulgata ad verbum, Fuit: sicut in vernaculo sermone dicimus, *Elle fut au lieu où ils vouloyent aller*, pro, *elle arriua*. Erasmus, Appulerat. putauit enim appulisse nauim eo ipso momento quo Christus parabat in eam conscendere: quod falsum esse ex aliis Euangelistis apparet.

Τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον, ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον·

22 Postero die turba quæ stabat trans mare, vt vidit illic nõ esse aliud nauigiolum nisi vnum illud in quod ingressi fuerant discipuli eius, & Iesum nõ introisse cum discipulis suis in nauigium, sed solos eius discipulos abiisse:

22 *Altera die turba quæ stabat trans mare, uidit quia nauicula alia non erat ibi nisi una, & quia non introisset cum discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abiissent:*

Ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια ἐκ Τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ Κυρίου·

23 Alia verò nauigiola Tiberiade venisse prope locum vbi comederant panem, posteaquam gratias egisset Dominus:

23 *Aliæ uerò superuenerunt naues à Tiberiade iuxta locum ubi manducauerant panem, gratias agente Domino:*

Ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦλθον εἰς Καπερναούμ, ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν.

24 Quum ergo vidisset turba Iesum illic non esse, neque discipulos eius, ingressi sunt & ipsi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Iesum.

24 *Quum ergo uidisset turba quia Iesus non esset ibi, neque discipuli eius, ascenderunt in nauiculas, & uenerunt Capharnaum, quærẽtes Iesum.*

Καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, πότε ὧδε γέγονας;

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc peruenisti?

25 *Et quum inuenissent eum trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc uenisti?*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ᾽ ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.

26 Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia comedistis panes illos, & saturati estis.

26 *Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico uobis, quæritis me, non quia uidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis.*

Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει· τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός.

27 Operemini non cibo qui perit, sed cibo illi qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: hũc enim Pater obsignauit, *id est* Deus.

27 *Operamini non cibũ qui perit, sed qui permanet in uitam æternã, quem Filius hominis dabit uobis: hunc enim Pater signauit Deus.*

Suprà, 1.d.32 / matth. 3.d.17, & 17.a.5

Εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν, Τί ποιῶμεν ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;

28 Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur opera Dei?

28 *Dixerunt ergo ad eũ, Quid faciemus ut operemur opera Dei?*

23 Prope locum, ἐγγὺς τοῦ τόπου. Series ipsa historiæ ostendit, naues postridie, traiecto sinu, Tiberiade venisse propè desertum Bethsaida, vbi editum fuerat illud signum.

27 Operemini non cibo, &c. ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν. Vulgata & Erasmus, Operemini non cibum, &c. quod planè barbarum est. Respondet autem hoc loco τὸ ἐργάζεσθαι verbo Hebræo עבר, quod significat operam suam ac cultum impendere. Quem, ἥν: vel quam, vt ad ζωὴν referatur. Obsignauit, ἐσφράγισεν: id est, quem indita virtute sua, quasi impresso sigillo, tum à cæteris hominibus distinxit, vt in eo tanquam antitypo Deus Pater appareat: tum etiam (quod Christo proprium est) huic muneri inaugurauit, Deo videlicet homines reconciliandi in vitam æternam. Hanc expositionem video Cyrillo & aliis multis eruditis interpretibus probari: quam etiam confirmat similis huius verbi vsus, quod ad priorem quidem partem attinet, 2. Corinth. 1.d.22, & Ephes.1.c.13. Nam hic quoque Christus sese ad Iudæorum captum accommodans, omnia ad Patrem refert, nulla sui propriè facta mentione, quatenus Deus est: propriè inquam: nam ex consequenti diuinitatem quoque suam asserit, quæ à Patre separari non potest. Chrysostomus & Theophylactus hoc referre malunt ad testimonia quibus Pater tum Christum ipsum pro Filio se habere ostendit, tum etiam ipsius munus confirmauit. Opera enim Christi, in quibus diuina illa virtus clarè eminebat, aperta erant testimonia quibus, tanquam apposito sigillo, Pater Filium approbabat. Simili ratione vsurpatum est verbum σφραγίζειν suprà, 3.d.33. Id est Deus, ὁ Θεός. Vide suprà, 5.d.19, in hæc verba, Nisi viderit, & e.30.

28 Opera Dei, ἔργα τοῦ Θεοῦ, Heb. pro operibus diuinis: id est quæ Deus exigit à nobis, siue quæ Deo sint grata. Nam quia operandi mentio facta erat & vitæ æternæ, ideo isti (vt homines solent) statim cogitant vitam æternam ab implendæ Legis conditione pendere. Nesciunt enim quæ sit Dei iustitia, dum suam volunt stabilire: neque Christum habent pro mediatore, sed pro insigni aliquo legislatore aut legis interprete. Itaque Christus eos ad fidem & ad mediatoris officium, id est gratuitam reconciliationem reuocat, de qua Paulus

quoque differnit Epistolæ ad Romanos capitis tertii versu 20 & 21.

1.Iohan.3.d.23

29 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.

29 Respondit Iesus & dixit eis, ‖ Hoc illud est ˟ opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille.

29 *Respondit Iesus & dixit eis, Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem misit ille.*

30 Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ;

30 Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu signum edis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?

30 *Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu facis signum, ut videamus & credamus tibi? Quid operaris?*

Exo.16.c.14 num.11.b.7 psal.77.c.24 sap.16.c.20

31 Οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθώς ἐστι γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν.

31 Patres nostri comederunt manna in deserto: sicut scriptũ est, ‖ ˟ Panem cælestem dedit eis vt vescerentur.

31 *Patres nostri manducauerunt manna in deserto: sicut scriptum est, Panem de cælo dedit eis manducare.*

32 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν.

32 Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, non dedit vobis Moses ˟ panem illum cælestem: sed Pater meus dat vobis panem illum verè cælestem.

32 *Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico uobis, non Moyses dedit uobis panem de cælo: sed Pater meus dat uobis panem de cælo uerum.*

33 Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ.

33 Panis enim ille Dei is est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.

33 *Panis enim Dei est qui de cælo descendit, & dat uitam mundo.*

34 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν, Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.

34 Dixerunt ergo ei, Domine, da nobis semper panem istum.

34 *Dixerunt ergo ad eum, Domine semper da nobis panem hunc.*

Eccl.24.c.19

35 Εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· ὁ ἐρχόμενος πρός με, οὐ μὴ πεινάσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.

35 Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis ille ˟ vitæ: qui venit ad me, nequaquam esuriet: ‖ & qui credit in me, non sitiet vnquam.

35 *Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis uitæ: qui uenit ad me, nõ esuriet: & qui credit in me, nõ sitiet unquam.*

36 Ἀλλ᾽ εἶπον ὑμῖν ὅτι καὶ ἑωράκατέ με, καὶ οὐ πιστεύετε.

36 Sed dixi vobis, Etiam vidistis me, nec creditis.

36 *Sed dixi uobis quia & uidistis me, & non creditis.*

29 Opus Dei, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Id est, Hoc demum opus est quod à nobis Deus flagitat, vt mihi credatis. Fidem ergo impropriè vocat opus, vt legem fidei Paulus Rom.3.v.17. Et fortassis etiam hoc dicendi genus petitum est è medio, & per μίμησιν explicandum. veluti si quis ad medicum accedens, ab eo petat quanta accepta pecunia velit sibi remedium adferre, & medicus his verbis respondeat, Omnis pecunia quam à te peto hæc est, vt mihi confidas, & tibi persuadeas me nihil aliud quàm salutem tuam quærere. Si medicus, inquam, ita respondeat, quis ex hoc responso eliciat, pecuniam esse istam confidentiam quam medicus ab ægroto flagitat, vt sanis consiliis obsequatur? Sunt igitur planè ridiculi (vt alios paralogismos omittam) qui ex hoc loco eliciunt fidem esse opus, & nos per opera iustificari.

31 Panem cælestem, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Eras. E cælo: quasi nimirum hoc pertineat ad verbum ἔδωκεν, vt sit hæc constructio, Panem ipsis dedit è cælo. Inde orta quæstio quomodo Christus neget in proximo versiculo panem à Mose datum è cælo. Atqui Psalmo 78.c.24, vnde petitum est hoc testimonium, manna non dicitur datum è cælo, sed vocatur דגן שמים : id est frumentum cælorum, seu cæleste. Ergo non agitur de loco vnde datum sit manna, (quod tamẽ è cælo & nubibus pluisse constat) sed quæritur an hic panis verè sit cælestis. Hoc negat Christus. & se vnum potius dicit verè cælestem panem esse, vt qui in cælestem (id est sempiternam ac verè beatam) vitam pascat. Mannam tamen fateor, quatenus Christum adumbrabat, rectè à Paulo spiritualem escam dici. Sed hîc rursus loquitur Christus ex eorum hypothesi quibuscum disserit: qua de re copiosè suprà diximus 5.d.22. Est igitur (meo quidem iudicio) duplex in proximo versiculo instituta collatio: & na Mosis, qui suos Israelitas pauerit manna, cum cælesti Patre qui suis & ipse panem cælestem miserit. altera ipsius mannæ cum Christo. Manna non propriè descendit è cælo, sed ex nubibus: Christus autem verè descendit è cælo, nempe è sinu Patris. Manna hanc duntaxat vitam sustinebat, eámque ad tempus: Christus suos in vitam æternam pascit.

32 Panem illum cælestem, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Rectè annotat Erasmus additum articulum quo hic panis, nempe Christus, à manna distinguitur. Sed fuit etiam hoc notandum, ante ἐκ τοῦ οὐρανοῦ subaudiendum esse articulum, quasi scriptum sit τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, id est τὸν οὐράνιον: siue τὸν ὄντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, hoc est cælestem, siue qui est è cælo, nequis putet coniungendum cum verbo δέδωκεν. Similis eclipsis exemplum habes suprà, 5.f.36. Rom.8.a.2, & Iacob.1.d.26. Est autem transposita particula οὐ, vt etiam infrà, versu 38. alioquin deerit ἀντίθεσις: dicendum enim fuisset, Non Moses dedit vobis panem illum cælestem, id est manna, sed Pater meus, qui idem nunc vobis panem verè cælestem præbet. Christus autem non ita loquitur, neque hoc loco instituit eos reprehendere qui Mosi tribuerent quod ad vnum Deum pertinebat: sed ostendit potius verum illius signi vsum, quod ipsi in medium protulerant. Manna enim symbolũ erat Christi, vt docet Apostolus. Itaq; Christus tanto erat excellentior quàm manna, quanto res ipsa signo præstat. At illi nihil aliud quàm ventrẽ spectabat.

35 Vitæ, τῆς ζωῆς: id est viuificum, seu vitalem, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis annotato.

38 Non

37 Πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατήρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει· καὶ τὸν ἐρχόμενον πρός με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω.

37 ᵇ Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non eiicio foras:

37 *Omne quod dat mihi Pater, ad me ueniet: & eum qui uenit ad me nõ eiiciam foras:*

38 Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.

38 Quia descendi è cælo vt faciam ˟ non voluntatem meã, sed voluntatem eius qui misit me.

38 *Quia descendi de cælo non ut faciam uoluntatem meam, sed uoluntatem eius qui misit me.*

39 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

39 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, *id est* Patris, vt quicquid mihi dederit, nõ perdam ex eo, sed suscitem illud in vltimo illo die.

39 *Hæc est enim uoluntas eius qui misit me Patris, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die.*

40 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱόν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

40 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, vt omnis ˟ qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam: ego verò suscitabo eum vltimo illo die.

40 *Hæc est autem uoluntas Patris mei qui misit me, ut omnis qui uidet Filium, & credit in eũ, habeat uitam æternam: & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*

41 Ἐγόγγυζον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

41 Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat, Ego sum panis ille qui è cælo descendi.

41 *Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset, Ego sum Panis qui de cælo descendi.*

Mat.13.g.55

42 Καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ἰωσήφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; Πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα;

42 Et dicebant, ‖ Nónne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? quomodo ergo dicit iste, E cælo descendi?

42 *Et dicebant, Nónne hic est filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, Quia de cælo descendi?*

43 Ἀπεκρίθη οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Μὴ γογγύζετε μετ᾽ ἀλλήλων.

43 Respondit ergo Iesus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.

43 *Respondit ergo Iesus & dixit eis, Nolite murmurare in inuicem.*

44 Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με, ἑλκύσῃ αὐτόν, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

44 Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum: ego verò suscitabo eũ vltimo illo die.

44 *Nemo potest uenire ad me nisi Pater qui misit me, traxerit eum, & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*

Esaie 54.c.13 ierem. 31.f.33

45 Ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, Καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθών, ἔρχεται πρός με.

45 Est scriptum ˟ in Prophetis, ‖ Et erunt omnes ˟ docti à Deo. Quisquis ergo audiuit à Patre & didicit, venit ad me.

45 *Est scriptum in Prophetis, Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audiuit à Patre & didicit, uenit ad me.*

38 Non voluntatem meam, οὐ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν. Quomodo hoc sit intelligendum, exposuimus suprà, 5.d.31. Annotat etiam Nanzianzenus concione περὶ υἱοῦ secunda, in huiusmodi dicendi generibus sæpe nihil poni, sed negari duntaxat omnia: veluti si dicas Christum non esse traditum in mortem propter sua peccata, sed propter nostra: non tamen ponis vllum in Christo fuisse peccatum. Item quum dicit Paulus Tit.3.a.5, nos nõ esse seruatos ex operibus iustis quæ nos fecerimus, sed ex Dei misericordia, non ponit vlla in nobis iusta opera, quibus nostra salus tanquam causa nitatur: quod exemplum citat Nanzianzenus eo loco. Sic igitur negat Christus se venisse vt voluntatem suam faceret, id est propriam quandam voluntatem à Patris voluntate separatã: quã certè nullã habuit. Nã quæcunque in ipso fuit voluntas humana (nã de diuina nõ loquor) distincta quidem fuit in sese à Patris voluntate: at non separata, sicut Iudæi imaginabantur, vt qui Christum non intelligerent esse ex Spiritu sancto conceptum, ideóque ab omni peccati labe purum. Cæterùm in hoc versiculo transposita est negans particula, vt etiam suprà, versu 32. Eras. quoque τὸ θέλημά μου elegantius vertit, Quod ego volo. Idem tamen ab hac simplicitate loquendi non abhorruit Matth.7.c.21, & 12.d.49.

40 Qui videt, ὁ θεωρῶν. Annotat Lactantius ex Trismegisto θεωρίαν propriè dici diuinarum rerum contemplationem: quæ significatio haud scio an conueniat. Sed notandum est ex hoc loco, duplicem esse cognitionem Christi, vnam vniuersalem, qua etiam præditi diaboli dicuntur credere, Iac.2.d.19: alteram fideliũ propriam, qua sibi applicant promissiones generales. Ideo quum dixisset Iohannes ὁ θεωρῶν, addit ὁ πιστεύων.

42 Nónne hic est Iesus, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ Ἰησοῦς. In Vulg. editione omittitur nomen Iesus, quod tamen non videtur sua carere emphasi. Ita enim indicant illi se eum optimè nosse, atque adeo de ipso nomine, vt falli non possint. Cyrillus quoque & Chrysostomus ita legunt, quamuis hanc rationem non adferant.

45 In Prophetis, ἐν προφήταις. Ita scriptum habebant omnes nostri codices, quamuis ex vno Esaia sit petitus hic locus. Sed facilis est hic nodus ad explicandum. Notum est enim Hebræos diuidere Vetus testamẽtum in tres ordines, videlicet in תורה Legem, נביאים Prophetas, & כתובים scripta, siue hagiographa. Hîc igitur citatur secunda sectio illa Veteris testamenti, cuius pars est Esaias. Omnes, πάντες. Omnes videlicet filii Ecclesiæ, vt disertè additur Esa.54.c.13, id est ordinati ad vitam, Act.13.g.48. Nam ne omnes quidem audiunt,

si de singulis accipias, nedum vt omnes accipiant credendi (vt vulgò dicunt sophistæ) possibilitatem. Qui ergo abutuntur hoc testimonio vt tollant discrimen inter vasa honoris & vasa contumeliæ destinata, aut nimium imprudenter, aut admodum impudenter faciunt. Docti à Deo, διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Plus est διδακτὸν esse quàm μαθητὴν. multi enim discipuli discedunt quia non didicerunt, vt infrà, versu 66. Is demum autem est θεοδίδακτος qui trahitur: cui datum est & audire & discere, id est per fidem venire ad Filium, à quo nunquam eiicitur foras. Vulgata, Docibiles Dei, barbarè & nimium obscurè.

Mat. 11. d. 27

46 Οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα.

46 ᵛNon quòd Patrem viderit quisquã, ‖nisi is ᵛqui est à Deo: hic vidit Patrem.

46 Non quia Patrem vidit quisquã, nisi is qui est à Deo: hic vidit Patrem.

47 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.

47 Amen dico vobis, ᵛqui credit in me, habet vitam æternã.

47 Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.

48 Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς.

48 Ego sum panis ille vitæ.

48 Ego sum panis vitæ.

Exo. 16. c. 15

49 Οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον.

49 Patres vestri comederunt ‖manna in deserto, & mortui sunt.

49 Patres vestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt:

50 Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ.

50 ᵛHic est panis ille qui è cælo descendit, vt qui eo vescitur, non moriatur.

50 Hic est panis de cælo descendens, ut siquis ex ipso manducauerit, non moriatur.

51 Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.

51 Ego sum panis ᵛviuificus qui è cælo descendi: siquis ederit ᵛex hoc pane, viuet in æternũ: & panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.

51 Ego sum panis viuus qui de cælo descendi: siquis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est, pro mundi vita.

52 Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες, Πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν;

52 Pugnabant ergo Iudæi alii aduersus alios, dicentes, Quomodo potest hic nobis ᵛcarnem *suam* dare qua vescamur?

52 Litigabant ergo Iudæi ad inuicem, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?

53 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς.

53 Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, nisi ederitis carnem Filii hominis, & biberitis eius sanguinem, ᵛnon habetis vitam in vobis.

53 Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, nisi manducaueritis carnem Filii hominis, & biberitis eius sanguinẽ, non habebitis vitã in vobis.

46 Non quòd, οὐχ ὅτι. Hæc oratio planè videtur mutila, qualia multa in communi ac populari sermone dicuntur. Est autem plena hæc sententia, Omnes qui audierunt à Patre, & didicerunt, veniunt ad me, neque tamen existimandum est quenquam Patrem vidisse, à quo audiat ac discat. Nam nemo vidit Patrem nisi vnus Filius. Itaque Pater nonnisi per eum ipsum nos docet ad quem nos vocat. Qui est à Deo, ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Quum hic agatur de cognitione Dei, quam ait propriam esse Filio, non dubium est quin ex communi hominum sorte se eximat. Ideo scripsit noster Euangelista suprà, 1. v. 18, Filium qui in sinu Patris est, nobis enarrare Patrem. Itaque παρὰ τοῦ Θεοῦ aliquid amplius declarare puto quàm simplicem missionem à Deo, vt infrà, 7. d. 29. Nam παρὰ veluti cognationem & coniunctionem declarat, vt Mar. 3. c. 21. Quid enim patri coniunctius quàm filius? Sensim igitur Christus istos reuocat à contemptibili hominis specie ad contemplationẽ diuinæ naturæ cum homine coniunctæ: cuius tamen plenitudinem non in seipso, sed in Patre ipsis proponit, ad illorum captum suam orationem accommodans.

47 Qui credit in me, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ. Hic nescio quid venerit in mentem Erasmo vt contra suum morem verteret, Qui confidit mihi. Certè confidentia ea est quam πεποίθησιν vocat Paulus, & à fide non minus distinguenda est quàm effecta distinguuntur ab efficientibus causis.

50 Hic est, οὗτός ἐστιν. Δεικτικῶς hæc sunt accipienda. nam quum hoc dicit, seipsum commonstrat, vt etiam infrà, versu 58.

51 Viuificus, ὁ ζῶν: id est qui vitam dat mundo, vt suprà exposuit, versu 34. Itaque malui Viuificum interpretari quàm viuum, aut viuentem: quia vt aliquis viuat, non tamen necessariò intelligitur hanc vitam aliis impertiri: qui verò viuificus est, idẽ etiã viuat necesse est. Nam plus est ζωοποιεῖν quàm τρέφειν. Suprà tamẽ 4. b. 10. ὕδωρ ζῶν aquam viuam conuerti, vt seruaretur antithesis aquæ ex puteo haustæ. Ex hoc pane, ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου. Hilarium annotat Erasmus libro de Trinitate 10, ita hunc locum citare vt legisse videatur ἐκ τοῦ ἄρτου μου, ex pane meo. Quod autem idem Erasmus panis appellatione doctrinam intelligit, in eo non possum illi assentiri, quum Christus ipse apertissimè declaret seipsum potius esse illum panem de quo hic agitur. imò verò ne fructus quidem ipsos, quos ex Christo percipimus, puto panem dici. Quanuis enim non alium Christum agnoscam quàm eum qui verbo Dei docetur, neque aliunde petam sapientiam, iustitiam, sanctificationem, redemptionem, quàm à Christo: tamen Christum ipsum & à doctrina & à symbolis, atque adeo à suis donis ac beneficiis distinguo. Agi autem hic de ipso Christo, cuius nos oporteat per fidem fieri participes, apertius esse puto quàm vt quisquam inficietur qui hanc concionem attentè legerit.

53 Non habetis, οὐκ ἔχετε. Quidã conuertũt, Habebitis, vt Matth. 16. a. 11. Sed mihi quidẽ videtur maxima esse emphasis tẽporis præsentis. Nam si futurũ vsurpasset, videri poterat Christus non dare vitã, sed durare conseruare: quasi dixisset, vitam deinceps non habituros, id est amissuros. At quum dicit eos vitam non habere in se, id est eos non viuere, qui Filium hominis non possideant, intelligimus Christum esse vitæ authorem: siquidem eius præsentiam vita comitatur, & vbi non est, ibi mors regnat. Non est ergo temporis catachresis, vt Erasmus existimauit. Cæterùm in vno codice vetusto mirum quiddam deprehendimus. nam post ἐν αὐτῷ, qui est finis versiculi 56, adscripta hæc erant, καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ: id est, Sicut in me Pater *est*, ita & ego in Patre. Amen amen dico vobis, nisi acceperitis corpus Filii hominis vt panem vitæ, non habetis vitam in ipso. Hæc ego sicut temerè non expunxerim, ac præsertim priorem partem, quæ totidem verbis alibi reperitur: ita non facilè admiserim, quum in vno illo exemplari sint à nobis reperta. Certè alteram partem suppositam esse suspicor, quia simile nihil alibi inuenio. Neque enim vsquam fit mentio sumendi corporis, prætermisso sanguine: & exemplar illud vnde hæc desumpsimus, fuerat in Italia collatum, vbi facile fuit aliquid subiicere in Boemorum (id est Euangelii) odium.

1. Cor. 11. f. 27

54 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

54 ‖Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam: ᵛ& ego excitabo eum in vltimo illo die.

54 Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet uitam æternã: & ego resuscitabo eum in nouissimo die.

55 Ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις.

55 Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

55 Caro enim mea uerè est cibus, & sanguis meus uerè est potus.

56 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

56 Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.

56 Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo.

57 Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατήρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα· καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ.

57 Sicut misit me ᵛviuens ille Pater, ᵛ& ego viuo ᵛper Patrem: ita etiam qui ederit me, viuet ipse quoque per me.

57 Sicut misit me uiuens Pater, & ego uiuo propter Patrem: & qui manducat me, & ipse uiuet propter me.

58 Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

58 Hic est panis ille qui de cælo descendit: non prout comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt. qui ederit hunc panem, viuet in æternum.

58 Hic est panis qui de cælo descendit: non sicut manducauerunt Patres uestri manna, & mortui sunt. qui manducat hunc panem, uiuet in æternum.

59 Ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ, διδάσκων ἐν Καπερναούμ.

59 Hæc dixit in synagoga, quũ doceret in Capernaum.

59 Hæc dixit in synagoga docens in Capharnaum.

54 Et ego, καὶ ἐγώ: id est quia ego. Nam καὶ hoc loco pro causali particula ponitur.

57 Viuens ille Pater, ὁ ζῶν πατήρ. Articulum neglexit Vetus interpres, & Erasmus quoque, minimè tamen otiosum hoc loco. Quum enim ostendere vellet Christus vnde manaret vita illa perennis quam suis impertitur, auditores suo more relegat ad Patrem, à quo significat se, quatenus videlicet manifestatus in carne, vim istã viuificam accepisse. Ergo primo loco distinguendus fuit Pater à cæteris patribus: quod quidem factũ est addito Viuentis epitheto, quod propriè vni Deo æterno & immutabili conuenit. Pendet autẽ hæc distinctio ab articulo. Et ego viuo, κἀγὼ ζῶ. Particula כן, id est ita, in accõmodatione cõparationis sæpe deest apud Hebræos, vt alibi annotauimus. Eam igitur nonnulli hoc loco supplentes, conuerterunt, Ita & ego viuo. Atqui si hæc esset altera pars collationis, dicendũ fuerat potius, Sicut viuit Pater qui me misit, ita & ego viuo: quemadmodũ etiã Castellio nuper ausus est interpretari. Ego verò id facere non ausim. sequor igitur Cyrillũ, qui alteram partem collationis differt in proximum membrũ, vt sit hæc sententia, Miramini quòd carni meæ ac sanguini (i. mihi qui homo sum) vim istam viuificandi tribuã, adeo vt extra me vita nulla sit: missus sum à Patre, qui fons est vitæ, atque adeo vita ipsa, neque alia est vita mea quàm Patris. quid mirum est igitur si quemadmodum Pater meus vita est, & me viuificat, ita & ego eadẽ vi polleam erga eos in quibus habito? Neque enim duntaxat sum profectus à Patre, sed ab eo sum missus. Cui tandẽ rei? Nẽpe viuificãdis aliis, sicut ille me viuificauit. Per Patrem, διὰ τὸν πατέρα. Vulg. & Eras. Propter Patrẽ. Sed & Cyrillus disertè annotat, significari æternam duntaxat Filii generationẽ, vt διὰ τὸν πατέρα nõ declaret, quia vitã à Patre recipiat, sed propterea quòd naturaliter ex viuente Patre sit genitus. Sic enim vir iste nõ minus doctus quàm pius diuinitatis Christi assertor, respondendum putauit illis qui abutentes hoc testimonio, Christũ Deũ faciebant Patre minorẽ. At ego (quod veterum pace dixerim) in ea sum opinione vt Christum credã de se vt in carne manifestato loqui: quod tota cõcionis series ostẽdit, & crebra illa carnis ac sãguinis repetitio. Deinde ratio antithesis poscit vt διὰ τὸν πατέρα nõ aliter interpreteris quàm δι' ἐμέ, quod proximè sequitur. Sed & res ipsa clamat, huc pertinere totã hanc cõcionẽ, non vt sciamus nos propter Christũ viuere, sed vt cognoscamus nos per Christũ viuere. i. ab vno Christo vitam æternã haurire, si fide ipsum amplectamur. Itaq; non dubito quin διὰ τὸν πατέρα positũ sit pro διὰ τοῦ πατρός, vt δι' ἐμέ pro δι' ἐμοῦ. Nã (vt obiter hunc locũ explicẽ, alioqui satis difficilẽ) Christus significat se, quãuis homo esset, tamen viuificã carnem habere, non ex ipsa carnis natura per se, sed quia caro illa sua per Patrem viuebat: id est vim illam viuificam à Patre hauriebat, à quo missa erat, ex eius videlicet Spiritu concepta, & seruandis fidelibus destinata. Atenim dices, Ista carnis Christi viuificatio à natura diuina oriebatur ipsi vnita, non autẽ simpliciter à Patris persona, sed κατὰ τι, quatenus videlicet Filius, vnus Deus est cũ Patre ac Spiritu sancto. Fateor quidem ita esse: sed (vt sæpe iam repetii) Christus, quanuis diuinam suam naturam simpliciter non declaret, Iudæorum ruditati hoc condonans, omniáque Patri referat accepta, reipsa tamen se Deum pronuntiat, quum Deum Patrem vocat, quum se è cælo descendisse, se vitam quam à Patre acceperit, ita habere in semetipso dicit vt ille in semetipso habet: id est minimè extrinsecam, aut κατὰ συμβεβηκός, sed ita adueutitiã,

carnem [suam] τὴν σάρκα. Eras. carnem illam suam, quasi vis aliqua sit articuli. Atqui videntur isti potius in genere sententiam illam a Christo prolatam accipere, ac si dicerent, qui fieri possit ut iste seipsum nobis vorandum praebeat, quod de quolibet et alio dixissent. [Retinet] tamen relativum suam, quoniam articulus τῆς, etiam si non addatur pronomen ἑαυτοῦ, ἀναφορὰν designat.

quod ad carnem attinet, vt naturaliter tamen intus sit, & suapte vi sit efficax. quod vno verbo absoluit Paulus quum diceret plenitudinem deitatis in Christo corporaliter habitare. Hæc autem qui cognouerit, facilè intelliget quid illud sit quod inquit paulo pòst, Carnem non prodesse quicquam, sed Spiritum, cum esse qui viuificet: & quàm parum appositè nonulli eum locum sint interpretati. Spiritus enim vim illam declarat à diuinitate manantem, quæ facit vt caro Christi, quæ alioqui per se nihil esset quàm caro, & in se viuat & in nobis sit viuifica.

60 Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπον, Σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;

61 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;

62 Ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον;

63 Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν.

64 Ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινες οἳ οὐ πιστεύουσιν. Ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.

65 Καὶ ἔλεγε, Διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου.

66 Ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν.

67 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;

68 Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις.

69 Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

70 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην, καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν.

71 Ἔλεγε δὲ τὸν Ἰούδαν Σίμωνος Ἰσκαριώτην· οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα.

60 Multi ergo ex discipulis eius his auditis dixerunt, Durus est hic sermo: quis potest eum audire?

61 Sciens autē Iesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?

62 Quid si igitur conspiceretis Filium hominis ascendentem eò ‖ vbi erat prius?

63 Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego loquor vobis, spiritus sunt & vita sunt.

64 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Iesus quinam essent ^v qui non credebant, & quis eum proditurus esset.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminem posse venire ad me nisi fuerit ei datum à Patre meo.

66 Ex eo multi discipulorum eius ^v pedem retulerunt, nec amplius cum eo versabantur.

67 Dixit ergo Iesus ^v duodecim illis, Num & vos vultis abire?

68 Respondit ergo ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:

69 Et nos credimus, & cognouimus te esse Christum illum Filium Dei viuentis.

70 Respondit eis Iesus, ^v ‖ Nónne ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis est diabolus?

71 Loquebatur autem de Iuda Simonis *filio* Iscariota: futurum enim erat vt hic proderet eum, quum esset vnus ex illis duodecim.

60 Multi ergo audientes ex discipulis eius, dixerunt, Durus est hic sermo: & quis potest eum audire?

61 Sciens autem Iesus apud semetipsum quia murmurarent de hoc discipuli eius, dixit eis, Hoc uos scandalizat?

62 Si ergo uideritis Filiū hominis ascendentem ubi erat prius?

63 Spiritus est qui uiuificat, caro non prodest quicquam: uerba quæ ego locutus sum uobis, spiritus & uita sunt.

64 Sed sunt quidam ex uobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Iesus qui non essent credētes, & quis traditurus esset eum.

65 Et dicebat, Propterea dixi uobis quia nemo potest uenire ad me nisi fuerit ei datū à Patre meo.

66 Ex hoc multi discipulorum eius abierunt retrò: & iam non cum illo ambulabant.

67 Dixit ergo Iesus ad duodecim, Nunquid & uos uultis abire?

68 Respondit ergo ei Simō Petrus, Domine, ad quem ibimus? uerba uitæ æternæ habes:

69 Et nos credimus, & cognouimus quia tu es Christus Filius Dei.

70 Respondit eis Iesus, Nónne ego uos duodecim elegi, & ex uobis unus diabolus est?

71 Dicebat autem Iudam Simonis Iscariotem: hic enim erat traditurus eū, quum esset unus ex duodecim.

Supra, 3.b.13 · Matt. 16.c.16

64 Qui non credebant, οἱ μὴ πιστεύοντες. In vno codice scriptum erat οἱ πιστεύοντες, qui credebant, & ita legit Cyrilli interpres, & Chrysostomi quoque.

66 Pedem retulerunt, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Vulgata ad verbum, Abierunt retro. Erasmus, Desciuerunt, eo relicto. Ego studui non tam procul recedere à Græcis quin ipsam formulam translatitiè saltem exprimerem. Nam quod hic philosophatur Chrysostomus, allegoricum est, nec satis (vt opinor) accommodatum.

67 Duodecim illis, τοῖς δώδεκα. Hîc omnino videtur fuisse exprimendus articulus, quia istos duodecim opponit reliquis, tanquam selectos. Sic etiam infrà versu 71.

70 Nonne ego, οὐκ ἐγώ: id est, Ego certè. Solent enim Hebræi in huiusmodi affirmationibus adhibere interrogationem.

Κεφάλαιον Ζ

CAP. VII. · CAP. VII.

1 ΚΑΙ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι.

2 Ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία.

3 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ ποιεῖς.

4 Οὐδεὶς γάρ τι ἐν κρυπτῷ ποιεῖ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παρρησίᾳ εἶναι. εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ.

5 Οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν.

6 Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν· ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος.

7 Οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς· ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν.

8 Ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην· ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται.

1 Versabatur autem Iesus post hæc in Galilæa: ^v non enim volebat in Iudæa versari, quia studebant eum Iudæi trucidare.

2 Propè autem erat festum Iudæorum ‖ ^v Scenopegia.

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Iudæam, vt discipuli tui conspiciāt opera tua quæ facis.

4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse ^v celebris esse: si hæc facis, patefacito teipsum mundo.

5 Nam ne fratres quidem eius credebant in eum.

6 Dicit ergo eis Iesus, Tempus meum nondum adest: tempus autem vestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus vos odisse: me autem odit, quoniam ego testor de eo, opera eius mala esse.

8 Vos ascendite ad festum hoc: ^v ego nondum ascendo ad hoc festum, ‖ quia tempus meum nondum impletum est.

1 Post hæc autem ambulabat Iesus in Galilæam: non enim uolebat in Iudæam ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.

2 Erat autem in proximo dies festus Iudæorum Scenopegia.

3 Dixerunt autem ad eum fratres eius: Transi hinc, & uade in Iudæā, ut & discipuli tui uideāt opera tua quæ facis.

4 Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipse in palàm esse: si hæc facis, manifesta teipsum mundo.

5 Neque enim fratres eius credebant in eum.

6 Dicit ergo eis Iesus, Tēpus meum nondum aduenit: tempus autem uestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus odisse uos: me autem odit: quia ego testimoniū perhibeo de illo quòd opera eius mala sunt.

8 Vos ascendite ad diem festum hunc: ego nondum ascendo ad diem festum istum, quia meum tempus nondū impletum est.

Leuit. 23.f.34 · Infrà, 8.c.20

IN CAPVT VII.

1 Versabatur, περιεπάτει, id est ἀνεστρέφετο. Sic etiam accipitur suprà, 6.g.66, & in hoc eodem versiculo. Non enim volebat, οὐ γὰρ ἤθελεν. Sic habebant omnes nostri codices. Apparet tamen Chrysostomum legisse οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, vel οὐκ ἐδύνατο, id est non poterat, sicut rectè obseruauit Erasmus. sic quoque videtur legisse Augustinus. de Cyrillo nihil certi possum ex ipsius interpretatione colligere. Sed, vtcunque sit, eadem manet sententia. Nam idcirco non poterat quia nolebat: vt diximus Mar. 6.a.5. quam speciem ἀδυνάτου Nazianzenus ἀδύνατον appellat.

2 Scenopegia, σκηνοπηγία. Sic dicitur à Græcis hoc festū à figēdis tabernaculis, ab Hebræis חג הסכות, quòd sub tabernaculis totos septem dies agerent, ex Domini mandato, Leuit. cap. 23. Itaque miserabilis est eorum inscitia qui Scenophagia legunt, & interpretantur. Cæterùm qui de hac re volet multas nugas audire, legat Plutarchum libri συμποσιακῶν δ'. κεφ. ε'.

4 Celebris, ἐν παρρησίᾳ. Ad verbum, Cum celebritate. Nam παρρησία quum propriè declaret publicam ac ingenuam loquendi libertatem, passiuè hic videtur accipi, vt is dicatur esse ἐν παρρησίᾳ qui publicè omniū sermonibus celebratur. Sed & aliter licebit interpretari τὸ ἐν παρρησίᾳ, haberi pro eo qui liberè & ingenuè dicat quod res est. quod de Christo profitentur ipsi eius aduersarii, Matth. 22.b.16. Vulg. In palàm, quia videlicet παρρησία interdum aduerbialiter accipitur pro φανερῶς, vt Mar. 8.d.32, & infrà, versu 13.

8 Ego nondum ascendo, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω. In vno codice deerat totum hoc membrum, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην: in quibusdam verò non legitur ταύτην. Ego hanc varietatem lectionum inde ortam suspicor quòd in nonnullis codicibus scriptum erat ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non ascendo. quam lectionem sequitur etiam Cyrillus. Theophylactus videtur nescio quid diuersum legisse. Nam in ipsius Romano exemplari vitiosè scriptum esse puto οὔπω. Quia igitur Christus paulo pòst ad festum profectus est, multi in hoc explicando nodo se torserunt. Cyrillus ita hæc conciliat, vt Iesum dicat non ascendisse vt festum ageret, sed vt Iudæos moneret. Alii expunxerunt ταύτην, quasi ita imposuerit cognatis, non designato festo ad quod se non venturum diceret. Nonnulli etiam totum hoc membrum vt adulterinum reiecerunt. Ego verò, (vt meum quoque symbolum conferam) nisi in plerisque (id est in quindecim) vetustis codicibus scriptum reperissem οὔπω, quam lectionem disertè etiam approbat Chrysostomus, sanè legendum censerem ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non ascendo, & ita quidem vt seruetur propria præsentis significatio. Nam qui dicit, Nondum ascendo, occasionem præbet auditori quærendi quando igitur sit ascensurus. quod non videntur fuisse prætermissuri isti qui Christo tantopere instabant. Qui verò dicit, Non ascendo, non planè negat se ascensurum, sed significat sibi nondum esse constitutum an sit ascensurus nécne. quæ interpretatio nullum locum relinquit inconstantiæ, aut fallaciæ, aut mendacio: à quibus vitiis scimus Christum longissimè abfuisse. Cæterùm quinam hic

vocentur Christi fratres, video inter veteres non constare. Alii enim fratres Christi hos fuisse volunt ὁμοπατρίους, Iosephi ex alia vxore filios: quod in primis tradit Epiphanius: alii verò duntaxat cognatos intelligunt, ex Hebræorum idiotismo omnibus noto. quorum opinionem potius amplector, vt qui videam veteres in illis tradendis inter se non consentire.

Ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ.

9 Hæc autem quum eis dixisset, mansit in Galilæa.

9 *Hæc quum dixisset ipse, mansit in Galilæa.*

Ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτήν, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ.

10 Vt ascenderũt autem fratres eius, tunc & ipse ascendit ad festum, non manifestè, sed velut in occulto.

10 *Vt autem ascenderunt fratres eius, tunc & ipse ascendit ad diem festum, non manifestè, sed quasi in occulto.*

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ ἔλεγον, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος;

11 Iudæi ergo quærebant eum in festo, & dicebant, Vbi est ille?

11 *Iudæi ergo quærebant eum in die festo, & dicebant, Vbi est ille?*

Καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Οὔ· ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον.

12 Et murmur multum erat in turba de eo. alii quidem dicebant, Vir bonus est: alii autem dicebant, Non, sed turbam seducit.

12 *Et murmur multum erat in turba de eo. quidam enim dicebant, Quia bonus est: alii autem dicebant, Non, sed seducit turbas.*

Οὐδεὶς μέντοι παρρησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.

13 Nullus tamen palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.

13 *Nemo tamen palàm loquebatur de illo, propter metum Iudæorum.*

Ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐδίδασκε.

14 Festo autem iam medio, ascendit Iesus in templum, ac docebat.

14 *Iam autem die festo mediante ascendit Iesus in templum, & docebat.*

Καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς οὗτος γράμματα οἶδε, μὴ μεμαθηκώς;

15 Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo iste literas nouit, quum non didicerit?

15 *Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo hic literas scit, quum non didicerit?*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

16 Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.

16 *Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.*

Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ.

17 Siquis voluerit eius voluntatem exequi, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.

17 *Siquis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.*

Ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ· ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτόν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

18 Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit ipsum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.

18 *Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit eum, hic verax est, & iniustitia in illo non est.*

Exo.24.a.3

Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον; τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;

Suprà,5.c.18

19 Nónne Moses dedit vobis Legem, & tamen nemo ex vobis præstat Legem? quid me studetis trucidare?

19 *Nónne Moyses dedit vobis Legem, & nemo ex vobis facit Legem? Quid me quæritis interficere?*

Ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος καὶ εἶπε, Δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι;

20 Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te studet trucidare?

20 *Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te quærit interficere?*

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε.

21 Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus edidi, & omnes miramini.

21 *Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus feci, & omnes miramini.*

13 Palàm, παῤῥησίᾳ: vel, liberè: ex quo intelligimus Iudæorum principes nihil magis optasse quàm sepeliri eius famam. Hi sunt enim quos vocat Iudæos, opponens eos Galilæis, & rudi vulgo qui ad festum conuenerat.

14 Festo, ἑορτῆς. Hoc intelligi potest vel de altero solenni festorũ dierum, puta primo (nã vltimi postea fiet mentio) vel potius de toto Tabernaculorum festo, cui octo dies erant attributi, vt ista circiter quartum diem gesta sint.

16 Non est mea, οὐκ ἔστιν ἐμή: id est mihi non est laboribus quæsita & ex doctorum disciplina, sed data mihi diuinitus à Patre: quam vulgò scientiam infusam vocant: quod Platoni præbuit occasionem comminiscendæ illius ἀναμνήσεως: tantopere à nonnullis Platonicis potius quàm Christianis celebratæ. Loquitur ergo Christus non simpliciter, sed ex Iudæorum hypothesi, vt diximus suprà, 5.d.21.

19 Præstat, ποιεῖ. Vulg. ad verbum, Facit. Sed Latinis facere dicitur legem qui legem imponit.

Διὰ τοῦτο Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομήν, (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωσέως ἐστίν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων) καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον.

22 Attamen Moses dedit vobis circuncisionem (non quòd ex Mose sit, sed quia ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.

22 *Propterea Moyses dedit vobis circuncisionem, (nõ quia ex Mose est, sed ex Patribus) & in Sabbatho circunciditis hominẽ.*

Leuit.12.a.3

Gen.17.b.10

Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ;

23 Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, vt non soluatur Lex Mosis, mihi indignamini quòd totum hominem sanum fecerim Sabbatho?

23 *Si circuncisionem accipit homo in Sabbatho ut non soluatur Lex Moysi, mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in Sabbatho?*

Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

24 Ne iudicate secundum speciem, sed iusto iudicio iudicate.

24 *Nolite iudicare secundũ faciem, sed iustum iudicium iudicate.*

Deut.1.c.16

Ἔλεγον οὖν τινες ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι;

25 Dicebat ergo quidã ex Hierosolymitanis, Nónne hic est quem student trucidare?

25 *Dicebat ergo quidam ex Ierosolymis, Nónne hic est quem quærunt interficere?*

Καὶ ἴδε, παρρησίᾳ λαλεῖ, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι. μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Χριστός;

26 At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: num verè cognouerunt primores hunc verè esse Christum?

26 *Et ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt. numquid verè cognouerunt principes quia hic est Christus?*

Ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ Χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστίν.

27 Sed nouimus vnde hic sit: quum autem venerit Christus, nemo cogniturus est vnde sit.

27 *Sed hunc scimus vnde sit: Christus autem quum uenerit, nemo scit unde sit.*

Ἔκραξεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων, Κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί· καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

28 Clamabat ergo Iesus in templo, docens ac dicens, Et me nostis, & vnde sim nostis: & à meipso non veni, sed est verax qui misit me, quem vos non nostis.

28 *Clamabat ergo Iesus in templo, docens & dicens, Et me scitis, & unde sim scitis, & à meipso nõ ueni, sed est uerus qui misit me, quem uos nescitis.*

22 Attamen, ἀλλὰ τοῦτο. Vel, Atqui. Vulgata & Erasmus, Propterea. Itaque hic locus multos exercuit, dum quærunt cuius rei adferatur ratio. Chrysostomus non attingit: alii quoque multi transiliunt. Cyrillus obscurè refert ad id quod sequitur, Circuncisionem non esse ex Mose, sed ex Patribus, quum hoc sit extra causæ statum, & dicti tantùm correctio: alii etiam aliud adferunt. Mihi verò in primis placet perturbatam esse distinctionem, & διὰ τοῦτο esse superiori versiculo adiungendum, vt legamus καὶ πάντες θαυμάζετε διὰ τοῦτο: id est & omnes de eo [vel propterea] admiramini: deinde sequatur Μωσῆς δέδωκεν, Moses dedit, &c. Hæc coniectura pridem mihi in mentem venerat, quum ecce in Theophylacto Romano disertè ita scriptum & distinctum hunc locum inuenio: quæ res in ea coniectura magnopere me confirmauit, quum præsertim similis constructio verbi θαυμάζειν occurrat Mar.6.a.6. Nihil tamen volui in recepta lectione mutare, quum alia ratione possit etiam perspicuus sensus elici, nempe si διὰ τοῦτο accipiamus non tanquam illatiuam particulam quam vocant, (id est quæ ex præcedentibus aliquid colligi ostendat) sed pro aduersatiua, Atqui, Attamen, vel Sed tamen, sicut nos conuertimus. Nam constat inchoari nouum argumentum, quo aduersariorum opinio conuellatur. Est autem hæc significatio petenda ex Hebræorum idiotismo, apud quos לכן quum propriè significet διὰ τοῦτο, seu διό, vel διότι, id est Ideo vel Idcirco: interdum tamen accipitur pro Atqui & Attamen, vt Gen.4.c.15, & Osee 2.c.14: vbi quum Dominus adulteræ vxoris scelera commemorasset, & multa esset illi comminatus, statim subiicit, Attamẽ ego blanditiis alliciam eam. qui locus videtur non satis fideliter adhuc fuisse expressus.

23 Lex Mosis, ὁ νόμος Μωσέως: id est, si Lex circuncisionis à Mose data tanti fit apud vos vt non dubitetis etiam Sabbatho circuncidere hominem, num meritò apud vos reprehendor quòd hominem totum sanarim Sabbatho? Vera igitur & germana est hæc distinctio, quam etiam sequutum esse Epiphanium apparet ex iis quæ scripsit κατὰ Ἐβιωναίων, non procul à fine. Cyrillus tamen existimat ista aliter collocanda, hoc modo videlicet, Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, mihi indignamini quòd totũ hominem sanum fecerim Sabbatho, vt nõ soluatur Lex Mosis? Quæ distinctio postea coegit illum nescio quid cõminisci de curatione vulneris circuncisionis, quæ opponatur hominis curationi. Sed quorsum hæc? Fefellit autem illum hoc vnum quòd putauit Legem Mosis vocari Legem Sabbathi, quum agatur de Lege circuncisionis, quæ quomodo & quatenus dicatur Lex Mosis, præcedens versiculus ostendit.

24 Secundum speciem, κατ' ὄψιν: id est, ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud esse quàm Galilæus, vilis & contempti fabri filius: sed spectate attentius rem ipsam, & ex fructibus arborem æstimate. ὄψιν igitur vocat idipsum quod sæpe πρόσωπον alibi dicitur: vnde προσωποληψία quæ iusto iudicio opponitur, vt diximus Mar.12.b.14. Vulgata & Erasmus Aspectum interpretantur. Sed hoc est potius quod Latini simili prorsus ratione speciem vocant.

26 Primores, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc.23.v.25.

27 Cogniturus est, γινώσκει. Vulg. & Eras. Scit: quũ manifesta sit temporis enallage, de qua diximus Luc.1.d.34. Hauserant autẽ hunc errorem Iudæi ex Prophetarum testimoniis perperam intellectis, vt ex eo quod scriptum est Matth.5.versu 2, & Esa.53.versu 8.

Ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν.

29 Ego verò noui eum, quia ab ipso sum, & ille me misit.

29 Ego scio eũ, quia ab ipso sum, & ipse me misit.

Ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι· καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

30 Studebant ergo eum prehẽdere: sed nemo iniecit in eum manum, quia nondum venerat hora eius.

30 Quærebant ergo eum apprehendere: & nemo misit in illũ manus, quia nõdũ venerat hora eius.

Πολλοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι ὁ Χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μήτι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν;

31 Ex turba autem multi crediderunt in eũ, & dicebant, Christus quum venerit, num signa plura edet iis quæ hic edidit?

31 De turba autem multi crediderunt in eũ, & dicebant, Christus quũ venerit, nunquid plura signa faciet quam quæ hic facit?

Ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.

32 Audierunt Pharisæi turbam ista murmurantem de eo, & miserunt Pharisæi ac principes Sacerdotum ministros vt eũ prehenderent.

32 Audierunt Pharisæi turbam murmurantẽ de illo hæc, & miserunt principes Sacerdotum & Pharisæi ministros, vt apprehẽderent eum.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc paulisper ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum tempus vobiscũ sum, & vado ad eum qui me misit.

Infrà, 13.d.33

Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

34 ‖Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego ero, eò vos non poteritis venire.

34 Quæretis me, & nõ inuenietis: & vbi ego sum, vos non potestis venire.

Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτοὺς, Ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας;

35 Dixerunt ergo Iudæi inter sese, Quò futurũ est vt iste proficiscatur, vt nos non inueniamus eum? num ad eos qui dispersi sunt inter Græcos iturus est, & Græcos docturus?

35 Dixerunt ergo Iudæi ad semetipsos, Quò hic iturus est, quia non inueniemus eum? in dispersionem Gentium iturus est, & docturus Gentes?

Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος ὃν εἶπε, Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego ero, vos non poteritis venire?

36 Quis est hic sermo quẽ dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi sum ego, vos non potestis venire?

Leuit. 23.f.36

Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς εἱστήκει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε, λέγων, Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω.

37 ‖Vltimo autẽ die illo magno festi stetit Iesus, & clamauit, dicens, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.

37 In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat, dicens, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.

Esaiæ 55.a.1

Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.

38 ‖Qui credit in me, sicut dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ fluent ex ventre eius.

38 Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.

29 Ego verò noui eum, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus excusis sic legitur hic versiculus, Ego scio eum: & si dixero me eum nescire, ero similis vobis, mendax. Id est, ἐγὼ οἶδα αὐτόν. καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῖν, ψεύστης. Sed hæc omnia ex margine irrepserunt in cõtextum, nec in scriptis codicibus Latinis leguntur, suntque petita ex cap. 8. g. 54, vt Erasmus rectè annotauit.

30 Prehendere, πιάσαι. Hoc vocabulo vti solet Iohannes pro eo quod reliqui Euangelistæ vsurpant τὸ κρατεῖν. Dicitur autem propriè de iis quos fugientes arripimus, vt Prehendere apud Latinos, manu videlicet iniecta.

33 Ero, εἰμί. Sic ὑπάγω pro ὑπάξω, & iterum εἰμὶ pro ἔσομαι, & δύνασθε pro δυνήσεσθε. Vide Mat. 8. c. 17, & suprà, 1. d. 18.

35 Vt, ὅτι. Heb. ?, vt 2. Sam. 7. c. 10, quæ formula petita est è medio. Vide Mat. 8. c. 17, & suprà, 1. d. 18. Ad eos qui sparsi sunt inter Græcos, εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων. Vulg. & Eras. In dispersionẽ Gentium, secuti Hebraismo, qui frequentissimè occurrit apud Prophetas. Dispersionis autẽ nomine alii ipsas profanas Gentes hinc & inde sparsas volunt significari: alii Iudæos per orbem terrarum dispersos: quorum sententiam amplector. Vix enim conueniret ipsis indigenis populis nomen διασπορᾶς, vt eruditè obseruat doctissimus interpres: quod etiam confirmatur authoritate Iac. 1. v. 1, & Pet. 1. v. 1. Græcos, τοὺς Ἕλληνας. Vel sic vocat Iudæos ipsos per prouincias dispersos, vel ex communi loquendi cõsuetudine sic appellant profanas ipsas gentes, vt aliquid amplius hoc membro significetur quàm superiore.

37 Magno, μεγάλῃ: id est solenni. Primo enim & vltimo die festi solennes cœtus in templo habebantur, interiectis autem aliis non item.

38 Sicut dixit Scriptura, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή. Hæc nonnulli præcedentibus coniungunt, vt Chrysostomus & Theophylactus: alii sequentibus, quos potius sequor: puto tamen nullum locum propriũ hic citari,

sed quæcunque in Prophetis toties repetuntur de donis Spiritus sancti instar aquæ effundendis, ac quidem in primis quod scribitur Esa. 55. v. 1, huc pertinere.

Ioel. 2. g. 28. act. 2. c. 17

(Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη)

39 (Hoc autem dixit de ‖Spiritu quem accepturi erãt credentes in eum. Nondũ enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nondũ erat glorificatus)

39 (Hoc autẽ dixit de Spiritu quem accepturi erãt credentes in eum. nõdũ enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nondum fuerat glorificatus)

Πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης.

40 Multi ergo è turba quum audissent hunc sermonẽ, dicebãt, ‖Verè hic est Propheta ille.

40 Ex illa ergo turba quũ audissent hos sermones eius, dicebant, Hic est verè Propheta.

Deut. 18. c. 15

Ἄλλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. Ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστὸς ἔρχεται;

41 Alii dicebant, Hic est Christus. Quidam autem dicebant, Nũ enim è Galilæa veniet Christus?

41 Alij dicebant, Hic est Christus. Quidam autẽ dicebant, Nunquid à Galilæa venit Christus?

Mich. 5. a. 2. matth. 2. a. 5

Οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν Δαβὶδ, ὁ Χριστὸς ἔρχεται;

42 ‖Nónne Scriptura dicit, ex semine Dauid, & ex vico Bethlehem vbi erat Dauid, venturum Christum?

42 Nónne Scriptura dicit quia ex semine Dauid & de Bethlehẽ castello vbi erat Dauid, venit Christus?

Σχίσμα οὖν ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι' αὐτόν.

43 Dissidium ergo ortum est in turba propter eum.

43 Dissensio itaque facta est in turba propter eum.

Τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν· ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας.

44 Quidam autem ex ipsis volebant eum prehẽdere, sed nemo iniecit in eum manus.

44 Quidã autem ex ipsis volebant apprehendere eum: sed nemo misit super eum manus.

Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους· καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι, Διὰ τί οὐκ ἠγάγετε αὐτόν;

45 Venerunt ergo ministri ad pontifices & Pharisæos: qui dixerunt eis, Quare non adduxistis eum?

45 Venerũt ergo ministri ad Põtifices & Pharisæos, & dixerũt eis illi, Quare non adduxistis illum?

Ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται, Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος, ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.

46 Responderunt ministri, Nunquam ita loquutus est homo vt homo iste.

46 Responderunt ministri, Nunquã sic loquutus est homo sicut hic homo loquitur.

Ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ Φαρισαῖοι, Μὴ καὶ ὑμεῖς πεπλάνησθε;

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Num & vos seducti estis?

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Nunquid & vos seducti estis?

Μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν, ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων;

48 Num quis ex primoribus credidit in eum, aut ex Pharisæis?

48 Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisæis?

Ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι.

49 Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis est.

49 Sed turba hæc quæ nõ nouit Legem, maledicti sunt.

Suprà, 3. a. 2

Λέγει Νικόδημος πρὸς αὐτοὺς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐτὸν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν,

50 Dicit eis Nicodemus, ‖is qui venerat ad eum nocte, & vnus erat ex illis,

50 Dixit Nicodemus ad eos, ille qui venit ad eũ nocte, qui vnus erat ex ipsis,

Deut. 17. b. 8. & 19. d. 15

Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ πρότερον, καὶ γνῷ τί ποιεῖ;

51 Num Lex nostra cõdemnat quempiam, nisi prius audierit ab ipso, ‖& cognouerit quid faciat?

51 Nunquid Lex nostra iudicat hominẽ, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat?

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον

52 Responderunt & dixerunt ei, Nónne & tu Galilæus es? scrutare

52 Responderunt & dixerunt ei, Nunquid & tu Galilæus es? scrutare

39 Nondum erat Spiritus sanctus, οὔπω ἦν Πνεῦμα ἅγιον. Quid Spiritum sanctum vocet, ipse eodem versiculo exposuit, nempe visibilia illa dona quæ initio nascentis Ecclesiæ excellenter viguerunt, vt prædictum erat Ioel 2, & μετωνυμικῶς intelliguntur Spiritus sancti appellatione quæ sint eius effecta in nobis, vt docet Apostolus 1. Cor. cap. 12, penè integro, & Act. 19. a. 2, & deinceps, & plurimis aliis locis. Quidam pro ἅγιον, id est sanctus, substituerunt Datus, veriti nimirum ne hic locus pro iis faceret qui Spiritum sanctum numerãt inter res creatas: quasi verò de ipsa Spiritus essentia hic agatur.

40 Propheta ille, ὁ προφήτης. Ne hoc quidem loco potest otiosus esse articulus, & planè ostendere videtur hic locus Iudæos insignem aliquem Prophetam expectasse diuersum à Messia: sicut diximus suprà, 1. c. 21.

48 Ex primoribus, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc. 23. f. 35.

51 Audierit ab ipso, ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ. Hæc quoque formula loquendi petita est è medio. Neque enim lex ipsa, sed iudex cognoscit: ideo Nõnus suppleuit δικασπόλος. Quid faciat, τί ποιεῖ: siue, Quid patrauerit is videlicet qui defertur.

καὶ ἴδε ὅτι προφήτης ἐκ τῆς Γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται.

& vide ex Galilæa Prophetam non surrexisse.

& uide quia à Galilæa Propheta non surrexit.

53 Καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

53 "Et profectus est vnusquisque domum suam.

53 ‖Et reuersi sunt vnusquisque in domum suã.

Κεφάλαιον η'.

CAP. VIII.

CAP. VIII.

1 Ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

1 IEsus autem profectus est in montem Oliuarum.

1 IEsus autem perrexit in montem Oliueti.

2 Ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς.

2 Et "diluculo rursus adfuit in templo, & totus populus venit "ad eum, & sedens docebat eos.

2 Et diluculo iterum uenit in templum, & omnis populus uenit ad eum, & sedens docebat eos.

3 Ἄγουσι δὲ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην· καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ,

3 Adducũt autem ad eum Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehẽsam: & quum statuissent eam in medio,

3 Adducunt autem Scribæ & Pharisæi mulierẽ in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio:

4 Λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατειλήφθη ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένη·

4 "Dicunt ei, Magister, "hæc mulier deprehẽsa est in ipso facto, quum mœcharetur:

4 Et dixerũt ei, Magister hæc mulier modò deprehensa est in adulterio:

Leuit. 20. b. 10

5 Ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι· σὺ οὖν τί λέγεις;

5 ‖"In Lege autem Moses mandauit nobis vt tales "lapidarentur: tu ergo "quid dicis?

5 In Lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare: tu ergo quid dicis?

6 Τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν, ἵνα ἔχωσι κατηγορεῖν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

6 Hoc autem dicebant tentantes eum, vt possent "eum accusare. Iesus autem incuruatus deorsum, digito scribebat "in terra.

6 Hoc autem dicebant tentantes eũ, ut possent accusare eũ. Iesus autem inclinans se deorsum, digito scribebat in terra.

Deut. 17. b. 7

7 Ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτόν, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν, πρῶτος τὸν λίθον ἐπ' αὐτῇ βαλέτω.

7 Quum autem perseuerarent eum interrogare, "erexit se, & dixit eis, ‖Qui vestrum immunis est à peccato, "primus in eam iaciat lapidem.

7 Quũ ergo perseuerarent interrogantes eum, erexit se, & dixit eis, Qui sine peccato est uestrum, primus in illam lapidem mittat.

53 Et profectus est, καὶ ἐπορεύθη. Versiculus iste, & quæ ab eo intercedunt vsque ad πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς, id est ad versum sequentis capitis duodecimum, neque apud Chrysostomum, neque apud Theophylactũ extant. Eusebius quoque in extremo libro tertio Historiæ Ecclesiasticæ apertè dicit à quodam Papia hanc historiam de muliere adultera scriptam fuisse, quæ habeatur in Euangelio quod dicitur secundum Hebræos: sed & apud Nonnũ nulla eius mentio. Testatur denique Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, in nõnullis codicibus non fuisse descriptam. Ex vetustis nostris codicibus septemdecim vnus duntaxat illam nõ habebat: in reliquis scripta quidem erat, sed ita vt mira esset lectionis varietas, quam placuit bona fide suis locis annotare. Ad me quidem quod attinet, non dissimulo mihi meritò suspectum esse quod veteres illi tanto consensu vel reiecerũt, vel ignorarũt. Deinde quòd narrat Iesum solũ fuisse relictum cũ muliere in tẽplo, nescio quàm sit probabile: & quod scribit, Iesum digito scripsisse in terra, nouũ mihi & insolens videtur, nec possum conicere quomodo possit satis commodè explicari. Tanta denique lectionis varietas facit vt de totius istius narrationis fide dubitem.

IN CAPVT VIII.

2 Diluculo autem rursus adfuit, ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο. In duobus codicibus additur βαθέος, profundo: & pro παρεγένετο legitur ἦλθεν, venit. Totus populus, πᾶς ὁ λαός. In vno codice scribitur πᾶς ὁ ὄχλος, tota turba. Ad eum, πρὸς αὐτόν. Hoc deest in duobus exemplaribus.

3 Ad eum, πρὸς αὐτόν. Et hoc deest in duobus codicibus.

4 Dicunt ei, λέγουσιν αὐτῷ. Vnus codex addit πειράζοντες, tentantes. Hæc mulier αὕτη ἡ γυνή. Quinque exemplaria scriptum habent, ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην. Hanc deprehendimus adulteram in ipso facto: & aliud quoddam non habet μοιχευομένην.

5 In Lege autem Moses mandauit nobis, ἐν δὲ τῷ νόμῳ ἡμῖν Μωσῆς ἐνετείλατο. Duo codices scriptum habent, καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν, & in Lege nostra. Rursus in quinque aliis deest ἡμῖν. Lapidarentur, λιθοβολεῖσθαι. In quinque codicibus legimus λιθάζειν: in aliis quinque, λιθάζεσθαι. Quid dicis τί λέγεις; Tres codices addunt περὶ αὐτῆς, de ea.

6 Accusare eum, κατηγορεῖν αὐτοῦ. Quinque exemplaria habent κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ, accusationem aduersus eum. In terra, εἰς τὴν γῆν. In quinque codicibus additur μὴ προσποιούμενος, id est dissimulans.

7 Erexit se, ac dixit eis, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς. In vno codice legitur ἀναβλέψας εἶπεν αὐτοῖς, suspiciens dixit eis. Primus, πρῶτος. Duo codices habent πρῶτον, primum.

8 Καὶ πάλιν κάτω κύψας, ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

8 Et rursum incuruatus deorsum, scribebat in terra.

8 Et iterum se inclinãs scribebat in terra.

9 Οἱ δέ, ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθ' εἷς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων· καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα.

9 Auditis autem his, "arguente ipsos conscientia, singulatim alius post alium exibant, initio facto à senioribus vsque ad vltimos: & relictus est solus Iesus, & mulier in medio stans.

9 Audientes autem, unus post unum exibant, incipientes à senioribus: & remansit solus Iesus & mulier in medio stans.

10 Ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικός, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνή, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν;

10 Quum autem erexisset se Iesus, "& neminem conspiceret præter mulierem, dixit ei, "Mulier, vbi sunt "illi tui accusatores? nemo te condemnauit?

10 Erigens autem se Iesus dixit ei, Mulier, ubi sunt qui te accusabant? nemo te condemnauit?

11 Ἡ δὲ εἶπεν, Οὐδείς, Κύριε. Εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω. πορεύου, καὶ μηκέτι ἁμάρτανε.

11 Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit autem ei Iesus, Nec ego te condemno: vade, & "ne amplius pecces.

11 Quæ dixit, Nemo, Domine. Dixit autem Iesus, Nec ego te condemnabo. Vade, & iam amplius noli peccare.

Suprà, 1. a. 4. infrà, 9. a. 5.

12 Πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων, Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοί, οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς.

12 Rursum ergo Iesus loquutus est eis, dicens, Ego sum lux mũdi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.

12 Iterũ ergo loquutus est eis Iesus, dicens, Ego sum lux mundi: qui sequitur me, nõ ãbulabit ĩ tenebris, sed habebit lumẽ uitæ.

13 Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι, Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

13 Pharisæi igitur dixerunt ei, Tu de teipso testaris, testimonium tuum non est "idoneum.

13 Dixerunt ergo ei Pharisæi, Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuũ nõ est uerũ.

Suprà, 5. e. 31.

14 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω.

14 Respondit Iesus & dixit eis, ‖Etiamsi ego testor de meipso, idoneũ est testimonium meũ: quia scio vnde venerim, & quò vadam: vos autem nescitis vnde venerim, & quò vadam.

14 Respondit Iesus & dixit eis, Etsi ego testimoniũ perhibeo de meipso, uerum est testimonium meum: quia scio unde ueni, & quò uado: uos autem nescitis unde uenio, aut quò uado.

15 Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα.

15 Vos secundum carnem iudicatis, "ego non iudico quenquã.

15 Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam.

9 Arguente ipsos conscientia, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι. Hoc deest in editione Basiliensi, cuius etiam alias varias lectiones neglexi, vt κατακύψας pro κάτω κύψας, & κατέγραφεν pro ἔγραφεν. Εἷς καθ' εἷς, id est εἷς καὶ ἐπὶ εἷς, vnus & deinde vnus. Gallicè, Vn à vn. Vsque ad vltimos, ἕως τῶν ἐσχάτων. Deest hoc quoque in duobus codicibus & in editione Basiliensi.

10 Et neminem videret præter mulierẽ, dixit ei, Mulier, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικός, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνή. In duobus exemplaribus scribitur, εἶδεν αὐτήν, καὶ εἶπε, Γύναι: id est, vidit eam, & dixit, Mulier. Mulier, ἡ γυνή. Deest in quatuor exemplaribus. Illi, ἐκεῖνοι. Deest in quatuor exemplaribus.

11 Ne amplius, μηκέτι. Sex codices habent, ἀπὸ τοῦ νῦν μηκέτι, ab hoc tempore ne amplius. Cæterùm qui ex his colligunt non esse punienda adulteria, non minus sunt inepti quàm si dicerent diuidendas non esse hæreditates, quoniam Christus noluit diuidere, Luc. 12. v. 14.

13 Idoneum, ἀληθής. Vulgata & Erasmus, Verum. Atqui hæc cõsequutio nimium esset inepta, Tu testaris de teipso: ergo falsum est quod testaris. Accipitur ergo ἀληθὴς pro eo quod Hebræi נאמן vel נכון, vt diximus suprà. 5. e. 31.

14 Etiamsi, κἄν. Ergo quod antè negarat 5. e. 31, accipiendũ est per μίμησιν & concessionem. Causam verò quam addit cur suum testimonium sit idoneum, non puto eo tantùm niti quòd suprà communem hominum sortem ipse emineret, etiam quatenus homo est: sed hîc puto Christum altius conscendere quàm in superiore concione, quæ de eadem re habita fuit, cap. 5. Videtur enim hîc apertè diuinitatem suam asserere, humanitati coniunctam quando ipse sese considerat duplici ac distincto respectu, nempe & vt testẽ, cui Patrem coniungit, vt iam duo sint testes: & vt eum de quo dicatur testimoniũ, tum à seipso vt teste, tum etiam à Patre. Perinde est igitur ac si diceret, Solus hîc vobis videor, ideóque testimoniũ meũ nõ admittitis, quum præsertim videar de meipso testari. atqui tres sumus. Nam ego veluti duplex sum, Deus videlicet & homo, & tamen vnus. Itaque mihi Deo licet de me homine testari. sic vnum testem habetis. Accedit demum Patris testimoniũ. ergo duo adsunt de me idonei testes. Quòd si secundum Legem tenemini duorum hominum testimonium admittere, quanto magis Patris ac Filii, qui non sunt homines, sed vnus Deus? At enim, dices, vbi est illud testimonium? Nempe pro testimonio erat hoc ipsum opus quod reprehendebant Pharisæi, in quo & Patris & Filii diuina virtus palàm elucebat. Huic igitur probationi hoc fundamentũ substernit, quòd à Patre venerit: id est, quòd ita sit homo vt sit etiam Deus: quod illi ignorabant. Nam iudicabant secundum carnem: id est nihil amplius in eo agnoscebant quàm quod cernebant oculis, ideóque damnabant tanquam blasphemum & impium. Sic enim accipitur hoc loco verbum Iudicandi.

15 Ego non iudico quenquã, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. Pseudocyrillus putat ἀπὸ κοινοῦ repetendum κατὰ σάρκα,

ſecundum carnem. Plerique verò laborant in hoc explicando, quomodo Chriſtus neminem iudicet. Atqui plana eſt doctiſsimi interpretis expoſitio. Perinde enim eſt acſi Chriſtus diceret, Vos de me ſententiam fertis, & quidem planè iniquam, quia ex ſpecie externa iudicatis: atqui nunc ego vos ſimpliciter doceo, neminem veſtrum condemno: & tamen ſi id facere libeat, ſanè pro meo iure faciam, & longè certiore iudicio. Hæc autem extra cauſæ ſtatum dicuntur: ſed ratio quæ ſubiicitur, tum ad cauſam ipſam teſtimonii, tum ad digreſſionem pertinet. Neque enim (inquit) ſolus ſum quem cernitis, ſed mecũ eſt Pater ille meus qui verè iudex eſt mundi. Quum autem me dico, eum etiam comprehendo quem vos non cernitis, quia ſecundum carnem iudicatis.

Καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγώ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν· ὅτι μόνος οὐκ εἰμί, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ.

16 Quòd ſi etiam iudicem ego, iudicium meum firmũ eſt: quia ſolus non ſum, ſed ego & qui miſit me Pater.

16 *Et ſi iudico ego, iudicium meum uerum eſt: quia ſolus non ſum, ſed ego & qui miſit me Pater.*

Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.

Deut. 17. a. 6, & 19. c. 15, matth. 18. c. 16, 2. cor. 13. a. 1, hebr. 10. c. 28

17 Sed & in Lege veſtra ſcriptũ eſt, ‖duorum hominum teſtimonium idoneum eſſe.

17 *Et in Lege ueſtra ſcriptum eſt, quia duorũ hominum teſtimonium uerum eſt.*

Ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.

18 Ego *is* ſum qui teſtor de me ipſo, & teſtatur de me qui miſit me Pater.

18 *Ego ſum qui teſtimonium perhibeo de meipſo, & teſtimonium perhibet de me qui miſit me Pater.*

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ᾔδειτε ἄν.

19 Dicebát ergo ei, Vbi eſt tuus ille Pater? Reſpondit Ieſus, Neque me noſtis, neque Patrem meum: ſi me noſſetis, Patrem quoque meum noſſetis.

19 *Dicebant ergo ei, Vbi eſt Pater tuus? Reſpondit Ieſus, Neque me ſcitis, neque Patrem meũ: ſi me ſciretis, forſitan & Patrem meum ſciretis.*

Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτόν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

20 Hæc verba loquutus eſt Ieſus in gazophylacio, docens in tẽplo: & nemo prehendit eum, quia nondũ venerat hora eius:

20 *Hæc uerba loquutus eſt Ieſus in gazophylacio, docens in tẽplo: & nemo apprehẽdit eum, quia nondum uenerat hora eius.*

Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε· ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

21 Dixit ergo iterum eis Ieſus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato veſtro moriemini: quò ego vado, vos non poteſtis venire.

21 *Dixit ergo iterum eis Ieſus, Ego uado, & quæretis me & in peccato ueſtro moriemini. quo ego uado, uos non poteſtis uenire.*

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν, ὅτι λέγει, Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit ſeipſum, qui dicat, Quò ego vado, vos nõ poteſtis venire?

22 *Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet ſemetipſũ, quia dicit, Quò ego uado, uos non poteſtis uenire?*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστέ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

23 Tunc dixit eis, Vos ex inferis eſtis, ego ex ſupernis ſum: vos ex hoc mundo eſtis, ego non ſum ex hoc mundo.

23 *Et dicebat eis, Vos de deorſum eſtis, ego de ſupernis ſum. Vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo.*

Εἶπον οὖν ὑμῖν ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

24 Ideo vobis dixi vos morituros in peccatis veſtris. Nam niſi credideritis me *eum* eſſe, moriemini in peccatis veſtris.

24 *Dixi ergo uobis quia moriemini in peccatis ueſtris. ſi enim non credideritis quia ego ſum, moriemini in peccato ueſtro.*

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Σὺ τίς εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.

25 Dixerunt ergo ei, Tu quis es? Tum dixit eis Ieſus, *Id* quod à principio dico vobis.

25 *Dicebant ergo ei, Tu quis es? Dixit eis Ieſus, Principium qui & loquor uobis.*

17 Sed &, καὶ δὲ, id eſt ἀλλὰ καί. Vulg. prætermittit particulam δὲ, quæ tamen eſt neceſſaria. Oſtendit enim applicandam eſſe rationem ſuperiorẽ non modò præcedenti digreſſioni de iudicio quod ipſe in eos non exerceret, ſed etiã in primis ipſi cauſæ de qua agitur, id eſt confirmando ſuo teſtimonio quod illi oppugnabãt.

18 Ego *is* ſum, ἐγώ εἰμι. Hic apertè diſtinguitur diuinitas ab humanitate. Nam alioqui duo teſtes non eſſent, quum reus inter teſtes non numeretur: & tamen, ne duo Filii conſtituantur, Ego (inquit) *is* ſum qui teſtor de meipſo. Id verò facit vt ipſe de ſeipſo poſſit meritò teſtari, quia non tantùm homo eſt, (vt aduerſarii temere atque adeo impiè iudicabant) ſed homo Deus, & Deus homo.

20 In gazophylacio, ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ. Ita vocat aliquam templi regionem conferendis oblationibus deſtinatam. Caſtellio fiſcum interpretatur. Ego ſi quid mutare velim, ærarium malim vocare.

25 *Id* quod à principio dico vobis, τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν. Hanc expoſitionem etiam adfert Stapulenſis: ſed quia hic locus infinitis penè modis fuit expoſitus, & vera eius explicatio à ſignificatione verborũ pendet

pendet, primùm explicabo cum bona lectoris venia diuerſas interpretationes: deinde paucis dicã quomodo putem eſſe intelligendum. Auguſtinus ergo (vt Eraſ. obſeruauit) τὴν ἀρχὴν putat nomen eſſe: & quia videt parũ conuenire quartum caſum interrogationis formulæ, ſic conatur hoc excuſare, vt dicat illud, Tu quis es, perinde valere acſi dixiſſent Iudæi, Quem te eſſe dicis? aut, Quem te eſſe credemus? Et quaſi ſic interrogaſſent, Chriſtum reſpondiſſe quarto caſu, Principium: id eſt Quæritis quid debeatis credere? credite me eſſe principium. Deinde particulam ὅτι pro cauſali interpretatur, hoc modo, Quia & loquor vobis, id eſt, quiã humilis propter vos factus, ad iſta verba deſcendo. Nam ſi principium ſicuti eſt, maneret apud Patrem, & non acciperet formam ſerui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederẽt, quũ infirma corda intelligibile verbum ſine voce ſenſibili audire non poſſint? Ergo credite, inquit, me eſſe principium: quod vt credatis, non ſolùm ſum; ſed & loquor vobis. Hæc ille, quæ ſanè ſunt magis detorta quàm vt refutatione indigeant. Ambroſius (vt idem Eraſ. annotat) in eadem eſt ſententia, niſi quòd pro Quia legit Qui, id eſt ὃς vel ὅστις, repugnante omnium codicum fide. Is cuius Commentariorum in Iohãnem libros quatuor Clicthoueus ille ſophiſta ſub Cyrilli nomine edidit, eandem prorſus interpretationem adfert atque Ambroſius. Reliqui omnes eruditi quos mihi contigit inſpicere, τὴν ἀρχὴν accipiũt pro aduerbio, (vt omnino poſcit linguæ Græcæ ratio) ſed diuerſo ſenſu. Alii enim explicant, Principio, id eſt primo loco, id vobis videlicet reſpondeo, me eum eſſe qui vobiſcum loquar. Verùm hæc expoſitio & coacta eſt, & frigidam ſententiam habet: denique etiam Græcis codicibus repugnat, in quibus legitur ὅτι, non ὅς. Alii ſic exponunt, Principio id ſum quod etiam dico vobis. id eſt, non ſtatim vobis indignis explico quicquid ſum, ſed hoc primùm dico, dum aptiores eritis reliquis audiendis, me miſſum eſſe à Patre, & præconem vitæ. Sed hæc quoque expoſitio (ne quid aliud dicã) longius eſt petita. Quid Chryſoſtomus & Theophylactus ſenſerint, difficile eſt explicare, quia ſingulis verbis non inſiſtunt, & obſcurè ſanè hæc connectunt: videntur autem in ſumma ſic interpretari, Quæritis quis ſim: indigni eſtis quibus id dicam, ſed digni quos grauiter arguam: ac quidem in primis quòd vobis ſim loquutus, quo beneficio oſtenditis vos eſſe indignos. Atqui hæc etiam expoſitio non video quomodo cum verbis Euangeliſtæ conſentiat. Eraſmus præter omnes iſtas interpretationes, exiſtimat poſſe etiam hæc connecti cum eo quod dixerat, In peccatis veſtris moriemini: vt ſit hic ſenſus, In peccatis veſtris moriemini: primùm ob id ipſum quòd hæc loquar vobis. Deinde pro eo quòd ſubiici oportuit ſecũdam & tertiam aliquam rationem, addit in genere, Multa habeo de vobis dicere. Sed quorſum, iſta interrogatione ſpreta, tam obſcurè loquatur Dominus? Quidam denique ex recentioribus exponit, Prorſus id quod loquor vobiſcum: id eſt, planè illud ipſum verbum ſum quod loquor vobiſcum. quia Chriſtus eſt Verbũ Patris, & quia ſe eſſe Verbũ teſtatur, vult in Verbo cognoſci. Hæc verò interpretatio multo planior eſt quàm cæteræ omnes ſuperiores, neque vllum verbum detorquet. Nam apud Græcos conſtat τὴν ἀρχὴν interdum declarare παντελῶς καὶ ὅλως. Sed mihi tamen videtur nimis arguta, ſi eos ſpectemus quos alloquebatur Dominus, quorũ etiam ruditati omnibus modis ſeſe accommodat. Deinde cur non potius dixiſſet ὃς καὶ λαλῶ, vel ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, id eſt, qui loquor vobis? quum præſertim ὁ λόγος apud Græcos maſculino genere efferatur? Supereſt vna Nonni expoſitio, (neque enim omnes libuit commemorare) quam vltimo loco adſcripſi quòd eam cæteris anteponã. Quæſierunt (inquit) Iudæi, Τίς σὺ πέλεις; καὶ Χριστὸς ἀμείβετο, Ὅ, τι περ ὑμῖν Ἐξ ἀρχῆς ἀγόρευον, ἐγὼ [illegible] Καὶ λαλέω ἀλλ' οὔτις ἐπήτυμος ὅς με νοήσῃ Ἀνδρομέῃ φρένα. Hi ſunt illius verſiculi, quos eo libẽtius adſcripſi quòd vulgò legantur corruptiſſimi, & videam à pleriſque non fuiſſe cõmodè explicatos. Apparet autem ex illis τὴν ἀρχὴν nihil aliud declarare quàm ἐξ ἀρχῆς, idque per traiectionem conſtruendum eſſe cum verbo λαλῶ, deinde ὅ, τι ſcribendum eſſe, ita vt non ſit coniunctio, ſed prouocabulum. Poſtremò repetendũ eſſe ἀπὸ κοινοῦ verbum εἰμί, vt in ſumma intelligamus, Chriſtum, quærentibus Iudæis quis eſſet, reſpondere ſe id eſſe quod ab initio ipſis dixiſſet: id eſt quod iampridem toties & tot modis illis inculcarat. Quid enim aliud tot concionibus conatus eſt illis exponere quàm & quis eſſet, & vnde eſſet, & cur in hunc mundum veniſſet? Cur autem hãc expoſitionem præ cæteris amplecterer, plurimis rationibus ſum adductus. Nam quod ad rem ipſam attinet, plana eſt ſententia, neque ſubtilis, neque detorta, ſed ad quæſtionem maximè accommodata. Deinde verò in verborũ explicatione ſeruatur genuina ac propria explicatio. Nam quod ad traiectionẽ attinet, infinita penè ſimilia exẽpla occurrunt, quæ paſſim annotauimus, vt Rom. 12. a. 3, & apud Lucam ſæpe, & infrà verſu 45. ὅ, τι verò non ὅτι ſcribendum eſſe docet maxima pars ſuperiorum interpretationum, & ita etiam legitur in Theophylacto Romano. Poſtremò hæc eſt natura reſponſionum vt in iis repetatur verbum poſitum in quæſtione: vt hoc loco planè ſit germana repetitio verbi ſubſtantiui quod fuerat in quæſtione vſurpatum. Quod autem attinet ad particulam καί, quamuis ea poſſit non incommodè accipi pro Etiam: tamen malui tanquã redundantem præterire. Eſt enim hic pleonaſmus in Græco ſermone non modò vſitatus, ſed etiã elegans, idque in eodẽ prorſus dicẽdi genere & eodẽ ſequente verbo, vt apud Syneſiũ, ἵν' εἰδῶμεν ὅ, τι καὶ λέγει, vt ſciamus quid ille dicat. Sic apud Gregoriũ ſæpe, τί χρὴ καὶ λέγειν? Deinde vtitur præſenti tempore λαλῶ Euangeliſta, nõ ſine emphaſi: quaſi diceret, Ego id ſum quod ab initio dixi vobis, & nũc etiã dico, nimirũ Lux, Vita, Veritas, &c.

Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν, ἀλλ' ὁ πέμψας με, ἀληθής ἐστι. κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον.

26 Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: ſed qui me miſit, verax eſt: & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.

26 *Multa habeo de uobis loqui & iudicare: ſed qui me miſit, uerax eſt, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.*

Οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν.

27 Non cognouerunt eum de Patre ipſis loqui.

27 *Et non cognouerunt quia Patrem eis dicebat Deum.*

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ.

28 Dixit ergo eis Ieſus, Quum extuleritis Filium hominis, tũc agnoſcetis me eum eſſe, & ex meipſo nihil facere, ſed prout docuit me Pater hæc loqui.

28 *Dixit ergo eis Ieſus, Quũ exaltaueritis Filiũ hominis, tunc cognoſcetis quia ego ſum, & à meipſo facio nihil, ſed ſicut docuit me Pater, hæc loquor.*

27 Eum de Patre ipſis loqui, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. Vulgata, Quia Patrem eis dicebat Deum, id eſt, ὅτι πατέρα αὐτοῖς ἔλεγε τὸν Θεόν, quo modo ſcriptum inuenimus in vno codice, ſi duo tantùm vocabula excipias. nam pro αὐτοῖς ἔλεγε ſcriptum erat αὐτοῦ λέγει. Ego verò pro his interpretarer, Quòd de Deo

Patre ipsis loqueretur, vel quòd Deum, Patrem suum diceret. Non dissimili significatu vsurpatum est verbum λέγειν suprà, 6.g.71.

29 Καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατήρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε.

29 Nam qui me misit, mecum est. non reliquit me solum Pater, quia ego quæ placita sunt ei facio semper.

29 *Et qui me misit, mecū est: & non reliquit me solum, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper.*

30 Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

30 Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

30 *Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.*

31 Ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ.

31 Dicebat ergo Iesus iis Iudæis qui crediderant ipsi, Si vos māseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis.

31 *Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderunt ei Iudæos, Si uos manseritis in sermone meo, uerè discipuli mei eritis.*

32 Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.

32 Et cognoscetis Veritatem, & Veritas vos in libertatem vindicabit.

32 *Et cognoscetis Veritatē, & Veritas liberabit uos.*

33 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις, Ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;

33 Responderunt ei, Semen Abrahæ sumus, neque cuiquam seruiuimus vnquam: quomodo tu dicis nos in libertatē vindicandos?

33 *Responderunt ei, Semē Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus unquam: quomodo tu dicis, Liberi eritis?*

34 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.

Rom.6.d.20 2.per.2.d.19

34 Respondit eis Iesus, Amē amē dico vobis, quisquis cōmittit peccatū, ‖seruus est peccati.

34 *Respondit eis Iesus, Amē amen dico uobis quia omnis qui facit peccatū, seruus est peccati.*

35 Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

35 Seruus autem non manet in domo in æternum: filius manet in æternum.

35 *Seruus autem non manet in domo in æternū, filius autem manet in æternum.*

36 Ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε.

36 Itaque si vos Filius in libertatē vindicarit, verè liberi eritis.

36 *Si ergo uos Filius liberauerit, uerè liberi eritis.*

37 Οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε· ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.

37 Scio vos semen Abrahæ esse, sed studetis me trucidare: quia sermo meus non habet locum apud vos.

37 *Scio quia filij Abrahæ estis: sed quæritis me interficere, quia sermo meus non capit in uobis.*

38 Ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου, λαλῶ· καὶ ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν, ποιεῖτε.

38 Ego loquor quod vidi apud Patrē meū, & vos facitis quod vidistis apud patrem vestrum.

38 *Ego quod uidi apud Patrem, loquor, & uos quæ uidistis apud patrem uestrum, facitis.*

39 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστι. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν.

39 Responderūt & dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis.

39 *Responderunt & dixerūt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.*

40 Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν.

40 Nunc autem studetis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus sum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.

40 *Nunc autē quæritis me interficere, hominem qui ueritatē uobis loquutus sum, quā audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.*

32 In libertatem vindicabit, ἐλευθερώσει. Vulgata, Liberabit: Erasmus, Liberos faciet: quæ nimium latè patent, neque proximæ obiectioni videntur locum relinquere. Manumittendi autem vocabulum non quadrat, quia dominus is est qui seruum manumittit. In hac autem specie, peccatum, cuius serui eramus, non potest aptè dici nos manumittere, sed Veritas, ab ipsius seruitute in libertatem nos vindicare.

38 Quod vidistis apud patrem vestrum, ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν. In tribus codicibus scriptum erat ἃ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, quæ audiuistis à Patre vestro. Sic legit etiam Chrysostomus: eodem tamē sensu, quum & ipse Christus de se loquens, Audiendi vocabulum vsurparit suprà, 5.f.30, & infrà, versu 4, ne quis Videre & Audire putet inter se opponi. Loquitur autem ἀνθρωποπαθῶς, quia nulla apud nos exempla in vtramque partem plus valent quàm domestica.

39 Essetis, ἦτε. Vetus interpres, Estis, id est ἐστέ, & paulo pòst etiam pro ἐποιεῖτε ἄν, faceretis, legit ποιεῖτε, facite, contra fidem nostrorum vetustorum codicum.

40 Nunc autem, νῦν δέ. Particula Nunc, non est temporis aduerbium hoc loco, sed coniunctio quæ assumptionibus solet adhiberi, non modò à Græcis, sed etiam à Latinis, vt Valla obseruauit libri Elegantiarum 2. capite 51.

41 Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν.

41 Vos facitis opera patris vestri. Itaque dixerunt ei, Nos ex scortatione nō sumus geniti: vnū patrē habemus, *nempe* Deū.

41 *Vos facitis opera patris uestri. Dixerunt itaque ei, Nos ex fornicatione nō sumus nati: unum patrē habemus Deum.*

42 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ· ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω· οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε.

42 Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis me: ego enim à Deo profectus sum & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit.

42 *Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater uester esset, diligeretis utique me: ego enim ex Deo processi & ueni: neque enim a meipso ueni, sed ille me misit.*

43 Διατί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε; ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν.

43 Quare loquutionem istam meam non agnoscitis? quia nō potestis audire sermonē meū.

43 *Quare loquelam meā non cognoscitis? quia nō potestis audire sermonē meum.*

44 Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

1.Iohan.3.b.8

44 ‖Vos ex patre diabolo estis, & cupiditates patris vestri vultis explere. Ille fuit homicida à principio, & in veritate non perstitit: nō est enim veritas in eo. Quotiescūque loquitur mendaciū, de suo loquitur, quia mendax est, & mendacii pater.

44 *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris uestri uultis facere. Ille homicida erat ab initio & in ueritate nō stetit: quia nō est ueritas in eo. Quū loquitur mendacium, ex proprijs loquitur, quia mendax est, & pater eius.*

41 Ex scortatione, ἐκ πορνείας. Vulg. Ex fornicatione. Erasmus, E stupro. Vide Mat.15.b.19. *Nempe* Deum, τὸν Θεόν. Vide Matth.19.c.17.

43 Loquutionem, τὴν λαλιάν: id est idioma, seu etiam linguam. Est enim hæc expositio magis expressa quàm si accipiás pro eo quod verbis ipsis significatur, vt suprà, 4.f.42. Nam perinde est acsi diceret Dominus, Quî fit vt quod dico, non magis intelligatis quàm si ignota ac peregrina lingua vobiscùm loquerer? Quia non potestis, ὅτι οὐ δύνασθε. Vel, vt non possitis, si quidem libeat legere vno contextu, & interrogationem reiicere in finem huius membri: nam sic quoque accipitur ὅτι particula, vt annotauimus suprà, 2.c.18. Nihil tamen mutare volui contra fidem exemplarium. Est autem illud quoque obseruandum, quanuis simus prorsus inepti ad Deum audiendum, nisi ipse pro sua bonitate nobis nouas aures tribuat, nósque adeo totos quasi de integro fingat, tamen τὸ οὐ δύνασθαι hoc loco non propriè huc pertinere, sed declarare potius summam Iudæorū peruicaciam, adeo vt ne aures quidē Christo audiendo vellent accōmodare.

44 Fuit, ἦν. Vulgata & Erasmus, Erat, impropriè. Neque enim semper fuit homicida, quum homo semper non fuerit, sed statim ab initio, conditi scilicet mundi, & creati hominis, quem vixdum creatum suo mendacio præcipitauit in mortem. A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Quotiescunque fit principii mentio, significationem illius ad id de quo agitur, accommodare necesse est. Quum ergo hîc agatur de homicidio cuius arguitur reus Satan ab initio, certè necesse est vt (quod etiam facit Nonnus) ad ipsius mundi atque adeo hominis initium referas, non autē ad Satanæ ipsius initiū, nisi quatenus cœpit esse homicida: nedum vt hinc constituas ab æterno diabolū talē extitisse, aut illud testimoniū de Filii Dei æternitate eludas, de quo dictū est suprà, 1. a.1. Neque enim hîc simpliciter dicitur diabolus fuisse ab initio, vt quum dicitur Sermo ab initio fuisse (id est extitisse) & quidem per præteritum imperfectum, vt sciamus eius hypostasin antiquiorē omnium rerum creatione (id est æternā) esse: nihil, inquam, eiusmodi hîc dicitur de diabolo, sed de qualitate ipsius agitur, quam dicitur iam inde ab initio creati mundi induisse, quum factus est homicida. Augustinus, quem etiam Pseudocyrillus citat, ad initium peccati refert: verè id quidem, si rem ipsam spectes (siquidem quum Satan per peccatum hominem interemerit, hinc demum cœpit esse homicida, quum peccatum ingressum est in mundum) sed tamen subtilius. Malo igitur paulo crassius hæc interpretari de ipsius humanæ gentis exordiis. neque rursus subtiliter hæc refero ad illud primum momentum quo creatus est homo, sed principium hoc etiam extendo ad tempus creationi mundi ac ipsius hominis vicinū, quo videlicet homo est à diabolo occisus. In veritate, ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Heb. באמונה, quo vocabulo significatur vel fidelitas quā nō seruauit diabolus suo opifici: vel quod opponitur mēdacio, ad quod videlicet defecit Satā, aut potiꝰ quod ipse primꝰ excogitauit. Sed & fortassis, In veritate illud est pro quo scribitur Iob 2.a.3, בתמתו: vt Veritatis vocabulo significetur ītegritas illa naturæ in qua cōditus Angelus ille cū suis, postea nō seruauit originē suā, vt scribitur Iudæ a.6. Non perstitit, οὐχ ἕστηκεν: id est non permāsit, nec constāter perseuerauit, quod apud Hebræos significatur etiā verbo עמד, vt Psal.19.c.10, quod alioqui respondet verbo ἵστασθαι, cuius quū sit multiplex significatio, nōnulli hūc locū peruertere conati sunt varia interpretatione: quanquā fortassis nō minus rectè cōueniat huic loco verbū אמן, vt Psal.78.d.37, si connectā possit cū eo quod sequitur. Sed germanā esse hāc expositionē liquet ex eo quod scribitur 2.Pet.2.a.4, & Iudæ a.6. Vulg. & Eras. Non stetit: rectè quidē, quū verbū Standi sic etiā apud Latinos accipiatur, vt alibi diximus: sed studuimus omnē amphiboliā vitare. Non est enim, ὅτι οὐκ ἔστιν. Vulg. & Eras. Quia. Atqui hæc verba nō ostendūt causā cur diabolus in veritate nō perstiterit, sed consequutionē, ex qua rectè collegit Dominus à consequēti, illū à sua origine defecisse. Simile exemplū occurrit Luc.7.g.47. De suo, ἐκ τῶν ἰδίων, id est ἀφ' ἑαυτοῦ, ex suo vnius instinctu, & ex suo propriè ingenio, vel quod verè suū ac sibi propriū est. Et mendacii pater, καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ. Non simpliciter dicitur πατήρ, sed addito articulo ὁ πατήρ: non vt ab aliis patribus distinguatur, (solus enim diabolus mēdaciū genuit) sed vt siqua est in vitiis excellētia ac præstātia, hæc omnis illi in solidū tribuatur. Sic Dido apud Virg. Tune ille Æneas? Hāc autē emphasin nō possis sine aliqua specie amphiboliæ explicare hoc loco. Sed & pro relatiuo αὐτοῦ substituimꝰ antecedēs, quod causa nulla erat cur Castellio in suis annotationibꝰ subtili quadā ratione suppleret, quasi in nomine ψεύστης sit inclusū, quū in præcedēte mēbro disertè exprimatur. Suppleuimus igitur illud, vt magis perspicua esset oratio. Nam hoc quoq; videtur Nonnū fefellisse, quū hæc ita interpretaretur, ὑψίστης αὐτὸς ἔφυ, ψευδήμονος ἐκ γενετῆρος. Epiphanius κατὰ ἀρχοντικῶν & κατὰ Καϊανῶν aliter legit hunc

locum,hoc modo scilicet, ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, ὅτι ψεύστης ἐστί. & paulo pòst, ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύστης ἦν. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύστης ἐστίν: id est, Vos ex patre diabolo estis, quia mēdax est: quum loquitur mendacium, ex suo loquitur, quia pater eius est mendax. nam & pater ipsius mendax est. Sed totus hic locus in Græco Epiphanii exemplari mendosè legitur: neque minus incommoda est interpretatio quā ipse adfert in hunc locum, quasi videlicet diabolus hoc loco sit Iudas, cuius pater sit Cain, & rursus Caini pater sit Satan, imitatione non propagatione, vt illi Caiani tradebant. Ad me quidē quod attinet, receptā lectionem existimo veram esse ac germanam, sed suspicor ab aliquibus hæreticis addito articulo scriptum esse ὁ πατήρ. Nam certè planior erit sensus si πατήρ legamus sine articulo.

45 Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι.
Vos autem, quia ego veritatē dico, non creditis mihi.
Ego autē quia veritatē dico, non creditis mihi.

46 Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω, διατί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι;
Quis ex vobis arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?
Quis ex vobis arguet me de peccato? si veritatē dico, quare vos non creditis mihi?

1.Iohan.4.a.6

47 Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.
Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis quia ex Deo non estis.
Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos nō auditis, quia ex Deo non estis.

48 Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ, Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς ὅτι Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις;
Responderunt ergo Iudæi & dixerūt ei, Nōnne bene dicimus te Samaritanum esse, & dæmonium habere?
Responderunt ergo Iudæi & dixerunt ei, Nonne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?

49 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με.
Respondit Iesus, Ego dæmonium non habeo, sed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.
Respōdit Iesus, Ego dæmonium non habeo, sed honorifico Patrē meum, & vos inhonorastis me.

50 Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων.
Ego verò non quæro gloriā meā: est qui quærat & iudicet.
Ego autē nō quæro gloriā meam: est qui quærat & iudicet.

51 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.
Amen amē dico vobis: siquis sermonē meū seruauerit, mortem nō conspiciet in æternum.
Amen amen dico vobis, siquis sermonem meum seruauerit, mortem non uidebit in æternum.

52 Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Νῦν ἐγνώκαμεν ὅτι δαιμόνιον ἔχεις. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται, καὶ σὺ λέγεις, Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα;
Dixerunt ergo ei Iudæi, Nūc cognouimus te dæmonium habere. Abraham mortuus est, & Prophetæ: & tu dicis, Siquis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum?
Dixerunt ergo Iudæi, Nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus est & Prophetæ, & tu dicis, Siquis sermonem meū seruauerit, non gustabit mortem in æternum.

53 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραὰμ, ὅστις ἀπέθανε; καὶ οἱ προφῆται ἀπέθανον· τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;
Num tu maior es patre illo nostro Abraham, qui mortuus est? etiā Prophetæ mortui sunt: quem tu teipsum facis?
Nunquid tu maior es patre nostro Abraham, qui mortuus est? & Prophetæ mortui sunt: quem teipsum facis?

54 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου οὐδέν ἐστιν· ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι Θεὸς ὑμῶν ἐστι.
Respondit Iesus, Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: Pater ille meus, is est qui glorificat me, quem vos dicitis Deum vestrum esse.
Respondit Iesus, Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus qui glorificat me, quem uos dicitis quia Deus uester est.

45 Vos autem, quia ego, ἐγὼ δὲ ὅτι. Manifesta hîc est traiectio, qualem suprà notauimus ver.25. Suppleuimus autem pronomen Vos, vt melius appareat collatio ista indolis patris & filiorum. Nōnus autem videtur ita hæc accepisse vt ὅτι ponatur αἰτιολογικῶς, vt sit hæc sententia, Vos autem non creditis mihi quòd vobis veritatem dicam. Sic enim interpretatur, Ὑμῖν αὐτὸς ἔλεξα, καὶ οὐ πιστεύετε μύθῳ.

47 Propterea, διὰ τοῦτο. Videtur permutatum argumentum, ac potius dicendum fuisse, Propterea ex Deo non estis. Nam non auditis.

50 Et iudicet, καὶ κρίνων: id est, qui contemptum mei aut sui potius vindicet. Castellio cōuertit, Et cū ratione: qui quam rationem habuerit, non video.

51 Mortem non cōspiciet, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ: id est Non morietur, siue, Mortem non sentiet, vt Psal.89.g.49, & Luc.2.d.26. Fideles enim in ipsa morte vident vitam. Nam huic opposita loquutio est, Vitam videre, quam exposuimus suprà, 3.d.36. Sic in proximo versiculo idem dicit, sumpta translatione à diuerso sensu, nempe à gustatu.

52 In æternum, εἰς αἰῶνα: Additur interrogationis nota in emendatis codicibus: ista tamen ita accipienda sunt vt sciamus potius indignantium esse quàm interrogantium.

55 Καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν· ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης· ἀλλ' οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.
Neque nostis eum: ego autē noui eum: & si dixero me eum nō nosse, ero similis vestri, id est mendax: sed eum noui, & sermonem eius seruo.
Et non cognouistis eū: ego autem noui eum: & si dixero quia non scio eum, ero similis uobis, mēdax: sed scio eum, & sermonem eius seruo.

56 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν· καὶ εἶδε καὶ ἐχάρη.
Abraham pater vester gestiuit vt videret diem istum meū: & vidit, ac gauisus est.
Abraham pater uester exultauit ut uideret diē meum: & uidit, & gauisus est.

57 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτὸν, Πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;
Dixerūt ergo ei Iudæi, Quinquaginta annos nōdum habes, & Abraham vidisti?
Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondū habes, & Abraham uidisti?

58 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι.
Dixit eis Iesus, Amen amen dico vobis, priusquā Abrahā fieret, ego sum.
Dixit eis Iesus, Amen amē dico uobis, antequā Abraham fieret, ego sum.

59 Ἦραν οὖν λίθους ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν. Ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν· καὶ παρῆγεν οὕτως.
Sustulerunt ergo lapides vt iacerēt in eum: Iesus autem occultauit se, & exiuit è templo.
Tulerunt ergo lapides ut iacerent in eum: Iesus autē abscondit se, & exiuit de templo.

CAP. IX.

Κεφάλαιον θ.

1 Καὶ παράγων, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς.
PRæteriens autem vidit quendam cæcum à natiuitate.
ET præteriens Iesus uidit hominem cæcū à natiuitate.

2 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες, Ῥαββὶ, τίς ἥμαρτεν, οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ;
Et interrogauerunt eum discipuli eius, dicētes, Rabbi, quis peccauit, hic, an parentes eius, vt cæcus nasceretur?
Et interrogauerunt eū discipuli ei⁹, Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, ut cæcus nasceretur?

56 Gestiuit, ἠγαλλιάσατο. Vulg. & Eras. Exultauit, quomodo consueuimus interpretari: sed quia hîc significatur potius summum desiderium rei nondum præsentis, sed tamen futuræ, idcirco illud verbum prætulimus. Diem istum meum, τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. Placet hoc dicendi genus nostro penè vni Euangelistæ: quod sanè est elegans, & interdū videtur ἐμφατικώτερον quàm si simplex pronomen vsurpetur. Cæterùm ex Hebræorū idiotismo יום פלוני, id est dies alicuius, nihil aliud declarat quàm spatium quo vixerit aliquis, aut insigne quidpiam ipsi vel facere vel ferre contigerit, quæ res notior est quàm vt testimonio egeat. Dies ergo Domini nihil aliud significat quàm ipsius aduentū in carnē. Vidit enim eum eminus Abraham, fidei nimirum oculis, vt declaratur Hebr.11.c.13.

57 Quinquaginta annos nondū habes, πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις. Chrysostomus legit Quadraginta: ad quam ætatem (inquit) accedebat. Nam agebat annum circiter 34. Sed & Erasmus quominus eam lectionem amplectatur, eo vno deterretur quòd in omnibus exemplaribus, atque adeo apud Nonnum & Theophylactum, legitur πεντήκοντα. Certè quum Græci soleant numeros suarum literarum notis declarare, facilis fuit lapsus literæ μ in μ: qua ratione norunt omnes eruditi plurimos tum Græcos tum Latinos scriptores ita esse deprauatos vt vix aut ne vix quidem restitui posse videantur. Sed tamē quod adhuc locū attinet, probabile est Iudæos quinquaginta annorum mentionem fecisse, vti facere solent qui aduersario gratificantur, vt plus etiam concedant quàm ausit flagitare.

58 Priusquam Abraham fieret, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι. Erasmus, Antequam Abrahā nasceretur. Ego verò, quamuis nō existimem Christum hîc simpliciter agere de se, quatenus Deus est, sed quatenus est visus ab Abrahamo, Dei videlicet & hominum mediator, Deus in carne manifestatus, (nā alioqui non videretur appositè differere) tamen quia vt mediator considerari nō potest nisi verè sit Emmanuel, & hac etiam ratione dicitur Agnus à constitutione mundi occisus, imò verò Christus fuisse heri & hodie: putaui seruandam esse antithesim. Itaque γενέσθαι malui conuertere Fieri quàm Nasci: vt opponatur τῷ εἶναι, quod illi demum propriè tribuitur qui solus verè existit.

59 E templo, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Post hæc verba subiicitur in vetustis exemplaribus, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, καὶ παρῆγεν οὕτως, id est transiens per medium eorum, & sic præteriit: quæ etiam legit & interpretatur Nonnus. Ego verò assentior Erasmo, qui priorem partem putat ex Luc.4.e.30. irrepsisse in contextum, culpa librariorum, qui in margine descripta inuenerūt: deinde vt hæc cū proximo capite cohærerēt, additum fuisse καὶ παρῆγεν οὕτως. Vt autem ita credā, adducor nō modò ea ratione quam ille adfert, quia videlicet nec Chrysostomus nec Augustinus istius appendicis meminerunt: sed etiam quòd videantur ista parum probabiliter cohærere. Nam si eripuit se eorum oculis, quomodo per medium eorum transiit? nisi fortè aut illos excæcauit ad tempus, aut factus est diuina sua virtute ἀόρατος: quod Theophylactus & Pseudocyrillus commenti sunt, vt hunc nodum explicarent: quorum neutrum est probabile. Alibi quidem, fateor, dicitur per medios hostes elapsus, sed nulla ibi occultationis mentio: imò Dominus eo tempore neque oculos eorum excæcauit, neque euanuit ex oculis, sed diuinam suam virtutem in eo ostendit quòd eorum manus ad homicidium paratas ita continuit, vt palàm per mediam ipsorum turbam saluus euaderet.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

3 Respondit Iesus, Neque iste peccauit, neque parētes eius, *ut cæcus nasceretur:* sed *oportet* opera Dei manifesta fieri in eo.

3 *Respondit Iesus, Neque hic peccauit, neque parentes eius, sed ut manifestentur opera Dei in illo.*

Ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι.

4 Oportet me operari ei' opera qui misit me, donec dies est: venit nox quum nemo potest operari.

4 *Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est: uenit nox quādo nemo potest operari.*

Ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου.

5 Quandiu fuero in mundo, Lux sum mundi.

5 *Quandiu sum in mūdo, lux sum mundi.*

Ταῦτα εἰπών, ἔπτυσε χαμαί, καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ·

6 Hoc quum dixisset, spuit humi, & fecit lutum ex sputo, & illeuit lutum oculis cæci:

6 *Hæc quū dixisset expuit in terrā, & fecit lutū ex sputo, & liniuit lutum super oculos eius:*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. Ἀπῆλθεν οὖν, καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων.

7 Dixitque ei, Vade, laua in piscina Siloam, quod est, si interpreteris, missus. Abiit ergo, & lauit, rediitque videns.

7 *Et dixit ei, Vade, laua in natatoria Siloe, quod interpretatur missus. Abiit ergo, & lauit: & uenit uidens.*

Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν;

8 Vicini ergo, & qui prius viderant eum cæcum esse, dicebāt, Nónne hic est qui sedebat & mendicabat?

8 *Itaque uicini & qui uiderant eum prius quia mēdicus erat, dicebant, Nónne hic est qui sedebat, & mendicabat?*

Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν. ἄλλοι δέ, Ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ἐκεῖνος ἔλεγεν, Ὅτι ἐγώ εἰμι.

9 Alii dicebant, Hic est: alii verò, Similis est ei. Ille *autem* dicebat, Ego *is* sum.

9 *Alij dicebant, Quia hic est: alij autē, Nequaquā, sed similis est ei. Ille uerò dicebat, Quia ego sum.*

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Πῶς ἀνεῴχθησάν σοι οἱ ὀφθαλμοί;

10 Dixerunt ergo ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?

10 *Dicebant ergo ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?*

Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ εἶπέ μοι, Ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, καὶ νίψαι. Ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα.

11 Respondit ille, & dixit, Quidam qui dicitur Iesus, lutū fecit, & illeuit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad piscinam Siloam, & laua. Vt autem abii ac laui, visum recepi.

11 *Respōdit, Ille homo qui dicitur Iesus, lutum fecit, & unxit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad natatoriam Siloe, & laua. Et abij, & laui, & uideo.*

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; Λέγει, Οὐκ οἶδα.

12 Dixerunt ergo ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.

12 *Et dixerunt ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.*

Ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς Φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν.

13 Adducūt eum ad Pharisæos, eum *inquam* qui olim cæcus fuerat.

13 *Adducunt eum ad Pharisæos qui cæcus fuerat.*

Ἦν δὲ σάββατον ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς;

14 Erat autem Sabbathum quū lutum faceret Iesus, & aperiret oculos eius.

14 *Erat autem Sabbathū quando lutum fecit Iesus, & aperuit oculos eius.*

IN CAPVT IX.

3 Neque iste peccauit, οὔτε οὗτος ἥμαρτεν. Disputat Christus ex discipulorum hypothesi, vt annotauimus suprà, 5. d. 22. Non quærunt autem simpliciter discipuli an peccarit iste, sed an peccarit vt cæcus nasceretur. Præsupponunt enim, morbos nonnisi propter peccata immitti: quæ hypothesis in isto cæco falsa erat, vt ex responso liquet, in quo propterea illam etiam particulam, Vt cæcus nasceretur, reperii. Sed oportet, ἀλλ' ἵνα. Aliquid sæpe ante has particulas subaudiendum est, vt sensus expleatur, vt diximus Mar. 9. c. 11. & 14. c. 49. Nam qui tradunt ἵνα pro δεῖ positum esse, id est Vt pro Oportet, nodum potius secant quàm expediunt.

8 Cæcū, τυφλός. Vulgata, Mendicus, id est προσαίτης, quam lectionem in vno tantùm exēplari inuenimus: ea verò sicut placuerit, ita conuertat vt ὅτι nō sit εἰδικόν, sed causale. Quòd si pro ὅτι legas ὅτι, id est quia, planior etiam erit sententia: sed ex coniectura nihil placet mutare.

9 Similis est ei, ὅμοιος αὐτῷ ἐστι. Vulgata, Nequaquam, sed similis est ei: id est (vt in vno codice scriptum erat) οὐχί, ἀλλ' ὅμοιος αὐτῷ ἐστι. Ille autem, ἐκεῖνος. In vno exemplari legimus ἐκεῖνος δέ, quo modo sumus interpretati. 10 Aperti sunt, ἀνεῴχθησαν. Hebræorum more clausi dicuntur oculi cæcorum, quoniam luci non sunt peruii. Itaque iis dicuntur aperiri qui ex cæcis fiunt videntes.

Πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πῶς ἀνέβλεψεν. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Πηλὸν ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω.

15 Rursus ergo interrogarunt eum etiam Pharisæi quomodo visum recepisset. Ille autem dixit eis, Lutum imposuit oculis meis, & laui, & video.

15 *Iterum ergo interrogabant eum Pharisæi quomodo uidisset. Ille autem dixit eis, Lutum mihi posuit super oculos, & laui, & uideo.*

Ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν Φαρισαίων τινές, Οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. Ἄλλοι ἔλεγον, Πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς.

16 Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Homo iste non est à Deo: nam Sabbathum non seruat. Alii dicebant, Quomodo potest homo peccator talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

16 *Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Non est hic homo à Deo, qui Sabbathum non custodit. Alii autem dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos.*

Λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν, Σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; Ὁ δὲ εἶπεν, Ὅτι προφήτης ἐστίν.

17 Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de illo, quòd aperuerit oculos tuos? Ille autem dixit, Propheta est.

17 *Dicunt ergo cæco iterum, Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Quia Propheta est.*

Οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ ὅτι τυφλὸς ἦν, καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ τοῦ ἀναβλέψαντος.

18 Non crediderunt ergo Iudæi de eo, quòd cæcus fuisset, & visum recepisset, vsquequo vocarunt eius parētes, eius *inquam* qui visum receperat.

18 *Non crediderūt ergo Iudæi de illo quia cæcus fuisset, & uidisset, donec uocauerunt parentes eius qui uiderat.*

Καὶ ἠρώτησαν αὐτούς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει;

19 Et interrogauerunt eos, dicentes, Hiccine est filius vester, quem vos dicitis cæcum natum esse? quomodo ergo nunc videt?

19 *Et interrogauerunt eos, dicentes, Hic est filius uester, quem uos dicitis quia cæcus natus est? quomodo ergo nunc uidet?*

Ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ καὶ εἶπον, Οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη·

20 Responderunt eis parentes eius & dixerunt, Scimus hunc esse filium nostrum, & cæcum natum esse:

20 *Responderunt eis parentes eius, & dixerunt, Scimus quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est:*

Πῶς δὲ νῦν βλέπει οὐκ οἴδαμεν· ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν· αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λαλήσει.

21 Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ætatē habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

21 *Quomodo autem nunc uideat, nescimus: aut quis eius aperuit oculos, nos nescimus: ipsum interrogate: ætatem habet, ipse de se loquatur.*

Ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους· ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστόν, ἀποσυνάγωγος γένηται.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos: iam enim constituerant Iudæi vt siquis eum confiteretur esse Christum, synagoga moueretur.

22 *Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos: iam enim cōspirauerant Iudæi ut siquis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret.*

Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, Ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.

23 Propterea parentes eius dixerunt, AEtatem habet, ipsum interrogate.

23 *Propterea parentes eius dixerunt; Quia ætatem habet, ipsum interrogate.*

Ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον ὃς ἦν τυφλός, καὶ εἶπον αὐτῷ, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ· ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν.

24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Tribue gloriā Deo: nos hunc hominē scimus peccatorem esse.

24 *Vocauerunt ergo rursum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos scimus quia hic homo peccator est.*

16 Talia, τοιαῦτα. Vulg. & Erasmus, Hæc, id est ταῦτα.

19 Filius vester, ὁ υἱὸς ὑμῶν. Additur Græcè articulus, vt certū ac bene notū hominē designari sciant.

22 Constituerant, συνετέθειντο. Vulg. & Eras. Conspirarant. rectè quidem, sed tamen Coniurare respondet τῷ συνομνύειν. Synagoga moueretur, ἀποσυνάγωγος γένηται. Vulg. Extra synagogam fieret, nimium obscurè. Eras. E synagoga eiiceretur, ambiguè. Potest enim eiici è cœtu aut quopiam loco cui tamen ius redeundi non adimitur. Placuit igitur mihi illam Latinorum solennem ac magis perspicuam formulam potius imitari, apud quos dicebatur Senatu moueri cui dignitas Senatoria, Censoris authoritate abrogabatur, quem Græci, diuersa ratione, ἀπὸ ἰδιώματα γενέσθαι & ἀμνημόνευτον dicebant.

24 Tribue gloriam Deo, δὸς δόξαν τῷ Θεῷ. Apparet ex Ios. 7. c. 19, & 1. Sam. 6. a. 5, hanc fuisse solennem

quandam formulam qua adigebatur aliquis ad culpam coram Deo agnoscendam. Perinde autem id erat ac si reo dictũ esset, Cogita te coram Deo esse, qui rem totã nouit: reuerere igitur ipsius maiestatem, & hunc illi honorem habe, vt palàm fateri rem totam malis quàm coram eo mentiri. Peccator, ἁμαρτωλός. Heb. [illegible], homo impius, & qui peccandi velut artem factitat: quem Græci poetæ simili ratione κακῶν ῥέκτηρα vocant.

Ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα· ἓν οἶδα, ὅτι τυφλὸς ὤν, ἄρτι βλέπω.

25 Respondit ergo ille & dixit, An peccator sit, nescio: vnum scio, me, quum cæcus fuerim, nunc videre.

25 Dixit ergo eis ille, Si peccator est, nescio: unum scio, quia cæcus quum essem, modò uideo.

Εἶπον δὲ αὐτῷ πάλιν, Τί ἐποίησέ σοι; πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς;

26 Dixerunt autem ei iterum, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

26 Dixerunt ergo illi, Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos?

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε· τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;

27 Respondit eis, Iam vobis dixi, & non audiuistis: cur iterum vultis audire? num & vos vultis discipuli eius fieri?

27 Respondit eis, Dixi uobis iã, & audistis: quid iterũ uultis audire? num quid & uos uultis discipuli eius fieri?

Ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτόν, καὶ εἶπον, Σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου· ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί.

28 Itaque conuitiati sunt ei, & dixerunt, Tu discipulus illius es: nos autem Mosis discipuli sumus.

28 Maledixerunt ergo ei, & dixerunt, Tu discipulus illius sis: nos autem Moysi discipuli sumus.

Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι Μωσῇ λελάληκεν ὁ Θεός· τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν.

29 Nos scimus Deum esse loquutum Mosi: hic autem vnde sit nescimus.

29 Nos scimus quia Moysi loquutus est Deus: hunc autem nescimus unde sit.

Ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστί, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς.

30 Respondit eis ille, & dixit eis, Enimuero in hoc mirũ *quiddã* est, quòd vos nesciatis vnde sit, & *tamen* aperuit meos oculos.

30 Respondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile est quia uos nescitis unde sit, & aperuit meos oculos.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει.

31 Scimus autem Deum peccatores non audire: sed siquis Dei cultor est, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.

31 Scimus autem quia peccatores Deus non audit: sed siquis Dei cultor est, & uoluntatem eius facit, hunc exaudit.

Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου.

32 Ab *omni* æuo non est auditũ aliquem aperuisse oculos eius qui cæcus natus fuerit.

32 A seculo non est auditum quia quis aperuit oculos cæci nati.

Εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.

33 Nisi esset hic à Deo, non posset quicquam facere.

33 Nisi esset hic à Deo, non poterat facere quicquam.

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; Καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω.

34 Responderunt & dixerunt ei, Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

34 Responderunt & dixerunt ei, In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

Ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω· καὶ εὑρὼν αὐτὸν εἶπεν αὐτῷ, Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ;

35 Audiuit Iesus eum eiectum foras: & quum inuenisset eum, dixit ei, Tú*ne* credis in Filium Dei?

35 Audiuit Iesus quia eiecerunt eum foras: & quum inuenisset eum, dixit ei, Tu credis in Filium Dei?

Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, Τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν;

36 Respondit ille & dixit, Quis est, Domine, vt credam in eum?

36 Respondit ille & dixit, Quis est, Domine, ut credam in eum?

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

37 Dixit autem ei Iesus, Et vidisti eum, & qui loquitur tecũ, ille est.

37 Et dixit ei Iesus, Et uidisti eum, & qui loquitur tecum, ipse est.

Ὁ δὲ ἔφη, Πιστεύω, Κύριε· καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.

38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.

38 At ille ait, Credo Domine. Et procidẽs adorauit eum.

27 Et non audiuistis, καὶ οὐκ ἠκούσατε. Vetus interpres legit καὶ ἠκούσατε, & audistis: & rectius fortassis, quoniam sic melius cohærent sequentia.

29 Vnde sit, πόθεν ἐστίν. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & aliud declarat quàm verba ipsa sonent. neque enim de patria, familia, nomine ambigebant, sed de ipsius munere & authoritate dicũt sibi non constare: videri tamen à Deo non esse, quia Sabbathum violaret.

30 Enimuero, γάρ, id est Certè. Et *tamen*, καί. Similem eclipsin particulæ aduersatiuæ annotauimus [illegible] Matth. 1. a. 6

Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες, τυφλοὶ γένωνται.

39 Et dixit Iesus, ‖ Ad iudiciũ *exercendum* ego in hunc mundum veni: vt qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant.

39 Et dixit ei Iesus, In iudicium ego in hunc mundum ueni: ut qui non uident uideant, & qui uident cæci fiant.

Supr. 3. b. 17. infr. 12. g. 47

Καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων ταῦτα οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν;

40 Audierunt autem hæc quidam ex Pharisæis qui cum eo erant, & dixerũt ei, Num & nos cæci sumus?

40 Et audierunt quidã ex Pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei, Nunquid & nos cæci sumus?

Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε, Ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει.

41 Dixit eis Iesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Videmus: itaque peccatum vestrum manet.

41 Dixit eis Iesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc uerò dicitis, Quia uidemus: peccatum uestrum manet.

Κεφάλαιον ι΄. CAP. X. CAP. X.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃστής.

1 Amen amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in caulam ouium, sed ascendit aliũde, ille fur est & latro:

1 Amen amen dico uobis, qui non intrat per ostium in ouile ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro:

Ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων.

2 Qui verò ingreditur per ostium, pastor est ouium.

2 Qui autem intrat per ostium, pastor est ouium.

Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει· καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.

3 Huic aperit ianitor, & oues vocem eius audiunt: & suas oues vocat nominatim, & educit eas.

3 Huic ostiarius aperit, & oues uocem eius audiunt: & proprias oues uocat nominatim, & educit eas.

Καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται· καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

4 Quúmque suas oues emiserit, antegreditur eas: & oues eũ sequuntur, quia norunt vocem eius.

4 Et quum proprias oues emiserit, ante eas uadit: & oues illum sequuntur, quia sciunt uocem eius.

Ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ· ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν.

5 Alienum autem nequaquam sequentur, sed fugient ab eo: quia non norunt vocem alienorum.

5 Alienum autem non sequuntur, sed fugiunt ab eo: quia non nouerũt uocem alienorum.

Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς

6 Hanc parabolam dixit eis

6 Hoc prouerbiũ dixit eis

39 Ad iudicium *exercendum*, εἰς κρίμα. Id est, Cum summo imperio & authoritate, vt statuam quod iustum & æquum est. Nam iudicium simpliciter hic accipi pro condemnatione non potest, sed pro eo iure potius quod princeps aliquis habet hoc vel illud constituendi: vt ipse suprà exposuit 5. e. 17 & 30. qua de re pulchra narrat Dauid Psal. 2. b. 7 & Psal. 50. a. 1. Sed mihi tamen videtur, hoc quidem loco, Iudicii vocabulum præterea etiam complecti iustum illius potestatis vsum. Existimo enim Dominum, iniqua eorum sententia offensum qui hunc tanquam profanum ac blasphemum, ex fidelium albo expunxerant, eum consolari, & suam iurisdictionem cum illorum tyrannide comparare. quasi diceret, Isti pro arbitrio suo sibi arrogant populi Dei administrationem, quasi soli omnia videant, & sint lumen versantium in tenebris, vt Rom. 2. c. 18. at ego vicissim meam [illegible] mea est iurisdictio, quam ego longè alia ratione exercebo quàm isti soleant. nam quos isti pro cæcis habent, illos ego luce donabo: istos autem superbos & arrogantes, qui se solos putant acutissimè cernere, illos, inquam, ego tractabo vt æquum est, quum illos in densissimas ignorantiæ tenebras demergam, vt prædictum est ab Esaia toto capite 29. Qui vident, οἱ βλέποντες. In cæcorum ac videntium nominibus ironica est μίμησις. loquitur enim ex Pharisæorum opinione, qui reliquos in tenebris versari, se solos omnia videre, sibi persuaserãt: quos graphicè prorsus describit Paulus Rom. 2. c. 17. 18. 19. 20 & 21. Nec verò huius iusti Dei iudicii exempla longius quàm ab hoc nostro seculo petere necesse est. Prodeant omnes Pharisæorum nostri temporis Academiæ, habet, Dei beneficio, Ecclesia illa cæca & hæretica (quam vocant) septennes pueros qui teste vniuerso mundo, possint illos non ad pudorem quidem, (quem iampridem nullum habent) sed ad insaniam adigere.

IN CAPVT X.

3 Ianitor, ὁ θυρωρός. Loquitur ex illorum temporum more quo solebant patresfamiliâs seruum aliquem habere perpetuò ad fores domus assidentem, interdum etiam catenis vinctum, vt ex illa Ouidii Elegia apparet, Ianitor indignè dura religate catena.

6 Hanc parabolam, ταύτην τὴν παροιμίαν. Quod à cæteris Euangelistis dicitur παραβολή, ab vno Iohanne vbique dicitur παροιμία, quum alioqui Parœmia diuersum quiddam declaret, vt alibi diximus. Sic nimirum voluit Iohannes exprimere quod Hebræi משל vocant.

ὁ Ἰησοῦς. ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

Iesus. Illi verò non cognouerunt quænam illa essent quæ loquebatur eis.

Iesus: illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis.

7 Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

7 Iesus ergo rursum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego sum ostium ouium.

7 Dixit ergo eis iterum Iesus, Amen amen dico vobis, quia ego sum ostium ouium.

8 Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

8 Quotquot ante me venerunt, fures sunt & latrones: sed non auscultarunt eos oues.

8 Omnes quotquot venerunt, fures sunt & latrones: sed non audierunt eos oues.

9 Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.

9 Ego sum ostium: per me siquis introierit, seruabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

9 Ego sum ostium: per me si quis introierit, saluabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

10 Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσὸν ἔχωσιν.

10 Fur non venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat oues: ego veni vt vitam habeant, & abundent.

10 Fur non venit nisi vt furetur & mactet & perdat: ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant.

11 Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

11 Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam suam dat pro ouibus.

11 Ego sum pastor bonus: bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis.

12 Ὁ μισθωτὸς δὲ, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα.

12 Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videns lupum venientē, relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit & dissipat oues.

12 Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit: & lupus rapit, & dispergit oues.

13 Ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non est illi cura ouium.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus.

14 Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν.

14 Ego sum pastor ille bonus, & agnosco oues meas, & agnoscor à meis.

14 Ego sum pastor bonus, & cognosco meas, & cognoscunt me meæ.

15 Καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα· καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.

15 Prout nouit me Pater, ita & ego noui Patrem: & animā meam pono pro ouibus.

15 Sicut nouit me Pater, & ego agnosco Patrem: & animam meam pono pro ouibus.

16 Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι· καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.

16 Alias etiam oues habeo quæ non sunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere: nam vocem meam audient: fiétque vnum ouile & vnus pastor.

16 Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili: & illas oportet me adducere, & vocem meam audient: & fiet vnum ouile & vnus pastor.

Esa.40.c.11 Ezech.34.f.23 Ezech.37.f.22

8 Ante me, πρὸ ἐμοῦ. Hoc deerat in septem exemplaribus, & pro εἰσί, sunt, in vno scriptum erat, ἦσαν, erant. Quamuis autem vniuersale sit hoc pronuntiatum, est tamen accommodandum ad id de quo agitur. Christus dicit se esse ostium, quo dicto alios omnes excludit. Itaque fures ac latrones vocat eos omnes qui ostii nomen sibi vindicarunt. Atqui nullus vnquam ex sanctis, nec Moses, nec Prophetæ, se dixerunt esse ostium, sed Christum potius pro ostio indicarunt ouibus. Ergo ad eos non pertinet hoc Christi dictum.

9 Ingredietur & egredietur, εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται. Heb. יצא ובא, id est securus vitā aget. Ita enim hoc quasi prouerbium accipitur apud Hebræos, vt Deut.28.a.6, Psal.121.b.8. Sicut Gallicè dicimus, Aller & venir. Hic tamen videtur peculiaris esse allusio ad pastorum officium, quoniam videlicet oues ad pascua educuntur quotidie, & inde rursus in caulas redeunt. Vide Act.1.d.21.

10 Et abūdent, καὶ περισσὸν ἔχωσι. Vulgata & Erasmus, Et abundantius habeant: quasi scilicet aliquid antè habuerint quàm ad eas veniret pastor.

13 Non est illi cura, οὐ μέλει αὐτῷ. Vulg. Non pertinet ad eum: barbarè & ambiguè.

15 Nouit, γινώσκει: id est diligit, approbat, gratum sibi ac coniunctissimum habet. Sic apud Hebræos accipitur verbum ידע, vt Psal.1.b.6, & 37.d.18. Matth.7.d.23. Itaque ad hunc locum non pertinet disputatio illa subtilis potius quàm solida, quomodo Pater æternam suam sapientiam noscat. Nolui tamen quicquam mutare, ne aliorum sententiis præiudicium adferrem.

16 Et vnus pastor, εἷς ποιμήν. Sic apud Hebræos sæpe etiam inter duo incisa deest copula: apud Græcos

autem & Latinos admodum rarò. Nam tria minimùm incisa plerunque requiruntur, vt locus sit asyndetos. Similem eclipsin annotauimus semel apud Lucam, & 1.Tim.4.a.3.

17 Διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ, ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.

17 Propterea Pater me diligit, quia ego pono animam meā vt eam rursus assumam.

17 Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam vt iterum sumam eam.

Esaie 53.b.7

18 Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. Ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.

18 Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo rursus eam assumendi. Hoc mandatum accepi à Patre meo.

18 Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi à Patre meo.

Act.4.d.28

19 Σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους.

19 Dissidium igitur rursum ortum est inter Iudæos propter istos sermones.

19 Dissensio iterum facta est inter Iudæos propter sermones hos.

20 Ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, Δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται· τί αὐτοῦ ἀκούετε;

20 Dicebant autem multi eorum, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

20 Dicebant autem multi ex ipsis, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

21 Ἄλλοι ἔλεγον, Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου. μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;

21 Alii dicebant, Hæc verba nō sunt dæmoniaci: num dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

21 Alij dicebant, Hæc verba non sunt dæmonium habentis. nunquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

22 Ἐγένετο δὲ τὰ ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν.

22 Facta sunt autem Encænia Hierosolymis, & hyems erat.

22 Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis, & hyems erat.

1.Mach.4.g.59

23 Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος.

23 Et ambulabat Iesus in templo in porticu Solomonis.

23 Et ambulabat Iesus in templo, in porticu Salomonis.

24 Ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν παρρησίᾳ.

24 Cinxerunt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei, Quousque animam nostram suspendis? si tu es Christus, dic nobis apertè.

24 Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei, Quousque animam nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palàm.

25 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε· τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

25 Respondit eis Iesus, Dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.

25 Respondit eis Iesus, Loquor vobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me.

17 Propterea, διὰ τοῦτο. Notandus est hic locus aduersus eos qui διὰ τοῦ Χριστοῦ & διὰ τὸν Χριστὸν subtili quadam ratione distinguunt, vt Christi meritum eneruēt. Christus certè, quatenus homo est, sua obedientia ac perfecta iustitia promeritus est secundum Dei erga nos gratiam, vitam ac benedictionem quæ Legi est annexa, nobis omnibus qui hac iustitia per fidem nobis imputata iusti constituimur, vt vnà cum ipso regnemus: sicut explicat Paulus Rom.5.d.19, & Philip.2.a.7.8 & 9. Pono, τίθημι. Vel, ponam. Sed tamen præsens tempus seruare malui, quia Christus, ex quo natus est, quodammodo cœpit vitam suam pro nobis ponere, ita vt tota ipsius vita nihil aliud sit quàm iugis quædam mors quam pro peccatis nostris subiit. Itaque iam tum moriebatur quum hæc diceret, quanuis etiam propriè sacrificium respiciat crucis.

21 Num dæmonium, μὴ δαιμόνιον. In vno codice legimus μὴ δαιμόνιον ἔχων, num qui dæmonium habet: quod maximè probo.

22 Encænia, τὰ ἐγκαίνια. Sacer (vt quidam scribit) apud Iudæos hic dies erat ob memoriam instaurati templi, post diutinam in Perside captiuitatem. Imò verò non vnius diei, sed octo dierum hoc festum erat, nec institutum in memoriam reditus ex Babylonia, (quæ & ipsa distincta est à Perside) sed à Iuda Machabæo, quum pulso Antiochi præsidio templum ac cultum Dei instaurasset. Sic enim de his scribitur 1. Mach.4.g.59, Καὶ ἔστησεν Ἰούδας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ πᾶσα ἡ ἐκκλησία Ἰσραὴλ, ἵνα ἄγωνται αἱ ἡμέραι ἐγκαινισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν ἐνιαυτὸν κατ' ἐνιαυτὸν ἡμέρας ὀκτὼ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ μηνὸς Χασελεῦ, μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. Id est, Constituit Iudas & fratres eius, totáque Israelis concio, vt dies dedicationis altaris suis tēporibus agitarentur singulis annis, videlicet octo dies, à x x v die mensis Chasleu, magno cum gaudio ac lætitia. Hæc ille, quibus hoc etiam addo, ἐγκαίνια non rectè ficto nouo vocabulo Castellionem interpretari Renoualia, quum ἐγκαινίζεσθαι dicantur quæ sacro vsui veluti initiantur, vt Heb.9.v.18. & 10.v.20. Liquet autem etiam ex illo quem citaui loco, cur addat Iohannes hyemem fuisse, quum mensis כסליו maxima ex parte Decembri nostro respondeat.

24 Suspendis, αἴρεις, id est anxiam ac suspensam tenes. Non desunt tamen qui αἴρειν accipiant pro tollere è medio ac perdere, veluti Latini dicunt, Quid me enecas: quæ tamen interpretatio mihi non placet.

Apertè, παρρησίᾳ. Vulg. Palàm. Ego malo ad ipsum loquendi genus referre, vt etiam infrà accipitur, 11.b.14. Neque enim poscunt vt publicè duntaxat respondeat, sed vt apertè & sermone minimè ambiguo dicat an sit promissus ille Messias. Idem annotauimus Mar.8.d.32.

Ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν.

26 Sed vos non creditis: °non enim estis ex ouibus meis, °sicut dixi vobis.

26 Sed vos non creditis, quia non estis ex ouibus meis, sicut dixi vobis.

Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτά, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι·

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego agnosco eas, & sequuntur me:

Κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.

28 Et ego vitam æternam do eis, nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quisquam è manu mea.

28 Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.

Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί· καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου.

29 °Pater meus qui eas dedit mihi, maior omnibus est: neque quisquã potest eas rapere è manu Patris mei.

29 Pater meus quod dedit mihi, maius omnibus est: & nemo potest rapere de manu Patris mei.

Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν.

30 Ego & Pater vnum sumus.

30 Ego & Pater unum sumus.

Ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν.

31 Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi vt lapidarent eũ.

31 Sustulerunt ergo iterum lapides Iudæi ut lapidarent eum.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με;

32 Respondit eis Iesus, Multa præclara opera demonstraui vobis °ex Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?

32 Respondit eis, Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo: propter quod eorum opus me lapidatis?

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν.

33 Responderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam °id est, quia tu, homo quum sis, facis teipsum Deum.

33 Responderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia, & quia tu homo quum sis, facis te ipsum Deum.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε;

Psal. 81. b. 6

34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, ‖ Ego dixi, Dii estis?

34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, Quia ego dixi, Dii estis?

Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή·

35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest °solui Scriptura:

35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura:

Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι;

36 °Me, quẽ Pater sanctificauit & misit in mundum, vos dicitis blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?

36 Quẽ Pater sanctificauit & misit in mundũ, vos dicitis, Quia blasphemas: quia dixi, Filius Dei sum?

Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι·

37 Si nõ facio opera Patris mei, nolite credere mihi:

37 Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:

Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατήρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

38 Sin verò facio, etiamsi mihi non credatis, operibus credite: vt cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me °in eo.

38 Si autem facio, etsi mihi non vultis credere, operibus credite: ut cognoscatis & credatis quia Pater in me est, & ego in Patre.

Ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.

39 Rursus ergo studebant eum prehẽdere: sed exiuit ex eorum manu.

39 Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum.

Καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.

40 Abiítque rursus trans Iordanem, in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizans, mansitque illic.

40 Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum ubi erat Iohannes baptizans primùm: & mansit illic.

Καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτόν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι Ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν.

41 Multi autem veniebant ad eum, & dicebãt, Iohannes quidem signum nullũ edidit: quæcunque autẽ de isto °dixit, vera erant.

41 Et multi uenerunt ad eum, & dicebant, Quia Iohannes quidem signũ fecit nullum: omnia autẽ quæcunque dixit Iohannes de hoc, uera erant.

Καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

42 Et multi illic crediderunt in eum.

42 Et multi crediderunt in eum.

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

Ἦν δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας, ἐκ τῆς κώμης Μαρίας καὶ Μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς.

Ægrotabat autem quidam nomine Lazarus, à Bethania vico Mariæ & Marthæ sororis ipsius.

Erat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororis eius.

(Ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς, ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει)

2 (Maria autem °ea erat quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus ægrotabat)

2 (Maria autẽ erat quæ unxit Dominum unguẽto, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur)

Mat. 26. a. 7. infra, 12. a. 3

Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτόν, λέγουσαι, Κύριε, ἴδε, ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.

3 Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine ecce, is quem amas, ægrotat.

3 Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, infirmatur.

Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς.

4 Iesus autem hoc audito, dixit, Morbus iste non est °mortifer, sed *immissus* pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur °Filius Dei.

4 Audiens autem Iesus dixit eis, Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei: ut glorificetur Filius Dei per eam.

Ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.

5 Diligebat autem Iesus Martham & sororem eius, & Lazarum.

5 Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius Mariam, & Lazarum.

---

26 Non enim estis, οὐ γάρ ἐστι. In quibusdam codicibus legitur, ὅτι οὐκ ἐστὲ, quia non estis. Sed vtcunque legas, sciendum est causam adferri cur non credant, non autem consequutionem necti, vt suprà, 8. f. 44. quum colligitur, diabolum non perstitisse in veritate, ex eo quòd veritas in eo non sit. Item Lucæ 7. g. 47. vbi ex magna dilectione colligitur remissio multorum peccatorum, Quia, inquit, cui pauciora peccata remissa sunt, is minus diligit. In illis igitur exemplis res ipsa ostendit ὅτι notare consequens, ex quo antecedens colligitur. Hic verò ex contrario declarat antecedens, ex quo intelligitur consequens. Prius enim oues nos esse oportet, (id est ouili Dei destinatos) quàm Pastoris vocem audiamus: prius nos diligi quàm diligamus: prius trahi, audire ac discere, quàm ad eum veniamus. Isti igitur non audiunt, idcirco quia non sunt ex ouibus. Quãquam rectè etiam hoc ex illo colligas, quia ouem esse, & suo tempore audire, ita sunt inter se coniuncta vt distingui quidem possint, separari non possint. Sicut dixi vobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν. Hæc à nonnullis connectuntur cum sequenti versiculo. Eras. putat à quopiam addita. Ego verò non puto redundare, quum præsertim in omnibus nostris codicibus summo consensu legantur.

29 Pater meus, ὁ πατήρ μου. Augustinus & Pseudocyrillus legunt, ὁ πατήρ μου ὃ δέδωκέ μοι, μεῖζόν πάντων ἐστι. Quod mihi dedit Pater meus, maius est omnibus: idque Augustinus quidem de Ecclesia interpretatur, quæ omnem vim aduersariorum superat: Pseudocyrillus verò de diuina Christi virtute, cui frustra se opponat Satan cum suis. Ego eam lectionem sum sequutus quam in omnibus exemplaribus reperi, & Nonnus etiam expressit.

31 Ex Patre meo, ἐκ τοῦ πατρός μου. Id est, Patris mei potentia & authoritate fretus.

33 Id est, καί. Sic conuerti, vt ostenderem καί hoc loco non propriè copulam esse, sed potius per exegesin explicandam: quamuis sic etiã loquuntur Latini, vt Virg. Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ. Theophylactus Romanus omittit: & similes eclipses multas iam annotauimus suprà, 5. c. 19.

35 Solui, λυθῆναι. Id est, violari, aut irrita fieri, vt Matth. 5. c. 17 & 19. aut destrui, vt suprà, 7. d. 23.

36 Me, quem Pater, ὃν ὁ πατήρ. Supplendum fuisse pronomen primæ personæ, liquet ex eo quod dixit βλασφημεῖς potius quàm βλασφημεῖ. Sed & orationem rectam mutauimus in obliquam, vt personæ mutationem vitaremus, qua de re diximus suprà, 1. c. 20.

38 In eo, ἐν αὐτῷ. videlicet Patre. Nam sic etiam legit Vulgata, & in vno exemplari scriptum erat, ἐν τῷ πατρί.

41 Dixit, εἶπεν Ἰωάννης. Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quam studuimus vitare propter amphiboliam. Nam in vno exemplari deesse animaduertimus: & relatiua interdum, vbi etiam necessaria videntur, solet Iohannes negligere, vt suprà, versu 29.

IN CAPVT XI.

2 Ea erat quæ vnxit, ἦν ἡ ἀλείψασα. Notandum est, quæ de vnctione referuntur, dici κατὰ πρόληψιν. neque enim adhuc id factum erat. Ideo seruauimus propriam aoristi significationem, qui alioqui fere poni solet pro præterito plusquamperfecto, quod omnino est diligenter obseruandum, vt series historiæ intelligatur.

4 Mortifer, πρὸς θάνατον. Hebr. למות, id est idcirco immissus vt Lazarum perimat: pro quo Vulgata & Eras. ad verbum verterunt, Ad mortem. Nam πρὸς finem declarat. alioqui dicendum fuerat ἕως, vel μέχρι θανάτου, id est עד־מות, vt Esa. 38. a. 1. Filius Dei, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. In nonnullis Latinis codicibus legitur, Filius hominis, id est υἱὸς ἀνθρώπου, & ita etiam Nonnus.

Ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας·

6 Vt ergo audiuit illum ægrotare, tum quidem mansit duos dies in eo loco vbi erat:

6 Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidem mansit in eodem loco duobus diebus:

Ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.

7 Deinde postea dixit discipulis, Eamus in Iudæam rursus.

7 Deinde post hæc dicit discipulis suis, Eamus in Iudæam iterum.

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταί, Ῥαββί, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;

8 Dicunt ei discipuli, Rabbi, modò quærebant te Iudæi lapidare, & rursum illuc abis?

8 Dicunt ei discipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum uadis illuc?

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει·

9 Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ diei? siquis ambulauerit interdiu, non offendit: quia lucem huius mundi videt:

9 Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ diei? siquis ambulauerit in die non offendit: quia lucem huius mundi uidet:

Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτί, προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.

10 Siquis autem ambulauerit nocte, offendit: quia lux ei non adest.

10 Si autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non est in eo.

Ταῦτα εἶπε, καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν.

11 Hæc ait: & postea dixit eis, Lazarus amicus noster dormit: sed proficiscor vt à somno excitem eum.

11 Hæc ait: & post hæc dicit eis, Lazarus amicus noster dormit: sed uado ut à somno exsuscitem eum.

Εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται.

12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, seruabitur.

12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, saluus erit.

Εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.

13 Hoc autem dixerat Iesus de ipsius morte: at illi putarunt eum de dormitione somni dicere.

13 Dixerat autem Iesus de morte eius: illi autẽ putauerunt quia de dormitione somni diceret.

Τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παρρησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανε·

14 Tunc ergo Iesus dixit eis ° apertè, Lazarus mortuus est:

14 Tunc ergo Iesus dixit eis manifestè, Lazarus mortuus est:

Καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.

15 Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuisse. sed eamus ad eum.

15 Et gaudeo propter uos (ut credatis) quoniam non eram ibi. sed eamus ad eum.

Εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, τοῖς συμμαθηταῖς, Ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ.

16 Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, condiscipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.

16 Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, ad condiscipulos, Eamus & nos, ut moriamur cum eo.

Ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.

17 Venit ergo Iesus, & inuenit eum quartum iã diem in monumento ° agere.

17 Venit itaque Iesus, & inuenit eũ quatuor dies iam in monumento habentem.

Ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε·

18 Erat autem Bethania prope Hierosolymã fere stadiis quindecim:

18 Erat autem Bethania iuxta Ierosolymam quasi stadiis quindecim:

Καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.

19 Multíque ex Iudæis venerant ° ad Martham & Mariam vt consolarentur eas de fratre suo.

19 Multi autem ex Iudæis uenerant ad Martham & Mariam, ut consolarentur eas de fratre suo.

Ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ· Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.

20 Martha ergo vt audiuit Iesũ ° venire, occurrit ei: Maria verò domi sedebat.

20 Martha ergo ut audiuit quia Iesus uenit, occurrit illi: Maria autem domi sedebat.

6 Tum quidem, τότε μέν. Notandum est particulæ μὲν nõ subiici δέ, contra cõmunem loquendi vsum.
14 Apertè, παρρησίᾳ. Vide suprà, 10.d.24.
17 Agere, ἔχοντα. Vulg. & Eras. Habentem: quo modo dixit Quintilianus lib. 6. cap. 4. triginta annos habere, pro trigesimum annum agere, vt suprà etiam conuertimus 8.g.57.
19 Ad Martham & Mariam, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν. Ad verbum, Ad eas quæ erant circa Martham & Mariam. Sed Græca est periphrasis admodum elegans, quam rectè expressit Vetus interpres, immeritò à Valla reprehensus. Interdum tamen hæc periphasis simpliciter accipienda est, vt Act. 13. b. 13.

Εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει·

21 Dixit ergo Martha Iesu, Domine, si fuisses hîc, frater meus non fuisset mortuus:

21 Dixit ergo Martha ad Iesum, Domine, si fuisses hîc, frater meus non fuisset mortuus:

Ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δώσει σοι ὁ Θεός.

22 Sed & nunc scio fore vt quæcunque petieris à Deo, det tibi.

22 Sed & nunc scio quia quæcunque poposceris à Deo, dabit tibi Deus.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.

23 Dicit ei Iesus, Resurget frater tuus.

23 Dicit illi Iesus, Resurget frater tuus.

Λέγει αὐτῷ Μάρθα, Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

24 Dicit ei Martha, Scio resurrecturũ ‖ in resurrectione vltimo illo die.

24 Dicit ei Martha, Scio quia resurget in resurrectione in nouissimo die.

Suprà, 5.e.29 Luc.14.c.14

Εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·

25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: ‖ qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:

25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & uita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, uiuet:

Suprà, 6.d.35

Καὶ πᾶς ὁ ζῶν, καὶ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Πιστεύεις τοῦτο;

26 Et quisquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

26 Et omnis qui uiuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, ἐγὼ πεπίστευκα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.

27 Ait illi, Etiam Domine, ego credo te esse Christum Filium Dei, qui in mundum venturus erat.

27 Ait illi, Vtique Domine, ego credidi quia tu es Christus Filius Dei, qui in mundum uenisti.

Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε, καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρᾳ, εἰποῦσα, Ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.

28 Et quum hæc dixisset, abiit, & clàm vocauit Mariam sororẽ suam, dicens, Magister adest, & te vocat.

28 Et quum hæc dixisset, abiit, & uocauit Mariã sororem suam silentio, dicens, Magister adest, & uocat te.

Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχύ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.

29 Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.

29 Illa ut audiuit, surgit citò, & uenit ad eũ.

(Οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην, ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα)

30 (Nondum autem venerat Iesus in vicum: sed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha)

30 (Nondum enim uenerat Iesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat ei Martha)

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτήν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν ὅτι ταχέως ἀνέστη, καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, Ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.

31 Iudæi ergo qui domi erant cũ ea, & consolabantur eã, quum vidissent Mariam citò surrexisse, & exiisse, sequuti sunt eam, dicentes, Abit ad monumentũ, vt illic fleat.

31 Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, quum uidissent Mariam quia citò surrexit, & exiit, sequuti sunt eam, dicẽtes, Quia uadit ad monumentum ut ploret ibi.

Ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτόν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.

32 Maria ergo quum venisset eò vbi erat Iesus, viso eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.

32 Maria ergo quum uenisset ubi erat Iesus, uidens eum, cecidit ad pedes eius, & dicit ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.

Ἰησοῦς οὖν, ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους, κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν.

33 Iesus ergo vt vidit eam flentem, & Iudæos qui vnà venerant cum ea, flentes, infremuit spiritu, & ° turbauit seipsum.

33 Iesus ergo ut uidit eã plorantem, & Iudæos qui uenerant cum ea, plorantes, infremuit spiritu, & turbauit seipsũ.

20 Venire, ἔρχεται. Erasmus, Venisset, impropriè: nam adhuc erat in via.
33 Turbauit, ἐτάραξεν. Id est vehementer cõmouit. Sed obseruandum est in maximo etiam motu nullam fuisse ἀταξίαν.

Καὶ εἶπε, Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.
34 Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.
34 *Et dixit, vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, ueni & uide.*

Ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς.
35 Lacrymatus est Iesus.
35 *Et lacrymatus est Iesus.*

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.
36 Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.
36 *Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.*

Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ;
37 Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic qui aperuit oculos cæci, facere vt & iste non moreretur?
37 *Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci, facere ut hic non moreretur?*

Supra, 9.a.6

Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. Ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ.
38 Iesus ergo rursum fremens apud semetipsum, venit ad monumentum. erat autem spelunca, & lapis erat ei impositus.
38 *Iesus ergo rursum fremens in semetipso, uenit ad monumentum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.*

Λέγει ὁ Ἰησοῦς, Ἄρατε τὸν λίθον. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα, Κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.
39 Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam olet: quatuor enim dierum est.
39 *Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam fœtet: quatriduanus est enim.*

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶπόν σοι ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;
40 Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, fore, si credideris, vt videas gloriam Dei?
40 *Dicit ei Iesus, Nonne dixi tibi, quoniam si credideris, uidebis gloriam Dei?*

Ἦραν οὖν τὸν λίθον οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου.
41 Sustulerunt ergo lapidem vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autem attollens sursum oculos, dixit, Pater gratias ago tibi quòd me audieris.
41 *Tulerunt ergo lapidem. Iesus autem eleuatis sursum oculis dixit, Pater, gratias ago tibi quoniam audisti me.*

Ἐγὼ δὲ ᾔδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα, εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.
42 Ego verò sciebam, me semper exaudiri: sed propter turbam circumstantem hoc dixi, vt credant me à te missum esse.
42 *Ego autem sciebam quia semper me audis: sed propter populum qui circunstat, dixi, ut credant quia tu me misisti.*

Καὶ ταῦτα εἰπών, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.
43 Et quum hæc dixisset, clamauit voce magna, Lazare, adesdum foras.
43 *Hæc quum dixisset, uoce magna clamauit, Lazare, ueni foras.*

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκώς, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Λύσατε αὐτόν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν.
44 Tum qui fuerat mortuus, prodiit, manus & pedes vinctus fasciis, facies autem eius, sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.
44 *Et statim prodiit qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus institis, & facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.*

Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.
45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.
45 *Multi ergo ex Iudæis qui uenerant ad Mariam & Martham, & uiderant quæ fecit Iesus, crediderunt in eum.*

Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς.
46 Quidam autem ex eis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Iesus.
46 *Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecit Iesus.*

Συνήγαγον οὖν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ.
47 Coegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? nam hic homo multa signa edit.
47 *Collegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit.*

Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι,
48 Si ita sinamus eum, omnes ei credent: veniéntque Romani,
48 *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum, & uenient Romani,*

καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος.
& delebunt locum nostrū, gentem.
& tollent & nostrum locum & gentem.

Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν,
49 Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:
49 *Vnus autem ex ipsis Caiphas, quum esset Pontifex anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam:*

Οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.
50 Nec cogitatis expedire nobis vt vnus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.
50 *Nec cogitatis quia expedit nobis ut unus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.*

Infra, 18.c.14

Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνῄσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους·
51 Hoc autem ex semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:
51 *Hoc autem à semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex anni illius, prophetauit quòd Iesus moriturus erat pro gente:*

Καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν.
52 Nec tantùm pro ea gente, sed vt etiam filios Dei dispersos cogeret in vnum.
52 *Et non tantùm pro gente, sed ut filios Dei qui erant dispersi, congregaret in unum.*

Ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.
53 Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.
53 *Ab illo ergo die cogitauerunt ut interficerent eum.*

Ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παρρησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν, κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.
54 Iesus ergo palàm amplius non versabatur inter Iudæos: sed abiit illinc in regionē quæ est prope desertum, in vrbē quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.
54 *Iesus ergo iam non in palàm ambulabat apud Iudæos: sed abiit in regionem iuxta desertū, in ciuitatem quæ dicitur Ephrem, & ibi morabatur cum discipulis suis.*

Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.
55 Propè autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, vt purificarent se.
55 *Proximum autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Ierosolymam de regione ante Pascha, ut sanctificarent seipsos.*

Ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες, Τί δοκεῖ ὑμῖν; ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;
56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alii cum aliis in templo stantes, Quid videtur vobis? an non venturum esse ad festum?
56 *Quærebant ergo Iesum, & colloquebantur ad inuicem in templo stantes, Quid putatis quia non uenit ad diem festū?*

Δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολήν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν.
57 Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatū, vt siquis nosset vbi esset, indicaret, vt prehenderent eum.
57 *Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatum, ut siquis cognouerit ubi sit, indicet, ut apprehendant eum.*

Κεφάλαιον ιβ'. CAP. XII.

Ὁ οὖν Ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.
1 IEsus ergo sex ante Pascha diebus venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quem excitauerat à mortuis.
1 *IEsus ergo ante sex dies Paschæ uenit Bethaniam, ubi Lazarus fuerat mortuus: quē suscitauit Iesus.*

Matth. 26.a.6; mar. 14.a.3

48 Delebunt, ἀροῦσι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Tollent: quæ interpretatio mihi quidem visa est nimium obscura.

49 Anni illius, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Vide Mar. 2.v.16, & Luc. 3.v.2.

51 Pro ea gente, ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Magna vis est Græci articuli, vt certam gentē cum reliquarum gentium hominibus conferri intelligamus. Idcirco enim istos vocat dispersos, quòd non vt Iudæi, in vna regione coaluissent, sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde colligendi.

54 Quæ est prope desertum, ἐγγὺς τῆς ἐρήμου: id est τὴν ἐγγὺς ἐρήμου. Deest enim articulus: de qua eclipsi diximus suprà, 5.f.36. Cæterùm pro Ephraim in vno codice legitur Ephrem & apud Nonnum quoque, & in Vulgata editione.

56 An nō venturū esse? ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ: id est ὅτι οὐ μὴ ἐλεύσεται. Deliberāt enim de re adhuc incerta, quū festum quidem instaret, sed nondū tamen aduenisset. Itaque vt planior esset sentētia, suppleui particulā interrogantem. Nam Eras. mihi quidem non videtur sensum assequutus, quum interpretaretur, Quòd non venerit.

IN CAPVT XII.

1 Sex ante Pascha diebus, πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Vulg. & Erasmus ad verbū, Ante sex dies Paschæ, quod nemo facilè intelligat.

2 Ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ Μάρθα διηκόνει· ὁ δὲ Λάζαρος εἷς ἦν τῶν συνανακειμένων αὐτῷ.

2 Fecerunt igitur ei cœnam illic, & Martha ministrabat: Lazarus verò vnus erat ex iis qui simul accumbebant cum eo.

2 Fecerunt autem ei cœnam ibi, & Martha ministrabat: Lazarus verò unus erat ex discumbentibus cum eo.

3 Ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

3 Maria ergo accepta libra vnguenti nardi [5] liquidæ multi pretii, vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: domus autem impleta est odore vnguenti.

3 Maria ergo accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi, & unxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: & domus impleta est ex odore unguenti.

4 Λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι,

4 Dixit ergo quidam ex discipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius*, Iscariotes, qui erat eum proditurus,

4 Dixit ergo unus ex discipulis eius, Iudas Iscariotes, qui erat eum traditurus,

5 Διατί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;

5 Quare hoc vnguentum nõ væniit trecentis denariis, & datum est pauperibus?

5 Quare hoc unguentum non uæniit trecentis denariis, & datum est egenis?

6 Εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ' ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν.

Infrà,13.c.29

6 Dixit autem hoc, non quòd pauperum ipsi cura esset, sed quia fur erat, ‖ & marsupium habebat, & ea quæ *intro* mittebantur, portabat.

6 Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quæ mittebantur portabat.

7 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες αὐτήν· εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.

7 Dixit ergo Iesus, Sine eam, in diem sepulturæ meæ [7] seruauit istud.

7 Dixit ergo Iesus, Sine illam ut in diem sepulturæ meæ seruet illud.

8 Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

8 Pauperes enim semper habetis vobiscum, me verò non semper [8] habebitis.

8 Pauperes enim semper habetis uobiscum, me autem non semper habebitis.

9 Ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐκεῖ ἐστι· καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic esse: & venerunt non propter Iesum tantùm, sed etiam vt Lazarum viderent, quẽ excitarat à mortuis.

9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic est: & uenerunt non propter Iesum tantùm, sed ut Lazarum uiderent, quẽ suscitauit à mortuis.

10 Ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ ἀρχιερεῖς ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν·

10 Consultarunt autem principes Sacerdotum vt Lazarum etiam trucidarent:

10 Cogitauerũt autẽ principes Sacerdotum ut & Lazarum interficerent:

11 Ὅτι πολλοὶ δι' αὐτὸν ὑπῆγον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Ἰησοῦν.

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebant in Iesum.

11 Quia multi propter illum abibant ex Iudæis, & credebant in Iesum.

12 Τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτήν, ἀκούσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα,

Mat.21.a.8 mar.11.a.7 luc.19.c.35

12 ‖ Postero die turba multa quæ venerat ad festum, quum audissent Iesum venire Hierosolymam,

12 In crastinum autẽ turba multa quæ uenerat ad diem festum, quũ audissent quia uenit Iesus Ierosolymam.

13 Ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

13 Acceperunt ramos palmarum, & egressi sunt ei obuiam, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israelis.

13 Acceperunt ramos palmarum, & processerũt obuiam ei, & clamabãt, Hosanna, Benedictus qui uenit in nomine Domini, rex Israel.

5 Liquidæ, πιστικῆς. Vide Mar.14.a.3. Cæterùm pro eo quod λίτραν Iohannes scripsit, miror Nonnum τρία μέτρα interpretari: neque sanè vnquam potui istius interpretationis rationem inire. λίτραν verò vocabulum esse Latinum, apertè declarat Galenus libro primo De compositione medicamentorum secundum genera. Sunt, inquit, [illegible] τῆς λίτρας καὶ τὸ τοῦ ξέστου [illegible] τῆς οὐγκίας, de Romanis loquens. Neque obstat quod ex Polluce citat Erasmus. Neque enim alios quàm Siculos poetas, aut qui Siculos imitati sunt, citat Pollux: quos vt alia multa, sic etiam hoc vocabulum à vicinis hausisse, vel hoc indicat quòd nulli alii Græci authores id vsurparunt, Latini autem non aliter loqui soleant. Sed hæc πάρεργος.

7 Seruauit, τετήρηκεν. Vulg. Vt seruet, ἵνα τηρήσῃ, sicut in vno codice scriptum inuenimus. Ita etiã legit Nonnus. Dicitur autẽ seruasse in diẽ sepulturæ Maria vnguentũ quod tunc effuderat, quoniã paulo pòst moriturus & sepeliẽdus erat: quanquã illã credibile est de re illa tunc nõ cogitasse. Sed Dominus hoc temere factũ nõ esse dicit, & testatur Dei prouidentia proponi illis istud proximæ ipsius sepulturæ prænuntiũ spectaculum.

8 Habebitis, ἔχετε. Vide Matth.26.v.11, & infrà, 16.v.10.

14 Εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον, ἐκάθισεν ἐπ' αὐτό, καθώς ἐστι γεγραμμένον,

14 Nactus autem Iesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est,

14 Et inuenit Iesus asellũ, & sedit super eum, sicut scriptum est,

15 Μὴ φοβοῦ θύγατερ Σιών· ἰδού, ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται, καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου.

Zachar.9.b.9

15 ‖ Ne time filia Sion: ecce, Rex ille tuus venit, sedens super pullum asinæ.

15 Noli timere filia Sion: ecce, rex tuus uenit, sedẽs super pullum asinæ.

16 Ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον· ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη ὁ Ἰησοῦς, τότε ἐμνήσθησαν ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ.

16 Hæc autem non cognouerũt discipuli eius primò: sed quum glorificatus esset Iesus, tunc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese illi hæc [16] præstitisse.

16 Hæc non cognouerunt discipuli eius primùm: sed quando glorificatus est Iesus, tũc recordati sũt quia hæc erãt scripta de eo, & hæc fecerũt ei.

17 Ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ' αὐτοῦ, ὅτι τὸν Λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

17 Testabatur autem turba quæ erat cum eo, [17] quòd Lazarum vocasset è monumento, & excitasset eum à mortuis.

17 Testimonium ergo perhibebat turba quæ erat cũ eo quando Lazarum uocauit de monumẽto, & suscitauit eũ à mortuis.

18 Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον.

18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.

18 Propterea & obuiã uenit ei turba, quia audierunt eũ fecisse hoc signũ.

19 Οἱ οὖν Φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε, ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν.

19 Pharisæi ergo dixerunt inter se, Videtis vos nihil proficere? ecce, [19] turba eum sequitur.

19 Pharisæi ergo dixerũt ad semetipsos, Videtis quia nihil proficimus? ecce, mundus totus post eum abijt.

20 Ἦσαν δέ τινες Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ·

20 Erant autem quidam Græci ex iis [20] qui ascẽdere solent vt adorent in festo:

20 Erant autem quidam Gentiles ex his qui ascẽderant ut adorarent in die festo:

21 Οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτόν, λέγοντες, Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν.

21 Isti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, [21] vellemus Iesum videre.

21 Hi ergo accesserunt ad Philippũ qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eũ, dicentes, Domine, uolumus Iesum uidere.

22 Ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ· καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ.

22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu.

22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων, Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

23 Iesus autem respondit eis, dicens, Venit tempus quo glorificetur Filius hominis.

23 Iesus autem respondit eis, dicens, Venit hora ut clarificetur Filius hominis.

24 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.

24 Amen amen dico vobis, nisi granum frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si verò mortuum fuerit, multum fructum adfert.

24 Amen amen dico uobis, nisi granum frumẽti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuũ fuerit, multũ fructũ adfert.

25 Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

Mat.10.d.39 & 16.d.25 marci 8.d.35 luc.9.c.24.& 17.g.33

25 ‖ Qui amat animã suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodiet eam.

25 Qui amat animã suã, perdet eam: & qui odit animam suã in hoc mundo, in uitam æternam custodiet eam.

16 Præstitisse, ἐποίησαν: id est ἐπλήρωσαν, vt vertit Nonnus. Potest autem hoc referri vel ad discipulos, qui quum hunc asinum adduxissent Domino, (vt alii Euangelistæ narrant) meritò postea cogitarunt se, quum nihil tale cogitarent, Deo operam suam præstitisse, vt vaticinium illud impleretur: vel ad turbam, quæ aduenientẽ Christum ita honorificè excepit vt Propheta prædixerat.

17 Quòd Lazarum vocasset, ὅτι Λάζαρον ἐφώνησεν. Scio in plerisque codicibus legi, ὅτε Λάζαρον ἐφώνησεν id est, quando Lazarum vocarat: sed quia μαρτυρεῖν rarò ita positum inuenio vt nihil prorsus habeat quod cohæreat, & planior est sententia si ὅτι legas: non dubitauimus ita scribere & interpretari, partim duorum vetustorum codicum, partim etiam Nonni authoritate adducti.

19 Turba, ὁ κόσμος: id est ὁ ὄχλος, vt in vernaculo sermone dicimus, *Le monde va apres luy*. Est enim vocabulum Mundi πολύσημον, sed apud Latinos, (quod sciam) nunquam hac significatione accipitur, nisi velimus ὑπερβολικῶς hæc dici. Nam Vulgata & Nonnus addunt ὅλος, id est totus.

20 Qui ascendere solent, τῶν ἀναβαινόντων. Vulg. & Eras. Qui ascẽderant, τῶν ἀναβάντων. At ego puto præsenti tempore solennem consuetudinem significari: qua de re diximus aliquid Mat.26.b.13.

21 Vellemus, θέλομεν. Vide Mat.20.e.35

26 Ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται· καὶ ἐάν τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.

27 Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται· καὶ τί εἴπω; Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην.

28 Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω.

29 Ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέναι. Ἄλλοι ἔλεγον, Ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν.

30 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Οὐ δι' ἐμὲ αὕτη ἡ φωνὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς.

31 Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.

32 Κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.

33 (Τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν)

34 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος, Ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ Χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;

Psal.88.e.37, & 109.b.4, & 116.a.2, Esa.40.b.8, Ezech.37.g.25.

26 Siquis mihi ministrat, me sequatur: & vbi ego fuero, illic & minister meus erit. & siquis mihi ministrauerit, honorabit eum Pater.

27 Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, conserua me ab hac hora: sed propterea veni in horam hanc.

28 Pater, glorifica nomẽ tuum. Venit ergo vox è cælo, *dicens*, Et glorificaui, & rursus glorificabo.

29 Turba ergo quæ adstabat & audierat, dicebat tonitru esse factum. Alii dicebant, Angelus ei loquutus est.

30 Respondit Iesus & dixit, Nõ propter me hæc vox extitit, sed propter vos.

31 Nunc dãnatio adest mundi huius: nunc princeps mundi huius eiicietur foras.

32 Et ego si sublatus fuero è terra, omnes traham ad meipsum.

33 (Hoc autem dicebat, significans qua morte futurum erat vt moreretur)

34 Respondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, Christum manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis est iste Filius hominis?

26 Siquis mihi ministrat, me sequatur: & vbi sum ego, illic & minister meus erit. Siquis mihi ministrauerit, honorificabit eum Pater meus.

27 Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, saluifica me ex hac hora: sed propterea veni in horam hanc.

28 Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cælo, Et clarificaui, & iterum clarificabo.

29 Turba ergo quæ stabat & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alii dicebant, Angelus ei loquutus est.

30 Respondit Iesus & dixit, Non propter me hæc vox venit, sed propter vos.

31 Nunc iudicium est mundi: nunc princeps huius mundi eiicietur foras.

32 Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.

33 (Hoc autem dicebat, significans qua morte esset moriturus)

34 Respondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, quia Christus manet in æternum: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis? quis est iste Filius hominis?

26 Et erit, καὶ ἔσται. Alii conuertunt, Et esto, vt futurum, Hebræorum more, positum sit pro imperandi modo, & ita explicetur quid sit, Dominum sequi: nempe vbicunque fuerit, illic eum comitari. Etsi autem hæc sententia vera est & optimè conuenit, tamen quia paulo antè non scriptum est ἀκολουθείτω, sed ἀκολουθήσει, malui seruare propriam futuri significationem. Et siquis, καὶ ἐάν τις. Vulgata & Eras. Siquis. Atqui in omnibus vetustis codicibus additur καί, & apparet hoc esse additum vt explicetur præcedens promissio.

27 Turbata est, τετάρακται. Vide suprà, 11.v.33.

28 Vox è cælo, *dicens*, φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Sic apud Hebræos sæpe subauditur לאמר, vt annotauimus Mat. 10.e.33. Sic autem loquitur Matth.17.a.5. Sed pro ὄνομά σου, nomen tuum, in vno codice scriptum erat, ὄνομά μου, nomen meum.

32 Sublatus fuero è terra, ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, Exaltatus fuero è terra. Atqui quum ex hac oratione nascatur sequens Iudæorum obiectio, necesse est existimemus Christum in suo idiomate verbum ambiguæ significationis vsurpasse, quo significetur aliquid tum attolli, tum etiam è medio auferri. Nam alioquin neque Iudæis occasio data esset ista obiiciendi, neque etiam Christus tam commodè videri possit mortem suam significasse. Puto autem id omnino esse quod Latini dicunt Tollere: Græci autem magis propriè αἴρειν quàm ὑψοῦν: Hebræi vel רום, (quod etiam declarat Separare & eximere, vt Exo.19.e.27. vnde oblationem תרומה, Chaldæus Paraphrastes exponit אפרשותא, id est separationẽ) vel potius עלה, quod respondet quidem verbo ἀναβαίνειν, sed in Niphal accipitur pro ἐπαίρεσθαι & ὑψοῦσθαι, vt Græca editio habet Psal.47.b.10, & 97.b.9. Sic factum est vt eleganti translatione vsurpetur pro Tolli è medio, vt Iob 5.d.16. vbi etiam de morte agitur: & pro euanescere, fumi ac vaporis instar, qui Hebræis dicitur ascendere è terra, vt Zach.14.c.13. quem locum Latini interpretes non rectè expresserunt: atque adeo pro Penitus deleri & excindi, vt Nahum 2.b.7. pro eo quod in Hebræo legitur העלתה, doctissimus Hebræorum habet נכרתה, id est deletum & excisum est.
Omnes, πάντας: id est non solos Iudæos, vt rectè explicant Chrysostomus & Theophylactus. Vulg. Omnia, id est πάντα, vt etiam legit August. Sed Græca omnia exemplaria scriptum habebant πάντας.

34 Manere in æternum, μένει εἰς αἰῶνα: id est עמד, vel קום: quæ quum opponantur verbo ὑψωθῆναι, appa-ret, quod [illegible] dixi, ὑψοῦσθαι hic respondere verbo עלה, quod acceperint Iudæi translatitia significatione pro euanescere & tolli è medio.

35 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι. περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ· καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει.

36 Ἕως τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν.

37 Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν·

38 Ἵνα ὁ λόγος Ἠσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;

39 Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἠσαΐας,

40 Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστραφῶσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

41 Ταῦτα εἶπεν Ἠσαΐας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ.

42 Ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· ἀλλὰ διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται.

35 Dixit igitur eis Iesus, Adhuc ad paruum tempus lux vobiscum est: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant. nã qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filii lucis sitis. Hæc loquutus est Iesus: & quum abiisset, occultauit se ab eis.

37 Quum autem tot signa coram eis edidisset, non credebãt in eum:

38 Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit sermoni nostro, & brachium Domini cui retectum est?

39 Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,

40 Excæcauit oculos eorum, & obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.

41 Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

42 Veruntamẽ etiam ex primoribus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos nõ confitebantur, ne synagoga mouerentur.

35 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum, lumen in vobis est: ambulate dum lucem habetis, ut non vos tenebræ comprehendãt. & qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, ut filii lucis sitis. Hæc loquutus est Iesus, & abiit, & abscondit se ab eis.

37 Quum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum:

38 Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro, & brachiũ Domini cui reuelatum est?

39 Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,

40 Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum: ut non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.

41 Hæc dixit Esaias quãdo vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

42 Veruntamen & ex principibus multi crediderũt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, ut è synagoga nõ eiicerentur.

Supr.1.a.9. Esa.53.a.1, rom.10.c.16. Esa.6.c.9, mat.13.b.14, mar.4.b.12, luc.8.b.10, act.28.f.26, rom.11.a.8.

35 Adhuc *ad* paruum tempus, ἔτι μικρὸν χρόνον. Vulgata, Adhuc modicum, ἔτι μικρόν, ita vt non exprimatur χρόνον, sed subaudiatur, aut potius μικρὸν degeneret in aduerbium, vt infrà, 13.d.33. Quia verò idẽ interpres conuertit τὸ φῶς neutro genere, quidam per imprudentiam hæc coniunxerunt, perinde acsi dicat Dominus, adhuc pusillum luminis in ipsis superesse: in quo errore versatur etiam Augustinus. Atqui (vt rectè Eras. obseruat) hoc sensu dicendum fuerat non μικρὸν τὸ φῶς, sed μικρὸν φῶς. Præbuit autem illud quoque errandi occasionem quòd μεθ' ὑμῶν, id est vobiscum, vertit, In vobis, pro Inter vos. Legit enim ἐν ὑμῖν, vt etiam scriptum inuenimus in tribus exemplaribus. Tanti est momenti, ad verum eruendum sensum, vel vnius particulæ obseruatio.

36 Filii lucis, υἱοὶ φωτός: id est Lucis participes, ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Luc.16.b.8.

38 Sermoni nostro, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vide Rom.[illegible].a.16. Brachium Domini, ὁ βραχίων Κυρίου. Brachium autem vocat Euangelium, quod est potentia Dei in salutem omni credenti, vt definit Apost. Rom.1.b.16. Hanc expositionem id confirmat quòd plerunque soleat pars posterior vnius versiculi apud Hebræos alterã explicare: facta autem fuerat mentio τῆς ἀκοῆς, id est Verbi annuntiati, quod illis est opertum qui pereunt, vt ait idem Paulus 2.Cor.4.a.3. Deinde Brachii nomine apud Hebræos notum est vim ac robur declarari, sicut annotauimus Luc.1.e.51. Non est igitur Brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non aperuit, vt credant annuntiato Euangelio, Act.16.c.14.

39 Non poterant, οὐκ ἠδύναντο: id est noluerunt, inquit Theophylactus, ex Chrysostomo: quem norunt omnes pii plus æquo suum illud αὐτεξούσιον extollere solere. Et tamen, si rem ipsam spectes, verum est reprobos idcirco non credere quia credere nolunt. Atque adeo hæc est propinqua ac propria incredulitatis ipsorum causa: sed altius conscendit Euangelista, quum istos dicit credere non potuisse. Nam sicut credere nolunt reprobi, ita certum est non posse velle credere, quia tenebræ in quibus nati sunt, lucem comprehendere non possunt: Deus autem (inquit Paulus) quos vult miseratur, & quos vult indurat. Mira autem est hominum arrogantia, qui rogant cur Deus aliquos induret, quum potius mirari debuerint, tantam ipsius esse bonitatem vt aliquos non induret.

40 Obdurauit cor eorum, πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. Vulgata aliis locis πώρωσιν & πήρωσιν solet confundere, vt diximus Mar.3.a.5.

41 Ex primoribus, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.f.35.

Suprà,5.g.44

Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

43 ‖Dilexerunt enim gloriã hominũ "potius quàm gloriã Dei.

43 Dilexerũt enim gloriã hominũ magis quàm gloriam Dei.

Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε καὶ εἶπεν, Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ, ἀλλ' εἰς τὸν πέμψαντά με.

44 Iesus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, "non credit in me, sed in eum qui misit me.

44 Iesus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.

Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμέ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με.

45 Et qui conspicit me, conspicit eum qui misit me.

45 Et qui uidet me, uidet eum qui misit me.

Suprà,3.c.19, & 9.g.39.

Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνῃ.

46 ‖Ego lux in mundum veni, vt "nullus qui credit in me, in tenebris maneat.

46 Ego lux in mundum ueni, ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat.

Suprà,3.b.17

Καὶ ἐάν τίς μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων, καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον.

47 ‖Et siquis audierit verba mea, & non crediderit, ego nõ "condemno eum. non enim veni vt condemnem mundum, sed vt seruem mundum.

47 Et siquis audierit uerba mea, & non custodierit, ego non iudico eum. Non enim ueni ut iudicem mundum, sed ut saluificem mundum.

Marci 16.d.16

Ὁ ἀθετῶν ἐμέ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν· ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

48 Qui reiicit me, nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipsum: ‖sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum vltimo illo die.

48 Qui spernit me, & non accipit uerba mea, habet qui iudicet eum: sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die.

Ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· ἀλλ' ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε τί εἴπω καὶ τί λαλήσω.

49 Quia ego ex meipso nõ sum loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mandauit quid dicam & quid loquar.

49 Quia ego ex meipso nõ sum loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mandatũ dedit quid dicam, & quid loquar.

Καὶ οἶδα ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ζωὴ αἰώνιός ἐστιν. ἃ οὖν λαλῶ ἐγώ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατήρ, οὕτω λαλῶ.

50 Et scio mandatum eius, vitã æternam esse: quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ita loquor.

50 Et scio quia mandatũ eius uita æterna est: quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor.

Κεφάλαιον ιγ'.

CAP. XIII.

CAP. XIII.

Matth.26.a.2 marci 14.a.1 luc.22.a.1

Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.

1 Ante festum autem Paschæ, sciens Iesus venisse horam ipsius vt transiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos qui erant in mundo, vsque ad finem dilexit eos.

1 Ante diem autem festum Paschæ, sciens Iesus quia uenit horaeius ut transeat ex hoc mundo ad Patrem, quũ dilexisset suos qui erãt in mundo, in finem dilexit eos.

Καὶ δείπνου γενομένου, (τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος, Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ)

2 Et "cœna facta, (quum diabolus iam immisisset in cor "Iudæ *filii* Simonis, Iscariotæ, vt proderet eum)

2 Et cœna facta, (quũ diabolus iam misisset in cor ut traderet eum Iudas Simonis, Iscariotes)

Εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει·

3 Sciens Iesus Patrem omnia dedisse sibi in manus, & se à Deo venisse, & ad Deum abire:

3 Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exiuit & ad Deum uadit:

43 Potius quàm, μᾶλλον ἤπερ. Vulgata & Erasmus, Magis quàm. Vide Luc.18.c.14, & suprà, 3.c.19.
44 Non credit in me, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Particula negans hoc loco nihil remouet, sed corrigit potius, vt diximus Marci 9.e.37.
46 Vt nullus maneat, ἵνα πᾶς μὴ μείνῃ. Vide Luc.1.d.37.
47 Condemno, κρίνω. Vulgata & Erasmus, Iudico. Vide suprà, 3.b.17.

IN CAPVT XIII.

2 Cœna facta, δείπνου γενομένου. Eras. Quũ cœna fieret, δείπνου γινομένου. Atqui in vetustis codicibus omnibus, vno duntaxat excepto, & in Theophylacto Romano, sũmo cõsensu legitur γενομένου. Veraque lectio videtur tolerabilis. nã si δεῖπνον explicemus conuiuium Paschæ, ita significabitur Christum peracto demum illo cõuiuio, quod cæremonia potius erat quàm iusta cœna, (quum præsertim totam eius etiam domus familiam ei interfuisse probabile sit, ex legis Paschæ formula) postea demũ vt cœnaturũ, pedibus lotis, accubuisse. Eadem autẽ erit sententia si δείπνου γινομένου cõuertas, Dum instrueretur cœna, quæ videlicet consequuta est cæremoniam Paschæ quam stantes celebrarent. Sed tamen quum mox sequatur versu 4, Christum surrexisse è cœna, malo γενομένου legere, significatione Aoristi secundi. Et quod dicitur surrexisse Christus, indicat tẽpus intercessisse in-

ter Paschæ ceremoniam & istam ablutionem pedum, in quod [struck out] videtur sacræ Cœnæ institutio conferen-
da. Iudæ *filii* Simonis, Ἰούδα Σίμωνος. Vulgata & Erasmus, Iudæ Simonis. Atqui perinde vertendũ fuisse hũc locum ac si scriptum esset Ἰούδα τοῦ Σίμωνος, & non Iudam ipsum, sed ipsius patrem fuisse Simonem vocatum, apparet ex eodem hoc nostro Euangelista, Suprà, 6.g.71, & 11.a.4, & infrà, versu 26.

Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια, καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν.

4 Surgit à cœna, & deponit "pallium: & accepto linteo, præcinxit se.

4 Surgit à cœna, & ponit uestimenta sua, & quũ accepisset linteum, præcinxit se.

Εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος.

5 Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorũ, & extergere linteo quo erat præcinctus.

5 Deinde mittit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorũ & extergere linteo quo erat præcinctus.

Ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος, Κύριε, σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;

6 Venit ergo ad Simonem Petrũ: qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?

6 Venit ergo ad Simonem Petrũ: & dicit ei Petrus, Domine, tu mihi lauas pedes?

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὃ ἐγὼ ποιῶ σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα.

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis nũc, cognosces autem postea.

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis modò, scies autem postea.

Λέγει αὐτῷ Πέτρος, Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respõdit ei Iesus, Nisi lauero te, "nihil mecum habebis commune.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis mihi pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Si non lauero te, non habes partem mecum.

Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed & manus & caput.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non tantùm pedes meos, sed & manus & caput.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες.

10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non opus habet nisi vt pedes lauet, sed est purus totus: ‖& vos puri estis, sed non omnes.

10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, nõ indiget nisi ut pedes lauet, sed est mundus totus: & uos mundi estis, sed non omnes.

Infrà,15.a.3

Ἤδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν, Οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε.

11 Norat enim eum qui ipsum prodebat: propterea dixit, Non estis puri omnes.

11 Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum: propterea dixit, Nõ estis mundi omnes.

Ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς, Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;

12 Postquam ergo lauisset pedes eorum, & pallium suum recepisset, rursum discũbens, dixit eis, Intelligitis quid fecerim vobis?

12 Postquam ergo lauit pedes eorum, & accepit uestimenta sua, quũ recubuisset iterum, dixit eis, Scitis quid fecerĩ uobis?

Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, Ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ.

13 Vos me vocatis, "Magister ac domine: & rectè dicitis: sum enim.

13 Vos uocatis me, Magister & domine: & bene dicitis: sum etenim.

Εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας.

14 Itaq; si ego laui pedes vestros dominus & magister, vos quoque debetis alii aliorum pedes lauare.

14 Si ergo ego laui pedes uestros, dominus & magister, & uos debetis alter alterius lauare pedes.

Ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε.

15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.

15 Exemplum enim dedi uobis, ut quemadmodũ ego feci uobis, ita & uos faciatis.

4 Pallium, τὰ ἱμάτια. Summas vestes hoc nomine declarari, alibi ostendimus. Itaque vestimenti nomen nimium latè patet, nequis somniet Dominum nudo corpore suis discipulis pedes abluisse.
8 Nihil mecum habebis commune, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, Non habes partem mecum, id est אין לך חלק בי. Sic enim loquũtur Hebræi, pro eo quod Latinè dicas, Nihil tibi posthac negotii mecum erit, renuntio tibi omnem amicitiam ac coniunctionẽ, vt 1.Reg.12.d.16, quo modo & nos in vernaculo nostro sermone dicimus, *Auoir à partir auec quelqu'un.*
13 Magister ac domine, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος. Erasmus, Magistrum ac dominum. Nam illa non conueniunt, inquit, nisi præsenti: sic autem Iesum discipuli etiam absentem appellabant, vt infrà 11.b.7. Id ego verò

fateor: sed additum verbum φωνεῖν indicat hæc accipienda de communi oratione, qua solebat præsens à discipulis compellari. Sunt autem illa posita πτωτικῶς (vt loquuntur grammatici) & rectus pro vocandi casu vsurpatus est: quam enallagen alibi exposuimus. nisi cum Epiphanio legere malimus, ἐμὲ λέγετε κύριον καὶ διδάσκαλον. Sic enim ille hunc locum citat κατὰ τῶν ἀνομοίων.

Infrà, 15.c.20 matth. 10.c.24 luc. 6.f.40

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν.

16 ‖Amen amen dico vobis, Seruus non est maior domino suo, neque "legatus maior eo qui ipsum misit.

16 Amen amen dico vobis, Nō est seruus maior domino suo, neq; apostolus maior est eo qui misit illum.

Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.

17 Si hæc noueritis, beati eritis si ea feceritis.

17 Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea.

Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ.

Psal. 40.c.10

18 Non de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: "sed oportet vt impleatur Scriptura, ‖Qui edit mecū panem, sustulit aduersum me calcē suum.

18 Non de omnibus vobis dico: ego scio quos elegerim: sed ut adimpleatur Scriptura, Qui manducat mecum panem, leuauit contra me calcaneum suum.

Ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι.

19 "Iam nunc dico vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis me eum esse.

19 Amodo dico uobis priusquam fiat, ut quum factū fuerit, credatis quia ego sum.

Mat. 10.d.40 luc. 10.c.16

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμβάνει τὸν πέμψαντά με.

20 Amē amē dico vobis, "quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, me recipit: qui autem me recipit, recipit eum qui me misit

20 Amen amen dico uobis, qui accipit si quem misero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui me misit.

Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

21 Quum hæc dixisset Iesus, "turbatus est spiritu, "& testatus est, dixitque, Amen amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me.

21 Quum hæc dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit, Amen amen dico uobis quia unus ex uobis tradet me.

Mat. 26.b.21. mar. 14.b.18 luc. 22.b.21

Ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταί, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει.

22 ‖Discipuli ergo aspiciebant alii ad alios, dubitantes de quo diceret.

22 Aspiciebant ergo adinuicē discipuli, hæsitantes de quo diceret.

Ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς.

23 Erat autem quidam ex discipulis Iesu recumbens in sinu ipsius, *nimirum* is quem diligebat Iesus.

23 Erat ergo recumbens unus ex discipulis eius in sinu Iesu, quem diligebat Iesus.

Νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει.

24 Innuit ergo huic Simon Petrus vt percontaretur quisnam esset de quo diceret.

24 Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei, Quis est de quo dicit?

Ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ, Κύριε, τίς ἐστιν;

25 Ille v[ero] incumbēs pectori Iesu, dic[it ei], Domine, quis est?

25 Itaque quum recubuisset ille supra pectus Iesu, dicit ei, Domine, quis est?

Ἀποκρίνεται ὁ Ἰησοῦς, Ἐκεῖνός ἐστιν ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. Καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον, δίδωσιν Ἰούδᾳ Σίμωνος Ἰσκαριώτῃ.

26 Resp[ondit I]esus, Ille est cui ego intin[ctam] offulam dedero. Et qu[um intin]xisset offulā, dedit Iudæ [Si]monis Iscariotæ.

26 Respondit Iesus, Ille est cui ego intinctum panem porrexero. Et quum intinxisset panē, dedit Iudæ Simonis Iscariotæ.

Καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον.

27 Et post *sumptā* offulā ingressus est in eū Satanas. Dicit igitur ei Iesus, Quod facis, fac "citó.

27 Et post buccellam, tunc introiuit in eum Satanas. Et dicit ei Iesus, Quod facis, fac citius.

16 Legatus, ἀπόστολος. Alibi seruauimus apostoli nomen: hîc verò quū generalis sit sententia, Erasmus meritò aliud vocabulum quæsiuit.

18 Sed *oportet* vt impleatur, ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ. De hac eclipsi diximus Mar. 4.c.22, & 9.b.12. & 14.c.49. & suprà, 9.a.3. Simile etiam occurrit exemplum 1. Iohan. 2.c.19. Potest tamen, fateor, ἵνα construi cum verbo ἐπῆρεν, quod sequitur. Sed quum illius eclipsis tot occurrāt exempla, malui sine traiectione ista interpretari.

19 Iam nunc, ἀπ' ἄρτι. Heb. מעתה, quod plerunque significat Deinceps: hîc verò id declarat pro quo dicimus vernaculo sermone *des maintenant*, vt infrà, 14.a.2.

20 Quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω. Hîc occurrit manifestum traiectionis exemplum, vt rursum paulo pòst, versu 29, & 15.b.10. quo potest optimè confirmari interpretatio quā attulimus suprà, 8.d.25. Erasmus pro ἐάν τινα conuertit quemcunque, id est ὅντινα ἄν. Sed præstat accipere ἐάν pro ὅταν, vt infrà, 14.a.3.

21 Turbatus est, ἐταράχθη. Vide suprà, 11.v.33. Et testatus est, καὶ ἐμαρτύρησε, id est, palàm ac cum asseueratione loquutus est. Idem enim hîc declarat μαρτυρεῖν atque τὸ ὁμολογεῖν, quod etiam annotauimus Luc. 4.d.22.

17 Citò,

Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ.

28 Hoc autem nemo accumbentium intelligebat quorsum ei dixisset.

28 Hoc autem nemo sciuit discumbentium ad quid dixerit ei.

Τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν· ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.

29 Quidam enim putabāt, quia marsupium habebat Iudas, Iesum ei dixisse, Eme ea quibus opus est nobis ad festum, aut egenis "vt aliquid daret.

29 Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quòd dixisset ei Iesus, Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum: aut egenis ut aliquid daret.

Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐθέως ἐξῆλθεν· ἦν δὲ νύξ.

30 Ille ergo accepta offula, "statim exiuit. erat autem nox.

30 Quum ergo accepisset ille buccellam, exiuit continuò: erat autem nox.

Ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς, Νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.

31 "Quum ergo exiuisset, dixit Iesus, Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est "in eo.

31 Quum ergo exisset, dixit Iesus, Nunc clarificatus est Filius hominis, & Deus clarificatus est in eo.

Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν.

32 "Quòd si Deus glorificatus est in eo, Deus quoque glorificabit eum in sese, & statim glorificabit eum.

32 Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & continuò clarificabit eū.

Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι. ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, Ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγώ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν· καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι.

33 Filioli, adhuc paulisper vobiscum sum. quæretis me: sed ‖sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire: *ita* & vobis nunc dico.

33 Filioli, adhuc modicum uobiscum sum. quæretis me, & sicut dixi Iudæis, Quò ego uado, uos nō potestis uenire: & uobis dico modò.

Suprà, 7.d.34

Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

34 ‖Mandatum nouum do vobis, Vt alii alios diligatis: "sicut *inquam* dilexi vos, vt etiam diligatis alii alios.

34 Mandatum nouum do uobis, Vt diligatis inuicem: sicut dilexi uos, ut & uos diligatis inuicem.

Infrà, 15.d.18 leuit. 19.d.18 mat. 22.d.39 iohan. 4.d.21

Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

35 Ex hoc omnes cognoscent vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alii in alios.

35 In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionē habueritis adinuicem.

Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, ποῦ ὑπάγεις; Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι· ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

36 Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Respondit ei Iesus, ‖Quò ego abeo, non potes me nunc sequi: sequêris autem postea.

36 Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò uadis? Respondit Iesus, Quò ego uado, non potes me modò sequi, sequeris autem postea.

Mat. 26.d.34 mar. 14.c.30 luc. 22.d.34

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, διατί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te ponam.

37 Dicit ei Petrus, Quare non possum te sequi modò? animam meam pro te ponam.

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις; Ἀμὴν ἀμὴν

38 Respondit ei Iesus, Animam tuā pro me pones? amen amen

38 Respondit ei Iesus, Animam tuam pro me pones? Amen amen

17 Citò, τάχιον. Vulgata & Erasmus ad verbum, Citius. At ego puto comparandi gradum pro absoluto vsurpatum, (vt etiam 2. Tim. 1.d.18, βέλτιον pro εὖ positum videtur) aut potius pro superlatiuo τάχιστα, vt dicemus Act. 15.c.10.

29 Vt, ἵνα. Notanda est traiectio huius particulæ, de qua dicemus infrà, Rom. 11.v.31.

30 Statim exiuit, εὐθέως ἐξῆλθεν. Quum igitur nonnisi cœna peracta Dominus sacrosancta sua mysteria instituerit, vt disertè ait Lucas 22.b.20, & Iohannes non contentus dixisse, Iudam accepta offula exiisse, disertè etiam addat aduerbium εὐθέως, probabilis esset eorum sententia qui existimant Iudam instituendæ sacræ Cœnæ non interfuisse, nisi Lucas disertè scriberet Dominum dixisse quum Cœnam illam sacram instituisset & celebrasset, Ecce, manus eius qui me prodit, mecum est in mensa, Luc. 22.c.21. Adfuit ergo Iudas conuiuio paschæ, & sacræ Eucharistiæ celebrationi, ac tandem inchoata ista Cœna discessit.

31 Quum ergo exiuisset, ὅτε οὖν ἐξῆλθε. In omnibus vetustis codicibus deerat particula οὖν, & ista cum superioribus connectebantur, hoc modo, ἦν δὲ νὺξ ὅτε ἐξῆλθε, Erat autem nox quum exiret. Sic etiā legit Theophylactus. Romanus Chrysostomi interpres variat. Ego tamen malui receptam lectionē sequi, ad quam etiam accedit Nonni authoritas. In eo, ἐν αὐτῷ. Erasmus, Per eum. Sic enim sæpe vsurpari Hebraicum ב, sæpe iā annotauimus, vt paulo pòst versu 35. Sed quum hic agatur nō modò de ipsis Christi factis, sed de Christo ipso, malui, In eo, quàm Per eum interpretari.

32 Quòd si, εἰ. Puto deesse particulam δέ, quam suppleui. Non est autem hæc coniunctio hoc loco sic accipienda quasi conditionem notet, sed vt causalis potius, vt etiam suprà, 10.f.35.

ὅτι λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσῃ ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς.

dico tibi, non mittet vocem gallus vsquequo ter me abnegaueris.

dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.

Κεφάλαιον ιδ.

CAP. XIIII.

CAP. XIIII.

1 Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.

N**E** turbetur cor vestrum: [1] creditis in Deum, etiam in me credite.

1 *Non turbetur cor vestrum. creditis in Deum, & in me credite.*

2 Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μὴ, εἶπον ἂν ὑμῖν. πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν.

In domo Patris mei [2] habitationes multæ sunt: alioqui dixissem vobis. proficiscor paraturus vobis locum.

2 *In domo Patris mei mansiones multæ sunt: si quo minus, dixissem uobis: quia uado parare uobis locum.*

3 Καὶ ἐὰν πορευθῶ καὶ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτὸν, ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, καὶ ὑμεῖς ἦτε.

3 [3] Et quum profectus fuero, & parauero vobis locum, rursum veniam, & assumam vos ad meipsum: vt vbi sum ego, & vos sitis.

3 *Et si abiero, & præparauero uobis locum, iterum uenio, & accipiam uos ad meipsum: ut ubi sum ego, & uos sitis.*

IN CAPVT XIIII.

1 Creditis in Deum, πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν. Propter amphiboliam verbi πιστεύετε, rectè annotat Erasmus quadrifariam posse hunc locum conuerti: nempe vel hoc modo, Creditis in Deum, & in me creditis: ergo ne turbemini. vos enim hæc fides inuictos præstabit. Vel, Credite in Deum, & in me credite. quomodo interpretantur Nonnus & Theophyl. Hilarius quoque ita citat lib. de Trin. 9. vt sit hic sensus, Ne turbemini, at qui fieri poterit, dicetis, vt non perturbemur? nempe si in Patrem meum & in me credideritis. Vel, Creditis in Deum, & in me credite: quam interpretationem vt magis receptam sumus amplexi, cuius hæc est sententia, nempe, Nemo vestrum est qui non dicat se in Deum credere: si ita est, credite etiam in me. Ita fiet vt verè demum in Deum credatis, neque vllis tempestatum procellis deiiciamini. Vel, Credite in Deum, & in me creditis. id est Credite in Deum: quod si facitis, eadem opera & in me creditis.

2 Habitationes, μοναί, siue domicilia. Sic enim Iohannes μονὴν pro οἰκίαν dixit: vt Heb. בית pro משכן. Vulgata & Erasmus ad verbum, Mansiones: quo vocabulo vtitur Suetonius, sed pro diuersorio & hospitio, quod Hebræi vocant מלון. Plinius autem de locorum interuallis agens, mansionem id vocat quod à Græcis σταθμός, ab Hebræis מסע dicitur. Alioqui, εἰ δὲ μή: id est nisi ita esset vt dico, nempe, nisi in domo Patris mei non mihi vni, sed etiam vobis pateret locus, nollem vos hac vana spe deludere, sed ingenuè vobis id dixissem. Vulg. Siquominus. Sed totum hunc locum miserè corrupit non animaduersa vera distinctio, quam quum annotasset Valla, miror ab Erasmo reprehendi potuisse. Ea autem est eiusmodi, vt post ὑμῖν plenum punctum adscribatur: deinde alia sententia incipiat, Vado ad parandum vobis locum. Eras. tamen aliter explicat, cuius verba placuit subiicere, vt liberum sit penes lectorem iudicium. Omnino, inquit, cohærent hæc duo, quum hic sensus sit, In domo Patris mei iam paratæ sunt multæ mansiones, vt non mihi vni, sed omnibus itemmeis sit locus. quod si secus esset, dixissem me iam abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus est, quum paratæ sint, & vos breui sequuturos expectent. Hæc Eras. Atqui non dicit Dominus paratas esse illas mansiones, (quod Erasmus assumit) sed mansiones illic esse dicit. Deinde sequenti versiculo apertè testatur se abire ad parandum locum, & postea ad eos reuersurum. Est autem tota hæc oratio allegorica, qua suos consolatur Dominus, significans se abire in cælum, non vt illic solus regnet, sed vt suis breui sequuturis præeat: vt quum illi venerint, omnia parata inueniant. Hoc est nimirum quod ait Paulus, Nos electos esse ante tempora æterna: sed addit, In Christo: quia non aliter possumus quàm per ipsum & in ipso ingredi in æternum illud domicilium, nobis ab æterno quidem destinatum, sed quod à Christo præparari oporteat: quia non possumus esse Dei hæredes nisi Christi cohæredes simus. Eius ergo discessum sic debemus accipere vt si quis accepto mandato nos in paternam domum deducendi, functus sua legatione, nobis iam viam ingressis præiret, aduentum nostrum significaturus, vt domi parata omnia inueniremus: deinde nobis aduentantibus iret obuiam, vt nos domum secum introduceret.

3 Et quum profectus fuero, καὶ ἐὰν πορευθῶ. Vulg. & Eras. Et si abiero. At ego existimo ἐὰν pro ὅταν seu ἐπειδὰν positum esse, vt suprà, 13. c. 10, ex Hebræorum idiotismo, apud quos אם pro כאשר vsurpari constat, vt Genes. 38. b. 9. Exo. 20. d. 15. Amos 7. b. 2. Sed & in Latino sermone, Si pro Quum vel Postquam apud idoneos authores poni obseruant grammatici, vt apud Virgilium libro Æneid. quinto, Præterea si nona diem mortalibus almum Aurora extulerit: id est, postquam extulerit, interprete Donato. Hanc igitur enallagen si obseruauerimus, plana erit sententia. Quum enim Dominus dixisset se abire ad parandum locum, queri poterant discipuli se nihilominus ab eo deseri. Hîc ergo subiicit ille, se quidem abire ad præparandum ipsis locum, id est vt communem hæreditatem tum suo tum suorum etiam nomine cernat: sed tamen postea rediturum, vt secum eos abducat, eiusdem dignitatis participes futuros: quæ doctrina ad totam Ecclesiam pertinet. Ideo dicebant Angeli attonitis discipulis, Quid statis defixis in cælum oculis? Iesus iste ita veniet vt vidistis eum ascendere, Act. 1. b. 11. & passim in Scripturis plena consolatio Ecclesiæ in eum diem reiicitur quo Deus erit omnia in omnibus: qui idcirco dies redemptionis & restitutionis dicitur, electorum respectu. Cæterùm operæpretium est intelligere quomodo Erasmus hunc versiculum cum superiore sua expositione connectat. quod ego subiiciam, non vt eum incessam, (cuius sanè laboribus in hoc argumento susceptis plurimùm fateor) sed vt liberum sit lectori omnia pensitare. Quòd, inquit, abeo, ad breue tempus abfuturus, non ob id abeo vt parem mansiones, quæ iam paratæ sunt, sed vt viam in cælum mea morte vobis aperiam. nam antè inuium erat iter. Hæc Erasmus. quæ certè non video qua non dico ratione, sed rationis specie possint ex Euangelistæ verbis elici. Theophylactus autem, καὶ ἐὰν pro κἂν, id est etiamsi, interpretatur: quasi diceret Dominus, Si non essent parata vobis domicilia, ego proficiscerer ad ea vobis paranda. etiamsi autem eius rei causa proficiscerer, tamen non vos relinquerem, sed vos vnà assumerem vt mecum essetis. Hæc Theophylact. quæ ausim dicere non modò non esse apposita, sed prorsus etiam totam hanc consolationem nobis eripere. Ita enim efficietur, Christum neque profectum esse vt nobis locum appararet, neque nos secum assumpturum, quia non sit necesse: sed duntaxat, si fuisset necesse, id fuisse facturũ. Et parauero, καὶ ἑτοιμάσω. In vno exemplari scriptum erat ἑτοιμάσω, vt parem.

4 Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε.

4 Et quò ego abeam scitis, & viam scitis.

4 *Et quò ego uado scitis, & uiam scitis.*

5 Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς, Κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις· καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι;

5 Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò abeas: quomodo igitur possumus viam scire?

5 *Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò uadis: & quomodo possumus uiam scire?*

6 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ.

6 Dicit ei Iesus, Ego sum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem, nisi per me.

6 *Dicit ei Iesus, Ego sum uia, & ueritas, & uita. nemo uenit ad Patrem nisi per me.*

7 Εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν· καὶ ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν.

7 Si nossetis me, Patrem etiam meum nossetis: & [7] iam nunc cognoscitis eum, & vidistis eũ.

7 *Si cognouissetis me, & Patrem meum utique cognouissetis: & amodo cognoscetis eum, & uidistis eum.*

8 Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.

8 Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.

8 *Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.*

9 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με, Φίλιππε; ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα;

9 Dicit ei Iesus, [9] Tantum tempus vobiscum sum & non cognouisti me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Ostende nobis Patrem?

9 *Dicit ei Iesus, Tanto tempore uobiscum sum, & non cognouistis me? Philippe, qui uidet me, uidet & Patrem. Quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem?*

10 Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα.

10 Non credis me in Patre & Patrem in me esse? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso nõ loquor: sed Pater qui in me manet, ipse facit opera.

10 *Non credis quia ego in Patre, & Pater in me est? Verba quæ ego loquor uobis, à meipso non loquor: Pater autem in me manens, ipse facit opera.*

11 Πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μὴ, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.

11 Credite mihi me in Patre, & Patrem in me esse: sin minus, propter ipsa facta credite mihi.

11 *Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est: alioquin propter opera ipsa credite.*

12 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει· ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι.

12 Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & maiora iis faciet. Nam ego ad Patrem proficiscor:

12 *Amen amen dico uobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & maiora horum faciet: quia ego ad Patrem uado:*

13 Καὶ ὅ, τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω, ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.

13 Et quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.

13 *Et quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam: ut glorificetur Pater in Filio.* — Infrà, 16. c. 23. mat. 7. b. 7. mar. 11. c. 24. iac. 1. a. 5.

14 Ἐάν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω.

14 Siquid petieritis in nomine meo, ego faciam.

14 *Siquid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.*

15 Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε.

15 Si diligitis me, mandata mea seruate.

15 *Si diligitis me, mandata mea seruate.*

16 Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα.

16 Ego autem rogabo Patrem, & alium consolatorem dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum.

16 *Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit uobis, ut maneat uobiscum in æternum.*

7 Iam nunc, ἀπ' ἄρτι. Vulg. Amodo. Erasmus, Nunc. Vide suprà, 13. b. 19.

9 Tantum tempus vobiscum sum, τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι. Sic Virg. – vna cum gente tot annos Bella gero,

Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται.

17 *Nempe* Spiritum illum veritatis quem mundus non potest recipere, quia non videt eum, nec nouit eum: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, & in vobis erit.

17 *Spiritum veritatis quē mundus non potest accipere, quia non videt eū, nec scit eum: uos autem agnoscetis eum, quia apud uos manebit, & in nobis erit.*

Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς.

18 Non relinquam vos orbos: redibo ad vos.

18 *Non relinquam uos orphanos: ueniam ad uos.*

Ἔτι μικρόν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ· ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε.

19 Adhuc paululum, & mundus me nō amplius conspiciet, vos autem conspicietis me: quia ego viuo, & vos viuetis.

19 *Adhuc modicum, & mundus me iam non uidet: uos autem uidetis me: quia ego uiuo, & uos uiuetis.*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.

20 In illo die vos cognoscetis me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.

20 *In illo die uos cognoscetis quia ego sum in Patre meo, & uos in me, & ego in uobis.*

Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου, καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με· ὁ δὲ ἀγαπῶν με, ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτόν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.

21 Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, is ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & *conspicuum ei exhibebo meipsum.

21 *Qui habet mandata mea, & seruat ea, ille est qui diligit me: qui autē diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eū, & manifestabo ei meipsum.*

Λέγει αὐτῷ Ἰούδας, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης, Κύριε, τί γέγονεν ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτόν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;

22 Dicit ei Iudas, *non *ille* Iscariotes, Domine, *quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, & non mundo?

22 *Dicit ei Iudas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est quia nobis manifestaturus es teipsum, & non mundo?*

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.

23 Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum manebimus.

23 *Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum ueniemus, & mansionem apud eum faciemus.*

Ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ· καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμός, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός.

24 Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermo quem auditis, non est meus, sed eius qui misit me Patris.

24 *Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermonem quem audistis non est meus, sed eius qui misit me Patris.*

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων.

25 Hæc loquutus sum vobis, apud vos manens.

25 *Hæc loquutus sum uobis apud uos manens.*

Ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

Infrà, 15.d.26

26 ‖Consolator autem ille, *id est* Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæ dixi vobis.

26 *Paracletus autem, Spiritus sanctus quem mittet Pater in nomine meo, ille uos docebit omnia, & suggeret uobis omnia quæcunque dixero uobis.*

Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω.

27 Pacem relinquo vobis, pacē illam meā do vobis: non prout mundus dat, ego do vobis. Ne turbetur cor vestrum, neque formidet.

27 *Pacem relinquo uobis, pacem meam do uobis: non quomodo mundus dat, ego do uobis: non turbetur cor uestrum, neque formidet.*

17 *Nempe* Spiritum illum veritatis, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. De particulæ huius exegeticæ eclipsi, quæ apud Euangelistam frequentissimè occurrit, alibi diximus. Sed illud quoque notandum est, Spiritum sanctum dici Spiritum veritatis, non tam quia in sese verax est, vtpote Deus æternus, quàm ab effectu, quòd veritatem inspiret, vt Infrà, 16.b.13.

21 Conspicuum exhibebo, ἐμφανίσω. Vulg. Manifestabo, id est φανερώσω. Erasmus, Aperiam, at idem declarat ἐμφανίζειν significare tacitè & clàm indicare. At ego contrà existimo, plenam ac quasi humanis oculis aspectabilem declarationem hoc verbo significari, vnde εἰς τοὐμφανὲς & ἐν τῷ ἐμφανεῖ, id est palàm & in media luce. Est autem ista exhibitio non corporalis sed spiritualis, & omnium maximè perspicua.

22 Non *ille* Iscariotes, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης. Non ille Iscariotes, sed alter ille Iacobi frater. Est ergo in iis verbis ἀνακόλουθον, cuius aliud prorsus simile extat suprà, 6.e.46. Quid est, τί γέγονεν: id est, quid causæ est. Vulg. & Eras. ad verbum, Quid factum est, nimium obscurè: quamuis Erasmus annotet sic loquutum esse impurum illum Martialem, cuius penè nomen hoc loco vsurpare mihi religio est.

Ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα· ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστί.

28 Audiuistis me dixisse vobis, Abeo, & *redibo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, proficiscor ad Patrem. nam Pater maior me est.

28 *Audistis quia ego dixi uobis, Vado & uenio ad uos. Si diligeretis me, gauderetis utique quia uado ad Patrem: quia Pater maior me est.*

Καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε.

29 Et nunc dixi vobis priusquā fiat, vt quum factum fuerit, credatis.

29 *Et nunc dixi uobis prius quàm fiat: ut quū factum fuerit, credatis.*

Οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν· ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν.

30 Non loquar amplius multa vobiscum: venit enim princeps mundi *huius, & in me *non habet quicquam.

30 *Iam non multa loquar uobiscum: uenit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.*

Ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσμος ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα, καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτω ποιῶ· ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν.

31 *Sed *hæc fiunt* vt cognoscat mundus me diligere Patrem: prout autem mandauit mihi Pater, ita facio: surgite, abeamus hinc.

31 *Sed ut cognoscat mundus quia diligo Patrem: & sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio: surgite, eamus hinc.*

Κεφάλαιον ιε.

CAP. XV.

CAP. XV.

Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι.

1 EGo sum vitis illa *vera, & Pater meus agricola est.

1 *EGo sum uitis uera, & Pater meus agricola est.*

Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπόν, αἴρει αὐτό· καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτό, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.

Mat. 15.b.13

2 ‖Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnem qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

2 *Omnem palmitem in me non ferentem fructū, tollet eum: & omnem qui fert fructum, purgabit eū, ut fructum plus adferat.*

Ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελάληκα ὑμῖν.

Suprà, 13.b.11

3 ‖Iam vos puri estis propter sermonē quem loquutus sum vobis.

3 *Iam uos mundi estis propter sermonem quem loquutus sum uobis.*

Μείνατε ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν ὑμῖν. καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ· οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε.

4 Manete in me, & ego in vobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est* nisi manserit in vite: ita nec vos, nisi in me manseritis.

4 *Manete in me, & ego in uobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in uite: sic nec uos, nisi in me manseritis.*

Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· ὁ μένων ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν

5 Ego sū vitis, vos palmites: is qui manet in me, *& in quo ego

5 *Ego sum uitis, uos palmites: qui manet in me, & ego in*

18 Redibo, ἔρχομαι: id est ἐπανελεύσομαι. Est enim simplex pro composito vsurpatum, ex Hebræorum more, vt suprà, versu 18. Sic paulo pòst versu 31, ἄγωμεν pro ὑπάγωμεν.

30 Huius, τούτου. Hoc deest in vetustis codicibus, & apud Theodoritū lib. 10 περὶ θεραπείας. Nō habet, οὐκ ἔχει. In duobus exemplaribus scriptum erat οὐχ εὑρήσει, non inueniet: quod videtur melius opponi verbo ἔρχεται. Me, inquit, mox aggredietur Satan totis viribus, sed in me nihil habet iuris, nec in me quicquā comperiet quale se inuenturum putat.

IN CAPVT XV.

1 Vera, ἀληθινή. In duobus exemplaribus additum erat, ὑμεῖς τὰ κλήματα: id est vos *autem* palmites.

4 *Id est* nisi manserit, ἐὰν μὴ μείνῃ. Quia præcedenti membro additum est ἀφ' ἑαυτοῦ, à seipso, omnino cogimur supplere particulam exegeticam, ex qua intelligamus totum hoc poni pro illius declaratione. Nam alioquin consequeretur ex hac oratione, palmitem qui manserit in vite, ferre fructum à semetipso. quod cohærere non potest. Idem enim declarat ἀφ' ἑαυτοῦ atque sua ac propria quadam vi, quam ab alio non mutuetur: quam si haberet palmes, fructum sanè ferret etiam quum resectus est à vite. Sed de hoc eodem dicendi genere copiosius diximus suprà, 5.c.19.

5 Et in quo ego *maneo*, κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Vulg. Et Eras. Et ego in eo, seruata permutatione constructionis, ex Hebræorum idiotismo, vt אשר אני בו, pro אני בו.

αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν· ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

maneo, hic fert fructum multũ. nam abſque me nihil poteſtis facere.

eo, hic fert fructum multum: quia ſine me nihil poteſtis facere.

Col.1.e.23

Ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοί, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη· καὶ συνάγουσιν αὐτά, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι, καὶ καίεται.

6 ‖ Niſi quis in me manſerit, eiectus extra *uineam*, ſtatim vt palmes areſcet: deinde coguntur iſti *palmites*, & in ignẽ abiiciuntur, & ardent.

6 Si quis in me non manſerit, mittetur foras ſicut palmes, & areſcet: & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.

Iohan.3.d.22

Ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοί, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν.

7 Si manſeritis in me, & verba mea in vobis manſerint, ‖ quicquid volueritis, petite, & fiet vobis.

7 Si manſeritis in me, & uerba mea in uobis manſerint, quodcũque uolueritis petetis, & fiet uobis.

Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε· καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί.

8 In hoc glorificatus eſt Pater meus, vt fructum multum adferatis: & eritis mei diſcipuli.

8 In hoc clarificatus eſt Pater meus, ut fructum plurimum adferatis, & efficiamini mei diſcipuli.

Καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ.

9 Prout dilexit me Pater, *ita* & ego dilexi vos: manete in illa mea charitate.

9 Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi uos: manete in dilectione mea.

Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου· καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ.

10 Si mandata mea ſeruaueritis, manebitis in charitate mea: ſicut & ego Patris mei mandata ſeruaui, & maneo in eius charitate.

10 Si præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea: ſicut & ego Patris mei præcepta ſeruaui, & maneo in eius dilectione.

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.

11 Hæc loquutus ſum vobis, vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium veſtrum impleatur.

11 Hæc loquutus ſum uobis, ut gaudium meum in uobis ſit, & gaudium ueſtrum impleatur.

Suprà,13.d.34
1.Theſſ.4.b.9

Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμή, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.

12 ‖ Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis alii alios prout dilexi vos.

12 Hoc eſt præceptum meum, ut diligatis inuicem, ſicut dilexi uos.

1.Iohan.3.b.11, & 4.c.21

Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.

13 ‖ Maiorem hac charitatem nemo habet, vt quis animam ſuam ponat pro amicis ſuis.

13 Maiorem hac dilectionem nemo habet, quàm ut animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis.

6 Eiectus extra *uineam*, ſtatim areſcet, ἐβλήθη ἔξω, καὶ ἐξηράνθη. Vulg. Mittetur foras & areſcet, mutatis præteritis in futura. Eraſmus, Eiectus eſt foras, & exaruit, ſeruatis præteritis. Cur autem ego aliter mallem interpretari, has cauſas habui. Primùm omnium nemo eſt qui neſciat, ἐβλήθη καὶ ἐξηράνθη, idem prorſus declarare atque βληθεὶς ἐξηράνθη, itaque ſic mihi licuit interpretari. Deinde pro foras conuertere malui, Extra vineam, quòd alioquin nimium dura videatur tranſlatio. Poſtremò ἐξηράνθη, id eſt exaruit, verti per periphraſin, Statim areſcet: quia non ſatis commodè videtur hic ſeruari poſſe præteriti perfecti ſignificatio, cuius videlicet ea eſt emphaſis, vt quod futurum eſt, declaret certò & mox futurum, adeo vt pro eo poſſit haberi quod iam ſit factum: quod genus dicendi (vt multa alia) apparet petitum eſſe è medio. Deinde coguntur iſti *palmites*, καὶ συνάγουσιν αὐτά. Vulgata, Et colligent eum, vt in pleriſque exemplaribus ſcriptum eſt. Legit enim αὐτό, quia præceſſit τὸ κλῆμα. Sed verbum συνάγειν non poteſt vni palmiti conuenire: quanuis ita ſcriptum inuenerimus in tribus codicibus, quorum authoritate Vetus interpres facilè poteſt excuſari. Eraſmus, Et colligent eos, rectè quidem, ſed tamẽ obſcurè, quia eiuſmodi mutatio numeri à Græcis & Latinis non ſolet vſurpari. Ideo expreſſi ipſum antecedens. Præterea συνάγουσιν per paſſiuum conuerti, quòd ſic potius Latini loqui ſoleant: qua de re diximus aliquid Matth.5.b.11.

7 Petite, αἰτήσασθε. Vulgata & Eraſmus, Petetis. Ego verò exiſtimo futurum indicatiui pro imperandi modo vſurpatum. Nam præterquam quòd ſenſus videtur ita poſtulare, in tribus etiam codicibus ſcriptum inuenimus αἰτήσασθε.

8 Et eritis, καὶ γενήσεσθε. Vulg. & Eraſ. Et efficiamini: quaſi videlicet hæc quoque pars pertineat ad coniunctionem ἵνα. quod ſanè fieri non poteſt niſi legas γένησθε, ſicut in tribus codicibus ſcriptum erat: & apparet ex commentariis id legiſſe Theophylactum: ſed perperam, vt opinor. Puto enim potius repetendum eſſe ἐν τούτῳ. vt ſit hæc ſententia, Ita glorificabitur Pater meus: & ita demum eritis mei diſcipuli ſi multum fructum attuleritis. Nam ἵνα non ponitur τελικῶς hoc loco, ſed εἰδικῶς potius, veluti ſi dicas, in eo poſitam eſſe hominũ ſalutem vt Chriſtum fide amplectantur. Nam in hac quoque loquutione ἵνα non declarat finem, ſed illud ipſum explanat in quo poſita eſt ſalus. Sic etiam accipitur infrà, verſu 12.

9 In illa charitate mea, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. i. in charitate qua ego vos proſequor. Sic enim verſiculo 10, vocat charitatem Patris eam qua Pater Filium complectitur.

10 In eius charitate, αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. Notandum eſt rurſus huius traiectionis exemplum, quo confirmatur interpretatio quam attulimus ſuprà, 8.d.25.

13 Vt quis ponat, ἵνα τις θῇ. Vulg. Quàm vt quis ponat. Poſſumus autem etiam ἵνα accipere pro ὅτι, ſicut apud Hebræos interdum אשר ponitur pro כאשר. Similis eſt enallage infrà, 16.a.2, & d.32.

Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστέ, ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν.

14 Vos amici mei eritis ſi feceritis quæcunque ego mando vobis.

14 Vos amici mei eſtis ſi feceritis quæ ego præcipio uobis.

Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.

15 Non amplius dicam vos ſeruos, quia ſeruus neſcit quid faciat dominus eius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis.

15 Iam non dicam uos ſeruos, quia ſeruus neſcit quid faciat dominus eius: uos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à Patre meo nota feci uobis.

Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ· ἵνα ὅ,τι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν.

16 Non vos me elegiſtis, ſed ego elegi vos, & conſtitui ‖ vos vt abeuntes fructum adferatis, & fructus veſter maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.

16 Non uos me elegiſtis, ſed ego elegi uos, & poſui uos ut eatis & fructum adferatis, & fructus ueſter maneat: ut quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det uobis.

Mat.18.d.19

Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis alii alios.

17 Hæc mando uobis, ut diligatis inuicem.

Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.

18 Si mundus vos odit, ſcitis me prius quàm vos, illis odio habitum.

18 Si mundus uos odit, ſcitote quia me priorem uobis odio habuit.

Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

19 Si ex mundo fuiſſetis, mundus quod ſuũ eſt amaret: quia verò ex mundo non eſtis, ſed ego elegi vos ex mundo, [illegible] pterea odit vos mundus.

19 Si de mundo fuiſſetis, mundus quod ſuum erat diligeret: quia uerò de mundo non eſtis, ſed ego elegi uos de mundo, propterea odit uos mundus.

Suprà,13.b.16
Mat.10.c.24
Matth.24.a.9

Μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.

20 Mementote ſermonis quem ego dixi vobis, ‖ Non eſt ſeruus maior domino ſuo. ‖ ſi me perſequuti ſunt, & vos perſequentur: ſi ſermonem meum ſeruauerunt, & veſtrum ſeruabunt.

20 Mementote ſermonis mei, quem ego dixi uobis. Non eſt ſeruus maior domino ſuo. Si me perſequuti ſunt, & uos perſequentur: ſi ſermonẽ meũ ſeruauerunt, & ueſtrũ ſeruabunt.

Infrà,16.a.4

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με.

21 ‖ Sed hæc omnia facient vobis propter nomẽ meum, quia non nouerunt eum qui miſit me.

21 Sed hæc omnia facient uobis propter nomẽ meũ, quia neſciunt eum qui miſit me.

Εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν.

22 Si non veniſſem & loquutus eſſem eis, peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato ſuo.

22 Si non ueniſſem & loquutus fuiſſem, peccatum non haberent: nunc autem excuſationem non habent de peccato ſuo.

Ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ.

23 Qui me odit, *is* etiam Patrẽ meum odit.

23 Qui me odit, & Patrem meum odit.

Εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι, καὶ μεμισήκασι καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου.

24 Si opera non feciſſem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

24 Si opera non feciſſem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & uiderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

18 Scitis, γινώσκετε: vel ſcitote, vt Vetus interpres conuertit. Priuſquam vos, πρῶτον ὑμῶν: vel, me qui primus ſum veſtrûm. ſed meo quidem indicio præſtat accipere πρῶτον aduerbialiter. Vulgata priorem vobis.

21 Peccatum non haberent, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. Fortaſſis non ineptè poteſt hoc quoque videri per conceſſionem ac μιμητικῶς dictum, ſicut ſuprà, 9.g.39. quum diceret ſe veniſſe vt qui vident, cæci fiant: veluti ſi de fure deprehenſo ac conuicto dicas, Niſi iſte conuictus teneretur, eſſet omnium innocentiſſimus. id eſt clamitaret ſe innocentiſſimum eſſe. Ita etiam hoc loco, Niſi veniſſem, inquit Dominus, iſti coram Dei tribunali non deſinerent dicere ſe fuiſſe religioſos, & planè alienos à peccato: denique eſſent viri omnium qui viuunt, ſanctiſſimi: ſed quum ad eos venerim, & me planè reiiciant, ereptum eſt illis quicquid ſuæ improbitati alioquin prætexuiſſent: quia nihil poſſunt adferre cur me debeant odiſſe. Idem etiam mox repetit, nempe verſu 24.

Ἀλλ᾽ ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, Ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν.

Psal.34.c.19.

25 Sed oportet vt impleatur sermo qui in Lege eorū scriptus est, Oderunt me immeritò.

25 sed ut adimpleatur sermo q in Lege eorū scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.

Luc.24.g.49 suprà,14.d.26

26 Quum autem venerit consolator ille quem ego mittā vobis à Patre, Spiritus, *inquam*, ille veritatis, qui à Patre emanat, ille testabitur de me.

26 Quū autem venerit Paracletus, quem ego mittam uobis à Patre, Spiritum ueritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.

Καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ᾽ ἀρχῆς μετ᾽ ἐμοῦ ἐστε.

27 Sed & vos testabimini, quia à principio mecum estis.

27 Et uos testimoniū perhibetis quia ab initio mecum estis.

Κεφάλαιον ιϛ

CAP. XVI.

CAP. XVI.

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.

1 HAEc loquutus sum vobis, vt ne offendamini.

1 HAEc loquutus sū uobis, ut non scandalizemini.

Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς· ἀλλ᾽ ἔρχεται ὥρα ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ.

2 Mouebunt vos synagogis: imò veniet tempus quum quisquis trucidabit vos, putabit se cultum præstare Deo.

2 Absque synagogis facient uos: sed uenit hora ut omnis qui interficit uos, arbitretur obsequiū se præstare Deo.

Καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.

3 Et hæc facient vobis, quia nō nouerunt Patrem neque me.

3 Et hæc facient uobis, quia non nouerūt Patrē neque me.

suprà,15.d.21

Ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. Ταῦτα [illegible] ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ᾽ ὑμῶν ἤμην.

4 Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, quòd ego *hæc* dixerim vobis. hæc autem vobis à principio nō dixi, quia vobiscum eram.

4 Sed hæc loquutus sum uobis, ut quū uenerit hora, eorū reminiscamini, quia ego dixi uobis. hæc autem uobis ab initio non dixi, quia uobiscum erā.

Νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις;

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me quò abeam.

5 Et nunc uado ad eum qui misit me, & nemo ex uobis interrogat me, Quò uadis?

Ἀλλ᾽ ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν.

6 Sed quia hæc loquutus sū vobis, tristitia impleuit cor vestrū.

6 Sed quia hæc loquutus sum uobis, tristitia impleuit cor uestrum.

Ἀλλ᾽ ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.

7 Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego abeam. Nisi enim abiero, Consolator ille non veniet ad vos: sin autem profectus fuero, mittam eum ad vos.

7 Sed ego ueritatem dico uobis, expedit uobis ut ego uadam. si enim ego nō abiero, Paracletus nō ueniet ad uos: si autem abiero, mittam eum ad uos.

25 Sed *oportet* vt, ἀλλ᾽ ἵνα. Vide suprà, 14.d.31. In Lege, ἐν τῷ νόμῳ. Hebraicè תורה. Est enim generale vocabulum, quo tota doctrina sacra nonnunquam intelligitur, vt etiam suprà, 10.f.34, quum interdum Moses Prophetæ & Psalmi distinguantur, vt Luc.24.f.44. Eorum, αὐτῶν. Hæc quoque particula obseruāda est, quoniam eos minimè omnium oportuit à Lege damnari quibus propriè scripta Lex est, & quibus illam maximè familiarem esse decebat. Immeritò, δωρεάν. Hebraicè, חנם, id est ἀναιτίως. Vulgata & Erasmus, Gratis, improprié. Gratis enim fieri dicitur quod pretio vel mercede non fit, vt quum dicitur Christus nos gratis redemisse, id est nullo à nobis dato pretio.

26 Emanat, ἐκπορεύεται. Vel Egreditur, seu Exit. Certum est autem hic non agi de ipsa Spiritus essentia, sed de ipsius virtute & efficacia in nobis: cuius virtutis authorem facit Patrem, non vt sese vel ipsum Spiritum sanctū excludat, sed vt discipulorum oculos à carnis infirmitate auersos, ad diuinitatis intuitum eueha, vt norint videlicet qua virtute sint deinceps confirmandi. Itaque huiusmodi testimonia nec à Græcis, nec contra Græcos ad essentiam Spiritus sancti probandam satis appositè sunt citata.

27 Testabimini, μαρτυρεῖτε. Vel, Testamini, si libet præsentis significationem seruare. Nonnulli conuertunt, Testemini, modo videlicet imperandi.

IN CAPVT XVI.

1 Quum, ἵνα. Rursus ἵνα pro ὅτι positum est, de quo diximus suprà, 15.b.13, & infrà, versu 32.

4 Quòd ego, ὅτι ἐγώ. Expendenda est vis omnium istarum particularum, quas qui prætereū, vt nescio cui latinitati seruiant, vim huius sententiæ infringunt.

7 Sin autem profectus fuero, ἐὰν δὲ πορευθῶ. vel, Quum autē abiero, vt אם pro כאשר accipiatur: sicut diximus suprà, 14.a.3.

Καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως.

8 Et quum venerit ille, arguet mundum de peccato & de iustitia & de iudicio.

8 Et quū uenerit ille, arguet mundū de peccato & de iustitia & de iudicio.

Περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ·

9 De peccato quidem, eo quòd non credunt in me:

9 De peccato quidē, quia non credunt in me:

Περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα μου ὑπάγω, καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με·

10 De iustitia verò, eo quòd ad Patrem abeam, & amplius non conspicietis me:

10 De iustitia uerò, quia ad Patrem uado, & iam non uidetis me:

Περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.

11 De iudicio autem, eo quòd princeps huius mundi condemnatus sit.

11 De iudicio autem, quia princeps huius mundi iā iudicatus est.

Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ᾽ οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.

12 Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed nunc non potestis portare.

12 Adhuc multa habeo uobis dicere, sed non potestis portare modò.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ἀλλ᾽ ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

13 Quū autem venerit ille, *id est* Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. nō enim loquetur à semetipso, sed quæcūque audierit loquetur: & quæ ventura sunt, renūtiabit vobis.

13 Quū autem uenerit ille Spiritus ueritatis, docebit uos omnem ueritatem. nō enim loquetur à semetipso, sed quæcūq; audiet loquetur, & quæ uentura sūt, annūtiabit uobis.

Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

14 Ille me glorificabit, quia de meo accipiet quod renuntiabit vobis.

14 Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annuntiabit uobis.

Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

15 Omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi illū de meo accepturum quod renuntiabit vobis.

15 Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, quia de meo accipiet, & annuntiabit uobis.

Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.

16 Paulisper, & nō conspicietis me: & rursū paulisper, & videbitis me, quia ego vado ad Patrē.

16 Modicū, & iā nō uidebitis me, & iterū modicū, & uidebitis me, quia uado ad Patrem.

8 Arguet, ἐλέγξει. Id est conuincet: ita vt nihil habeat quod prætexat, sicut suprà dixit, 15.d.22 & 24. Quum autem variè sit expositus hic locus, adferam & ego quod mihi dedit Dominus. Puto igitur Christū de Spiritus sancti in Ecclesia virtute ac efficacia agere aduersus mundum, id est aduersus eos qui Euangelio resistunt: tum verò maximè illud tempus respicere quod ipsius in cælum ascensionē consequutū est, quum effuso in Ecclesiam Spiritu, omnes contradicentes manifestò coarguit. Dicit ergo fore vt per vim illam diuinā, quam inspiraturus est Apostolis, atque adeo toti Ecclesiæ suæ, postquā in cælū ascenderit, conuincatur mūdus peccati, id est ipsi hostes à quibus reiectus, spretus, in crucē adactus fuit, cogantur cōscientiæ suæ testimonio profiteri se magnopere in eo errasse quòd non potius in illū crediderint. Ideo dicebant illi quos Petrus tanquā homicidas coarguerat, Act.2.f.37, Quid faciemus, viri fratres? Quid enim? annon hoc est mundum adigere ad homicidii confessionem voluntariam? Deinde, inquit, arguet mundū de Iustitia: non ipsius mundi certè, qui se peccatorem, velit nolit, agnoscet, sed de ipsius Christi iustitia. Quia, inquit, ad Patrē vado, nec amplius videbitis me. Id est, quum mūdus præsens in Ecclesia spectabit Spiritum per me in vos effusum, fateri cogetur me verè iustū fuisse, qui ex hoc mundo discedens, nō fuerim damnatus à Deo pro blasphemo & impio, sed approbatus & receptus à Patre, cuius quum me Filium dicerem, illi idcirco me vt blasphemum & impiū damnarint. Hoc inquā fateri mundus cogetur, & causam meam Deo placere, quum vos, qui doctrinam meam asseretis, tot virtutibus planè cælestibus ornatos conspicient: quod & ille Centurio statim post Christi mortem agnouit, & qui reuertebantur plangentes, quum paulo antè iussissent illum tolli ac crucifigi. Postremò arguetur mundus de iudicio, id est, huc adigetur vt me, quem velut fabri filium contempserit, adeo vt etiam cum ludibrio petierit vt de cruce descenderē: me, inquā, verè Dei Filiū agnoscat, qui solutis mortis doloribus tunc ero dextra Dei exaltatus. Quia, inquit, princeps huius mūdi iudicatus est: id est, quia re ipsa intelligēt & cognoscēt me diabolo superato imperiū in mundo exercere, quū viderint omnes sese frustra vobis opponere, quoniā vos armabo virtute illa cælesti, qua destruatis omnē celsitudinē quæ extollitur aduersus cognitionē Dei, & captiuā ducatis omnē cogitationē ad obediendū mihi: qua de re multa Apostolus 2.Cor.10.c.11, & Eph.1.d.19.20.21.22.23. Etsi autem hæ omnes Christi virtutes à condito mundo in ipsius sanctis excelluerunt, vt scriptū est toto capite vndecimo Epistolæ ad Hebræos: tamen à missione illa Spiritus sancti clarissimè cœperunt eminere, ita vt omniū oculos perstringerēt: sicut prædixerat Ioel 2.g.28, & Dauid Psal.68.c.19, vt ex Actis Apostolorū licet intelligere. Nō desunt tamen qui simplicius etiā exponant, Dei Spiritu per seruos suos quotidie loquentis, coargui mundū peccati, in quo videlicet sit demersus: coargui iustitiæ, quòd veræ iustitiæ sit prorsus inscius: coargui deniq; iudicii, quòd eū ignoret atq; etiā oppugnet cui tradita est omnis in cælo & terra potestas: quoniā videlicet eū repudiat qui tollit peccatū, qui sua virtute nunc regnans nos iustificat, qui denique diabolum vicit.

9 Non credūt, οὐ πιστεύουσιν. In vno exēplari scriptū erat, ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν, quòd nō crediderint: & fortassis rectius.

10 Conspicietis, θεωρεῖτε. Similis enallages exemplum vide suprà, 11.v.8. Vulg. & Eras. Videtis.

11 De iudicio, περὶ κρίσεως. Id est, (vt ego quidē existimo) de authoritate illa ac potestate quā ego tū obtinebo in cælo & in terra: vt ipse videtur explicare Mat.28.d.18, supra omnes cælos videlicet sublatus, Philip.2.b.9.

16 Paulisper, μικρὸν. Id est, Vbi paululum temporis præterierit. Est enim præcisum hoc dicendi genus è

medio petitum, quod non potuissem nisi longa periphrasi explicare. Vulgata, Modicum. Erasmus, Pusillum.

Quia ego, ὅτι ἐγώ. Id est, Quoniam transeo ad ~~aeternam~~ gloriam, vnde futurum est vt vobis adsim multo magis quàm vnquam antea. Tunc enim verè quis & quantus sim experiemini.

Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους, Τί ἐστι τοῦτο ὃ λέγει ἡμῖν, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με· καὶ, Ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;

17 Dixerunt ergo quidam ex discipulis eius alii ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me, & rursus, paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

17 *Dixerunt ergo ex discipulis eius ad inuicem, Quid est hoc quod dicit nobis, Modicum, & non videbitis me, & iterum modicum, & videbitis me, & Quia vado ad Patrem?*

Ἔλεγον οὖν, Τοῦτο τί ἐστιν ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ.

18 Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit paulisper? nescimus quid loquatur.

18 *Dicebant ergo, Quid est hoc quod dicit modicum? nescimus quid loquitur.*

Ἔγνω οὖν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾶν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων ὅτι εἶπον, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν, μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με;

19 Cognouit autē Iesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Paulisper, & non videbitis me: & iterum, paulisper, & videbitis me?

19 *Cognouit autem Iesus quia volebant eum interrogare: & dixit eis, De hoc quæritis inter vos quia dixi, Modicū, & non videbitis me, & iterum modicum, & videbitis me.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται· ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.

20 Amen amen dico vobis, flebitis vos, & lamentabimini, mundus autem gaudebit: vos verò tristes eritis, sed tristitia vestra euadet in gaudium.

20 *Amen amen dico vobis quia plorabitis & flebitis vos, mundus autē gaudebit: vos autem contristabimini, sed tristitia vestra vertetur in gaudium.*

Ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ, λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκ ἔτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν, ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.

21 Mulier, quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quū autem pepererit puerulum, iam nō meminit ~~oppressionis~~ pressurae, quòd gaudeat hominem esse natum in mundo.

21 *Mulier quū parit, tristitiam habet, quia venit hora eius: quū autē pepererit puerum, iam nō meminit pressuræ, propter gaudiū, quia natus est homo in mundum.*

Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν.

22 Et vos igitur nunc quidē tristitia tenemini: sed rursū videbo vos, & gaudebit cor vestrū, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

22 *Et vos igitur, nūc quidē tristitiam habetis: iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollit à vobis.*

Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

23 Et illo die me non interrogabitis quicquam. ‖Amen amē dico vobis, quæcunque petieritis à Patre meo in nomine meo, dabit vobis.

23 *Et in illo die me nō interrogabitis quicquā. Amen amen dico vobis, si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.*

Supra, 14.b.13. matth.7.a.7, & 21.b.22. mar.11.c.24. luc.11.b.9. iac.1.a.5.

Ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου· αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

24 Vsque adhuc non petiistis quicquā in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudiū vestrum sit plenum.

24 *Vsque modò non petistis quicquā in nomine meo: petite & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenū.*

Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ὅτε οὐκ ἔτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παῤῥησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν.

25 Hæc loquutus sum vobis per prouerbia: veniet tempus quū iam non per prouerbia loquar vobis, sed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

25 *Hæc in prouerbijs loquutus sum vobis: venit hora quū iā nō in prouerbiis loquar vobis, sed palam de Patre annuntiabo vobis.*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε· καὶ οὐ λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν.

26 Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

26 *In illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis quia ego rogabo Patrem de vobis.*

Αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον.

27 Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, ‖& credidistis me à Deo ~~exiuisse~~. prodiisse.

27 *Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis quia ego à Deo exiui.*

Infrà, 17.b.8.

17 Quidam ex discipulis, ἐκ τῶν μαθητῶν. Subauditur τινὲς, de qua eclipsi diximus Matth. 27.b.9. eius ?? tem alia etiam exemplaextant Mat.23.d.34, & Act.21.c.16.

24 Vsque adhuc, ἕως ἄρτι. Vide Matth. 11.b.12.

Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα.

28 ~~Exiui~~ à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundū, & proficiscor ad Patrem.

28 *Exiui à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundū, & vado ad Patrem.*

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ἴδε, νῦν παῤῥησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις.

29 Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec prouerbium vllum dicis.

29 *Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc palàm loqueris, & prouerbium nullum dicis.*

Νῦν οἴδαμεν ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ· ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθες.

30 Nunc scimus te scire omnia, nec opus est tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo ~~exiuisse~~. prodiisse.

30 *Nunc scimus quia scis omnia, & non opus est tibi ut quis te interroget: in hoc credimus quia à Deo existi.*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἄρτι πιστεύετε;

31 Respondit eis Iesus, Nunc creditis?

31 *Respondit eis Iesus, Modò creditis?*

Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ' ἐμοῦ ἐστι.

32 ‖Ecce, veniet tempus, & iam venit, quum dispergemini vnusquisque ad suos, méque solum relinquetis: sed nō sum solus: nam Pater mecum est.

32 *Ecce, venit hora, & iam venit, ut dispergamini unusquisque in propria, & me solum relinquatis: & non sum solus, quia Pater mecum est.*

Matth. 26.c.31. marci 14.c.27.

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἕξετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

33 Hæc loquutus sum vobis vt in me pacem habeatis. in mūdo ~~oppressionem~~ pressuram habebitis: sed confidite, ego vici mundum.

33 *Hæc loquutus sum vobis ut in me pacem habeatis. in mundo pressuram habebitis: sed confidite, ego vici mundum.*

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε, Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱὸν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε·

1 HAEc loquutus est Iesus, & sustulit oculos in cælū, dixítque, Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus glorificet te:

1 *HAEc loquutus est Iesus, & subleuatis oculis in cælum, dixit, Pater, venit hora, clarifica Filium tuū, ut Filius tuus clarificet te:*

Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον.

2 ‖Sicut dedisti ei authoritatem in omnē carnem, vt quotquot dedisti ei, det eis vitā æternam.

2 *Sicut dedisti ei potestatē omnis carnis, ut omne quod dedisti ei, det eis vitam æternam.*

Matth. 28.d.18.

Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.

3 Hæc est autem vita æterna, vt ~~te solum~~ cognoscant te esse Deū verum, & quem misisti Iesum Christum.

3 *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verū, & quē misisti Iesum Christum.*

Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ ἔργον ἐτελείωσα ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω·

4 Ego te glorificaui in terra: opus consummaui quod dedisti mihi vt facerem:

4 *Ego te clarificaui super terram: opus consummaui quod dedisti mihi ut faciam:*

Καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί.

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater apud temetipsum ea gloria quam habui apud te prius quàm hic mundus existeret.

5 *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipsum claritate quam habui priusquam mūdus esset, apud te.*

32 Quum, ἵνα. Vide suprà, 15.b.13, & suprà, 2.2. Ad suos, εἰς τὰ ἴδια, Vel, domum suam. Vide suprà, 1. b.11. Castellio, Alius alió. Vulgata, In propria. Erasmus, In sua. Pater, ὁ πατήρ. Epiphanius contra Ariomanitas, addit ὁ γεννήσας με, qui genuit me.

33 In me pacem habeatis, ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε: id est, In me prorsus conquiescatis, ne vos vllæ tempestates auferant. Nam pacem habere hîc opponitur perturbationi ac tristitiæ. Dixi autem potius In me, quàm Per me, quòd nostram illam cum ipso Christo cōmunicationem, qua in ipsum verè inserimur, putem hac præpositione significari.

IN CAPVT XVII.

2 Authoritatem in omnem carnem, ἐξουσίαν πάσης σαρκός. Vulgata & Erasmus, Potestatem omnis carnis, nimium obscurè. Subauditur enim κατὰ, vt suprà, Matth. 10.a.1, & 12.c.31. Carnem autem pro homine accipi ex Hebræorum consuetudine sæpe iam annotauimus.

3 ~~Te solum~~ ~~esse~~ ... μόνον. Id est, Te solum pro vero Deo agnoscant. Nam si ita resoluas, Vt te cognoscant qui solus es verus Deus, frigidior erit sententia, deo supplendum verbum ... & ... con-

[illegible] & alii Christi diuinitatis hostes arrepta particula μόνον, hoc testimonio abutebantur, vt Christum sua gloria spoliarent. [illegible] Nam (vt rectè annotat Nazianzenus concione περὶ υἱοῦ secunda) hac eadem ratione solus Pater esset sapiens, solus immortalis, solus habitans lucem inaccessam, solus rex perpetuus & inuisibilis, ex iis quæ scripta sunt Rom. 16. d. 27, & 1. Tim. 1. d. 17. Sciendum est igitur, Christum, suo more, totam diuinitatem in vna Patris persona proponere, à quo tamen quòd seipsum non diuellat, vel ex eo liquet quòd cum Patris cognitione etiam sui notitiam vt necessariam requirit: quia (vt antè dixit) nemo ad Patrem venit nisi per eum, quatenus nimirum vnus est Dei & hominum mediator. Solum igitur & verum addit, non vt Filium aut Spiritum sanctum excludat, qui cum Patre sunt vnus Deus, sed vt falsis omnibus diis opponat.

6 Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου· σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι.

6 Patefeci nomen tuum hominibus quos dedisti mihi *selectos* è mundo: tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruarunt.

6 *Manifestaui nomen tuum hominibus quos dedisti mihi de mundo: tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruauerunt.*

Suprà, 16. d. 27

7 Νῦν ἔγνωκαν ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι, παρὰ σοῦ ἐστι.

7 Nunc nouerunt, omnia quæ dedisti mihi, à te esse.

7 *Nunc cognouerunt quia omnia quæ dedisti mihi, abs te sunt.*

8 Ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

8 Quia verba quæ tradidisti mihi, tradidi eis: & ipsi acceperunt, & verè norunt me à te [illegible], & crediderunt me à te missum esse.

8 *Quia verba quæ dedisti mihi, dedi eis: & ipsi acceperunt, & cognouerunt verè quia à te exiui, & crediderunt quia tu me misisti.*

9 Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ· οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι.

9 Ego pro eis rogo: nō pro mundo rogo, sed pro *iis* quos dedisti mihi, quia tui sunt.

9 *Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi, quia tui sunt.*

10 Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα, σά ἐστι, καὶ τὰ σά, ἐμά· καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.

10 Et mea omnia, tua sunt, & tua, mea sunt: & glorificatus sum in eis.

10 *Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt, & clarificatus sum in eis.*

11 Καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσί, καὶ ἐγὼ πρὸς σὲ ἔρχομαι. Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς.

11 Et non sum amplius in mundo, sed hi sunt in mundo, & ego ad te venio. Pater sancte, serua eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, vt sint vnum prout & nos.

11 *Et iam non sum in mundo, & hi in mundo sunt, & ego ad te venio. Pater sancte, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut & nos.*

12 Ὅτε ἤμην μετ' αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου· οὓς δέδωκάς μοι, ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ.

Psal. 108. a. 8

12 Quum essem cum eis in mundo, ego seruabā eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, ego custodiui, & nemo ex eis periit, nisi filius ille perditionis: vt Scriptura impleretur.

12 *Quum essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, custodiui, & nemo ex eis periit, nisi filius perditionis: vt Scriptura impleatur.*

13 Νῦν δὲ πρὸς σὲ ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeat gaudium meum plenum apud se.

13 *Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in semetipsis.*

14 Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου.

14 Ego tradidi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt ex mundo, prout & ego non sum ex mundo.

14 *Ego dedi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt de mundo, sicut & ego non sum de mundo.*

15 Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ.

15 Non rogo vt tollas eos è mūdo, sed vt serues eos à Malo.

15 *Non rogo vt tollas eos de mundo, sed vt serues eos à Malo.*

6 Tui erant, & mihi eos dedisti, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας. Hæc nōnulli per parenthesin separant, ita vt quod sequitur, Et tuum sermonem seruarunt, cum eo cohæreat quod dixerat, Quos dedisti mihi *selectos* ex hoc mundo: at ego nullam hîc admitto parenthesin: imò verò in iis verbis totam salutis nostræ summā suis gradibus diuinissimè descriptam considero. Nam quum ait, Tui erant, æternam illā electionē declarat in ipso Dei beneplacito absconditam, quæ totius nostræ salutis est basis ac fundamentum. Deinde quum dicit, Quos dedisti mihi, & quibus patefeci nomen tuum, significat æterni illius & absconditi propositi declarationem in Christo factam, per quem demum fide apprehensum iustificati sumus & sanctificati, vt electionis gloriam tandem consequamur: sicut paucis etiam hæc omnia complectitur Apostolus Rom. 8. f. 30, & Ephe. 1. a. 4 & 5.

12 Filius ille perditionis, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Erasmus, Filium perditum. Nam, inquit, alioqui quid est

filius perditionis, nisi quem genuit perditio? At qui absurdior est hæc amphibolia quàm vt cuiquam in mētem veniat: quòd si placuisset ab Hebraismo deficere, maluissem hominem perditum interpretari. Sed Hebraismum vltro integrum seruaui: quia qui perditum hominem dicit, ipsum duntaxat euētum ac miseram conditionem declarat: at Iudas dicitur filius perditionis, non modò quia periit, sed etiam quia huic exitio erat destinatus ac deuotus, vt manifestè liquet ex iis quæ scripta sunt Act. 1. c. 16, & 4. f. 27 & 28. Neque tamen hæc faciunt vt vel Deus sit in culpa, vel Iudas culpæ eximatur, sicut copiosius alibi diximus: sed hoc dixit Christus ne videretur perdito Iuda, labefactata æterna Dei electio. Ideo dicit alibi, Scio quos elegerim, Suprà, 13. b. 18.

16 Ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσί, καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί.

16 Ex mundo nō sunt, sicut & ego non sum ex mundo.

16 *De mundo non sunt, sicut ego non sum de mundo.*

17 Ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι.

17 Sāctifica eos tua veritate: sermo tuus veritas est.

17 *Sanctifica eos in veritate. Sermo tuus veritas est.*

18 Καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον.

18 Sicut me misisti in mundū, ita & ego misi eos in mundum.

18 *Sicut tu me misisti in mundum, & ego misi eos in mundum:*

19 Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτόν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ.

19 Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati per veritatem.

19 *Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate.*

20 Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ.

20 Non pro eis autem rogo tantùm, sed & pro iis qui per sermonem eorum credituri sunt in me:

20 *Non pro eis autem rogo tantùm, sed & pro eis qui credituri sunt per verbū eorum in me.*

21 Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σύ, πάτερ, ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν· ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

21 Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus me à te missum esse.

21 *Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mūdus quia tu me misisti.*

22 Καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.

22 Et ego gloriam quam dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.

22 *Et ego claritatem quā dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.*

23 Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἕν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας.

23 Ego in eis, & tu in me, vt sint perfecti in vnum, & vt cognoscat mundus me à te missum esse, téque eos diligere, sicut me dilexisti.

23 *Ego in eis & tu in me, vt sint consummati in vnum, & cognoscat mundus quia tu me misisti, & dilexisti eos sicut & me dilexisti.*

24 Πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ· ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου.

Suprà, 12. d. 26

24 Pater, quos dedisti mihi, velim vt vbi sum ego, & illi sint mecum: vt conspiciant gloriā illam quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante iacta mundi fundamenta.

24 *Pater, quos dedisti mihi, volo vt vbi sum ego, & illi sint mecum: vt videant claritatem meam quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante constitutionem mundi.*

25 Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

25 Pater iuste, mundus te nō nouit: ego autem te noui, & hi nouerunt me à te missum esse.

25 *Pater iuste, mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & hi cognouerunt quia tu me misisti.*

26 Καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω· ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.

26 Et notū feci eis nomē tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexisti me, sit in eis, & ego in eis.

26 *Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: vt dilectio qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis.*

17 Sanctifica, ἁγίασον. Id est sanctos efficito. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter deuotum ac consecratum est: quamobrem etiam Spiritus sanctus seu sanctificationis vocatur qui fidelium corda flectit, vt velint ac possint quæ Dei sunt. Est autem hoc vocabulum (vt alia multa) profectum ab Hebræis: quod quū Latini theologi retinuerint, nos quoque libenter seruauimus.

19 Per veritatem, ἐν ἀληθείᾳ, vel verè, vt externæ purificationes opponantur veræ & solidæ fideliū in Christo sanctificationi per Spiritum sanctum.

Κεφάλαιον ιη

CAP. XVIII.

CAP. XVIII.

Matth. 26. d. 36
marci 14. d. 32
luc. 22. d. 39
2. reg. 15. c. 23

1 Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

1 HAEc quum dixisset Iesus, egressus est cū discipulis suis trans torrentē Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

1 HAEc quum dixisset Iesus, egressus est cū discipulis suis trans torrētem Cedrō, ubi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

2 Ἤδει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτόν, τὸν τόπον· ὅτι πολλάκις συνήχθη ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

2 Nouerat autem eum locū etiam Iudas qui prodebat eum, quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.

2 Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum, locum: quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis.

Matth. 26. e. 47
marci 14. e. 43
luc. 22. e. 47

3 Ὁ οὖν Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν, καὶ ἐκ τῶν Ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων.

3 Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Pontificibus ac Pharisæis ministros, venit illuc cū laternis & facibus & armis.

3 Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Pontificibus & Pharisæis ministros, uenit illuc cū laternis & facibus & armis.

4 Ἰησοῦς οὖν, εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτόν, ἐξελθὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα ζητεῖτε;

4 Iesus itaque, sciēs omnia quæ ventura erant in se, prodiēs dixit eis, Quem quæritis?

4 Iesus itaque, sciens omnia quæ uentura erāt super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?

5 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι. Εἱστήκει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτόν, μετ' αὐτῶν.

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego *is* sum. Stabat autem cum eis etiā Iudas qui prodebat eum.

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego sum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum, cum ipsis.

6 Ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί.

6 Vt ergo dixit eis, Ego *is* sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

6 Vt ergo dixit eis, Ego sum, abierūt retrorsum, & ceciderunt in terram.

7 Πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε, Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.

7 Iterum ergo rogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

7 Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

8 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι. εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν.

8 Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse. ergo si me quæritis, sinite hos abire.

8 Respondit Iesus, Dixi uobis quia ego sum, si ergo me quæritis, sinite eos abire.

Supr. 17. b. 12

9 Ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, Ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.

9 Vt impleretur sermo quem dixerat, Ex iis quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.

9 Vt impleretur sermo quem dixit, Quia quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quenquam.

10 Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτήν, καὶ ἔπαισε τὸν τοῦ Ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλχος.

10 Simon autem Petrus qui gladiū habebat, eduxit eū, & percussit seruū Pontificis maximi, & abscidit auriculam eius dextram. erat autem nomē seruo Malchus.

10 Simon ergo Petrus, habens gladiū, eduxit eū, & percussit Pontificis seruū, & abscidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen seruo Malchus.

11 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ, Βάλε τὴν μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην. τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ πατὴρ οὐ μὴ πίω αὐτό;

11 Dicit ergo Iesus Petro, Recōde gladium tuum in vaginam. annon bibam poculum quod dedit mihi Pater?

11 Dixit ergo Iesus Petro, Mitte gladium tuū in uaginam. calicem quem dedit mihi Pater non bibā illum?

IN CAPVT XVIII.

1 Torrētem Cedron, τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων. Sic quidem legimus in omnibus Græcis exemplaribus, sed manifesto errore, quum Hebræi קדרון vocent, quasi tenebricosum dicas, sicut hodie Germani Hercyniam syluam *Schuartzuuald*, id est nigrum nemus, appellant. Hoc verò quum quidam ignorarent, & putarent hic agi de cedris arboribus, (quas tamen, vt rectè doctissimus ille Capnio annotauit, Hebræi diuerso prorsus vocabulo ארזים appellant) hunc locum corruperunt: non quidem addito articulo, sed mutato, vt rectè omnino coniicit Stapulēsis. Neque enim dubito quin initio scriptum fuerit, τοῦ χειμάῤῥου τοῦ Κέδρων, sicut 1. Reg. 15. c. 23. scriptum est, ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τοῦ Κέδρων, non autem τῶν Κέδρων, vt perperam legit Erasmus.

12 Ἡ οὖν σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτόν.

12 Cohors igitur & tribunus & ministri Iudæorum comprehēderunt Iesum, & vinxerūt eum.

12 Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesū, & ligauerunt eum.

Luc. 3. a. 2

13 Καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς Ἄνναν πρῶτον· ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ Καϊάφα, ὃς ἦν Ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου.

13 Et adduxerunt primùm ad Annam. (erat enim socer Caiaphæ, qui erat Pontifex maximus anni illius) is verò misit eū vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

13 Et adduxerūt eum ad Annam primùm: erat enim socer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illius.

Suprà, 11. f. 50

14 Ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

14 Erat autem Caiaphas is qui consuluerat Iudæis expedire vnū hominē mori pro populo.

14 Erat autem Caiphas qui consiliū dederat Iudæis quia expedit unū hominem mori pro populo.

Matth. 26. f. 58
marci 14. f. 54
luc. 22. f. 54

15 Ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ ὁ ἄλλος μαθητής. Ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως.

15 Sequebatur autem Iesum Simon Petrus, & alius discipulus. discipulus verò ille notus erat Pontifici maximo, & simul introiit cum Iesu in aulam Pōtificis maximi.

15 Sequebatur autem Iesū Simon Petrus & alius discipulus. Discipulus autē ille erat notus Pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium Pontificis.

16 Ὁ δὲ Πέτρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος ὃς ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον.

16 Petrus autem stabat extrà ad ostiū. Exiuit ergo discipulus ille alter qui erat notus Pōtifici maximo, & loquutus est ostiariæ, & introduxit Petrum.

16 Petrus autem stabat ad ostium foris. Exiuit ergo discipulus ille alius qui erat notus Pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum.

17 Λέγει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ Πέτρῳ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Λέγει ἐκεῖνος, Οὐκ εἰμί.

17 Dixit ergo Petro ancilla ostiaria, Nónne & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.

17 Dicit ergo Petro ancilla ostiaria, Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Nō sū.

18 Εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο· ἦν δὲ μετ' αὐτῶν ὁ Πέτρος ἑστώς, καὶ θερμαινόμενος.

18 Stabant autem serui & ministri qui prunas cōgesserant, quia frigus erat, & calefaciebant se. erat autem cum eis etiam Petrus stans, & calefaciens se.

18 Stabant autem serui & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se. erat autem cum eis & Petrus stans, & calefaciens se.

19 Ὁ οὖν Ἀρχιερεὺς ἠρώτησε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ.

19 Pontifex maximus ergo interrogauit Iesum de discipulis & doctrina ipsius.

19 Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis & de doctrina eius.

20 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ παῤῥησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ·

20 Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sum mundo:

30 Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sū mūdo:

13 Anni illius, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Post hæc verba legit Cyrillus, καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, quantum quidem cōiicere licet ex Latina interpretatione: nam Græcū codicem mihi non contigit videre. Hanc igitur lectionem approbat Erasmus: cui sicut in eo assentior quòd hæc putet in contextum reponēda, ita quiddam præterea requiro. Cur reponēda existimem, his causis adducor: primùm quia Cyrillus, vetus ac nobilis interpres, & multis aliis, ita legit & interpretatur: deinde quòd alioquin non cohærebit narratio. Nam statim subiicitur, Petrum in aulam Pontificis fuisse introductum, in qua etiam fuerit Christus à Pontifice interrogatus, & ab ipsius ministro cæsus: quod videretur non satis magnā habere Pontificiæ dignitatis rationem: quæ omnia non possunt ad alium quàm ad ipsum Caiapham Pontificem referri. Præterea siquis cum istis conferat quæ ab aliis Euangelistis narrantur, fatebitur omnia hæc non in ipsius Annæ, sed Caiaphæ domo gesta. Nec aliter sanè commodè possis Iohannem cum cæteris Euangelistis conciliare: siquidem magno consensu (vt rectè omnino Erasmus obseruat) tres Petri negationes ita narrant vt in vnis Caiaphæ ædibus factas esse appareat. Deinde nisi ita hæc esse fateamur, prætérierit Iohannes quicquid gestum est aduersus Christum ab ipso Caiapha, cui tamen vni ius fuit conciliū cogendi & in Christum inquirendi. Postremò epanalepsis illa quæ extat infrà versu 24, omnem mihi dubitationem exemit. nam sanè nimis durum esset superiora omnia accipere veluti κατὰ πρόληψιν aut κατὰ [illegible] dicta. Itaque suo loco hæc reposui. Sed vnum dixi præterea hic à me requiri. quum enim apud Cyrilli interpretem legatur, Miserúntque, id est καὶ ἀπέστειλαν, ego contrà partim ex ipsius narrationis serie, partim etiam ex illa epanalepsi didici legendum esse καὶ ἀπέστειλεν, & misit, ipse videlicet Annas, Iesum vinctum ad Caiapham generum. Itaque in ipsius Annæ domo nihil gestū est quod commemorandum putarit Euangelista. quo enim iure concilium ille cogeret, & in Christum inquireret? sed quum ad eum, vt Pontificis socerum, Christus obiter esset deductus, statim eum curauit ad ædes generi rapiendum. Ex quo rursus intelligitur cur cæteri Euangelistæ, nulla Annæ mentione facta, perinde hæc narrent acsi Christus rectà ad Caiapham Pontificem pertractus esset.

ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντοθεν οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν·

ego semper docui in synagoga & in templo, quò ⁺vndique Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil:

ego semper docui in synagoga & in téplo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil:

Τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας, τί ἐλάλησα αὐτοῖς· ἴδε, οὗτοι οἴδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid sim ipsis loquutus: ecce, hi sciunt quæ dixerim ego.

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus sim ipsis: ecce, hi sciunt quid dixerim ego.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ, εἰπών, Οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ Ἀρχιερεῖ;

22 Hæc autem quum ipse dixisset, vnus ex ministris qui adstabat, ⁺bacillo cecîdit Iesum, dicens, Itáne respondes Pontifici maximo?

22 Hæc autem quum dixisset, unus assistens ministrorum dedit alapam Iesu, dicens, Sic respondes Pontifici?

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;

23 Respódit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testare de malo: sin bene, cur me cædis?

23 Respondit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testimonium perhibe de malo: si autẽ bene, qd me cædis?

Matth. 26. f. 57; marci 14. f. 59; luc. 22. f. 54

Ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα.

24 ‖⁺Miserat igitur eum Annas vinctum ad Caiapham Pontificẽ maximum.

24 Et misit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem.

Matth. 26. g. 69; marci 14. f. 59; luc. 22. f. 55

Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος. εἶπον οὖν αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; Ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν, Οὐκ εἰμί.

25 ‖Stabat autẽ Simon Petrus, & calefaciebat se: dixerunt igitur ei, Nónne & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Nó sum.

25 Erat autem Simon Petrus stãs & calefaciẽs se: dixerunt ergo ei, Numquid & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.

Λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ Ἀρχιερέως, συγγενὴς ὢν οὗ ἀπέκοψε Πέτρος τὸ ὠτίον, Οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ;

26 Dicit ei quidam ex seruis Pótificis maximi, cognatus eius cuius absciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

26 Dicit ei unus ex seruis Pontificis, cognatus eius cuius abscidit Petrus auriculam, Nónne ego te uidi in horto cum illo?

Πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ Πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησεν.

27 Rursus ergo negauit Petrus, & statim gallus vócem misit.

27 Iterum ergo negauit Petrus, & statim gallus cantauit.

Matth. 27. a. 2; marci 15. a. 1; luc. 23. a. 1; act. 10. d. 28, & 11. a. 3

Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα.

28 ‖Ducunt ergo Iesum ⁺à Caiapha in Prætorium. erat autem mané, & ipsi non introierunt in Prætorium, ne pollueréntur, sed vt ederent Pascha.

28 Adducunt ergo Iesum à Caipha in Prætorium. erat autem mané, & ipsi non introierunt in Prætorium, ut non contaminarentur, sed ut manducarent Pascha.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτούς, καὶ εἶπε, Τίνα κατηγορίαν φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;

29 Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quam accusationem adfertis aduersus hominẽ istum?

29 Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quã accusationẽ adfertis aduersus hominem hunc?

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν.

30 Responderunt & dixerũt ei, Nisi iste esset maleficus, non tradidissemus eum tibi.

30 Responderunt & dixerunt ei, Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum.

20 Vndique, πάντοθεν. Vulg. & Eras. Omnes, id est πάντες. In vetustis codicibus legimus πάντοτε. Ego verò existimo vel legendum πάντες, vel πάντοθεν, quod facilè potuit à librariis mutari in πάντοτε.

22 Bacillo cecidit, ἔδωκε ῥάπισμα. Id est ἐῤῥάπισεν. Vulg. & Eras. Dedit alapã. Vide Mar. 14. g. 65. Manifestè certè distinguuntur τὸ κολαφίζειν & τὸ ῥαπίζειν, Matth. 26. g. 67, vbi Vulg. & Eras. interpretantur ἐῤῥάπισαν, in faciem dederunt.

24 Miserat igitur, ἀπέστειλεν οὖν. Particulam οὖν restituimus ex fide duorũ codicum. Est autem epanalepsis quæ vsurpatur ab Euangelista redeunte ad superiora. Nam quum exorsus esset narrare de Petro suprà versu 18, quædam interiecerat quæ narrationis cursum abruperant. Nunc ergo eò rediens, vtitur epanalepsi, ex qua affirmo illa fuisse reponenda quæ ex Cyrillo restituimus suprà versu 13, & Iohannem in referenda Petri historia prorsus cum aliis Euangelistis consentire.

28 A Caiapha, ἀπὸ τοῦ Καϊάφα. Id est, ab ædibus Caiaphæ: quod genus loquutionis exposuimus Marci capite 5 versu 35. Id verò quum nonnulli non intelligerent, pro A Caiapha, substituerunt ad Caiaphã: sicut nimirum apud Marcum pro Ab archisynagogo, supposuerãt Ad archisynagogum: quæ res magnũ errorẽ obiecit

Augustino, frustra hic laboranti, vt intelligat qui fieri possit vt in Prætorium sit ductus Iesus, qui legatur adductus ad Caiapham: sicut etiam Erasmus in hunc locum annotauit.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνατε αὐτόν. Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα.

31 Dicit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & secúdum legem vestram condemnate eum. Itaque Iudæi dixerunt ei, Nobis ⁺non licet occidere quenquam.

31 Dixit ergo eis Pilatus, Accipite eum uos, & secũdum Legem uestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi, Nobis non licet interficere quenquã.

Matth. 20. c. 19

Ἵνα ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ πληρωθῇ, ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν.

32 ‖Vt sermo Iesu impleretur, quẽ dixerat, significãs ⁺qua morte futurum erat vt moreretur.

32 Vt sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus.

Matth. 27. b. 11; marci 15. a. 2; luc. 23. a. 3

Εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν ὁ Πιλάτος, καὶ ἐφώνησε τὸν Ἰησοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;

33 ‖Introiuit ergo rursus in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesũ: dixitque ei, Túne es rex Iudæorum?

33 Introiuit ergo iterum in Prætorium Pilatus, & uocauit Iesum: & dixit ei, Tu es rex Iudæorum?

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀφ' ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέγεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ;

34 Respondit ei Iesus, A teipso tu hoc dicis, an alii dixerunt tibi de me?

34 Respondit Iesus, A temetipso hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?

Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Μήτι ἐγὼ Ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ σὸν καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί. τί ἐποίησας;

35 Respondit Pilatus, Num ego Iudæus sum? gens tua & principes Sacerdotum tradiderunt te mihi. quid fecisti?

35 Respondit Pilatus, Nũquid ego Iudæus sum? gẽs tua & Pontifices tradiderunt te mihi. qd fecisti?

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις· νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν.

36 Respondit Iesus, Regnũ meũ non est ex hoc mũdo: si ex hoc mundo esset regnum meũ, ministri mei ⁺certarent ne traderer Iudæis: ⁺nunc autem regnum meum non est hinc.

36 Respondit Iesus, Regnũ meum non est de hoc mũdo: si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarẽt ut nõ traderer Iudæis: nũc autem regnum meum nõ est hinc.

Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Σὺ λέγεις ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς.

37 Dixit ergo ei Pilatus, Num igitur rex es tu? Respódit Iesus, Tu dicis me regem esse. ego ad hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum vt dem testimonium veritati. Quisquis est ex veritate, audit vocem meam.

37 Dixit itaque ei Pilatus, Ergo rex es tu? Respondit Iesus, Tu dicis quia rex sum ego. ego in hoc natus sum, & ad hoc ueni in mundum ut testimoniũ perhibeã ueritati. Omnis qui est ex ueritate, audit uocem meam.

Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Τί ἐστιν ἀλήθεια; Καὶ τοῦτο εἰπών, πάλιν ἐξῆλθε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ.

38 Dicit ei Pilatus, ⁺Quid est veritas? Et quũ hoc dixisset, rursum ⁺venit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio ⁺crimẽ in eo.

38 Dicit ei Pilatus, Quid est ueritas? Et quum hoc dixisset, iterũ exiuit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullam inuenio in eo causam.

Matth. 27. b. 11; marci 15. a. 6; luc. 23. c. 17

Ἔστι δὲ συνήθεια ὑμῖν ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πάσχα· βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

39 ‖Est autem ⁺vobis consuetudo vt vnum dimittam vobis in Pascha: vultísne ergo dimittam vobis regem ⁺Iudæorum?

39 Est autem consuetudo uobis ut unum dimittã uobis in Pascha: uultis ergo dimittam uobis regem Iudæorum?

31 Nõ licet, οὐκ ἔξεστι. Hoc dicitur quoniã erepta illis fuerãt capitalia iudicia, quadraginta annis ante templi destructionẽ, vt testantur Rabbini, id est circiter bienniũ antequam ista fierent.

32 Qua morte, ποίῳ θανάτῳ. Dixerat Christus fore vt crucifigeretur, quod supplicii genus fuisse Iudæis ... etiam ipsorum Rabbini, ... ex ligno suspenderent.

36 Certarent, ἠγωνίζοντο. Cyprianus libro aduersus Iudæos 2, capite 28, (vt obseruauit Erasmus, citans hunc locum) legit Turbarentur. Itaque suspicor eum vel legisse ἠγωνίαζον, vel confudisse ἀγωνίζεσθαι cum ἀγωνιᾷν, quum tamen potius Græcè dicatur ἀγωνιᾷν vel ἀγωνιάζειν. Nunc autem, νῦν δέ. Particula νῦν hoc quoque loco nõ est temporis aduerbium, sed coniunctio συλλογιστική, vt etiam suprà, 8. e. 40.

38 Quid est veritas? τί ἐστιν ἀλήθεια; Fastidientis atque adeo irridentis vox, non interrogantis. Venit, ἐξῆλθε. Vulgata, Exiit. Vide Marcum capite 1. b. ... Crimen, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, Causam. Vide Matth. 19. a. 3.

39 Iudæorum, τῶν Ἰουδαίων: id est vestrum. Est enim Hebraica repetitio antecedentis.

Ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάντες, λέγοντες, Μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν. ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς λῃστής.

Κεφάλαιον ιθʹ.

Τότε οὖν ἔλαβεν ὁ Πιλάτος τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε.

Καὶ οἱ στρατιῶται πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν.

Καὶ ἔλεγον, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα.

Ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ Πιλάτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε, ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος.

Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται, ἐκραύγασαν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς καὶ σταυρώσατε· ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν.

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐποίησεν.

Ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ Πιλάτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη.

Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν, καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, Πόθεν εἶ σύ; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ.

Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπολῦσαί σε;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν· διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει.

40 ‖Clamauerunt rursum omnes dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat verò iste Barabbas latro.

CAP. XIX.

1 TVnc ergo acceptũ Iesum Pilatus ˈflagellauit.

2 Et milites contextam coronam è spinis imposuerunt capiti eius, & pallio purpureo induerunt eum.

3 ˈEt dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebãt.

4 Exiuit ergo rursum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullũ in eo crimẽ inuenire.

5 Exiuit ergo Iesus foras, ferẽs spineam coronam, & purpureũ pallium. Tũ dicit eis *Pilatus*, Ecce homo.

6 Quum ergo vidissent eum principes Sacerdotum & ministri, clamarunt, dicentes, ˈCrucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo crimen.

7 Responderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & secundùm legem nostrã debet mori, quia Filium Dei se finxit.

8 Quum ergo audiuisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.

9 Et rursus ingressus est Prætoriũ, & dixit Iesu, Vnde es tu? Iesus autem responsum ei non dedit.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis me potestatem habere crucifigẽdi te, & potestatẽ habere te absoluẽdi?

11 Respondit Iesus, Non haberes potestatem aduersum me vllam nisi tibi datum esset supernè: propterea, qui me tradidit tibi, maius peccatũ habet.

40 clamauerunt ergo rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.

CAP. XIX.

1 Tunc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit.

2 Et milites plectentes coronam de spinis imposuerunt capiti eius, & veste purpurea circumdederunt eum.

3 Et veniebant ad eum, & dicebant, Aue rex Iudæorum, & dabant ei alapas.

4 Exiuit ergo iterum Pilatus foras, & dicit eis, Ecce, adduco vobis eũ foras, ut cognoscatis quia nullã inuenio in eo causam.

5 Exiuit ergo Iesus foras, portans coronam spineam & purpureum uestimentũ. Et dicit eis, Ecce homo.

6 Quum ergo uidissent eum Pontifices & ministri, clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Accipite eum uos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo causam.

7 Responderunt ei Iudæi, Nos Legem habemus, & secundum Legem debet mori, quia Filium Dei se fecit.

8 Quũ ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.

9 Et ingressus est Prætorium iterum: & dicit ad Iesum, Vnde es tu? Iesus autem responsum nõ dedit ei.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te?

11 Respondit Iesus, Non haberes potestatem aduersum me ullam nisi tibi datum esset desuper: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

Act. 3. c. 14

Matth. 27. c. 26
marci 15. b. 18

IN CAPVT XIX.

1 Flagellauit, ἐμαστίγωσε. Vide Matth. 27. c. 26.

3 Et dicebant, καὶ ἔλεγον. Vetus interpres legisse videtur, veniebant ad eum, & dicebant, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν, καὶ ἔλεγον: quam lectionem reperimus in tribus exemplaribus manuscriptis.

6 Crucifige, σταύρωσον. Crucifigi volunt quem ipsi ex recepta consuetudine lapidatũ suspẽdissent, quasi blasphemiæ conuictum. ideo mox subiicitur, Secundum legem nostram debet mori.

Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλάτος ἀπολῦσαι αὐτόν· οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἔκραζον, λέγοντες, Ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὐτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι.

Ὁ οὖν Πιλάτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ.

Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη· καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.

Οἱ δὲ ἐκραύγασαν, Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; Ἀπεκρίθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς, Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα.

Τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς ἵνα σταυρωθῇ. Παρέλαβον δὲ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀπήγαγον.

Καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθᾶ.

Ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους δύο, ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν Ἰησοῦν.

Ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον, ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τῆς πόλεως ὁ τόπος ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς. Καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαϊστί.

12 Ex eo studebat Pilatus eum absoluere: Iudæi verò clamabãt, dicentes, Si hunc absolueris, nõ es amicus Cæsaris. quicunque se regem facit, cõtradicit Cæsari.

13 Pilatus ergo quum audisset hunc sermonem, adduxit foras Iesum, seditque pro tribunali, in loco qui dicitur ˈLithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.

14 Erat autẽ parasceue Paschæ, hora verò quasi ˈsexta: tum dicit Iudæis, Ecce rex vester.

15 Illi verò clamauerũt, Tolle, tolle, crucifige eũ. Dicit eis Pilatus, Regẽ vestrum crucifigã? Responderunt principes Sacerdotum, Non habemus regem nisi Cæsarem.

16 Tunc ergo tradidit eum ipsis vt crucifigeretur. ‖Acceperunt autem Iesum, ˈ& abduxerunt.

17 Et *ipse* portans crucem suam venit in eum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

18 Vbi crucifixerunt eum, & cũ eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Iesum.

19 Scripsit autem etiam titulum Pilatus, & imposuit cruci. Erat verò scriptum, IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Iesus: & ˈerat scriptũ Hebraicè, & Græcè, & Latinè.

12 Exinde quærebat Pilatus dimittere eum: Iudæi autem clamabant, dicentes, Si hũc dimittis, nõ es amicus Cæsaris. omnis qui se regem facit, cõtradicit Cæsari.

13 Pilatus autem quũ audisset hos sermones, adduxit foras Iesum, & sedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.

14 Erat autem parasceue Paschæ, hora quasi sexta: & dicit Iudæis, Ecce rex vester.

15 Illi autem clamabant, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regẽ uestrum crucifigam? Responderunt Pontifices, Non habemus regẽ nisi Cæsarẽ.

16 Tunc ergo tradidit eũ illum ut crucifigeretur. Susceperunt autem Iesũ, & eduxerunt eum.

17 Et baiulans sibi crucẽ exiuit in eum qui dicitur Caluariæ locum, Hebraicè Golgotha.

18 Vbi crucifixerũt eum, & cũ eo alios duos hinc & hinc, medium autem Iesum.

19 Scripsit autem & titulum Pilatus: & posuit super crucem. Erat autem scriptum, IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus ubi crucifixus est Iesus. Et erat scriptũ Hebraicè, Græcè, & Latinè.

Matth. 27. d. 31
marci 15. b. 25
luc. 23. c. 26

13 Lithostrotos, λιθόστρωτον. Sic vocatur nobile pauimentorum genus, incrustatione exiguis lapillis facta: de quo sic Plinius libro 36. cap. 25, Pauimenta originem apud Græcos habent, elaborata arte, picturæ ratione, donec lithostrota expulere eam. Meminit eorum etiam Varro aliquoties in libris De re rustica, Græco nomine seruato. Itaque nolui imitari Castellionis audaciam, qui nouo vocabulo Lapidipauium est interpretatus. Huiusmodi pauimentum esse ferunt ædis diui Marci apud Venetos. Hebræum autem vocabulum Gabbatha, excelsum locum declarat, vt sunt iudicum tribunalia.

14 Sexta, ἕκτη. In vno codice scriptum inuenimus τρίτη, vt videri possit ϛ, quæ est ternarii numeri nota, mutata in ϛ: quanuis non desint aliæ rationes quibus conciliari possit Iohannes cum Marco, vt diximus Marci 15. versu 25.

16 Et abduxerunt, καὶ ἀπήγαγον. Hic variant exemplaria. Nam apud Theophylactũ legimus καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, & duxerunt eum vt crucifigerent: quæ lectio quod ad sententiam ipsam attinet, cum altera consentit. In vno autem codice scriptum erat ἤγαγον εἰς τὸ πραιτώριον, duxerunt in Prætorium. Suspicor verò nõnullos ita legere maluisse propter sequens verbum ἐξῆλθεν, exiit, quod non videtur posse conuenire, nisi iterũ dicatur ingressus in Prætorium: siquidem extra Prætorium fuisse situm tribunal, apparet ex versu 13. Sed facilis erat solutio. Nam Exire accipitur ex Hebræorum idiotismo pro ex aliquo loco proficisci, atque adeo pro Venire: vt sæpe annotauimus, ac præsertim Marci 11. Deinde, si propriam significationem libuerit seruare, non minus commodè potest hoc referri ad locum tribunalis quàm ad Prætorium.

20 Et erat scriptum, καὶ ἦν γεγραμμένον. Scriptum erat videlicet in eo titulo. Nam alioquin dicendum erat καὶ ἦν γεγραμμένος.

Ἔλεγον οὖν τῷ Πιλάτῳ οἱ Ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, Μὴ γράφε, Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· ἀλλ᾽ ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, Βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων.

Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Ὃ γέγραφα, γέγραφα.

Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ (καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος) καὶ τὸν χιτῶνα. ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄρραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι᾽ ὅλου.

Εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους, Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται. ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέγουσα, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν.

Εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή.

Ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα, καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ, Γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου.

Εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. Καὶ ἀπ᾽ ἐκείνης τῆς ὥρας ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια.

Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφή, λέγει, Διψῶ.

Σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν· οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους, καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.

21 Dicebant ergo Pilato principes Sacerdotum Iudæorum, Ne scribito, Rex Iudæorum: sed illum dixisse, Rex sum Iudæorũ.

22 Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

23 ‖Milites ergo quum crucifixissent Iesum, acceperũt eius vestimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partẽ) & tunicam. erat autem tunica insutilis, à sũmo cõtexta "tota.

24 Dixerũt ergo inter se, Ne findamus eam, sed sortiamur de illa cuius futura sit: vt Scriptura impleretur, dicens, ‖Partiti sunt vestimẽta mea sibi, & super vestem meam iecerunt sortẽ. Milites igitur hæc fecerunt.

25 Stabant autem iuxta crucem Iesu, mater eius & soror matris eius, "Maria Clopæ *uxor*, & Maria Magdalene.

26 Quum vidisset ergo Iesus matrem ac discipulum adstantem quẽ diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eã discipulus "domũ suam.

28 Postea, quum sciret Iesus "reliqua omnia iam perfecta esse, ‖vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

29 Vas igitur *illic* "erat positum aceto plenũ. Illi verò impleuerũt spongiam aceto, & hyssopo circũpositã admouerũt ori eius.

21 Dicebant ergo Pilato põtifices Iudæorũ, Noli scribere, Rex Iudæorum: sed quia ipse dixit, Rex sum Iudæorum.

22 Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

23 Milites ergo quum crucifixissent eum, acceperunt uestimenta eius (& fecerunt quatuor partes, ůnicuique militi partem) & tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum.

24 Dixerunt ergo ad inuicem, Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cuius sit: ut Scriptura impleretur, dicens, Partiti sunt uestimenta mea sibi, & in uestem meã miserunt sortem. Et milites quidem hæc fecerunt.

25 Stabãt autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius, Maria Cleopæ, & Maria Magdalene.

26 Quum uidisset ergo Iesus matrem & discipulũ adstantem quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.

28 Postea, sciens Iesus quia iam omnia consummata sunt, ut consummaretur Scriptura, dicit, Sitio.

29 Vas ergo erat positum aceto plenum. Illi autem spongiam plenam aceto, hyssopo circũponẽtes, obtulerunt ori eius.

Matth.27.d.35 marci 15.b.14 luc.23.d.33

Psal.22.c.19

Psal.68.c.22 matth.27.f.22

13 Tota, δι᾽ ὅλου. Siue per totum, vt loquitur Plinius, id est omnino.

25 Maria Clopæ *uxor*, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ. In Latinis codicibus legitur Maria Cleopæ vel Cleophæ. Subaudiri autem potest, vel vxor vel filia: sed magis est vsitatum vt mulieres à maritis cognominentur.

27 Domum suam, εἰς τὰ ἴδια. Siue, Ad se. Vulgata & Erasmus, In sua. Nam quòd in nõnullis Veteris editionis codicibus legitur In suam, acceptũ ferendum est eorũ impudentiæ qui quicquid non intelligunt, putant mendo non carere. Vide suprà, 1.b.11. Ambrosius interpretatur In sua, id est in suum ius: quæ expositio mihi nullo modo probatur.

28 *Reliqua* omnia, πάντα. Vulgata & Erasmus, Omnia. Atqui nondum omnia erant completa, quum vel hoc ipsum adhuc requireretur quod erat facturus: mors ipsa denique, salutis nostræ κεφάλαιον. Apparet igitur id esse referendũ ad ea quæ præcesserant, & subaudiri quod suppleuimus. Sic Plinius de quodã obelisco loquens, Omnibus, inquit, quæcunque in mari visa sunt, mirabiliorem, id est omnibus aliis: vt alibi annotauimus.

29 Erat positum, ἔκειτο. Apparet ex aliis Euangelistis, etiam antea, quum iam esset crucifigendus, fuisse illi præbitum ~~acetum cum felle mixtum, siue~~ myrrhatum vinum, vt loquitur Marcus 15.v.23. ~~[illegible] dicitur nec fuisse ibi ad hos vsus collocatum. Videtur ergo mihi hoc esse referendũ ad eam consuetudinem Iudæorum quæ à nonnullis ex eorum libris describitur [illegible] potatum vino thure confecto, vt inde ratio eius turbetur [illegible] inebrietur secundum illud quod dicitur, Date siceram perituro, & vinum iis qui amaro sunt animo. [illegible] nocentium consulebant, & Scripturam [illegible] Adduntque etiam nonnullas honestas matronas Hierosolymis fuisse quæ hoc vini genus vltro suppeditabant. Hæc citat Galatinus ex libris Sanhedrin, capite, Nigmar Hadiin.~~

Ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Τετέλεσται· καὶ κλίνας τὴν κεφαλήν, παρέδωκε τὸ πνεῦμα.

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν.

Ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ.

Ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη.

Ἀλλ᾽ εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.

Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἡ μαρτυρία· κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα ὑμεῖς πιστεύσητε.

Ἐγένετο γὰρ ταῦτα ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ.

Καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει, Ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν.

30 Quum ergo accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite "tradidit spiritum.

31 Iudæi ergo, vt non manerẽt in cruce corpora Sabbatho, quoniã erat Parasceue, (erat enim "magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatum vt confringerẽtur eorum crura, ac tollerentur.

32 Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerunt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo:

33 Ad Iesum autem quum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:

34 Sed quidam ex militibus lãcea latus eius "fodit, & statim exiuit sanguis & aqua.

35 "Et qui vidit, testatur, & verũ est testimoniũ eius: ille *inquam* scit se vera dicere, vt *&* vos credatis.

36 Facta sunt enim hæc vt Scriptura impleretur, ‖ "Non confringetur *ullum* os ipsius.

37 Et rursus alia Scriptura dicit, ‖Videbunt quem "transfixerũt.

30 Quum ergo accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritum.

31 Iudæi ergo, quoniam Parasceue erat, ut non remanerent in cruce corpora Sabbatho, (erat enim magnus dies ille Sabbathi) rogauerunt Pilatum ut frangerentur eorum crura, & tollerentur.

32 Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerunt crura, & alterius qui crucifixus est cũ eo:

33 Ad Iesum autem quum uenissent, ut uiderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura:

34 Sed unus militum lancea latus eius aperuit: & continuò exiuit sanguis & aqua.

35 Et qui uidit, testimonium perhibuit, & uerum est testimonium eius: & ille scit quia uera dicit, ut & uos credatis.

36 Facta sunt enim hæc ut Scriptura impleretur, Os nõ cõminuetis ex eo.

37 Et iterum alia Scriptura dicit, Videbunt in quẽ transfixerunt.

Exo.12.g.46 num.9.b.12

Zach.12.c.10

30 Tradidit spiritum, παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Latinè, reddidit animã: vt Virgilius loquitur lib. Georg. 3. Sed tamen quia παρέδωκε scriptũ est, non ἀπέδωκε, & videtur Euangelista alludere ad ea verba quæ moriens Dominus protulit, ex Psal.31.a.6, quibus animam in Patris manus deposuit: hanc formulam integram libens retinui. Cæterùm post hæc verba Cyrillus subiicit, Et postquam expirauit, velũ templi scissum est à summo vsque deorsum, id est, ἐπεὶ δὲ ἐξέπνευσε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. &, ne quis hæc putet apud Cyrillum supposita, proprium etiam caput huic particulæ tribuit, vt annotauit Erasmus, nempe tricesimumseptimum libri vndecimi. Sed tamen suspicor ista ex aliis Euangelistis irrepsisse, quia Iohannes nihil istorum commemorat: facturus, vt opinor, etiam reliquorum mentionem si scissi veli meminisset.

31 Magnus dies illius Sabbathi, μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου. Vulg. & Eras. Magnus ille dies Sabbathi, eodem sensu. Loquitur enim de die Paschæ, qui eo anno in Sabbathum incidebat, ex traditione quam exposuimus Matth.26.b.17. Ideo dicitur hoc Sabbathum magnum, id est valde solenne & celebre, concurrente videlicet duplici celebritate.

34 Fodit, ἔνυξε. Vel, sauciauit. Vulg. Aperuit, vt videri possit legisse ἤνοιξε. Quòd autem nonnulli hæc conuertunt per plusquamperfectum, quasi Christo adhuc viuenti facta sint, meritò reprehenduntur Clementina prima, vt Erasmus quoque annotauit.

35 Et qui vidit, καὶ ὁ ἑωρακώς. Inter causas cur Iohannes tantopere hoc asseueret, hæc certè non est prætermittẽda, quam Erasmus etiã attingit, nimirũ hoc vulnere plenam fieri mortis Christi fidem. Nã effusa aqua ex illo lateris vulnere, indicauit ferrum vsque in περικάρδιον penetrasse, illius videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato necesse est animal omne protinus mori. Alioquin calũniari possent veritatis hostes, Christum semimortuum è cruce detractum & tumulo illatum, vt resurrectionis testimonium eleuaretur. Cæterùm id quoque obseruandum est, videri posse hoc etiam loco permutatam constructionem, ac potius fuisse dicendum, eum qui id testaretur, id vidisse, ac proinde idoneum esse ipsius testimonium. Non dissimilem hypallagen suprà annotauimus, 8.f.47.

36 Non confringetur *ullum* os ipsius, ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ. Vel, non comminuentur ossa ipsius, vt sit enallage numeri. Ita igitur scriptum inuenimus in vetustis codicibus, excepto vno, qui legit ἀπ᾽ αὐτοῦ, cum quo consentit Theophylactus. Vulg. & Eras. Os non comminuetis ex eo: quæ lectio Hebraicæ veritati respondet. Sed tamen quod ad sensum attinet, nullum est in istis discrimen.

37 Transfixerunt, ἐξεκέντησαν, id est דקרו: quum Græca editio habeat κατωρχήσαντο, [illegible], id est רקדו, vt annotauit Erasmus ex Hieronymo. Ergo vel ista non citauit Iohannes ex Græca translatione, (quod tamen mihi non fit verisimile, vt qui Græcè scripserit, & quidem Orientis Ecclesiis, quæ Græcè maxima ex parte loquebantur) vel potius, aliam Græcam editionem vsurpabant Ecclesiæ, quum ista quæ nunc extat, crassissimis erroribus plurimis scateat, & plurimum variet à testimoniis quæ passim in Nouo testamento citantur.

Mat.27.g.57 mar.15.d.42 luc.23.g.50

Μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε τὸν Πιλάτον ὁ Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, (ὢν μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων) ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐπέτρεψεν ὁ Πιλάτος. ἦλθεν οὖν καὶ ἦρε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Supra.3.a.2

Ἦλθε δὲ καὶ Νικόδημος (ὁ ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον) φέρων μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.

Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν.

Ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινὸν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη.

Ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον κ.

Mar.16.a.1 luc.24.a.1

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρωῒ σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου.

Τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἦραν τὸν Κύριον ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητής, καὶ ἤρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον.

Ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ· καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ Πέτρου, καὶ ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον.

Καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν.

Ἔρχεται οὖν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα·

Καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων

38 ¶Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph Arimathæensis (qui erat discipulus Iesu, sed occultus propter metû Iudæorû) vt tolleret corpus Iesu: quod permisit Pilatus. Venit ergo, & sustulit corpus Iesu.

39 ¶Venit autem & Nicodemus, (is qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens misturæ myrrhæ & aloes libras quasi centû.

40 Acceperunt ergo corpus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.

41 In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum nouum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

42 Ibi ergo, propter Parasceuê Iudæorum, quòd monumentum illud propè esset, posuerût Iesum.

CAP. XX.

1 PRimo verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè quû adhuc tenebræ essent, ad monumentum: vidétque lapidem sublatum à monumento.

2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum discipulum quem amabat Iesus, & dicit eis, Sustulerût Dominum è monumento, & nescimus vbi posuerint eum.

3 Exiuit ergo Petrus, & alter ille discipulus, & venerût ad monumentum.

4 Currebant autem duo simul: sed alter ille discipulus præcucurrit citius Petro, venítque prior ad monumentum.

5 Et incuruatus vidit posita lintea: non tamen introiuit.

6 Venit ergo Simon Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & conspexit lintea *ibi* posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteis

38 Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph ab Arimathæa (eo quòd esset discipulus Iesu, occultus autem propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Iesu. Et permisit Pilatus. Venit ergo, & tulit corpus Iesu.

39 Venit autem & Nicodemus, (qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens mixturam myrrhæ & aloes, quasi libras centû.

40 Acceperunt ergo corpus Iesu, & ligauerunt illud linteis cû aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.

41 Erat autem in loco vbi crucifixus est, hortus: & in horto monumêtû nouû, in quo nondû quisquâ positus fuerat.

42 Ibi ergo propter Parasceuê Iudæorû, quia iuxta erat monumentû, posuerunt Iesum.

CAP. XX.

1 VNa autê Sabbati, Maria Magdalene venit manè quû adhuc tenebræ essent, ad monumentum: & vidit lapidem sublatum à monumento.

2 Cucurrit ergo & venit ad Simonem Petrum & ad aliû discipulum quê amabat Iesus: & dicit illis, Tulerunt Dominum de monumento, & nescimus vbi posuerint eum.

3 Exiit ergo Petrus & ille alius discipulus, & venerût ad monumentum.

4 Currebant autem duo simul: & ille alius discipulus præcucurrit citius Petro, & venit primus ad monumentum.

5 Et quû se inclinasset, vidit posita linteamina, non tamen introiuit.

6 Venit ergo Simô Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & vidit linteamina posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteaminibus

41 In quo nondum quisquam positus fuerat, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. Ἵνα μὴ συκοφαντηθῇ ἡ ἀνάστασις ὡς ἄλλου ἀναστάντος, inquit Theophylactus, id est nequis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam ex eo sepulchro surrexisset. Ideo non contentus Euangelista dixisse nouum fuisse sepulchrum, hæc etiam addidit, quæ temere in vno codice deleta inuenimus.

IN CAPVT XX.

1 Primo verò die hebdomadis, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. Vna autem Sabbathi. Eras. Vno verò die Sabbathorum. Vide Matth.28.a.1.

κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον.

Τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ εἶδε, καὶ ἐπίστευσεν.

Οὐδέπω γὰρ ᾔδεσαν τὴν γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

Ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.

Mar.28.a.1. mar.16.b.9

Μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον.

Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσὶν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι, Γύναι, τί κλαίεις; Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι ἦραν τὸν Κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστι.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, τί κλαίεις;

positum, sed seorsum inuolutum in vnum locum.

8 Tunc ergo introiuit etiam alter ille discipulus, qui venerat prior ad monumentum, viditque, & credidit.

9 Nondum enim nouerant Scripturã, videlicet oportere eum à mortuis resurgere.

10 Redierunt ergo discipuli ad suos.

11 ¶Maria autem flens stabat ad monumentû, foris. Dum ergo fleret, incuruauit se in monumentum.

12 Et conspexit duos Angelos albatos, sedentes, vnum ad caput, & alterum ad pedes, *illic* vbi iacuerat corpus Iesu.

13 Qui etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustulerunt dominum meum, nec scio vbi posuerint eum.

14 Et quum hæc dixisset, conuersa est retrorsum, conspexitque Iesum stantem, nec sciebat Iesum esse.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles?

positum; sed separatim inuolutum in vnum locum.

8 Tunc ergo introiuit & ille discipulus qui venerat primus ad monumentum, & vidit, & credidit.

9 Nondum enim sciebant Scripturam, quia oporteret eum à mortuis resurgere.

10 Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.

11 Maria autem stabat ad monumentum foris, plorans. dum ergo fleret, inclinauit se, & prospexit in monumentum.

12 Et vidit duos Angelos in albis, sedentes, vnum ad caput, & vnum ad pedes, vbi positû fuerat corpus Iesu.

13 Dicunt ei illi, Mulier, quid ploras? Dicit eis; Quia tulerunt dominû meum, & nescio vbi posuerunt eum.

14 Hæc quû dixisset, conuersa est retrorsum, & vidit Iesum stantem: & non sciebat quia Iesus est.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid ploras?

9 Nondum enim, οὐδέπω γάρ. Ita scriptum inueni in omnibus codicibus. Dupliciter autem explicari potest particula causalis. Potest enim verbum ἐπίστευσεν ad id referri quod visuri venerant Petrus & Iohannes: atque adeo quod ipsi viderant, Christi corpus videlicet non amplius superesse in sepulchro. Nam Mariæ id referenti si credidissent, non properassent ad sepulchrum. Erit ergo hæc sententia, ipsos tandem oculis suis testibus credidisse, Domini corpus surreptum fuisse è sepulchro, quia non nouerant quæ de Christi resurrectione fuerant prædicta. Hæc expositio mihi quidem videtur omnium simplicissima. Neque enim insuetatum est vt Credendi verbum ad id referatur de quo agitur, vt Matth. 24.b.23, Mar.16.c.11. Quòd si Credendi verbum libeat ad fidei initium referre, non erat subiicienda causalis coniunctio, sed locus erat potius particulæ Tamen, & ita scribendum, Viditque & credidit, non tamen nouerat Scripturam, &c. id est, Credebat quidê, sed ita vt tenuia essent fidei principia, quum verbo Dei non niteretur. Sed tamen alia expositio superest quæ tolerabilis videtur, etiamsi Credendi vocabulum ad resurrectionem referas, ita vt particula γὰρ causam declaret cur Iohannes non antè crediderit quàm viderit. quasi ita scriptum sit, Tunc introiit etiam alter ille discipulus qui venerat prior ad monumentum, viditque vacuum sepulchrum, & tum demum credidit. Nam non intellexerat ex Scripturis, oportuisse Christum resurgere. Scripturam, τὴν γραφήν. Ita vsus obtinuit vt Sacra illa scripta, quibus tanquam tabulis perscripta est ac consignata Dei voluntas, hoc nomine per antonomasiam intelligantur. Castellio maluit Literas interpretari, nempe ne videretur literas nescire.

10 Redierunt, ἀπῆλθον πάλιν. Vulg. & Erasmus. Abierunt rursus. At ego existimo πάλιν hoc loco idem declarare atque εἰς τοὐπίσω, id est retro, eò videlicet vnde venerant. Itaque ἀπέρχεσθαι πάλιν conuerti tanquam esset periphrasis verbi ὑποστρέφειν. Ad suos, πρὸς ἑαυτούς: id est אל מקומם. Vulg. & Eras. Ad semetipsos, nimium obscurè. Dixit autem Euangelista Ad se, pro Domum suam, vt in vernaculo sermone dicimus *chez soy*, id est eò vbi tunc temporis manebant, & vnde fuerant profecti: sicut paulo antè, Ad Caiapham, pro ad ædes Caiaphæ. Iam verò quia ex sequentibus historiis apparet vndecim discipulos vnà vel habitasse, vel plerunque fuisse versatos, ideo conuertere malui Ad suos quàm Ad se.

11 Foris, ἔξω. id est, extra ipsam speluncam in qua excisum erat sepulchrum.

12 Albatos, ἐν λευκοῖς. Vulg. ad verbum, In albis. quod vix quisquam intelligat. Eras. Albis amictos, quum potius dicendum fuerit, albo amictos, vt dixit Virg. maculis distinctus & albo. Subauditur verò ἱματίοις, vt Apoc.3.a.4, & 5. & ἐν pro σὺν ponitur, sicut alibi exposuimus. Latini vno verbo commodè explicant. Cic. Quum epuli dominus Q. Arius albatus esset, tu te in templum Castoris cum C. Figulo atrato cæterisque tuis furiis funestum intulisti. Ad caput, πρὸς τῇ κεφαλῇ. Figuratè hæc accipiuntur pro ea parte in qua caput Christi fuerat. quod genus dicendi, vt & alia plurima, petitum est è medio. Vbi iacuerat, ὅπου ἔκειτο. Sic inueni scriptum in omnibus nostris codicibus. Vulg. & Eras. Vbi positum fuerat. & Græci codices impressi plerique pro ἔκειτο habent ἐτέθη.

13 Dominum meum, τὸν κύριόν μου. Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur vt si non hominis pars, sed homo esset. Notandum est autê hoc genus dicendi, quod citat etiam Theodoritus in Polymorpho, ad confirmandam κοινωνίαν ἰδιωμάτων, seu synecdochen, de qua diximus suprà, 3.b.13.

τίνα ζητεῖς; Ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ, Κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας, κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ.

quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine, si tu asportasti eum, dicito mihi vbi posueris eum, & ego eum tollam.

quem quæris? Illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi ubi posuisti eum, & ego eum tollam.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μαρία. Στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ, Ραββουνί, ὃ λέγεται διδάσκαλε.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur "Magister.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur Magister.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μή μου ἅπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, Ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.

17 Dicit ei Iesus, Ne me tangito: "nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed proficiscere ad "fratres meos, & dic eis, "Ascendo ad Patrem meum "& Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum.

17 Dicit ei Iesus, Noli me tangere: nondum enim ascendi ad Patrem meum: uade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum & Patrem uestrum, Deum meum & Deum uestrum.

Ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς, ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis se vidisse Dominum, eáque sibi dixisse.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis, Quia uidi Dominum, & hæc dixit mihi.

Mar.16.c.14
Luc.24.c.36
1.cor.15.a.5

Οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

19 ‖ Quum ergo vespera esset, die illo primo hebdomadis, & fores essent clausæ *illic* vbi erāt discipuli coacti propter metum Iudæorum, venit Iesus: stetitque in medio, & dixit eis, Pax vobis.

19 Quum ergo serò esset die illo, una Sabbathorū, & fores essent clausæ ubi erant discipuli congregati propter metum Iudæorum, uenit Iesus: & stetit in medio, & dicit eis, Pax uobis.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον.

20 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suum, Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.

20 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus & latus. Gauisi sunt ergo discipuli uiso Domino.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πάλιν, Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς.

21 Dicit ergo eis iterum, Pax vobis: ‖ sicut misit me Pater, ita & ego mitto vos.

21 Dixit ergo eis Iesus iterum, Pax uobis: sicut misit me Pater, & ego mitto uos.

Mat.28.d.18

Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐτοῖς, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.

22 Et quum hæc dixisset, afflauit, & dixit eis, Accipite Spiritum sanctum.

22 Et hoc quum dixisset, insufflauit, & dicit eis, Accipite Spiritū sanctū.

Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀ-

23 Siquorū remiseritis peccata,

23 Quorum remiseritis peccata,

16 Magister, διδάσκαλε. Ex hoc loco apparet, differentiam illam inter Rabbi & Rabboni, quæ à nonnullis constituitur, non ita magnum habere pondus. qua de re diximus etiam nonnulla Mar.10.g.51.

17 Nondum enim, οὔπω γάρ. Quid igitur? an postquā ascenderit ad Patrem, licebit tangere? Ita certè, eo quidem modo quo Christum quærere nos oportet, vt nobis sit sapientia, iustitia, sanctificatio ac redemptio, per fidem sublatis sursum animis in cælum, vbi cum eo sedemus ad Patris dextram. Poterant igitur vel istis Christi verbis doceri homines, carnalem illum Christi manducandi modum, quem tanta pertinacia defendunt, non modò imaginarium esse, sed etiam cum Dei verbo & institutione ex diametro pugnare. Fratres meos, τοὺς ἀδελφούς μου: id est discipulos. Iā enim erat primogenitus ex mortuis inter multos fratres, Rom. 8.f.29, & Coloss.1.c.18. & doctissimo interpreti assentior, qui putat Christum allusisse ad id quod scriptum est Psalmo 22.c.23. Id verò non considerarunt qui fratres putant hic duntaxat vocari Christi affines ac cognatos, quum in proximo versiculo disertè scribatur Maria id quod iussa erat, annuntiasse discipulis. Ascendo, ἀναβαίνω. De re paulo post futura loquens vtitur tempore præsenti. Sed & illud ex Hebræorum consuetudine facit, quòd obliquæ orationis loco rectam vsurpat, vt annotauimus Luc.13.f.32. Nam scribendum potius videbatur, Et dic eis me ascendere ad Patrem, &c. Et Patrem vestrū, καὶ πατέρα ὑμῶν. Eruditè Erasmus in hunc locum obseruat, priore tātùm loco dixisse τὸν πατέρα addito articulo, vt communis hic vnus Pater ac Deus esse intelligatur: communis, inquam, capiti ac membris. Hic enim de se Christus vt mediatore loquitur, vt filii Dei fiant quicunque credunt in nomen eius. Nam si dixisset τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πατέρα ὑμῶν, duos patres facere videretur. Item si non contentus dixisse τὸν πατέρα μου, etiam dixisset καὶ τὸν Θεόν μου, visus fuisset alium dicere Patrem suum, alium Deum suum.

19 Stetit, ἔστη. Vel igitur sponte patuerunt Christo fores domus siue loci illius vbi congregati erant: vel ipsi etiam parietes ei fuerunt peruii, quum ista non fuerint ei difficiliora quàm supra aquas ambulare. Qui verò hinc colligunt corpus Christi post resurrectionem fuisse ἀδιάστατον, & huc tandem delabuntur vt corpus Christi velint esse vbique, inuisibili modo, non video qua tandem rationis specie sic didicerunt argumentari.

φίενται αὐτοῖς· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.

remittuntur eis: siquorum retinueritis, retenta sunt.

remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.

Θωμᾶς δὲ εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ᾽ αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς.

24 Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis, quando venerat Iesus.

24 Thomas autem, unus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando uenit Iesus.

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ, Ἑωράκαμεν τὸν Κύριον. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω.

25 Dixerunt ergo ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Nisi videro "in manibus eius vestigium clauorum, & immisero digitum meum "vestigio clauorum, & immisero manum meam lateri eius, nequaquam credam.

25 Dixerunt ergo ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis, Nisi uidero in manibus eius figuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.

Καὶ μεθ᾽ ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ᾽ αὐτῶν. ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν.

26 Octo igitur post diebus rursus erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus foribus clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.

26 Et post dies octo iterū erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: uenit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax uobis.

Εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ, Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου· καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.

27 Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuam, & immitte lateri meo, & ne esto incredulus, sed credens.

27 Deinde dixit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & uide manus meas, & adfer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli esse incredulus, sed fidelis.

Καὶ ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου.

28 Respondit autem Thomas, & dixit ei, Dominus meus & Deus meus *es*.

28 Respondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.

29 Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.

29 Dicit ei Iesus, Quia uidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non uiderunt, & crediderūt.

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

30 ‖ Multa igitur etiam alia signa edidit Iesus in discipulorū suorum conspectu, quæ non sunt scripta in hoc libro.

30 Multa quidem & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorū suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc.

Infra,21.d.15

Ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες, ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

31 Hæc autem scripta sunt vt credatis Iesum esse Christum Filium Dei, & vt credentes, vitā habeatis per nomen eius.

31 Hæc autē scripta sūt ut credatis quia Iesus est Christus Filius Dei, & ut credentes, uitam habeatis in nomine eius.

Κεφάλαιον κα

CAP. XXI.

CAP. XXI.

Μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως·

1 POstea patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. patefecit autem sic:

1 Postea manifestauit se iterum Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. manifestauit autem sic:

Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat ex Cana

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat à Cana

25 In manibus eius vestigium clauorum, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων. Crebra illa repetitio articuli magnam habet emphasin, quæ Latino sermone explicari non potest. Vetus autē interpres τύπον vertit figuram, pro quo deinde sciolus quispiam substituit fixuram: quo modo etiam interpretatus est Trapezuntius in Cyrillo. Vestigio clauorum, εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων. Vulg. In locum clauorum. Nam pro τύπον legit τόπον: quam lectionem maximè probo in hoc quidem posteriore loco.

τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.

Λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος, Ὑπάγω ἁλιεύειν. Λέγουσιν αὐτῷ, Ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. Ἐξῆλθον, καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθύς· καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν.

Πρωΐας δὲ ἤδη γενομένης ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν, οὐ μέντοι ᾔδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστι.

Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Οὔ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. Ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων.

Λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ, Ὁ Κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ Κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, (ἦν γὰρ γυμνός) καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν.

Οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον, (οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ᾽ ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων) σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.

Ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον, καὶ ἄρτον.

Galilææ, & filii Zebedæi, aliique ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, [v]Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim: & illa nocte nihil [v]ceperunt.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus in litore: non tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, num quid [v]obsonii habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigii partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius poterant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset Dominum esse, [v]amiculum succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

8 Alii autem discipuli nauigio venerunt, (nō enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, vident prunas positas, & [v]piscem impositum, & panem.

Galilææ, & filii Zebedæi, & alii ex discipulis eius duo.

3 Dicit ei Simon Petrus, Vado piscari. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Et exierunt, & ascenderunt in nauigium: & illa nocte nihil prendiderunt.

4 Mane autem iā facto stetit Iesus in litore: nō tamen cognouerunt discipuli quia Iesus est.

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, nunquid pulmentarium habetis? Responderunt ei, Non.

6 Dicit eis, Mittite in dexteram nauigii rete, & inuenietis. Miserunt ergo, & iam non ualebant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon Petrus quum audisset quia Dominus est, tunicam succinxit se, (erat enim nudus) & misit se in mare.

8 Alii autem discipuli nauigio uenerunt, (non enim longè erant à terra, sed quasi cubitis ducentis) trahentes rete piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, uiderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panē.

CAPVT XXI.

3 Imus, ἐρχόμεθα. Vel, ibimus. Ponitur enim ἔρχεσθαι pro ἰέναι. Sic Hom. Iliad. α, Ἔρχεο νῦν κλισίην Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος. Ceperunt, ἐπίασαν. Vide suprà, 7.e.30.

5 Obsonii, προσφάγιον. Vulg. & Castellio etiam nuper cōuertit, Pulmentarium, inepte profectò. Nam cur à piscatoribus pulmentum petat? Deinde quàm bene hoc conuenit cum eo quod sequitur? Mittite rete in dexteram partem nauigii, & inuenietis. Est ergo προσφάγιον idem quod ὄψον & προσόψημα, de quo sic Athenæus libri septimi initio, [illegible]. Paulo antè verò dixerat, [illegible]. Hæc ille. ex quibus optimè intelligitur quid sit hoc loco προσφάγιον, quod Latini etiam obsonium vocant, peculiariter piscibus accommodato nomine, vt ex Terentio Erasmus annotauit suprà, 6.a.9.

7 Amiculum succinxit, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. Ἐπενδύτην quidem constat à superinduendo sic vocari: Vulg. tamē tunicā vertit, quod Erasmo non displicet, Quis, inquit, quū alioqui tunica sit vestis interior, verisimile est piscatoribus tunicam fuisse summam vestem. Castellio vertit Indusium, non incommodè. nam neque pallio, neque tunicæ vllus hic locus est, quum hæc minimè sint natanti idonea. Sed ex Pollucis libro 7. cap. [illegible] constat, hoc nomine intelligi χιτωνίσκον, id est amiculum ex lino, quod videlicet natanti minimè obsisteret. Sed & illud dicitur Petrus διαζώσασθαι, id est succinxisse, nempe pudoris causa: vnde subligacula vocant διαζώματα: & qui subligar præcinxit, dicitur διεζωσμένος.

9 Piscem, ὀψάριον. Athenæus lib. 7 & 8, pisciculi meminit ex Aphyarum genere, quem ἀφύην vocat, aut potius plurali numero ἀφύας, sed à quo distinxerim ὀψάριον, quod assabatur, quum illis potius elixis vescerentur. Hoc autem vocabulum quum alioqui non minus latè pateat quàm ὄψον, tamen peculiariter de piscibus dici idem Athenæus ex Platone Comico, Menandro, & aliis, probat. Vide suprà, 6.a.9.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν.

Ἀνέβη Σίμων Πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν· καὶ τοσούτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε, ἀριστήσατε. Οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτόν, Σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ Κύριός ἐστι.

Ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως.

Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν.

Ὅτε οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Βόσκε τὰ ἀρνία μου.

Λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.

Λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με; καὶ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, σὺ πάντα οἶδας· σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Βόσκε τὰ πρόβατά μου.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτόν, καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις.

10 Dicit eis Iesus, Adferte ex piscibus quos modò cepistis.

11 Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquaginta tribus: & quum tot essent, non est fissum rete.

12 Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Nullus autem discipulorum audebat eum interrogare, Tu quis es? quum scirent Dominum esse.

13 Venit ergo Iesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.

14 Hac iam tertia vice patefactus est Iesus discipulis suis, quum resurrexisset à mortuis.

15 Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon [v]fili Ionæ, diligis me plus quàm hi? Dicit ei, Etiam Domine: tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

16 Dicit ei [v]rursum secundò, Simon fili Ionæ, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce oues meas.

17 Dicit ei [v]tertiò, Simon fili Ionæ, amas me? Tristis fuit Petrus quòd tertiò dixisset ipsi, Amas me? Dixitque ei, Domine, tu omnia nosti, tu nosti quòd amem te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.

18 Amen amen dico tibi, quum esses iunior, [v]cingebas te, & ibas quò volebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, [v]& transferet [v]quò noles.

10 Dicit eis Iesus, Adferte de piscibus quos prendidistis nunc.

11 Ascendit Simō Petrus, & traxit rete in terrā, plenum magnis piscibus centum quinquaginta tribus: & quū tanti essent, non est scissum rete.

12 Dicit ei Iesus, Venite, prandete. Et nemo audebat discumbentium interrogare eum, Tu quis es? scientes quia Dominus est.

13 Et uenit Iesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.

14 Hoc iam tertio manifestatus est Iesus discipulis suis quum resurrexisset à mortuis.

15 Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon Iohannis, diligis me plus his? Dicit ei, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

16 Dicit ei iterum, Simon Iohannis, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

17 Dicit ei tertiò, Simon Iohannis, amas me? Contristatus est Petrus quia dixit ei tertiò, Amas me? & dixit ei, Domine, tu omnia scis: tu scis quia amo te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.

18 Amen amen dico tibi, quum esses iunior, cingebas te, & ambulabas ubi uolebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò nō uis.

15 Fili Ionæ, Ἰωνᾶ. Vulg. & Eras. Iohannis. i. Ἰωαννᾶ. Vide Matth. 16.c.17. Nos quidem hoc loco in omnibus vetustis codicibus, vno excepto, scriptum inuenimus Ἰωνᾶ. quod etiam fieri potest vt pro Ἰωαννᾶ per syncopen dicatur.

16 Rursum secundò, πάλιν δεύτερον. Vetus interpres non legit δεύτερον. similis tamen pleonasmi exemplum reperio Matth. 26.d.42.

17 Tertiò, τὸ τρίτον. Nempe æquum erat vt triplici abnegationi triplex confessio opponeretur, ne de tanti peccati remissione & restitutione muneris Apostolici dubitaret Petrus.

18 Cingebas te, ἐζώννυες. Huius loci explicatio pendet à verbo ζωννύειν. Qui igitur peregrè profecturi sunt, præsertim in Oriente & iis regionibus quarum incolæ laxioribus & prælongis vestibus vtuntur, illos necesse est succingi: deinde etiam constat solitos fuisse in zona pecuniam ferre in viaticum, vt Matth. 10.a.9. Inde factum est vt Heb. חגר מתנים Græcis ζωννύεσθαι, Latinis Præcingere & Accingere, significet sese ad iter cōparare: quanuis Græcum illud vocabulum fere in re militari vsurpetur ἀντὶ τοῦ ὁπλίζεσθαι. Iam verò quia non dissimili ratione captiui loris ac vinculis cinguntur, præsertim si quò mittendi sunt, huc respexit Christus quū diceret ἄλλος σε ζώσει, quasi diceret, Nunc liberè te accingis vt proficiscaris quò libuerit: atqui tempus erit quum non te zona accinges, sed alius te vinculis constringet, vt te pertrahat etiam inuitum. Sic autem apud Hebræos interdum accipi verbum חגר pro Ligare & vinculis tenere, ostendit Kimhi in libro Radicum, explicans Psal. 76.c.11. Et transferet, καὶ οἴσει. Vulg. & Eras. ducet. ac fateor quidem φέρειν & ἄγειν sæpe permutari: sed mihi videtur potius hic fuisse retinenda propria significatio, vt melius appareat antithesis, Tu cingebas

te zona, alius te cinget vinculis: ibas quò volebas, tunc non gradieris, sed vinctus transfereris, ac deportaberis ad supplicium. Quò noles, ὅπου οὐ θέλεις. Hoc verò non est simpliciter ita accipiendum quasi futurum sit vt Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam ferat, quum eum legamus gaudentem rediisse è concilio in quo fuerat flagris cæsus: sed quia hæc voluntas non proficiscetur à carne, sed ab illo aduentitio Spiritus dono, ideo repugnantiam quandam Christus significauit quum ita loqueretur: denique naturalem illam libertatem captiuitati opponit.

Τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν. καὶ τοῦτο εἰπὼν, λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

Ἐπιστραφεὶς δὲ ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε, Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε;

Supra, 13. c. 23

Τοῦτον ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, οὗτος δὲ τί;

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; σὺ ἀκολούθει μοι.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ', Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ;

Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράψας ταῦτα· καὶ οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ.

Supra, 20. g. 30

Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀμήν.

19 Hoc autem dixit, significans qua morte glorificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

20 Couersus Petrus videt illum discipulum quem diligebat Iesus, sequentem, qui & recubuerat in cœna super pectus eius, & dixerat, Domine, quis est ille qui te prodit?

21 Hunc ergo quum vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?

22 Dicit ei Iesus, Si velim eũ manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

23 Exiit ergo sermo iste inter fratres, discipulum illum non moriturum: sed non dixerat ei Iesus, Nõ morietur: sed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

24 Hic est discipulus ille qui de his testatur, & hæc scripsit: & scimus verum esse testimoniũ eius.

25 Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur sigillatim, ne mundumquidem ipsum opinor capturum eos qui scriberentur libros. Amen.

16 Hoc autem dixit, significans qua morte clarificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

20 Conuersus Petrus vidit illum discipulũ quẽ diligebat Iesus, sequentem, qui & recubuit in cœna super pectus eius, & dixit, Domine, quis est qui tradet te?

21 Hunc ergo quum vidisset Petr⁹, dicit Iesu, Domine, hic autẽ quid?

22 Dicit ei Iesus, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

23 Exiuit ergo sermo iste inter fratres quia discipulus ille nõ moritur. Et non dixit ei Iesus, Non moritur: sed, Si eum volo manere donec venio, quid ad te?

24 Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc: & scimus quia verum est testimoniũ eius.

25 Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus: quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribendi sunt libros.

19 Qua morte, ποίῳ θανάτῳ. Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuisse crucifixum, ineptè argumentantur, quum Christus in genere prædicet Petri mortem violentam fore. Certè si credimus illi non modò ineptissimo, sed etiam planè impio libello qui inscribitur De Petri passione, sub Lini cuiusdam Episcopi nomine, vix vnquam iustiore de causa quisquam damnatus est quàm Petrus, vt qui vxores à suis maritis, contra Christi & Apostoli doctrinam, abduceret. Sed absit vt hæc cuiquam in mentem veniant qui vel à limine Christianam religionem salutarit. Imò tota illa narratio iis verbis, iis sententiis est descripta, vt nesciam vtrum magis debeam admirari, ipsiúsne Satanæ vecordiam, qui in istis confingendis maiorem astum non adhibuerit, an verò nostrorum maiorum stuporem, qui tam crassas fraudes non agnouerint.

21 Si velim, ἐὰν θέλω. Nulla est in Græco textu amphibolia: consentiunt interpretes nõ modò Græci sed etiam Latini, quum (vt eruditè annotat Erasmus) à librariis deprauatus sit Augustinus. Itaque non dubium est quin legendum sit Si velim, nõ autẽ, Sic volo, vt vulgò circumfertur, quibus [illegible] quod nihil sapit.

23 Exiit, ἐξῆλθεν. Heb. יצא. Id est dimanauit & sparsus est hic rumor, vt alibi exposuimus.

24 Et scimus, καὶ οἴδαμεν. Ista nescio quomodo non videntur conuenire, quum Iohannes ipse de se loquatur. Nam siquis excipiat, ipsum de se loqui plurali numero, videtur omnino pro αὐτοῦ, ipsius, dicendum fuisse ἡμέτερον, nostrum. Certè Chrysostomus & Theophylactus videntur legisse οἶδα, noui, singulari numero. Verùm ne hoc quidem mihi satisfacit. nam quum de se ex Hebræorum more loquatur in tertia (quod aiunt) persona, omnino videtur dicendum potius fuisse καὶ οἶδεν ὅτι, & nouit verum esse suum testimonium, vt suprà, 21. f. 35. Sed hæc possunt ex Hebræorum idiotismo excusari, apud quos vix quicquam frequentius occurrit istis personarum mutationibus.

Acta sanctorum Apostolorum.

Πράξεις τῶν ἁγίων Ἀποστόλων.

Acta, πράξεις. Nonnulli Actus, quidam Gesta, alii Actiones conuertunt, non modò ex recentioribus, sed etiam ex veteribus. Acta enim Latini vocant rerum publicè gestarum commentarios publicæ memoriæ causa conscriptos. Aliter tamen sensit Valla, sed meritò in eo (vt ego existimo) à Budæo reprehensus. Videtur ergo πράξεων significatio apud Græcos latius patere quàm Actorum apud Latinos. Sed quum hic liber complectatur veluti publicos totius reip. Christianæ commentarios & annales, ego quidem malim Acta, quàm alio quouis nomine vocare. Sanctorum Apostolorum, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. In plerisque codicibus non additur ἁγίων. In Complutensi autem editione hæc adscripta reperimus, τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ, id est, Sancti Lucæ Euangelistæ: vt nemini dubium esse debeat quin Lucas sit huius libri scriptor.

Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν,

Ἄχρι ἧς ἡμέρας, ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη.

NOVA INTERPR.

1 Primũ quidem librum confeci, Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus & facere & docere,

2 Ad eum vsque diẽ quo quũ mãdata dedisset Apostolis per Spiritum sanctũ, quos elegerat, sursum receptus est.

VETVS.

1 Primum quidẽ sermonem feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere,

2 Vsque in diẽ qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Primum quidem librum confeci, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην. Vulg. Primum quidem sermonem feci. Erasmus, Superiore quidem volumine diximus. Nos neutram versionem sequuti sumus. nam meritò reprehendi putamus Veterem interpretem ab Erasmo quòd λόγον verterit sermonẽ: & Sermonẽ facere, pro habere, nemo Latinè dixerit. Idem tamen nulla necessitate coactus à Græcis discedit, quasi ita scripserit Lucas, ἐν μὲν τῷ προτέρῳ λόγῳ εἴπομεν. Cæterùm quòd τὸν πρῶτον vertimus Primum, quum de altero Lucæ libro agatur, id tueri possumus Ciceronis ipsius authoritate, qui, quum duo tantùm sint De inuentione libri, sic in secundo illorum scribit. In primo (inquit) libello diximus. Deinde quamuis λόγον ποιεῖσθαι Græcis interdum idem declaret quod Latinis Verba facere, vel, Sermonem habere: tamen adiuncta hæc verba τὸν μὲν πρῶτον, faciunt vt potius existimem λόγον idem hic valere quod σύγγραμμα. Nam alioqui scripsisset Lucas τὸ μὲν πρῶτον, vel πρῶτον μέν. Itaque Librum interpretamur, sicut idem Cic. Xenophontis λόγον οἰκονομικὸν, Librum Œconomicum interpretatur.

Et facere & docere, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Duo igitur sibi proponunt Euangelistæ illis libris describenda, nempe Christi facta & dicta.

2 Ad eum vsque d. q. ἄχρι ἧς ἡμέρας. Vulg. Vsque in diẽ qua. Augustinus quodam loco vertit, In die quo, diuersum aliquod à nostris exemplar sequutus. Quum mãdata dedisset, ἐντειλάμενος. Vulg. Præcipiens, neglecta aoristi ratione, quæ hic fuit obseruanda. Significatur enim his verbis, Dominum non antè discessisse à suis, quàm certa illis dedisset mandata (quæ nimirum ipse Lucas postea copiosius explicat) vt facere solent qui ab amicis, vel etiam ex hoc mundo discedunt. Ad verbum, quum mandasset. Sed hoc verbum non puto à Latinis absolutè vsurpari. Apostolis per Spiritum sanctum, τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, Apostolis per Spiritum sanctum. Erasmus, Apostolis impertitus in hoc ipsum Spiritum sanctum. Locus hic obscurus est, propterea quòd hæc verba διὰ Πνεύματος ἁγίου, vel cũ præcedẽtibus, vel cum subsequẽtibus coniungi possunt. Ego ad præcedentia refero, nempe ad participium ἐντειλάμενος, vt significetur totum hoc munus Apostolicum non humana sed diuina authoritate niti. Alii de ea Spiritus sancti missione intelligunt quam refert Iohannes cap. 20. e. 22. quam posteriorem expositionẽ sequutus Erasmus, paulo fusius hunc locũ explicuit. Sed præterquã quòd hæc interpretatio à Græcis nimium procul recedit, etiam vim facit particulæ διά: quum potius dicẽdum fuerit ἅμα τῷ Πνεύματι, vt intelligeremus vnà cum mandatis etiam Spiritum sanctum fuisse datum Apostolis. Præterea quum priore illa Spiritus inspiratione, cuius mentionem facit Iohannes, aspersi potius quàm imbuti fuerint Apostoli, ideóque nouum illum Baptismum iubeantur expectare: mallem quidem ego, si ad Spiritus sancti missionẽ hæc placeret referre, vti participio futuro impertiturus, quàm præterito impertitus. Non desunt igitur qui post Ἀποστόλοις distinctionẽ adscribant: & ita scriptum hũc locum inuenimus in vetustis duobus codicibus, vt hæc verba διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cum sequente verbo ἐξελέξατο per traiectionem connectantur, sitque hæc sententia, Data esse à Christo mandata Apostolis quos per Spiritum sanctum delegerat. Est autẽ plana hæc interpretatio, & huiusmodi traiectionũ exẽpla passim annotauimus, vt Ioh. 8. d. 25, & 15. b. 10. Rom. 8. a. 3, & 12. a. 3. Sed quum omnes codices, præter vnum & alterum, aliter sint distincti, neque sit omnino necesse per traiectionem ista explicare, mallẽ, hac seruata distinctione, hæc cõnectere, non cum participio ἐντειλάμενος, sed cum τοῖς Ἀποστόλοις, quasi scripserit Lucas, τοῖς διὰ Πνεύματος ἁγίου Ἀποστόλοις: vel, repetito articulo, τοῖς Ἀποστόλοις τοῖς διὰ Πνεύματος ἁγίου. Nam sæpe solent articuli à sacris scriptoribus in hoc dicendi genere prætermitti, vt aliquoties apud Iohannem, & Rom. 8. a. 2, ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, pro τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Item Iacobi 2. d. 26, ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων, pro ἡ χωρὶς τῶν ἔργων: ex Hebræorum idiotismo videlicet, apud quos penè semper relatiuum cum verbo substantiuo subauditur. Esset ergo subaudiendum participium illustrandæ sententiæ maximè conueniens, vt ἀποσταλεῖσιν, ab eo verbo deductum quo vsus est supra Lucas in eodem argumento cap. 10. a. 1. vel ἀποσταλέντων, quod vsurpauit infrà cap. 10. f. 41. Appares in summa, hoc additum esse à Luca ad commendandam eorum vocationem de quorum rebus gestis postea dicturus est. Idcirco enim totum hoc procœ-

mitto & quasi [illegible] contexit, vt intelligant lectores quare [illegible] debeat [illegible], eorumque complectens quæ à Spiritu sancto munus acceperint, & quos [illegible] Filius Dei [illegible]. Nam hæc [illegible], videntur in epexegesi posita, quibus illud explicetur quod dictum fuerat, illos videlicet per Spiritum sanctum accepisse hæc mandata. Eodem dicendi genere vtitur Apostolus Gal. 1. a. 1, vbi testatur se Apostolum esse, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Sursum receptus est, [illegible]. Vulgata, Assumptus. Sed Assumi dicitur qui in consortium adiungitur, quod Græci dicunt [illegible] vel [illegible], vt rectè obseruat Erasmus, qui quidem idcirco addidit particulam Sursum. Idem tamen in Annotationibus & infrà vertit Receptus est, nimirum in cælum vnde venerat, quasi videlicet ἀνὰ repetitionē declaret. At ego potius putarim sic idem declarare quod ἄνω, vt [illegible] significet sursum (id est in cælum) recipi. Non desunt qui subtiliorem interpretationem afferant, quasi significetur Pater tum demum agnouisse & adsciuisse Filium, [illegible] quam iurisconsulti vocant liberorum agnitionem.

(Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ 3 παθεῖν αὐτόν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.)

(Quibus etiā seipsum, postquam ipse passus fuit, repræsentarat viuum, multis indubitatis signis, per dies quadraginta conspectus ab eis, & dicens quæ ad regnum Dei spectant.)

3 Quibus & præbuit se [illegible] post passionem suam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.

Καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς 4 ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου.

Et congregans eos, denuntiauit eis ne abscederent Hierosolymis, sed ut expectaret promissum Patris, Quod, inquit, audistis ex me.

4 Et conuescens præcepit eis ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris, Quam audistis (inquit) per os meum.

Luc. 24. g. 49
Ioh. 14. d. 25

3 Postquam ipse passus fuit, μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν. Vulgata, Post passionem suam, μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ. Erasmus autem maluit per periphrasin interpretari, Posteaquam supplicio fuisset affectus. Nam pati à Latinis pro Affici supplicio, vix vsurpatur absolutè: imò verò, ne à Græcis quidē τὸ πάσχειν, vt opinor. Sed hoc sanè nobis vsurpare liceat, cui tanto iam tempore Christianorum aures assueuerunt. Repræsentarat, παρέστησεν. Vulgata, Præbuit. Erasmus, Exhibuerat: id est [illegible]. Multis indubitatis signis, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις. Hæc verba nonnulli distinctione sublata, cum sequenti participio [illegible] connectunt. Nos verò plerosque codices sequuti, superioribus adiunximus. Vulgata ad verbum, In multis argumentis. Sed (vt rectè notat Erasmus) In multis, Hebraico more dictum est, pro Per multa: quas quidem particulas quum vererer ne typographi per incuriam coniungerent, sexto casu vti malui. Erasmus de suo addidit particulam Idque, id est καὶ τοῦτο, nimirum propter participium ζῶντα longius positum. Vertit enim, Idque compluribus argumentis. At ego malui verborum constructionem in Latino sermone, perspicuitatis gratia, immutare, non hoc tantùm loco, sed etiam superiore versiculo, nulla (vt arbitror) sensus iniuria. Cæterùm vt nostræ interpretationis rationem afferamus, τεκμήρια Græci (sicut ex Aristotele testatur Quintilianus libri 5, capite 9) indubitata & necessaria signa vocant, sicut hæ actiones, loqui, ambulare, edere, bibere, τεκμήριά sunt vitæ. Item sese conspiciendum & manibus contrectandum præbere, τεκμήρια veri & naturalis corporis. Item pedum & manuum & lateris vulnera exhibita, τεκμήρια sunt illud ipsum corpus resurrexisse quod crucifixum & lancea confossum fuerat. Item sanguis & aqua ex confosso latere promanans, certissimum vulneratorum præcordiorum & mortis τεκμήριον. Illa sunt igitur quibus affirmat Lucas Christum suæ resurrectionis fidem fecisse, quæ superiore libro copiosius narrauit. Quidam probationes interpretantur: [illegible] ~~vocabulum mihi visum est latius patere.~~ Vulgata & Erasmus verterunt Argumenta, [illegible] ~~dit Quintilianus lib. 5 cap. 9 cuius authoritatem sequuti, exposuimus per periphrasin quod vno verbo satis commodè dici non posse videbatur.~~ Et dicens quæ ad regnum Dei spectant, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vulgata & Erasmus, Et loquens de regno Dei: id est, καὶ λαλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Prætermiserunt igitur articulum, & Hellenismum non expresserunt: cuius ea vis esse videtur vt intelligamus Christum discipulis suis vniuersam doctrinam Euangelicam copiosè ac luculenter exposuisse.

4 Et congregans eos, καὶ συναλιζόμενος. Vtitur præsenti tempore vt intelligamus Christum, prout eis dispersis apparebat, præcepisse vt in vrbe manerent, vt eos dispersos in vnum corpus rursus coniungeret. Subauditur relatiuum αὐτοὺς, quod perspicuitatis gratia expressi. Vulgata, Et conuescens. quem locum Valla (non rectè) putat esse deprauatum, quasi interpres non scripserit conuescens, sed conuersans. Apparet enim Veterem interpretē idē quod Græca scholia sequutum esse, quæ συναλιζόμενος interpretantur [illegible], [illegible] καὶ τραπέζης. Mutuam enim vitæ consuetudinem ἅλας translatitiè vocant Græci. Sed res ipsa ostendit hoc verbum idem valere quod συναθροίζειν, à nomine ἁλία deductum, quo frequenter apud Herodotum coactus hominum cœtus significatur. Idem in Euterpe de Pherone loquens [illegible] rege, quum dicit [illegible] γυναῖκας συναλίσας, [illegible] πάσας σὺν αὐτῇ τῇ πόλει, id est, quum in [illegible] mulieres congregasset, omnes cum vrbe ipsa subiecto igne cremasse. Congregauit ergo eos Dominus, quum dispersi huc & illuc fugissent, vt eos vnà omnes haberet ascensionis suæ testes. Quamobrē etiā paulo pòst dicuntur [illegible], id est, eodem venisse, illo nimirùm ita imperante. Annotat Valla, in quibusdam codicibus legi [illegible], id est, eodem tens tecto & domicilio, vt nullum relatiuum subaudiatur: quam lectionem sequutus est Epiphanius in Anacephalæosi. Sed neque ita scriptum reperi in vllis antiquis exemplaribus, neque hoc participium puto cum proximè præcedentibus coniungendum, sed cum iis quæ secundo versiculo dicta sunt: ita vt, tertius versiculus videatur interiectus, sitque hæc verborum constructio, ἄχρι ἧς ἡμέρας [illegible], &c. [illegible], καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλε, &c. id est, Vsque ad diem quo quum mandata dedisset, &c. sublatus est, & congregans eos denuntiauit eis, &c. Erasmus de suo addidit In idem loci, id est [illegible]. Castellio vertit, Ac eos frequentando: prorsus ineptè, siue Latinæ linguæ vsum, siue sententiam ipsam spectes. Quod, inquit, audistis à me, ἣν ἠκούσατέ μου. Vulgata, Per os meum, id est διὰ τοῦ στόματός μου. Mutatur autem oratio ex obliqua in rectam, quod frequenter occurrit, vt suprà Luc. 5. c. 4, & [illegible], & infra 15. a. 5. Itaque additum est à me verbum Inquit, ad [illegible] tionem declarādam. Expressi præterea præpositionem Ex, id est ἀπό, quæ apud Græcos interdum additur, vt apud Plat. in epistolis, [illegible] interdum subauditur, vt hoc loco. Nonnulli interpretantur, De quo (videlicet promisso) audistis, id est [illegible].

Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑ- 5 μεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.

Nam Iohannes baptizauit quidem aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sācto istis non multis pòst diebus.

5 Quia Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autē baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies.

Matth. 3. c. 11
Mar. 1. a. 8
Luc. 3. c. 16
Ioh. 1. d. 26
infra 2. a. 2, & 11. b. 16, & 19. a. 4

Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες, ἐπηρώτων αὐ- 6 τὸν, λέγοντες, Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;

Quum igitur illi conuenissent, interrogarunt eum dicentes, Domine, num hoc tempore restitues regnum Israeli?

6 Igitur qui conuenerant, interrogabāt eum dicentes, Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israeli?

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Οὐχ ὑμῶν ἐστι 7 γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς, οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.

Dixit autem ad illos, Non est vestrum nosse tempora siue opportunitates quas Pater in sua ipsius authoritate posuit.

7 Dixit autem eis, Non est vestrum nosse tempora vel momenta quæ Pater posuit in sua potestate.

Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος 8 τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

Sed recipietis virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, eritisque mihi testes & in Ierusalem, & in tota Iudæa, Samariáque, & vsque ad vltimas terras.

8 Sed accipietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vsque ad vltimum terræ.

Infrà 2. a. 1

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, 9

Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis eleuatus est.

9 Et quū hæc dixisset, videntibus illis eleuatus est,

Luc. 24. g. 51

5 Nam, ὅτι. Vulgata, Quia. Erasmus, Quoniam. Ego aliter malui, vt melius appareret nouā esse periodū. Quòd igitur nonnulli hæc connectunt cū superioribus [illegible] [illegible], sed [illegible] accipiatur: id præterquam quod durum est, etiam videtur non rectè affirmari. Neque enim vsquam legimus discipulos hoc audisse ex Christo, sed ex Iohanne potius, cuius verba Christus ipsis in memoriam reuocat, vt eius prophetiæ euentum eò certius expectent. Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Præpositio ἐν rectè est omissa. Nam siquis conuerterit, Per Spiritum sanctum, ista perinde accipi possent acsi Spiritus sancti persona Iohanni opponeretur: quasi diceret Christus, Iohannes quidem vos baptizauit, sed Spiritus sanctus vos baptizabit. Hic autem est antithesis duplex, ni fallor, vna Iohannis cum Christo vel Deo Patre: (Nam post βαπτισθήσεσθε, id est baptizari, omnino necesse est vt subaudias ὑπ' ἐμοῦ, à me, vel ὑπὸ τοῦ πατρὸς, id est à Patre: vel ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, à me & à Patre, quum ab vtroque emanet Spiritus sanctus) altera est aquæ à Iohanne effusæ, & Spiritus sancti Apostolis mittendi: quæ Spiritus sancti missio & effusio hic translatitiè vocatur Baptismus, vt antithesis melius intelligatur. Istis non multis pòst diebus, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Vulgata, Non post multos hos dies. Sed traiectio est constructionis. Dicendum enim erat potius μετ' οὐ πολλὰς ταύτας ἡμέρας: sicut fere Græci loqui solent.

6 Quum igitur illi conuenissent, οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. Vulgata, Igitur qui conuenerant. Sed existimo potius οἱ μὲν οὖν positum pro οἳ μὲν vel τότε μὲν οὖν. Num, εἰ. Vulgata ad verbum, Si. Vide Matth. 12. b. 10. Restitues, ἀποκαθιστάνεις. Erasmus, Restituis. Sed apparet enallagen esse præsentis pro futuro: quia nimirū de eo quærunt Apostoli quod paulo pòst futurum arbitrabantur. Idem dicendi genus reperies suprà Luc. 24. g. 49, nempe [illegible] pro [illegible].

7 Siue opportunitates, ἢ καιρούς. Vulgata, Vel momenta: quæ interpretatio non satis conuenit. Significat enim momentum particulam aliquam temporis, etiamsi non fuerit opportuna. Erasmus per periphrasin, Articulos temporum. Significat enim χρόνος spatium temporis in genere, καιρὸς autem opportunitatem rei gerendæ, quam Terentius articulum vocat: malui tamen, vt perspicuitati studerem, opportunitates vertere. Sed hoc annotandum est, opportunitates hic considerari quatenus à Dei decreto pendent: ideóque non tam significare tempus agendis rebus opportunum quàm tempus agendis rebus à Deo constitutum: quanquam hæc duo ita sunt inter se coniuncta, vt diuelli non possint. Sua ipsius, ἰδίᾳ. Sic rectè conuertit Erasmus, vt amphiboliam vitaret, perinde acsi scriptum esse ἑαυτοῦ.

8 Virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Vel, Virtutem postquam superuenerit in vos Spiritus sanctus. Possunt enim hæc vel cum δύναμιν coniungi, vel vt absolutè posita conuerti: sed illud malo. Erasmus contrà vt absolutè posita interpretatur. In quo tamen hoc reprehendo quòd pro ἐπελθόντος vertit, Quum aduenerit, id est [illegible], quum ἐπὶ præpositio hoc quidē loco idē valeat quod Super, vt significetur eā virtutem cælitus in Apostolos illapsurā: quod etiam ostenderunt igneæ illæ linguæ singulorum verticibus insidentes. Rectius ergo Vetus interpres videri poterat conuertisse ἐπελθόντος, superuenientis, nisi temporis rationem neglexisset: quam vt obseruaremus, coacti sumus verborum collocationem mutare. Castellio interpretatus est, Qui inuadet, non modò neglecto tempore, sed etiam impropriè, quum neque verbi illius Græci vim expresserit, neque inuadere dicatur qui iuuandi caussa accedit. Et in Ierusalem, & in tota Iudæa, ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ. Quia, inquit Erasmus, subiunxit Iudæam Ierusalem totum parti, non potuit reddi gemina coniunctio neque per geminum Et, neque per Tū. Proinde nos reddidimus, Nō solū Hierosolymis, verūetiā in vniuersa Iudæa. Hæc Eras. Ego verò caussam non video cur hoc sit in Latino sermone magis absurdum quàm in Græco. Vsque ad vltimas terras, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Vulgata ad verbum, Vsque ad vltimum terræ. Erasmus, Vsque ad extrema terræ. Vide Matth. 5. d. 16.

9 Et quum hæc dixisset, καὶ ταῦτα εἰπών. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus autem, Atque hæc loquutus, καὶ ταῦτα λαλήσας. Aspicientibus ipsis, βλεπόντων αὐτῶν. Vulgata, Videntibus illis, id est ὁρώντων [illegible]. Erasmus, Videntibus iisdem, id est [illegible]. Vide Matth. 5. d. 28. Eleuatus est, ἐπήρθη. Sic vtitur hoc vocabulo Plautus, Cape dum, inquit, hunc lapidem, & eleua. Dicere tamen solemus pro ἐπαίρειν, attollere, nisi quum participio passiuo opus est. Erasmus per periphrasin, In altum sublatus est.

θη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

& nubes [1]susceptum eum abstulit ab oculis eorum.

& nubes suscepit eum ab oculis eorum.

Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν, πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ·

10 Et quum essent intentis in cælum oculis, eo proficiscente, ecce, viri duo astiterūt illis albo vestitu:

10 Quumque intuerentur in cælum euntem illum, ecce, duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis:

Οἳ καὶ εἶπον, Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ᾽ ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.

11 Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cælum? hic Iesus qui sursum receptus est à vobis in cælum, ita veniet quemadmodum conspexistis eum proficiscētem in cælum.

11 Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cælum? hic Iesus qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum.

Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.

12 Tunc reuersi sunt in Hierusalem à monte qui vocatur Oliueti, qui est propè Hierusalem, distans itinere Sabbathi.

12 Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte qui vocatur Oliueti, qui est iuxta Ierusalem, Sabbathi habens iter.

Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ, τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ

13 Et quum introissent, ascenderunt in cœnaculum vbi commorabantur & Petrus & Iacobus & Iohannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi &

13 Et quum introissent in cœnaculum, ascenderunt ubi manebant Petrus & Iohannes, & Iacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi &

Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

Simō Zelotes & Iudas Iacobi *frater*.

Simon Zelotes & Iudas Iacobi.

Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

14 Hi omnes perdurabant concorditer *in* oratione & deprecatione cum vxoribus & Maria matre Iesu, & cū ipsius fratribus.

14 Hi omnes erant perseuerantes unanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Iesu, & fratribus eius.

Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν εἶπεν, (ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσι)

15 Et per eos dies assurgens Petrus in medio discipulorum, dixit, (erat autem turba capitum eodem *loci* quasi cētum viginti)

15 In diebus illis exurgens Petrus in medio fratrum, dixit, (erat autem turba nominum simul fere centum viginti)

Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν·

16 Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux viæ iis qui comprehenderunt Iesum:

16 Viri fratres, oportet impleri Scripturam quā prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Iesum:

Psal.49.b.9 ioh.13.b.18.

Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

17 Quia annumerabatur nobiscum, & sortitus erat partem ministerii huius.

17 Qui annumeratus erat in nobis, & sortitus est sortem ministerij huius.

Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον

18 Is igitur acquisiuit agrum

18 Et hic quidē possedit agrū

1 Susceptum abstulit, ὑπέλαβεν. Vel, vt Erasmus vertit, Subduxit. Mihi tamen illud magis placuit, quia certum est Hebræorum more, ex antecedente significari consequens, vt παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre Mat.4.v.5. imò etiam Græcos video interdum exponere ὑπολαμβάνειν per ὑφαρπάζειν. Vetus interpres, Suscepit: quæ est propria huius verbi significatio.

10 Et quum essent intentis in cælum oculis, καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν. Possunt quidem hæc verba εἰς τὸν οὐρανὸν etiam cum participio πορευομένου coniungi: sed ex oratione Angelorum apparet potius esse cum superioribus connectenda, sicut post Erasmum fecimus. Quod autem attinet ad particulam ὡς, vide Matthæi 28.b.8. Cæterùm Vulgata ἀτενίζειν vertit Intueri, id est ἐμβλέπειν, pro quo Erasmus hoc quidem loco, defixis oculis esse, quum intuendi verbum aliquoties retinuerit, vt infrà, 3.b.12, & 6.d.15. Certè ἀτενίζειν aliquid amplius declarat quam ἐμβλέπειν composito verbo ab α particula ἐπιτάσεως, & τείνω, id est tendo: quam ob causam Erasmus, defixis, modò immotis, modò intentis oculis esse, interpretatur. Nos illud delegimus quod visum est ad Græci verbi etymologiam proximè accedere. Vtuntur quidem Angeli proximo versiculo verbo ἐμβλέπειν, de eadē re agētes, sed addito altero verbo ἑστήκατε, vt sit quædam velut periphrasis τοῦ ἀτενίζειν.

Eo proficiscente, πορευομένου αὐτοῦ. Vulgata, Euntē illum: quasi hæc referantur ad participium ἀτενίζοντες, quod non patitur ratio constructionis. Erasmus, Eunte illo, id est ἰόντος ἐκείνου. Ecce, καὶ ἰδού. Hebraismus, de quo vide Matthæi 28.b.9. Albo vestitu, ἐν ἐσθῆτι λευκῇ. Vulgata In vestibus albis. de quo genere dicendi diximus Matthæi 11.c.21, & 25.c.31. Huius autem exemplum etiam proferre possumus ex Herodoto in Euterpe. Sic enim scribit de Neco Ægyptiorum rege disserens, Ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταῦτα κατεργασάμενος ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι, id est ad verbum, Eam autem vestem in qua res istas gesserat, Apollini consecrauit. Erasmus, Amicti vestibus albis, sensu optimè expresso. Nostra tamē interpretatio (ni fallor) & Latina est, & à Græcis propius abest.

11 A vobis, ἀφ᾽ ὑμῶν. id est, è vestro conspectu: quod annotare placuit, nequis ineptus hæc perinde accipiat quasi scriptum sit ὑφ᾽ ὑμῶν. Cōspexistis, ἐθεάσασθε. Vulgata & Erasmus, Vidistis. Vide Matthæi 6.a.1. Cæterùm pro οὕτως, id est ita, in tribus vetustis codicibus scriptum erat οὗτος, iste, per epanalepsin: quæ quidem lectio magnam habet emphasin: & omnem cauillandi occasionem iis præcidit qui, vt sui illius Iouis Elicii corporalem præsentiam aduersus apertum hoc Angelorum testimonium tueantur, hærent in ista particula οὕτως. Quotidie enim, (aiunt) imò verò singulis momentis descendit, sed aliter quàm ascenderit, inuisibiliter videlicet καὶ ἀπεριγράπτως: egregium certè cauillum. At nos fide in cælum ascendamus, vt Christum illic re vera amplectamur potius quàm illum è cælo ante summum diem deducamus, & in terrestribus elementis hæreamus.

12 Distans itinere Sabbathi, σαββάτου ἔχον ὁδόν. Vulgata, Sabbathi habens iter. Erasmus paulo longius recessit à Græcis. Atqui ἔχον ponitur pro ἀπέχον, ex Hebræorum idiotismo: qui eiusmodi compositis carent. Verbū autē ἀπέχειν ita vsurpatū inuenies Luc.24.b.13. Cæterùm per iter Sabbathi circiter duo passuū millia significari, facile est colligere, si cōferamus quæ scribūtur Mat.21.v.17, & Lu.19.v.1, & eiusdē 21.v.37, cū Ioh.11.v.18.

13 Et quum introissent, καὶ ὅτε εἰσῆλθον. Domum ingressi sunt quam sibi Ecclesia eo tempore veluti commune domicilium delegerat, quæcunque tandem ea fuerit. nam ista scrutari curiosorum est hominum. Quòd autem Nicephorus ineptus & ridiculus Ecclesiasticæ historiæ scriptor ex Euodio quodā prodidit, hanc videlicet fuisse domum Iohannis Euangelistæ Zebedæi filii, in qua etiam postremum Pascha egerit Dominus, id ne verisimile quidem est. Quòd si diuinandum hîc esset, existimarem potius domum fuisse Mariæ matris Iohannis cognomento Marci, cuius fit mentio infrà 12.c.12. In cœnaculum, εἰς τὸ ὑπερῷον: id est, in superiorem domus partē, vt explicant Varro & Vitruuius lib.2. Erat enim ea pars à frequētia & cōspectu hominum remotior. Itaque apud Homerum mulieres ἐν ὑπερῴῳ collocantur, sic vocato (vt ait Eustathius) à præpositione ὑπὲρ, & ᾦον, quod Spartanorum lingua declarat οἴκημα, id est domicilium siue habitationem.

Iudas Iacobi *frater*, Ἰούδας Ἰακώβου. Hîc quoque ob eandem causam Fratris nomen adscribendum putauimus: quod quidem addi constat vt distinguatur fidelis Apostolus ab altero illo Iuda proditore: sed & apparet ex Epistolæ ipsius inscriptione, ita fuisse vulgò vocitatum, etiam post proditoris illius mortem, quum alioqui idem & Thaddæus & Lebbæus diceretur: sicut apparet ex Matth.10.c.3, & Mar.3.c.18.

14 Perdurabant, προσκαρτεροῦντες. Vel, vt Vulgata, Perseuerantes. Illud tamen mihi videtur vocabulum Græcum melius exprimere. Significat enim καρτερεῖν fortiter & inuicta quadam animi duritia & firmitate in aliqua re facienda vel sustinenda pergere. De hoc eodem vocabulo diximus Mar.3.b.9. *In oratione*, τῇ προσευχῇ. Præpositionem addidimus vt Latinæ constructioni seruiremus. Cæterùm quòd Erasmus vertit, In deprecatione, potius conuenit illi quòd proximè sequitur. deprecamur enim mala: προσευχὴ autem (vt ipsa nominis notatio ostendit) illud precum genus est quo bona petimus, ideóque in Græcis scholiis 1.Tim.2.a.1, definitur αἴτησις ἀγαθῶν: quæ propria huius vocabuli significatio vt non vbique locum habeat, hîc tamen videtur fuisse obseruanda. Significat enim Lucas (ni fallor) Apostolos his precibus partim Spiritum sanctum, partim liberationem à præsentibus periculis quibus circunsidebantur, à Domino assiduè flagitasse.

Et deprecatione, καὶ τῇ δεήσει. Vulgata totum hoc membrum non legit. Erasmus, Et obsecratione. Cur deprecationem interpretari malimus, paulo antè dictum est à nobis. Nam certè videtur verbum δέομαι ἀπὸ τοῦ δέους, id est à timore, oriri. Itaque δέησιν eadem illa Græca scholia definiunt ἱκεσίαν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς λυπηρῶν προσφερομένην, id est, supplicationem oblatam, vt ab iis liberemur quæ nobis sunt molesta. Cum vxoribus, σὺν γυναιξί. Vel, vt Vulgata, Cum mulieribus. Sed illa interpretatio ipsi etiam Erasmo in annotationibus non displicet: & certè aliquanto est vberior. Nā (sicut rectè ab aliis est obseruatū) conueniebat Apostolorū etiam vxores confirmari, quas partim peregrinationis illorum comites esse oportebat, partim illorum absentiam domi patienter expectare. Quòd autem Maria nominatim recensetur, mirum non est. Habemus enim simile de Petro exemplū Mar.16.b.7. Sic Virgil. Troas relliquias Danaûm atque immitis Achilli. Cū ipsius fratribus, σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Id est, Cū ipsius Iesu cognatis. Nam relatiuum αὐτοῦ apud Græcos minimè est ambiguū. Fratres autem isti sunt nimirum alterius Mariæ filii quatuor, nempe Iacobus & Ioses, Simon & Iudas, de quibus Matthæi 13.g.55, & Mar.15.d.40: nisi Iacobum placeat vnum fuisse ex vndecim, cum nimirum qui Minor & Alphæi filius dicitur: à quo tamen non desunt qui Iacobum fratrem Domini distinguant. Quod igitur ex Hippolyto refert ineptus ille Nicephorus, istos nimirum fuisse Iosephi filios ex Salome Aggæi Zachariæ fratris filia, & priore ipsius vxore susceptos, ex Euangelistarum authoritate refelli potest.

15 Discipulorum, τῶν μαθητῶν. Vulgata, Fratrum, id est ἀδελφῶν: sicut etiam nonnulli impresserunt. Capitum, ὀνομάτων, id est Nominum. Solent enim homines (vt rectè explicat Erasmus) nominatim censeri, quum exquiritur eorum numerus. Latini capita vocant. Eódem *loci*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: quo genere dicendi vtitur Seneca lib.2, De benef. capite 29. Vulgata & Erasm. Simul, i. ἅμα, & paulo pòst 2.a.1, in eodem loco:

16 Dux viæ, ὁδηγοῦ. Iudas præit cæteris, vt apparet Mat.26.e.48. Vulg. & Eras. Dux, i. ἡγεμών. Addidi igitur appellatiuum Viæ, vt tollatur ambiguitas sermonis, quū præsertim id postulet Græci vocabuli cōpositio.

17 Quia, ὅτι. Vulg. Qui, i. ὃς τε quod nusquam reperi. Annumerabatur nobiscum, κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν. In vno ex vetustis codicibus legitur ἐν ἡμῖν: quam lectionem si sequaris, optimè vertes ad verbum, Numerabatur in nobis. Nam κατηριθμῆσθαι loco simplicis hic ponitur. Vulg. vtitur Connumerandi verbo, quod nusquam legi apud idoneos authores. Eras. autem vtens periphrasi minimè necessaria, vertit, Cooptatus erat in numerum nostrum, id est κατελέγη εἰς ἀριθμὸν ἡμῶν.

18 Is igitur, οὗτος μὲν οὖν. Vulg. & Eras. Et is quidē, id est καὶ οὗτος μέν: quam lectionem non sequor: quia nulla sequitur antapodosis, & nullius exemplaris authoritate confirmatur. Acquisiuit, ἐκτήσατο. Ita loquitur Euangelista, spectans videlicet non quid conatus sit Iudas, sed consiliorum ipsius euentum. Iudas igitur auaritia corruptus, agrū sanè sibi acquisiuit ex proditionis suæ præmio, sed multo aliter quàm speraret. Sic Latinè dicitur aliquis sibi malum vel periculum quærere, habita non consilii & voluntatis, sed euentus ratione. Vulg. Possedit, quam interpretationem non possum probare hoc loco. Erasmus, Parauit

Matth.27.a.5

ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

19 Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμά, τουτέστι χωρίον αἵματος.

20 Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. καί, τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.

Psal.69.f.26 Psal.109.a.8

21 Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός,

22 ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.

23 Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν.

ex mercede iniustitiæ: &ᵇ præcipitatus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius.

19 Innotuítque omnibus habitantibus Hierosolymæ: adeo vt vocetur ager ille ᶜpropria ipsorũ lingua, Aceldama, hoc est ager sanguinis.

20 Scriptum est enim in libro Psalmorum, ¶Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui habitet in ea. Et, Episcopatũ eius accipiat alius.

21 Oportet igitur ex iis viris qui nobiscũ conuenerunt toto tépore quo Domin⁹ Iesus ᵈmunere suo functus est inter nos,

22 Exorsus à Baptismo Iohannis, ad eum vsque diem quo sursũ receptus est ᵉà nobis, ᶠvnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.

23 ᵍStatuerunt igitur duos, ʰIoseph qui vocatur Barsabas, qui cognominatus est ⁱIustus, & Matthiam.

ex mercede iniquitatis: & suspensus crepuit medius, & diffusa sunt omnia viscera eius.

19 Et notum factum est omnibus habitantibus Ierusalem: ita ut appellaretur ager ille lingua eorum, Haceldema: hoc est ager sanguinis.

20 Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui inhabitet in ea. Et, Episcopatum eius accipiat alter.

21 Oportet ergo ex his viris qui nobiscum sunt congregati, in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Iesus:

22 Incipiens à Baptismate Iohannis usque in diem qua assumptus est à nobis, testem resurrectionis eius nobiscum fieri unum ex istis.

23 Et statuerunt duos Ioseph qui uocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam.

Præcipitatus, πρηνὴς γενόμενος. Hoc est nimirum quod Græci vno verbo dicunt καταπρηνίζεσθαι, id est pronũ se in caput deiicere. Vulg. & Eras. interpretantur Suspensus. Vtitur enim disertè Matthæus verbo ἀπήγξατο, quod propriè significat strangulare, id est, constricta gula necare. Sed & nõnulli hanc periphrasin Petrum adhibuisse existimant vt habitum exprimeret hominis laqueo perfocati. Sed & qui laqueo præfocantur, solent ex editiore loco præcipites deiici. verùm quocunq; modo hoc accipias, πρηνὴς γενόμενος præcipitatũ declarat, id est (vt Græca scholia explicant) κατενεχθέντα. Quæ verò à Græcis de Iuda commemorantur, qui quum seipsum suspendisset, rupto laqueo superuixerit, & præcipitatus, mirum in modum intumuerit, postremò à prætereunte curru fuerit elisus, cæteráque eiusmodi, vt fabulosa prætermitto.

19 Propria ipsorum lingua, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Vetus interpres, Lingua eorum. Erasmus, Lingua illis vernacula. Est autem illud ἰδίᾳ diligenter obseruandum. Nam hac quoque in parte proponitur à Petro cõsiderandum Dei iudicium, quòd isti agro nomen publicè sit impositũ, ea lingua quæ vernacula erat huius sceleris consciis vel authoribus potius. Et hæc quidem causa est cur Petrus potius dixerit, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, propria ipsorum lingua, quàm ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ, id est nostra lingua: quanuis (ni fallor) Galilæi & Ierosolymitani (si pronuntiationem excipias, & aliqua fortassis idiomata) vna & eadem lingua vterentur.

20 Et, Episcopatum, καί, τὴν ἐπισκοπήν. Post ET scribo distinctionem, vt intelligatur aliud testimonium Scripturæ citari. Episcopatum autem vocat munus & functionem, quasi inspectionem dicas. Hebræi פקודה eadem prorsus ratione vocant, vt Numerorum capite tertio, versu 32. Nos vocabulum illud libenter retinuimus, quia de Ecclesiastica & ea quidẽ Apostolica functione hîc agit Petrus, quũ alioqui David hæc propriè scripserit in Doeg, regiis armentis præfectum. Solent autem pastorum, ouium, & gregis vocabula sæpissime ad Ecclesiasticam administrationem transferri. 21 Munere suo functus est inter nos, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς. Vulgata ad verbum, Intrauit & exiuit inter nos. Est autem Hebraismus in Latino sermone perobscurus, ideóque à nobis minimè expressus ad verbum: quem quidem haud satis scio an Erasmus sit assequutus, quum verteret, Perpetuam vitæ consuetudinem egit nobiscum: pro quo breuius (ni fallor) dicere poterat, Perpetuò nobiscum versatus est. Nam quæ proximè consequuntur, apertè ostendunt Petrum de Christi prædicatione agere: & certè hoc genus dicendi declarat functionis publicæ eiúsque laboriosæ administrationem, quum de iis agitur qui publicum munus gerunt: vt ex Deut. 31. a. 1, apparet, vbi Moses dicit sese propter senectutẽ nõ posse ampli⁹ ingredi & egredi, id est muneris sui laborib⁹ satisfacere, quũ alioqui vegeta esset ipsius senectus. Itẽ ex 2. Par. 1. c. 10, vbi Solomõ prudẽtiã & intelligẽtiã petit à Domino, vt possit ingredi & egredi coram populo, id est nõ vt cũ populo simpliciter versari, sed vt suum officiũ facere possit. Item, 1. Par. 27. a. 1. Alioqui nõ nego ad priuatæ etiam vitæ officia hanc parœmiam pertinere, vt Deut. 28. a. 6, & Psal. 121. b. 8, & Ioh. 10. b. 9.

22 A nobis, ἀφ' ἡμῶν. Id est, Ex nostro cœtu. Vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Erasmus, Vt vnus quispiam constituatur qui sit vnà nobiscum testis resurrectionis eius. Nos maluimus Veteris interpretis simplicitatem sequi, in eo tantùm variata interpretatione, quòd particulam τούτων propter longum hyperbaton, cum antecedente ἀνδρῶν coniunximus, & verborum collocationem, perspicuitatis causa, mutauimus.

23 Statuerũt, ἔστησαν. August. (apud quẽ totũ hoc caput valde mẽdosè citatur lib. cõtra Felicẽ 1. cap. 4. & 5) interpretatur singulari numero, Statuit, periculoso errore. Nihil enĩ hîc priuatì à Petro geritur, quasi excellẽtiore dignitate prædito, sed publicè & toti⁹ collegii suffragiis. Ioseph, Ἰωσήφ. In vno vet. exẽplari legim⁹ Ἰωσῆ, vt videlicet Iosen. Cõtrà verò infrà, cap. 4. g. 36, pro Ἰωσῆς, in vno exẽplari legim⁹ Ἰωσήφ, & ita vertit Vet. interpres: vt videatur possit vtrobique idẽ designari. Nã etiã in cognomento Barnabæ & Barsabæ paruum est discrimen. Iustus, Ἰοῦστος. Vox ista Latina est, cuiusmodi pleraque alia in Euangelistis annotauimus. Rectè igitur Erasmus Glossam ordinariam quam vocant, reprehendit, quæ tanquam Hebræum vocabulum interpretatur.

24 Καὶ προσευξάμενοι εἶπον, Σὺ Κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ὃν ἕνα ἐξελέξω,

25 λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

26 Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

Κεφάλαιον β΄.

1 ΚΑΙ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς, ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

24 Et ᵃprecantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, ᵇostende ᶜvtrum elegeris ex his duobus:

25 Vt accipiat ᵈsortem ministerii huius & Apostolatus, ᵉà quo aberrauit Iudas, vt abiret in locum suum.

26 ᶠIecerunt igitur fortes ᵍeorũ, & cecidit sors super Matthiam, qui cõmunibus ʰcalculis allectus est cũ vndecim Apostolis.

Cap. II.

1 QVum autẽ aduenisset dies Pẽtecostes, erãt omnes cõcorditer eodem *loci*.

24 Et orãtes dixerunt, Tu Domine, qui corda nosti omnium, ostende quẽ elegeris ex his duobus unum:

25 Accipere locum ministerii huius & Apostolatus, de quo præuaricatus est Iudas ut abiret in locum suum.

26 Et dederũt sortes eis, & cecidit sors super Matthiam, & annumeratus est cum undecim Apostolis.

CAP. II.

1 ET quũ complerentur dies Pentecostes, erãt omnes pariter in eodem loco.

24 Precantes, προσευξάμενοι. Eras. Precatione facta. Ego verò existimo temporis esse enallagen. Ostende, ἀνάδειξον, id est, Indica & declara. Idem enim valet hoc loco ἀναδεικνύειν quod simplex δεικνύειν. Sed Luc. 10. a. 1, accipitur pro constituere & creare, sicut Latini quoque interdum Designandi & Declarandi vocabulum vsurpant. Vtrum, ὃν ἕνα. Vulg. ad verbum, Quem vnum. Cæterùm non vno modo legitur hic locus. Nam in vno exemplari scriptum reperimus ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, ὃν ἐξελέξω, id est, designa ex his duobus vnũ, eum videlicet quem elegisti. In plerisque verò codicibus sic legitur ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, id est, ostende vtrum (ponitur enim ὃν ἕνα pro πότερον) ex his duobus elegeris. Basiliensis autem editio Frobeniana anni 1519 & 1535, posteriorem hanc lectionem aptius, ni fallor, distinguit, hoc modo, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο, ἕνα λαβεῖν. i. ostende quem elegeris ex his duobus, vt vnus accipiat, &c.

25 Sortem, κλῆρον. id est, vt sit ipse consors & particeps huius ministerii. Nam quod existimat Erasmus ex Hieronymo, κλῆρον referri hoc loco posse ad hæreditariam successionem, quoniam hîc igitur de successore & quasi hærede Iudæ deligendo, mihi non probatur, quum Petrus paulò antè loquens de ipso Iuda qui nulli successit, eodem vocabulo vtatur. Idem ergo valet κλῆρος quod μερίς, infrà 8. d. 25. A quo aberrauit, ἐξ ἧς παρέβη. Vel, à quo desciuit. Vulg. De quo præuaricatus est Iudas. Erasmus, Vnde præuaricatus excidit Iudas. Sed primùm omnium nemo est qui non videat Præuaricandi vocabulum non respondere Græco παραβαίνειν. deinde vt παραβαίνειν interdum idem valeat quod Transgredi (i. violare) tamen ipsa constructio ostendit non esse hoc loco in ea significatione vsurpatum. dicendum enim fuisset ἣν παρέβη. Quod autem attinet ad Erasmi versionem, primùm omnium miror eum vni Græco verbo tribuere duo Latina diuersæ significationis: deinde παραβαίνειν pro ἐκπίπτειν certè nusquã memini legere. Existimo igitur παρέβη positũ esse pro παρεξέβη: quum præsertim ἐξ præpositio casui constructionis postea adiungatur, vt etiam accipitur Exo. 32. b. 8. Dicũt enim promiscuè Græci παραβαίνειν & παρεκβαίνειν, pro eo quod Latini digressionẽ vocant & aberrationem. Hãc autem esse germanã huius loci interpretationẽ, ex iis intelligi potest quæ proximè cohærẽt. Est enim cuiusuis vocatio, quasi via & stadiũ in quo currere nos oportet, si metã volumus cõtingere. Ab hac igitur via, id est ab Apostolatu, dicitur Iudas digressus: imò verò ea prorsus relicta, in cõtrariũ latus deflexisse, vt in eũ tandẽ locũ deueniret quẽ illi De⁹ iusto suo iudicio destinarat. Epiph. in Caianos, legit ἀφ' οὗ, ita vt ad κλῆρον referatur, eodẽ manẽte sensu.

26 Iecerunt sortes, ἔδωκαν κλήρους: id est Sortiti sunt, coniectis videlicet sortibus vel in sinum: vt apud Solom. Prouerb. 16. d. 33. vel in vasculum aliquod. Nam apud Homerũ Iliad. η, coniiciuntur in galeam: apud Plautum in Casina, in situlam: apud Ciceronem 4. in Verrem oratione, in hydriam: sicut apud Virgilium. lib. Æneid. 6, in vrnam: adeo variæ fuerunt sortiendi rationes. Cæterùm διδόναι κλήρους hic ponitur pro τιθέναι κλήρους, sicut loquitur Euripides, & Leuit. 16. b. 8, vsurpatur verbum נתן, quod etiam ponere significat: quum tamen Hebræi fere vtantur verbo הטיל vel ירה, quæ respondent Græco verbo βάλλειν, quod vsurpatur ab omnibus Euangelistis in Passionis historia. Alioqui κλῆρον διδόναι Græcis aliud declarat, nempe partem suam alicui assignare, sicut ab Homero accipitur Odys. ξ. Quamobrem, vt homonymiam vitaremus, noluimus ad verbum interpretari ἔδωκαν κλήρους, dederunt sortes. Eorum, αὐτῶν. Hoc dicendi genus, sicut & illud quod proximè sequitur, ex vulgi consuetudine petitum est. Dicuntur enim sortes esse illorum super quibus fit sortitio, & super eum cadere qui in sortitione euadit superior. Communibus calculis allectus est, συγκατεψηφίσθη. Vulgata, Annumeratus est, id est συνεψηφίσθη. Erasmus ex Vallæ sententia, Cooptatus est. Sed Græco verbo aliquid amplius significatur, quod nonnisi circuitu verborum potui explicare, nempe hunc sortis euentum communi omnium sententia fuisse comprobatum.

IN CAPVT II.

1 Quũ autẽ aduen. ἐν τῷ συμπληροῦσθαι. Eras. ad verbũ, Et quũ cõpleretur. Ego duplicẽ hîc Hebraismũ esse puto, quæ causa fuit vt cõtra meã consuetudinẽ à Græcis discederẽ. Primũ enim si ἐν particulæ naturã cõsideres, significari videbitur aliquid nõ præteritũ, sed adhuc vigẽs, quod initio quidẽ existimari posset optimè huic loco cõuenire, quũ ea de quib⁹ dicturus est Lucas, ineũte ipso die Pẽtecostes euenerint: sed quominus id ita accipi possit, impedit verbũ συμπληροῦσθαι. quod si accipiatur pro Cõpleri, (id enim propriè declarat) dies ipse Pẽtecostes, si nõ prorsus exactus, at certè iã ad vesperã declinãs intelligetur, quod vtrũq; cũ historia rei gestæ pugnat: sin autẽ pro aduenire, id est pro eo quod vernaculo sermone dicimus *escheoir*, (quo modo intelligẽdũ esse paulo pòst docebimus) apparet ἐν τῷ συμπληροῦσθαι positũ pro μετὰ τὸ συμπληρωθῆναι. Nã profectò absurdũ sit dicere hæc euenisse quũ dies Pẽtecostes adueniret: tunc demũ autẽ dici potest dies Pẽtecostes aduenisse quũ XLIX dies toti præterierũt, & L ipse dies est inchoatus. Ex quo efficitur ἐν pro μετὰ positũ esse, sicut cõtra ostẽdimus μετὰ pro ἐν vsurpatũ Mar. 8. d. 31. Nã ב apud Hebræos, quod propriè respõdet Græcorũ præpositioni ἐν, infinito iũctũ, interdũ vigẽtem adhuc actionẽ declarat, vt initio Psal. 126. a. 1, בשוב, quum cõuerteret: vel futurũ exactum, vt Ier. 31. d. 13, כשובי, quum conuertero. & Leu. 12. d. 6, במלאת, postquã impleti fuerint. vel præteritum, vt Esa. 20. a. 1, בשלח, postquã misisset. & huius significationis alia exẽpla annotauim⁹ Luc. 9. v. 36. & 11. v. 37. Deinde verò quod attinet ad verbũ συμπληροῦσθαι, primũ affirmamus, ex Hebræorũ idiomate, apud quos infinitus modus tẽporib⁹ nõ distin-

guitur, positũ esse præsẽs pro præterito συμπληροῦσθαι. Præterea hoc dicimus, verbũ מלא sæpe apud Hebræos vsurpari quũ agitur de certo tẽporis præscripti spatio quod nõ fuerit prorsus expletũ, sed cuius vltimus annus vel dies aduenerit: veluti si intra decẽ dies me facturũ aliquid promisero, statim post nouẽ exactos dies, ineũte decimo, dicerẽtur ab Hebræis decẽ dies cõpleti, id est decimus dies aduenisse. Id autẽ verũ esse, vel illud Ieremiæ probat, quod est cũ hoc nostro prorsus simile, etiã cũ illo ב, quod diximus Græcæ præpositioni ἐν respondere, cap. 25. c. 12, במלאת שבעים שנה, i. (si nostrũ hũc Euãgelistã placet imitari) ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἑβδομήκοντα ἔτη, quũ tamẽ anni ipsius septuagesimi initiũ significetur, quo liberati sunt Israelitæ, vt ex chronographis liquet. Atqui adeo vt iã nemo de hac interpretatione dubitare possit, Lucas noster in superiore libro, de Circũcisione Domini scribẽs, ita loquitur, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ, i. ad verbũ, quũ impleti fuissẽt dies octo, quũ tamẽ ipse dies octauus nõ præteriisse, sed aduenisse intelligatur, in quo fuit Circũcisio facienda ex Lege, non autem in diem nonum differenda, sicut scribitur Leuit. 12. a. 3, & apud ipsum Lucã nostrum cap. 1. f. 59, vbi Iohannis circuncisionem describit. Rectè igitur illum locum interpretati sumus, Quum aduenisset dies octauus: & hũc quoque, Quum aduenisset dies Pentecostes. Omnes, ἅπαντες. In duobus vetustis cod. additum erat οἱ Ἀπόστολοι, Apostoli: & certè existimo ista sic cohærere cum extremo superiore capite, vt solis Apostolis sit propria hæc Spiritus sancti missio quæ postea refertur. Nam illos omnino oportuit nouæ Ecclesiæ quasi duodecim patriarchas futuros, peculiari quadam inaugurationis forma consecrari. Itaque paulo pòst quũ ii in quos Spiritus sanctus illapsus erat, cœpissent loqui linguis, attonita turba omnes esse Galilæos dicit, nec aliorum fit mentio quàm duodecim Apostolorum, quorum causam agit Petrus, veluti Apostolici collegii patronus. Conuenisse quidẽ cum Apostolis alios discipulos, atque adeo religiosas etiã illas & sanctas fœminas, ex superiore capite apparet: sed neque vnum cœnaculũ potuit tot hospitibus commune esse domiciliũ, neque probabile est omnes illos cẽtum viginti quorum facta est mentio, vnà semper fuisse, sed potius certis temporibus Ecclesiam in commune illud Apostolorũ hospitiũ conuenisse. Manè igitur quum Apostoli vnà soli essent, gesta esse opinor quæ Lucas commemorat, & ridiculè facere eos qui, quum hanc historiã pingunt, solent Mariã matrẽ Domini in medio Apostolorum collocare, nimirum vt Apostolici etiã collegii principẽ faciant: quod sanctissimæ illi virgini nunquã in mentẽ venit. Cõcorditer, ὁμοθυμαδόν. Eras. Vnanimiter, quod nũquã legere memini. Vetus interpres hoc loco vertit Pariter, & eũ existimat Erasmus legisse ὁμοῦ: quã etiã lectionẽ probat. Ego verò neq; id vsquam reperi in vetustis codicibus, neque possum etiam probare, propter illud ἐπὶ τὸ αὐτὸ, quod proximè consequitur.

2 Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι.

2 Tum extitit repentè è cælo sonitus tanquam ruentis flatus violenti, qui repleuit totam domum vbi erant sedentes.

2 *Et factus est repentè de cælo sonus, tanquam aduenientis spiritus vehementis, & repleuit totam domum vbi erant sedentes.*

3 Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.

3 Et visæ sunt eis dispertitæ linguæ instar ignis, *qui* etiam sedit super vnumquenque eorum.

3 *Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquã ignis, seditque supra singulos eorum.*

4 Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

4 Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperúntque loqui aliis linguis, prout Spiritus ille dabat eis eloqui.

4 *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.*

5 Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους

5 Erant verò Hierosolymis commorantes Iudæi viri religiosi, ex omni natione

5 *Erant autem in Ierusalẽ habitãtes Iudæi, viri religiosi, ex omni natione*

2 Ruentis, φερομένης, id est ὁρμώσης. Nam φέρεσθαι Græcis significat cum impetu venire, sicut apud Latinos quoque Ferri in ea significatione vsurpatur. Sed coacti sumus synonymon quærere, & passiuum participium actiuè interpretari. Quòd siquis hæc malit vt absolutè posita accipere, rectè verterit cum Augustino, Tãquam si ferretur. Vulgata, Aduenientis, id est προσερχομένης. Erasmus per periphrasin, Impetu venientis. Flatus, πνοῆς. Vulg. Spiritus, idq; fateor nõ malè. Sed Πνεῦμα, cuius hîc fit mẽtio, voluimus à πνοῇ distinguere, i. symboli significatũ ab ipso symbolo: quũ alioqui πνεῦμα pro flatu & vẽto interdũ ponatur, vt Ioh. 3. a. 8. πνοὴ tamẽ pro Spiritu sãcto nusquã, quod sciã: quod etiã alicubi obseruauit Augustinus. Violẽti, βιαίας. Vulg. Vehemẽtis, i. σφοδρᾶς.

3 Instar ignis, ὡσεὶ πυρός. Erasmus, Tanquam igneæ, ad vitandam amphiboliam. Nã si interpreteris, Tanquam ignis, non minus id possis in recto quàm in gignendi casu accipere. Atqui si ὡσεὶ ita conuertas vt nos fecimus hoc loco, illud incommodum vitaris, neque à Græcis deflectes. Qui etiam sedit, ἐκάθισέ τε. Erasmus, Sederúntque, id est ἐκάθισαν, quia nimirum pro ignis conuerterat igneas. Putauit enim rectum à superioribus repetendum, sicut & scholia Græca tradunt, & probabilius est. Quia tamen nonnulli malunt ad Spiritum sanctũ referre, idque ex Hebræorum idiotismo, quibus familiare est, rectum in priore membro prætermissum, in secundo exprimere, Græca simpliciter reddidi, vt cuique liberum suum iudicium maneat.

4 Aliis, ἑτέραις. Vulgata, Variis, id est ποικίλαις. Alias autem linguas vocat quæ diuersæ essent ab ea quæ Apostolis erat familiaris: eas denique quas Marcus cap. 16. d. 17, nouas appellat. Prout, καθώς. Alibi hanc particulam conuertimus per similitudinis aduerbium: hic autem κατὰ vim habet distributiuam, vt annotauimus Mar. 4. v. 33. Significat enim Apostolos nec temere, nec fanaticorum instar, modò hac, modò illa lingua loquutos, sed magnam eorum rationem habuisse in quos incidebant: nihil denique dixisse nisi Spiritu sancto linguã ipsorum moderante, qui nullius est confusionis author. Eloqui, ἀποφθέγγεσθαι. Vulgata & Erasmus rectè existimarunt præpositionem ἀπὸ non abundare. Nam ἀποφθέγγεσθαι dicuntur ii demum qui sententiosa quædam & mirifica loquuntur: cuiusmodi certè hæc erant quæ paulo pòst Lucas vocat μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ: item qui numinis afflatu & alieno impulsu loquũtur: quod & ipsũ Apostolis optimè cõuenit. Quãuis nõ semper hoc obseruetur.

5 Commorantes, κατοικοῦντες. Alibi τὸ κατοικεῖν conuertimus, habitare, & distinximus à παροικεῖν, quod declarat commorari. Sed hoc quidem loco videntur κατοικοῦντες generaliter dici quicunque exteri eo tempore Hierosolymis versabantur: adeo vt non modò exteros comprehendat, qui sedes illic vt in vrbe maxima ac frequentissima posuerant, sed eos quoque qui studiorum ac religionis discendæ causa illic ad tempus commorabantur, quorum distributa fuisse collegia intelligimus ex iis quæ narrantur infrà 6. c. 9, & 9. e. 29: eos denique qui ex variis gentibus ad festum confluxerant.

τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.

eorum qui sub cælo *sunt.*

quæ sub cælo est.

6 Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.

6 Orto autem hoc rumore, conuenit multitudo, & confusa est, quòd audiret vnusquisque propria lingua sua eos loquentes.

6 *Facta autem hac voce, conuenit multitudo, & mente confusa est, quoniã audiebat vnusquisque lingua sua illos loquentes.*

7 Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι;

7 Obstupescebant autẽ omnes ac mirabantur, dicentes alii ad alios, Nónne ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

7 *Stupebant autem omnes & mirabantur, dicentes, Nónne, ecce, omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?*

8 Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν;

8 Quomodo igitur nos audimus eos sua quisque lingua in qua nati sumus?

8 *Et quomodo nos audimus vnusquisque linguã nostram in qua nati sumus?*

9 Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν,

9 Parthi & Medi & Elamitæ, & qui incolimus Mesopotamiã, Iudæámque & Cappadociam, Pontum, & Asiam,

9 *Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Iudæam & Cappadociam, Pontum & Asiam,*

10 Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον, καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,

10 Phrygiam & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est secũdum Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæique & proselyti,

10 *Phrygiam, & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est circa Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæi quoque & proselyti,*

Eorum qui sub cælo *sunt*, τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Vulgata prætermisit articulum. Erasmus repetit ἐθνῶν, admonens etiam ad homines referri posse: quam sententiam vt magis probabilem sum amplexus. Est autem hæc hyperbole Hebræis familiaris, vt Deut. 2. c. 25.

6 Orto autem hoc rumore, γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Græca scholia φωνὴν interpretãtur de vehementi illo venti sonitu qui totam ciuitatẽ cõmouerit: alii nonnulli ad Apostolorũ voces referũt. Ego verò φωνὴν malo accipere pro rumore quem idem noster Lucas ἦχον, id est sonitum, simili prorsus ratione vocat suprà 4. f. 37, & φάσιν infrà, 21. f. 31. Sed & illud notãdum est, figuratè Lucam dixisse φωνῆς ταύτης, pro φωνῆς περὶ τούτου, id est hoc rumore, pro huius facti rumore: quod genus dicendi animaduertimus etiam Matth. 9. c. 26.

8 Sua quisque lingua, ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ. Probabilius est (inquit Erasmus) Apostolos sua lingua fuisse loquutos, & miraculo factum vt nemo non intelligeret, perinde acsi suam quisque linguam audisset. Itáne verò? sanè si ita est, miraculum non in ipsis Apostolis, sed in eorum auditoribus editum fuerit. At enim (inquit ille) eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis, implicat contradictionem. Esto. sed vbi hoc factum esse ab Apostolis narrat Lucas? Imò narrat Apostolos variis linguis loqui cœpisse, id est modò hac, modò illa, non tamen confusè aut furiosè, sed prout hic vel ille in varias gentes inciderat, & prout expediebat, præeunte, & animum ac mentem moderante Spiritu sancto. Hic verò nihil video quod (vt ipse ait) contradictionem implicet. Sed hoc illi facilè condonari potest, veterum nonnullorum vestigia sequuto. Verùm quod subiicit, Nunquam legi hoc miraculi accidisse aliàs, nisi fortè semel atque iterum, veluti Act. 10, de familia Cornelii: & quum Paulus scribens Corinthiis, gloriatur se omnium illorum linguis loqui: id verò miror ab Erasmo dici potuisse. Puto enim omnibus vel mediocriter in illorum temporum historia versatis, constare, hoc linguarum donum, quemadmodum etiam sanationũ & prophetiæ, in primis illis Ecclesiis ita viguisse vt etiam Spiritus sancti appellatio interdum eiusmodi donis tribuatur: sicut apparet ex iis quæ scribuntur infrà 8. c. 15, & 16. item 19. a. 2. & 6. item 1. Cor. 12. 13, & 14.

10 Et aduenæ Romani, Iudæique & proselyti, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι. Erasmo assentior in eo quòd Iudæos hic tradit non ex gente dici, sed ex religione & origine: à quibus Lucas distinguat proselytos natione paganos, religione factos Iudæos. Id enim ita esse, partim ostendit manifesta Iudæorum & proselytorum antithesis: deinde etiã quòd paulo antè mẽtio facta est incolarum Iudææ, à quibus istos distinguere oporteat. Sed ab illo tamen duabus in rebus dissentio in huius loci explicatione. Primùm quòd Romanos hic putet in Iudæos & proselytos distingui: deinde quòd Cretenses & Arabes, quorum postea fit mentio, ita putet ad priorem recensionem referendos, vt tamen ad solos proselytos pertineant: quasi ex Creta & Arabia nulli venerint Iudæi, quòd eò non perfugissent, sed tantùm proselyti. At ego libenter quæsierim cur Lucas eorum duntaxat Iudæorum mentionem faceret qui Roma aduenerant & quî sit probabile nullos in Cretam aut Arabiam Iudæos profugisse (quum Damascus in Arabia censeatur, vbi tam frequens erat synagoga) & tamẽ aliquos inde proselytos venisse. Sunt autem hæc, meo iudicio, nimium absurda, quæ tamen ex illa interpretatione sequi necesse est. Existimo igitur, quum Lucas tot gentium mentionem fecisset, has omnes postea in duo quasi hominum genera distinguere, nempe in Iudæos & proselytos: idque optima sanè ratione. Verisimile enim est, eos, qui quanuis inter gentes exteras essent dispersi, tamen erant origine Iudæi, & in patria lege educati, quemadmodum hodie, sic etiam eo tempore, & quidem multo magis stante adhuc illorum templo ac religione, si non omnes, at certè plerosque, & eos præsertim qui Hierosolymam venire consueuerant, vernaculã Iudæorum linguam aliquatenus saltem tenuisse. Ideo Lucas, nequis calumniaretur, Apostolos potuisse à diuersis gentibus sine miraculo intelligi, disertè dixit, vnumquenque audisse Apostolos loquentes proprio eius regionis idiomate in qua natus esset, & in qua habitaret: deinde vt omnis calumniandi occasio præcideretur, proselytos etiam, id est eos qui ex Paganismo ad Iudaismum erant conuersi, distinxit à Iudæis, id est ab iis qui iam inde à maioribus Legẽ Mosis erant professi. Quod autẽ ad Cretenses & Arabes attinet, quanuis isti distinctioni subiiciantur, tamẽ eadem conditione censendi sunt qua superiores gentes. Apparet enim Lucam in hac recensione non magnam habuisse ordinis rationem, rei ipsi potius quàm oratoriis præceptis intentum.

Κρῆτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.

Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;

Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, Ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.

Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου.

Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας·

Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωὴλ,

Ioel.2.g.28 esaie.44.a.3

Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, (λέγει ὁ Θεὸς) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι.

Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

Καὶ ἔσται, Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε,

Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε.

Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ.

---

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnifica Dei *facta*.

12 Obstupescebant autem omnes,& hæsitabant dicentes alius ad alium, Quid hoc *rei* esse possit?

13 Alii verò cauillantes dicebant, Vino dulci pleni sunt *isti*.

14 Stans autem Petrus cum vndecim,sustulit vocem suã, & loquutus est eis,dicẽs, Viri Iudæi, *vbique* omnes q habitatis Hierosolymis, hoc vobis notũ esto, & auribus percipite verba mea.

15 Non enim, vt vos existimatis,isti ebrii sunt,quum sit hora diei tertia:

16 Sed hoc illud est quod dictum est per Prophetam Ioel,

17 Et erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo in quamuis carnem: & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ,& iuuenes vestri visiones videbunt,& seniores vestri somnia somniabunt.

18 Et quidẽ super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo,& prophetabunt.

19 Et edam miracula in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi.

20 Sol conuertetur in tenebras , & luna in sanguinem, priusquam veniat dies ille Domini magnus & illustris.

21 Et futurum est vt quicunque inuocauerit nomen Domini, seruetur.

22 Viri Israelitæ, audite sermones istos: Iesum illum Nazarenum, virum à Deo approbatum apud vos præstantibus factis & miraculis & signis quæ edidit per eum Deus in medio vestri,sicut & ipsi nostis,

23 Hunc *inquam* definito consilio & prouidentia Dei deditum quum accepissetis, manibus sceleratis *cruci* affixum interemistis.

24 Quem Deus excitauit, solutis doloribus mortis, eo quòd impossibile erat ipsum ab ea retineri.

---

11 *Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.*

12 *Stupebant autẽ omnes & mirabãtur adinuicẽ, dicentes, Quidnam vult hoc esse?*

13 *Alij autem irridentes dicebant, Quia musto pleni sunt isti.*

14 *Stans autem Petrus cum undecim, leuauit uocem suam, & loquutus est eis, Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem uniuersi, hoc uobis notum sit, & auribus percipite uerba mea.*

15 *Non enim sicut uos æstimatis, hi ebrij sunt, quũ sit hora diei tertia:*

16 *Sed hoc est quod dictũ est per Prophetã Ioel,*

17 *Et erit in nouissimis diebus, (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filij uestri & filiæ uestræ, & iuuenes uestri uisiones uidebunt, & seniores uestri somnia somniabunt.*

18 *Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.*

19 *Et dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem, & ignẽ & uaporẽ fumi.*

20 *Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam ueniat dies Domini magnus & manifestus.*

21 *Et erit, Omnis quicunque inuocauerit nomen Domini, saluus erit.*

22 *Viri Israelitæ, audite uerba hæc: Iesum Nazarenum, uirum approbatũ à Deo in uobis uirtutibus & prodigijs & signis quæ fecit Deus per illum in medio uestri, sicut & uos scitis,*

23 *Hunc definito consilio & præscientia Dei traditũ, per manus iniquorum affigentes interemistis.*

24 *Quem Deus suscitauit solutis doloribus inferni, iuxta quòd impossibile erat teneri illum ab eo.*

---

11 Magnifica Dei *facta*, τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Heb. מגדלות, vt diximus Luc.1.e.49. 12 Quid hoc *rei* esse possit? τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; Vulgata & Erasmus ad verbum, Quidnam vult hoc esse id est, τί θέλει τοῦτο εἶναι; pro quo potius dicas Latinè, Quid hoc sibi vult? At ego putaui potentialem modum exprimendum esse. Neque enim duntaxat quærunt quid hoc sit rei, sed quò tandem futurum sit vt ista euadant. Ponitur autem τὸ θέλειν ἀντὶ τοῦ δύνασθαι, id est, Velle pro Posse, vt si in vernaculo sermone dicas, *Que peut estre cecy?* quã enallagen annotat Corinthus in Attica dialecto, vt in illo Platonis, τὰ χρεία οὐδὲν μ' ἐθέλει διδάσκειν.

13 Cauillantes, χλευάζοντες. Vulgata & Erasmus, Irridentes, id est καταγελῶντες: quum τὸ χλευάζειν aliquid amplius significet, quod Latino Cauillandi verbo melius exprimitur. Vino dulci, γλεύκους. Vulgata & Erasmus, Musto. quod fateor quidẽ à Græcis γλεῦκος dici: sed quum hæc gesta sint ipso die Pentecostes, quo tempore nullum est mustum, malo in genere pro vino dulci & præstanti accipere: quemadmodum etiam videtur accipi עסיס Esa.49. g.26, quum alioqui vinum recens expressum eo nomine declaretur, vt ipsa notatio declarat. nam mustum rarò & multo minus quàm vinum inebriare testantur philosophi. Siquis tamen malit de musto accipere, non magnopere repugno, quia testatur Lucas hæc dicta esse χλευαστικῶς, id est, cum vafra & maledica derisione.

14 Viri Iudæi, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι. In hoc dicendi genere Latini solo epitheto contenti sunt, quum Hebræi & Græci addere soleant speciei nomen. Auribus percipite, ἐνωτίσασθε. Finxerunt hoc vocabulum Græci interpretes, quod respondet verbo Hebræorum האזין. 15 Tertia, τρίτη. Tertia videlicet ab orto sole.

17 In quamuis carnem, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Ponitur hic quoque caro pro homine, vt alibi sæpe annotauimus. Libenter autem retinuimus hunc Hebraismum, vt intelligatur opponi carni spiritum, id est rem præstantissimam rei planè fragili ac caducæ: quã tamen Dominus pro singulari sua bonitate dignetur excellenti Spiritus sui munere. Sed & illud annotãdum est, πᾶσαν non propriè hoc loco conuerti omnem, sed potius indefinitam esse particulam, vt res ipsa ostendit, & sequentia declarant: qua de re diximus aliquid Matth. 4. d. 23. & dicemus 1. Tim. 2. b. 4.

19 Edam, δώσω. Vulgata & Erasmus ad verbum, Dabo. Vide Matth. 24. c. 24.

---

22 Iesum illum Nazarenum, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Expressimus articulum, cuius vis est hoc loco διακριτική. Vocat autem Iesum Nazarenum Petrus, non vt communi Iudæorum errori patrocinetur, sed vt de illo ipso Iesu hic agi intelligant quem ipsi per contemptum solebant ita vocitare, & addita hac inscriptione crucifixerant. A Deo, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Id est ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: quam enallagen annotauimus Matth. 11. c. 19, & 16. c. 21. Mar. 8. d. 31. Luc. 9. c. 23, & 17. c. 25. Approbatum, ἀποδεδειγμένον. Id est, (inquiunt Græca scholia) ὡς μὴ ἀμφισβητούμενον, ἀλλ' ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν ἔργων ὧν ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἦν. Id est, eiusmodi vt de eo ambigi non possit, & qui sit iis operibus quæ per eum fecit Deus, tanquam necessariis demonstrationibus, cõprobatus à Deo fuisse: quomodo accipitur idem verbum infrà 25. b. 7. Itaque fallitur Erasmus tum in eo quòd Veterem interpretem putat legisse ἀποδεδειγμένον, tum etiam in eo quòd maluit interpretari exhibitũ quàm approbatum. Similis error admissus est infrà 1. Corinth. 2. a. 4. Apud vos, εἰς ὑμᾶς. Vel, Inter vos, atque adeo spectantibus vobis, siue vt paulo pòst subiicit, In medio vestri. Demosthenes περὶ στεφ. Παρ' ἧς θεῶν. εἶπον εἰς ὑμᾶς ἅ μου κατεύσεται. Idem, εἶπον ταῦτα εἰς τὸν δῆμον. Vulgata, In vobis. Erasmus, Erga vos. sed neuter (vt opinor) sensũ est assequutus. Præstãtibus factis, δυνάμεσι. Alibi consueuimus δυνάμεις conuertere virtutes, ob eam causam quam exposuimus, Mat. 7. c. 22. hic autem studuimus vitare amphiboliã, ne quis pro δυνάμεσι scriptum putet ἀρεταῖς: quod vocabulum nimis est dilutum.

23 Prouidentia, προγνώσει. Id est πρόνοιᾳ, siue præcura, id est æterna cognitione. Cognitionis autem vocabulo non est quòd cum Epicureis otiosam aliquam in Deo rerum futurarum cognitionem imaginemur: quũ prouidentia Dei nec debeat, nec possit ab eiusdem definito consilio ac decreto diuelli, vt hodie nonnulli se facere dictitant, ne Deum videantur malorum authorem facere. Absit verò à nobis hæc blasphemia. Sed absit vicissim vt quicquam Deo vel conniuente vel inuito fieri aut accidere dicamus. Certè nullum vsquam facinus in terris editum est quòd cum Iudæ perfidia & Iudæorum scelere sit comparandum: & tamen apertè dicit Spiritus sanctus Deum non modò hæc futura cognouisse ab æterno, sed etiam æterno & immutabili suo consilio in optimum finem definiuisse. Et nisi hoc fateamur, necesse est vt in nostra redemptione consilium Dei non interuenisse dicamus. An verò propterea vel innocens Iudas, vel eius sceleris causa seu particeps Dominus? Minimè. Bene enim agit Dominus, etiamsi peccent ipsius instrumenta: & in eodem opere aliud agit bonus Deus, mundum sibi in Filio reconcilians: aliud verò Iudas, sanguinem innoxium prodens. Nos igitur nõ pudeat Spiritus sancti sermonem vsurpare. Quòd siquid humana imbecillitas obganiat, Deo nihilominus summæ iustitiæ gloriam tribuamus, nobis totam culpam adscribamus. Manibus iniustis, διὰ χειρῶν ἀνόμων. Vulgata & Erasmus, Per manus iniquorum. Hæc autem nonnulli cum nomine ἔκδοτον coniungunt, quo modo distinctus est hic locus in plerisque codicibus. Sed præterquam quòd præpositio διὰ non satis commodè connecti potest cum illo nomine, aut cum participio λαβόντες, planior etiam erit sententia si adscripta distinctione post λαβόντες, (sicut in Græcis scholiis adscribitur) ista potius cum sequẽtibus construantur: nempe vel cum participio προσπήξαντες, vt Iudæis Petrus hoc quoque scelus obiiciat quòd Christum in manus profanorum hominum, id est Pilati & militum Romanorum, dediderint ad necem: vel cum verbo ἀνείλετε. Nam qui interficiendum curat, perinde reus est acsi sua manu interfecisset. Quod autem attinet ad nomen ἀνόμων, quia non habet adiunctum articulum, apparet non esse subaudiendum ἀνθρώπων, vt conuertas Per manus *hominum* iniquorum, sed potius ita accipiendum vt sumus interpretati. *Cruci* affixum, προσπήξαντες. Vulgata, Affigentes, neglecto tempore. Nam quòd in quibusdam exemplaribus legitur Affligentes, factum est librariorum negligentia, vel sciolorum audacia. Castellio vertit, Ad palum alligatum: falsa & inepta interpretatione. Interemistis, ἀνείλετε. Vide Luc. 22. a. 2.

24 Doloribus mortis, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Locus iste mihi quidem videtur obscurior quàm præ se ferat. Neque enim fas est arbitrari Christum, quum semel Spiritum emisisset, in vllis doloribus fuisse versatum. Itaque quum mors ipsius cruciatibus finẽ attulerit, qui dici potest solutis mortis doloribus resurrexisse? Hæc causa fuit, opinor, cur Vetus interpres potius conuerterit Solutis doloribus inferni, id est λύσας ὠδῖνας ᾅδου, intelligens fortassis hæc ad descensum Christi ad inferos pertinere, vnde veteres Patres eruerit. In quo errore mirum est plerosque veterum fuisse versatos, quum apud Hebræos appellatione שאול, pro quo Græci interpretes ᾅδην dicũt, nihil aliud quàm sepulchrũ declaretur, vt mox dicemus. Græci vt hunc nodũ expedirent, subtilem quidem sed parum solidã expositionem sunt cõmenti. sic enim dolores mortis explicãt,

quasi mors ipsa per prosopopœiam dicatur quodāmodo laborasse, quum Christum inclusum teneret. At ego dolores mortis pro morte dolorū corporis & cruciatus animi plenā accipio: sicut abominatio vastationis pro abominanda vastatione accipitur, Mat.24.b.15.& dānatio meretricis pro dānanda meretrice, Apocal. 17.a.1, ex Hebræorum idiotismo. Deinde quanuis corpus in sepulchro iacens, omnis doloris atque adeo omnis sensus expers esset (quum verè ac certò Christus mortuus sit) tamen quum mors ipsa nihil aliud esse videretur quàm ipsorum cruciatuum ac dolorum quasi victoria ac plenum imperium, Christus meritò dicitur tum demum dolores istos lethales ac mortiferos superasse, quum mortuus mortem vicit, vt in æternum cum suis Deo viuat. Præterea annotandum est, apud Hebræos vnum idemque vocabulum modò dolorem modò funem significare, leui tantùm vnius puncti discrimine. Nam חבל cum seri & segol Græci ὠδῖνα.i. dolorem, חבל cum duobus segolin, σχοινίον.i. funem interpretantur. quòd si mihi liceret grammaticorum authoritatem in dubium vocare, sanè dicerem non minus חבל cum quinque punctis, quàm חבל cum sex, declarare funem, & quicquid illud est quo aliquid vincitur: nec pro dolore seu morbo aliter quàm translatitiè accipi. idque ita esse apparet ex eo quòd 2.Sam.22.a.5,& Psal.18.a.6. quum priore loco scriptū sit חבלי שאול, subiicitur מוקשי מות. Scimus autem hanc consuetudinem esse Dauidis, vt plerunque pars vna versiculi alteram explicet: vt mihi quidem probabile videatur, חבלי & מוקשי idem prorsus declarare. Suspicor igitur, Petrum, quum ad hunc Dauidis locum alluderet, חבלי שאול, id est vincula mortis dixisse, Lucam autem Græcam editionem sequutum, pro δεσμοὺς, conuertisse ὠδῖνας. quod si ita est, conuertemus, Solutis vinculis mortis, & optimè conueniet tum participium λύσας, tum etiam verbum κρατεῖσθαι. nihil tamen velim mutare ex coniectura. Simile quiddam in eadem voce accidisse videtur Zach.11.a.7. vt ibi annotat doctissimus interpres. Eo quòd, καθότι. Vetus interpres, iuxta quod, barbarè & obscurè. Erasmus, quatenus, ambiguè. Nam si pro καθ' ὅσον, id est in quantum, accipias, non conueniet sententia. Iidem multo rectius sunt interpretati, Luc 1.a.7.

Psal.15.c.7

25 Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.

25 ‖ David enim dicit de eo, Prospiciebam Dominum coram me semper: quoniam est mihi ad dextrā, ne concutiar.

25 *David enim dicit in eum, Prouidebā Dominū in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi, ne commouear.*

26 Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι·

26 Propterea oblectatum est [illegible] & exultauit lingua mea [illegible] adeo caro mea requiescet in spe:

26 *Propter hoc lætatum est cor meū, & exultauit lingua mea: insuper & caro mea requiescat in spe:*

27 Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

ᾅδην

27 Quoniam non derelinques animam meā apud inferos, nec sines Sanctum tuum sentire corruptionem.

27 *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis Sanctū tuum videre corruptionem.*

27 Animam meam apud inferos, τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου. Qui propria significatione hoc vocabulum sunt interpretati, & per inferos intellexerunt locum quem vulgò vocamus *les enfers*, quasi eò reipsa descenderit Spiritus Christi, & ita suum, quem appellāt, limbum fabricarunt, valde profectò sunt hallucinati, quum nihil eiusmodi testetur Scriptura: & Descēdere ad inferos propriè quidem significet sepulchro condi, translatitiè verò de iis dicatur qui sūmis vel animi vel corporis doloribus ita opprimūtur vt sint vltimo exitio proximi, vt Gen. 37.v.35,& 42.v.38.1.Sam.2.v.6, Psal.29.v.4,& 49. v.15. & alibi passim. Nam certè Hebræis שאול idē declarat atque קבר & בור, & שחת quo vtitur Dauid in altero huius versiculi membro. Græci ᾅδην verterunt, quasi tenebrosum locum dicas. Fateor tamen etiam de profundissimis illis subterraneis locis idem vocabulum interdum dici, quos alibi Scriptura vocat abyssum, vnde etiam portæ inferorum nominantur Mat. 16. v.18.& diues ille apud inferos collocatur in summo cruciatu, Luc.18.v.23.& rogant dæmones ne mittantur in abyssum, Luc.8.v.31. Sed quid quisque locus ferat diligenter animaduertendum. Dico igitur nunquam prætermissuros fuisse Euangelistas istiusmodi historiam descēsus animæ Christi ad inferos, & arbitror (quod cum veterum pace dictum sit) somnia esse quæcunque de hac re apud illos commemorantur. Nam neque hic locus eò spectat, vt apparet ex verbis ipsius Petri vers.29, vbi dūtaxat mortis, sepulturæ & corruptionis Dauidis meminit: minimè certè prætermissurus illos inferos in quibus tandiu derelictus fuerit Dauid, vt plena esset illius cum Christo comparatio. Et quod attinet ad locū 1.Per.3.v.19, nihil eiusmodi ibi significari, suo loco ostēdemus. Sed eum errorem auxit quidam non ita pridem mirum in modum, qui ausus est scribere Christi animam verè ad loca illa puniendis reprobis destinata peruenisse, & ibi quoque pœnas nostris peccatis debitas luisse. Nam (inquit) alioqui non erit plena ipsius pro nobis satisfactio. Atqui si verum hoc esset, ne corpori quidem parcendum erat, & totus Christus ad inferos illos erat detrudendus, quum peccati stipendium sit mors æterna, non animæ tantùm respectu, sed etiam corporis. Quid verò? quum diceret Christus, Tristis est anima mea vsque ad mortem, quum sanguinis grumos sudaret, quum sese contentissima voce quereretur à Deo suo derelictum, annon luebat ipsius anima pœnas nostris peccatis debitas? Sed ad rem tandem venio. Dico igitur שאול hoc in loco propria significatione accipiendum pro sepulchro, & ANIMAM MEAM, vel loco pronominis ME accipi, sicut vulgò dicimus *ma personne*: vel pro VITAM MEAM, quæ quodammodo videtur sepulchro obrui quandiu corpus illic mortuum iacet: vt quod dicit idem Propheta Psal.32.v.19, animā erui à morte, & Psal.89.v.49, erui animam è manu שאול, id est sepulchri, sit vera huius loci explicatio. Nam ibi quoque Græcus interpres sic habet, Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ᾅδου; Denique simplicissima videtur expositio, quum cadauer in sepulchro deponatur, vt idem quoque dicatur in sepulchro non deseri. Neque enim Petrus hìc disputat de animi immortalitate, sed de corporis resurrectione, eáque eiusmodi vt nulla præcesserit corruptio: quā resurrectionem Dauid non sibi (quem constat mortuum, sepultum & in sepulchro in puluerem redactum fuisse) sed Christo tribuit. Ac ne quis cauilletur, me inter istas interpretationes veluti fluctuare, animaduertat lector, quæcunque istarum trium sequatur, eandem manere sententiam. נפש autem, id est ANIMAM, & pro eo quod vulgò *personne* vocamus, & pro VITA non minus frequenter accipi quàm pro altera illa hominis parte, nemo inficiabitur qui fuerit in sacris libris versatus. Pro mortuo homine vsurpari negat quidem Castellio, atque adeo nomine שאול sepulchrum significari. Quid enim non audent summa impudentia & nullo iudicio homines? Ego verò, & Hebræos & rationē ipsā sequutus, affirmo נפש pro cadauere poni Leuit.19.v.27,& 21.v.1,& v.11.& Num. 5.v.2.&

9.v.10. Itaque in priore nostra editione rectè interpretatus erā, NON DERELINQVES CADAVER MEVM IN SEPVL. quod tamē nūc mutaui, vt iis obsequar qui cōquesti sunt me à Græcis verbis discessisse. Sines, δώσεις. Heb. תתן: quod etiam accipitur ἀντὶ τοῦ ἐᾶν καὶ συγχωρεῖν, vt Gen.31.a.7. Vulg. ad verbū, Dabis. Sanctum tuū, τὸν ὅσιόν σου. Heb. חסידך quod propriè declarat hominem benignū ac liberalem.i. Me qui sum tuus ille SANCTVS. Sentire, ἰδεῖν. Heb. לראות. Vulg. & Eras. ad verbū, Videre. Sed alibi diximus Videre interdū accipi pro αἰσθάνεσθαι, atque adeo pro πάσχειν, vt Ioh.8.f.51. Corruptionē, διαφθοράν. Græci interpretes rectè omnino hunc locum expresserunt. Nam שחת apud Hebræos ideo significat sepulchrum, quòd corpora corrūpat. Itaque dici quidem potest Dominus vidisse שאול, vel בור, vel קבר, non autem שחת, nisi ἀκύρως accipias.

28 Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.

28 Notas mihi fecisti vias vitæ, replebis me iucunditate in tui conspectu.

28 *Notas mihi fecisti vias vitæ: replebis me iucunditate cum facie tua.*

29 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.

29 Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, ‖ eum & obiisse & sepultū esse, & monimentum eius esse apud nos ad hunc vsque diem.

29 *Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha Dauid, quoniā & defunctus est, & sepultus est, & sepulchrū eius est apud nos vsque in hodiernum diem.*

3.Reg.2.b.10 infrà 13.b.36

μνημιον παρ' ημιν

30 Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

30 Propheta igitur quum esset, & sciret ‖ Deum iureiurando sibi iurasse, fore vt ex fructu lumbi ipsius, quod ad carnem attinet, Christū excitaret, *quem* collocaret super eius throno:

30 *Propheta igitur quū esset & sciret quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius:*

Psal.131.c.11

ἀναστησαι τὸν θρονον

31 Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

31 Præscius loquutus est de resurrectione Christi, ‖ non derelictam esse apud inferos animā eius, neque carnem eius sensisse corruptionem.

31 *Prouidens loquutus est de resurrectione Christi quia neque derelictus est in inferno, neque caro eius vidit corruptionem.*

Psal.15.c.10 infrà 13.e.55

ὅτε ἐγκατελείφθη ... ᾅδου, ὅτε &c

32 Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες.

32 Hūc Iesū excitauit Deus: cuius *rei* omnes nos sumus testes.

32 *Hunc Iesum resuscitauit Deus, cuius omnes nos testes sumus.*

μαρτυρες ἐσμεν

28 Notas mihi fecisti, ἐγνώρισάς μοι. Id est, aditum mihi ad verā vitā patefecisti: me denique fecisti veræ vitæ participem. Nam in hoc dicendi genere, cuius plurima extāt exempla, præsertim in Psalmis, docere dicitur Deus quos donorum suorum participes facit. Replebis me, πληρώσεις με. Heb. שבע. Itaque suspicor initio fuisse scriptū πληρώσεις, vel πληρώσεις εὐφροσύνης, & pronomē με postea irrepsisse. Itaque μετὰ τοῦ προσώπου σου cōuerti In tui conspectu.

29 Licet, ἐξόν. Id est ἔξεστι, ex Hebræorum idiotismo omnibus noto. Erasmus autem putauit hoc absolutè poni, vt fere solet apud Atticos. Ideo vertit, Quandoquidem licet, non satis cohærente sententia. Ad hūc vsque diē, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Prodigiosum est tot barbaros & crudelissimos hostes qui vrbē postea euerterūt, regio sepulchro pepercisse: & fortassis nō vana est eorū cōiectura qui instaurata vrbe putant fuisse quoque regū monimenta renouata. Sed quod scribit Iosephus de immēsis thesauris tot seculis post sepultum Dauidē & toties euersam vrbē, primùm ab Hyrcano, deinde ab Herode ex illius sepulchro erutis, mihi ne verisimile quidē videtur. 30 Iureiurando iurasse, ὅρκῳ ὤμοσεν. Hebraicas eiusmodi repetitiones, quibus etiā interdum Attici vtūtur, alibi annotauimus nō mediocre pōdus addere sententiæ. Itaque dicitur Dominus iureiurando iurasse.i. non simpliciter, sed solenni quadā formula & cōceptis verbis, Dauidi promisisse id de quo agitur. Ex fructu lumbi ipsius, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. Hebraica veritas Psalmo 132 habet מפרי בטנך, id est ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, è fructu ventris tui, vt verterunt etiam Græci. Vocant autē Hebræi posteritatē fructum ventris. Quod ad carnem attinet Christum excitaturū, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. In Œcumenii scholiis & editione Frobeniana legitur ἀναστῆσαι, & subiicitur hoc membrum proximè sequenti, hoc modo videlicet, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστὸν, προϊδὼν ἐλάλησε. quam lectionem non video cur amplecti nō liceat, si καθίσαι & ἀναστῆσαι significatione futuri accipias, (vt sunt apud Hebræos frequentes istæ permutationes) & ἀναστῆσαι cum participio προϊδὼν coniungas. Certè vt hanc lectionem non improbem duæ causæ faciunt, vna, quòd nisi ita legas, videtur discerpi testimonium ex Psalmo 132 petitum: altera, quòd verbum ἀναστῆσαι videtur melius præsenti argumento quadrare si de resurrectione Christi accipiatur, quàm si ad Christi aduentum referas. Postremò sicut εἰδὼς ad iusiurandum illud pertinet, ita videtur aliquid desiderari quod cum participio προϊδὼν connectatur. Scio tamen non deesse quæ istis opponantur. Videtur enim Petrus cum versiculo illo 11 Psalmi 132 coniungere quod scriptum est 2.Sam.7.b.11. vbi vtitur Propheta verbo קום, pro quo Græci interpretes verterunt ἀναστήσω. Neque quicquam impedit quominus verbum ἀναστῆσαι hoc etiam loco de resurrectione commodè accipiatur: quia tum demum etiam dicitur Christum verè genuisse Pater eo die quo illum suscitauit à mortuis, vt interpretatur Paulus ipse infrà 13.e.33, vt quidem is locus explicari solet. Postremò participium προϊδὼν commodissimè cum iis quæ sequuntur construi potest. Itaque eam lectionem sum amplexus quam in omnibus vetustis codicibus inueni. Notandum est tamen, In Vulgata editione totum hoc membrum deesse. Sic enim in ea legitur, Quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius: prouidens loquutus est. Postremò sciendum est, Carnis appellatione serui formā intelligi, quam accepit Filius Patri æqualis: id est veram hominis naturā, non tamen quatenus corrupta est, sed dūtaxat quatenus res est à Deo creata, ex Mariæ substantia, vt fieret Adam secundus è cælo in Spiritum viuificantem. Quem collocaret, καθίσαι. Heb. להושיב. Vulg. & Eras. Sedendi verbo vti maluerunt: sed mihi quidem videtur verbum actiuum respondere verbo הושיב, quo vtitur ipse Dauid Psal.132.b.11.

32 Cuius rei, οὗ. Sic placuit interpretari, quasi videlicet neutro genere ponatur, potius quàm vel ad Christum, vel ad Deum referre: quæ tamen expositiones possunt etiam conuenire,

33 Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθείς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρός, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.

34 Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς· λέγει δὲ αὐτός, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

Psal.109.a.1

35 Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

36 Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

37 Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί;

38 Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτούς, Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

39 Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακράν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν.

40 Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων, Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.

41 Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν· καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.

33 Itaque dextera Dei euectus, & promissum Spiritum sanctum adeptus à Patre, effudit hoc quod vos nunc spectatis & auditis.

34 Neque enim Dauid ascēdit in cælos: sed dicit ipse, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vsquedum ponam inimicos tuos scabellum pedū tuorum.

36 Certò sciat ergo tota domus Israel, hunc esse factum à Deo Dominū & Christum: hunc *inquam* Iesum quem vos crucifixistis.

37 His autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apostolos, Quid faciemus viri fratres?

38 Petrus autem ait ad eos, Resipiscite, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum: & accipietis donū Spiritus sancti.

39 Vobis enim *facta est* promissio, & liberis vestris, & omnibus qui lōgè sūt, quoscunque videlicet aduocauerit Dominus Deus noster.

40 Aliisque sermonibus plurimis obtestabatur, & exhortabatur *eos*, dicens, Seruamini ex natione ista praua.

41 Qui ergo libenter exceperūt sermonem eius, baptizati sunt. & addita sunt *Ecclesiæ* die illo capita quasi ter mille.

33 Dextera igitur Dei exaltatus, & promissione Spiritus sancti accepta à Patre, effudit hunc quem uos uidetis & auditis.

34 Non enim Dauid ascēdit in cælum: dicit autem ipse, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,

35 Donec ponam inimicos tuos scabellū pedū tuorum.

36 Certissimè sciat ergo omnis domus Israel quia & Dominū eū & Christū fecit Deus, hūc Iesum quem uos crucifixistis.

37 His autē auditis cōpuncti sunt corde, et dixerūt ad Petrū & ad reliquos Apostolos, Quid faciemus uiri fratres?

38 Petrus uerò ad illos, Pœnitentiā (inquit) agite & baptizetur unusquisque uestrū in nomine Iesu Christi in remissionē peccatorū uestrorum: & accipietis donum Spiritus sancti.

39 Vobis enim est repromissio, & filiis uestris, & omnibus qui longè sunt, quoscunque aduocauerit Dominus Deus noster.

40 Aliis etiā uerbis plurimis testificatus est, & exhortabatur eos, dicens, Saluamini à generatione ista praua.

41 Qui ergo receperunt sermonem eius, baptizati sunt: et appositæ sunt in die illa animæ circiter tria millia.

33 Dextera, τῇ δεξιᾷ. Heb. בימין pro virtute ac potentia, vt Psalmo 44.a.4. Et promissum Spiritū sanctum adeptus, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβών. Vulgata & Erasmus, Promissione Spiritus sancti accepta: quem Hebraismum exposuimus Matth.24.b.15, & suprà versu 24.

35 Ponam, ἂν θῶ. Hebraismus, pro reddam & efficiam, vt declarauimus Matth.22.d.44.

36 Esse factum, ὅτι ἐποίησε. Id est, Constitutum, & in eam dignitatem euectum: vt siquis dicatur rex aut potens imperator factus. Nam Christi nomen vt alibi passim, ita etiam hoc in loco, Regem à Deo vnctumque designatum declarat, vt norint Iudæi Iesum ideo sic vocatum quòd reuera talis esset. Quòd igitur Arriani hunc etiam locum proferebant vt docerent tempus fuisse quo Christus non erat, siquidem eum fecit Deus, ita est non modò impiè, sed etiam ineptè dictum, vt ne mereri quidem responsum videatur. Nam præterquam quòd in tota hac concione Petrus de Christo secūdum carnem loquitur, quatenus videlicet mortuus ac sepultus resurrexit, & in cælos ascendit, nimirum sese istorum ruditati accommodans, illud etiam constat, Faciendi verbum hoc loco non referri ad οὐσίας, sed ad statum & dignitatem summā, in quā est Christus euectus, sicut describit Apostolus Eph.1.v.21, & 4.v.10, & Phil.2.v.9, & 10. Hūc *inquam* Iesum, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. In superiore mēbro fieri potest vt redūdet pronomē αὐτὸν, ex idiotismo Hebræorum. ideo etiā expunxit Erasmus. Sed quū post ἐποίησε adscripta sit distinctio in omnibus codicibus, puto non redundare, & hæc potius per epanalepsin explicanda: cuius exempla annotauimus Iohan.1.c.19. & alibi sæpe.

39 Promissio, ἐπαγγελία. Vel, Pollicitatio. Neque enim desunt qui inter Polliceri & Promittere hoc discrimen statuant, quasi illud de eo quod vltro promittas, istud verò de mutua stipulatione dicatur. Est autem notanda hæc propria significatio ἐπαγγελίας à doctissimo Budæo obseruata, quæ gratuitum Dei promissum declarat. Vulgata & Erasmus, Repromissionem interpretantur, nescio qua ratione adducti.

40 Obtestabatur, διεμαρτύρετο. i. Interposita Dei authoritate, atque adeo per ipsius Dei nomē, monebat, vt præscribit Timotheo suo Paulus 2.Epist.2.b.14. Vulg. & Eras. Testificatus est. i. palā ac apertè testatus: quæ significatio videtur hoc quidē loco nō satis expressa. Seruamini, σώθητε. Hoc est quod vulgò dicimus, *sauuez vous*. Heb. הושעו in Niphal reciproca transitione, pro quo Vulgata vertit, Saluamini, barbarè.

41 Capita, ψυχαί. Heb. נפשות, id est Animæ, vt Vulgata & Erasmus ad verbum interpretātur. quod dicendi genus mutauimus, ne cui imperito errorem obiiceret.

42 Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς.

43 Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος· πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.

44 Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά·

45 Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε.

46 Καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας·

42 Erantque perdurantes in doctrina Apostolorum & communicatione, & fractione panis, & precibus.

43 Obortus est autem omnibus timor, multáque miracula & signa per Apostolos edebantur.

44 Omnes autem qui credebāt, erant eodem *loci*, & habebant omnia communia:

45 Et possessiones ac facultates vendebant, & dispertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.

46 Et quotidie perdurantes concorditer in templo, ac frangentes domi panem capiebant cibum cum exultatione & simplicitate cordis:

42 Erant autem perseuerātes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis & orationibus.

43 Fiebat autē omni animæ timor: multa quoque prodigia et signa per Apostolos in Ierusalē fiebāt: et metus erat magnus in uniuersis.

44 Omnes etiā qui credebāt, erāt pariter, & habebāt omnia communia:

45 Possessiones & substantias uēdebant, & diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.

46 Quotidie quoque perdurātes unanimiter in templo, & frangentes circa domos panem, sumebant cibum cum exultatione & simplicitate cordis:

42 Et communicatione, καὶ κοινωνίᾳ. Vel Cōmunione. Intelligitur autē hoc vocabulo idipsum quod postea explicat, illa nimirū facultatum cōmunicatio, & alia mutuæ coniūctionis officia. Sic enim accipitur κοινωνία pro charitate ac liberalitate, Ro.15.f.26, & 2.Cor.9.d.19, Heb.13.c.16. Pro Sacris verò mysteriis nusquā legi in Nouo testamento absolutè positū hoc nomen. Vetus interpres cōuertit, Et cōmunicatione fractionis panis, i. καὶ κοινωνίᾳ κλάσεως τοῦ ἄρτου, quod in nullis Græcis codicibus inueni. Et fractione panis, καὶ κλάσει τοῦ ἄρτου. Nouum genus dicendi in re noua vsurpandū fuit. Nouū autem appello, Græcorum ac Latinorū auribus inauditū, priusquā Christi Ecclesiæ accenserētur. Cæterùm apparet, ex Hebræorū more, (qui panis appellatione omnem cibum intelligunt, & panibus vtebātur latioribus ac minus spissis, vt frangerentur potius quàm cultris secarentur) factum esse vt mutuus conuictus, ipsáque adeo conuiuia, quæ vnà agitare solebant, nomine fractionis panis intelligerētur. In illis autē cōuiuiis quæ Agapas vocabāt, & quorū fortassis fit mētio Iudæ b.12, solitos etiam fuisse sacrā Domini Cœnā vsurpare, liquet ex iis quæ scribit Paulus 1.Cor.11, eam consuetudinē iā tum conatus emendare, quæ multis corruptelis erat deprauata. qua de re agit Tertullianus in Apologetico, cap.39.

43 Omnibus, πάσῃ ψυχῇ. Id est πᾶσι. Est enim Hebræa synecdoche ac periphrasis, nequis in Animæ nomine aliquid mysterii subesse putet. Vulgata & Erasmus ad verbum, Omni animæ.

44 Eodem *loci*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Vel Simul, vt infrà 3.a.1. Vulg. Pariter. Eras. Coniunctim. Ego verò cōmunes Ecclesiæ cœtus ita existimo significari, cum mutua in eandem doctrinā cōsensione & summa animorū cōcordia.

45 Possessiones ac facultates, τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις. Quanuis vtroque hoc vocabulo in genere declaretur quicquid quispiā in bonis habet, puto tamen hoc loco ὑπάρξεις vocari mouentia, quæ vocant, bona: κτήματα verò τὰ χωρία, id est prædia ac possessiones. Ita enim hoc vocabulum explicatur infrà 5.a.1, & 3.

46 Frangentes panē, κλῶντες ἄρτον, i. Vescentes: vt paulo antè exposuimus. Quod igitur Græca scholia ex hoc loco eliciūt, parcè ac frugaliter vixisse, verum quidē est, sed non satis solido fundamento nititur, quū hæc formula apud Hebræos etiam in solennibus & lautis cōuiuiis vsurpetur, vt Gen.43.f.25, & g.34, & alibi sæpe. Domi, κατ' οἶκον. Græca scholia οἶκον interpretantur τὸ ἱερόν. i. templū: quam declarationem non admitto. Nam manifestè opponuntur ἐν τῷ ἱερῷ & κατ' οἶκον, sicut etiam infrà 5.g.42. Vulg. Circa domos. i. περὶ τοὺς οἴκους: quæ expositio non indiget refutatione. Eras. Per singulas domos. quem cur non sequerer, his causis sum adductus. Primùm enim si singulæ domus significarentur, potius scribendum erat κατ' οἴκους, vt infrà 8.a.3, & 20.d.20. quāuis interdū quoque sic accipiatur κατὰ, vt Tit.1.b.5. Deinde quum (vt antè dixi, & ex 1.Cor.11 capite, ac veterum scriptis apparet) istis Agapis. i. communibus conuiuiis, Cœnam quoque Domini adiungerent, & ista panis fractio (vt mihi quidē videtur) non possit diuersa cēseri ab ea cuius paulo antè facta est mētio, quin manifesta vis Lucæ verbis adferatur: sacrilegiū fuisset, sacrosanctū illud epulum, quod vnius corporis est symbolum, cum cœnis priuatis confundere. Sic autē accipi κατὰ non tanquam distributiuū, sed pro ἐν præpositione, ita vt κατ' οἶκον nihil aliud declaret quàm ἐν οἴκῳ, cui opponatur ἐν τῷ ἱερῷ, liquidò constat ex aliis plurimis exēplis, vt Rom.16. a.5, & 1.Cor.16.d.19, Coloss.4.d.15. ad Philem. a.2. Quòd siquis hîc roget ecquid in vnam domum conuenirent: respondeo, mihi quidem probabile videri, quandiu id facere licuit, in vnam sanè domum conuenisse. quod nō modò probabile est, sed etiam prorsus apparet ex iis quæ scribuntur infrà 4.e.23, & f.31, & 19.b.9, & 20.b.7. Item 1.Cor.11.d.20. vnde ministerium illud mensarū, cuius causa initio constituti fuerunt diaconi infrà cap.6. Postea verò quum maior iā esset multitudo quàm vt vno in loco cōmodè posset conuenire, non dubito quin vt ritè & ordine omnia fierent, Ecclesia in varios cœtus fuerit distributa; vnde ortum Parœciarum nomen. Capiebant cibum, μετελάμβανον τροφῆς. Eras. Inuicem capiebant cibum. Ego verò malim dicere, Vnà capiebāt cibum, siquidē libeat præpositionē μετὰ ad cōmunem illum victū referre. Cum exultatione, ἐν ἀγαλλιάσει. Ponitur pro ... ex Hebræorū idiotismo, alibi obseruauimus. Sed hæc in quibusdam exēplaribus construuntur cum verbo μετελάμβανον, in aliis verò cum participio αἰνοῦντες. Et simplicitate cordis, καὶ ἀφελότητι καρδίας. Simplicitatem cordis vocat quæ à Græcis dicitur etiam ἁπλότης, vnde ἁπλῶς. i. χωρὶς κακίας. sed hæc significatio accommodanda est ad id de quo agitur. Itaque his vocabulis declaratur, omnia inter istos bona fide gesta fuisse initio, nullos fuisse μεμψιμοίρους, nullas exquisitas delicias, quosuis de suo libenter & alacri animo cum fratribus communicasse: quod Paulus 2.Cor.9.d.13, vocat ἁπλότητα κοινωνίας: verè denique fuisse δαῖτας ἐΐσας, vt loquitur Homerus. Sed summa ista pax & coniunctio ne in his quidem conuiuiis quibus præerant Apostoli, integra esse potuit, vt apparet infrà ex initio capitis sexti, & iis quæ commemorat Paulus 1.Cor.cap.11. Sic etiam veterum monachorum cœnobia in superstitionum & omnium vitiorum lustra mox degenerarunt.

Αἰνοῦντες τὸν Θεόν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.

47 Laudantes Deum, & habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie Ecclesiæ qui salui fierent.

47 *Collaudantes Deũ & habentes gratiã ad omnẽ plebem. Dominus autem augebat qui salui fierẽt quotidie in id ipsum.*

Κεφάλαιον γ΄.

CAP. III.

Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν, ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην.

1 CAEterùm Petrus & Iohannes simul ascendebant in templum, sub horã precationis, *nempe* nonam.

1 *Petrus autem & Iohãnes ascendebant in templum ad horam orationis nonam.*

Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris suæ, portabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab iis qui ingrediebantur in templum.

2 *Et quidã uir qui erat claudus ex utero matris suæ baiulabatur: quem ponebãt quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab introeũtibus in templum.*

Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.

3 Is quum vidisset Petrum ac Iohannem ingressuros in templum, rogauit vt eleemosynã acciperet.

3 *Is quum uidisset Petrũ & Iohannem incipientes introire in templum, rogabat ut eleemosynam acciperet.*

Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

4 Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne, dixit, Aspice ad nos.

4 *Intuens autem in eum Petrus cum Iohanne, dixit, Respice in nos.*

Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν.

5 Ille igitur attendebat eos, sperans se aliquid ab eis accepturum.

5 *At ille intendebat in eos, sperãs se aliquid accepturum ab eis.*

Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.

6 Petrus autem dixit, Argentum & aurum non est mihi: quod autẽ habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

6 *Petrus autem dixit, Argentum & aurũ non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.*

Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.

7 Et prehensa manu eius dextera, erexit *eum*: illico verò cõfirmati sũt pedes ipsius ac malleoli.

7 *Et apprehensa manu eius dextera, alleuauit eum, & protinus consolidatæ sunt bases eius & plantæ.*

Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, καὶ περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, περιπατῶν καὶ ἀλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

8 Et exiliens stetit, & ambulauit, & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.

8 *Et exiliẽs stetit, & ambulabat: & intrauit cum illis in templum ambulãs & exiliens, & laudans Deum.*

47 Habentes gratiam, ἔχοντες χάριν. Id est, Grati & accepti populo. Sic Plin. lib. 19. cap. 1, Candor æquè in Fauentinis, sed lanugo nulla: quod apud alios gratiam, apud alios offensionem habet. Ecclesiæ, ἐκκλησίᾳ. Erasmus hoc loco vertit, Congregationi. In plerisque autem Latinæ Veteris editionis codicibus deest hoc nomen, quod tamen in omnibus Græcis inuenio.

IN CAPVT III.

1 Simul, ἐπὶ τὸ αὐτό. Hoc in Vetere editione Latina attexitur superiori capiti, & in duobus etiã Græcis codicibus. Sub horã, ἐπὶ τὴν ὥραν. Sic Thucyd. ἐπὶ τὴν ἕω, sub auroræ exortũ. Vulg. & Eras. Ad horã. Nempe nonã, τὴν ἐννάτην. Nisi hoc addas aut aliquid simile, videbuntur horæ minimùm nouem constitutæ ad habendas preces, quum potius significetur horã nonã fuisse precationi consecratã, nẽpe sacrificio vespertino. Neque tamen Apostoli ad sacrificium conueniebant, quum scirent verũ illũ Agnũ qui tollit peccata mũdi, suo sacrificio, Legis vmbras deleuisse: sed aderant potius vt hoc ipsum docerẽt, nẽpe id esse reipsa exhibitũ quod ceremoniæ Legis adũbrarant. Neque tamẽ dubito quin sese quoad eius fieri potuit, Legis ceremoniis accõmodarint, tãtisper dũ infirmos ac rudes Christo lucrifacerent. Sed quorsum hoc ad illorũ errorẽ confirmandũ qui diabolicis blasphemiis non dubitant se polluere, & nihilominus isti impietati charitatem proximi prætexunt?

5 Attendebat, ἐπεῖχεν. Animo nimirum & oculis.

7 Confirmati sunt, ἐστερεώθησαν. Vulg. & Eras. vti maluerunt Consolidãdi verbo, quod videtur Iurisconsultis peculiare, & quidem significatione multum diuersa. Pedes ipsius, αὐτοῦ αἱ βάσεις. Vulg. Bases conuertit. Eras. Plantas. Pollux ex Platone πόδας interpretatur. Est enim tibia quasi columnæ instar, cui subiicitur pes pro basi. Ac malleoli, καὶ τὰ σφυρά. Vulg. interpretatur Plantas, id est πέλματα, imperitè. Eras. Talos cõuertit, id est ἀστραγάλους, quum hoc vocabulo declarentur τὰ ἀπολήγοντα πρὸς τοὺς ἀστραγάλους, καὶ ἐκ πλαγίου ἐξέχοντα, id est, extrema illa quæ ad talum desinunt, & ad latera extuberant, processus nimirum illi appendicum ossium quæ tibiam constituunt, quos Græci σφυρά, Latini malleolos vocãt, quòd mallei speciem quodammodo repræsentẽt. Nos in vernaculo sermone pedis cauillas (id est clauos) vocamus, quòd in illa vertebra pes vertatur, quæ nisi firma fuerit, gradiri non possis. Castellio crura & talos conuertit: & fateor quidem interdum à parte totum significari, sed tamen non video cur id facere necesse fuerit hoc loco.

Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.

9 Viditque eum totus populus ambulantem & laudãtem Deum.

9 *Et uidit omnis populus eum ambulantem & laudantem Deum.*

Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

10 Et agnouerunt eum esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt pauore & stupore super eo quod ei contigerat.

10 *Cognoscebant autem illum quòd ipse erat qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt stupore & ecstasi in eo quod contigerat illi.*

Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος, ἔκθαμβοι.

11 Quum teneret autem qui sanatus fuerat claudus Petrũ & Iohãnem, cucurrit totus populus ad eos in porticum quæ appellatur Solomonis, expauefactus.

11 *Quũ tenerent autem Petrũ & Iohannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Solomonis, stupentes.*

Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

12 Quo viso Petrus respõdit populo, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc? aut quid intẽtos oculos in nos habetis, quasi propria vi aut pietate effecerimus vt hic ambularet?

12 *Videns autem Petrus respondit ad populũ, Viri Israelitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra uirtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?*

Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν αὐτόν.

13 Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam* Patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos prodidistis & abnegãstis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendum.

13 *Deus Abrahã & Deus Isaac & Deus Iacob, Deus patrũ nostrorũ glorificauit Filium suum Iesum, quem uos quidem tradidistis & negastis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti.*

Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν.

14 Vos autem sanctum illum & iustũ abnegastis, & postulastis homicidam condonari vobis:

14 *Vos autem sanctum & iustum negastis, & petistis uirum homicidam donari uobis:*

Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.

15 Principem autẽ vitæ trucidastis, quẽ Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sumus.

15 *Authorẽ uerò uitæ interfecistis, quẽ Deus suscitauit à mortuis, cuius nos testes sumus.*

Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

16 Et per fidem in nomen ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, confirmauit nomen ipsius: fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti integritatem hanc coram omnibus vobis.

16 *Et in fide nominis eius, hunc quẽ uos uidetis & nostis, confirmauit nomẽ eius: & fides quæ per eũ est, dedit illi integrã sanitatem istam in cõspectu omnium uestrum.*

11 Quum teneret autem qui sanatus fuerat claudus, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ. Sic constanter legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspeximus, & apud Œcumenium quoque. Veteris autem editionis codices duobus modis hîc sunt deprauati. Alii enim habent, Quũ viderent autẽ, id est ἰδόντος δέ. Alii, Quũ tenerẽt, κρατοῦντων δέ, & totum illud τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ prætermittunt. κρατεῖν autem hoc loco non declarat prehendere, sed ita tenere vt tibi elabi non finas. quod arguit, claudum istum vel eorum amore à quibus curatus fuerat, vel fortassis metu ne si eos ex oculis semel amisisset, iterum claudus fieret, ab eorum latere non discessisse.

12 Aut pietate, ἢ εὐσεβείᾳ. In quibusdam exemplaribus Vulgatæ editionis legitur, Aut potestate, id est ἐξουσίᾳ: quæ lectio non displicet Erasmo, ac ne mihi quidem, quamuis nullius ~~codicis Græci authoritate~~ confirmetur. Neque tamen altera inepta est: sic enim colligebat turba vt Nicodemus, Ioh. 3. a. 2, & cæcus ille oculatissimus, Ioh. 9. f. 31. Peccatores, inquit, Deus non exaudit: sed siquis est θεοσεβής, id est Dei cultor, & voluntati eius paret, hunc audit. Quod ne Homerus quidem ignorauit, quum suum Achillem induceret dicentem, Ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ.

14 Cõdonari, χαρισθῆναι. Alibi χαρίζεσθαι interpretati sumus Gratificari, quoties videlicet cũ casu rei (vt loquũtur) cõstruitur.

15 Principem, ἀρχηγόν. Id est, eum qui vnus dux est ad vitã. Vulg. & Eras. Authorem.

16 Et per fidẽ in nomen ipsius, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Miror quid hîc venerit in mentem Erasmo doctissimo viro vt nodum in scirpo quæreret. Incertum est (inquit) quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus verbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Ego verò non video qui vel ambigere possit quisquam quin hæc sit legitima & naturalis horum verborum constructio, Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσε τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est, Et nomen ipsius (quẽ scilicet Deus à mortuis excitauit) istũ quẽ spectatis & nostis, cõfirmauit per fidẽ nominis ipsius. id est, quia fide amplexus est illũ à mortuis excitatũ, cuius nomen ex nobis audiit. Aliæ autẽ duæ interpretationes quas Erasmus affert, non video qua tandẽ ratione possint ex Petri verbis elici. Cæterùm vt planior sit huius loci explicatio, sciendum est ἐπὶ (quæ particula respondet

literæ Hebræorum ב) idem hic declarare atque διά, nimirum instrumentalem causam. Deinde πίστιν ὀνόματος passiuè dici fidem quæ habetur ipsius nomini, vt Marci 11.c.22, & Rom.3.c.22. Postremò nomē Christi pro Christo ipso poni, sicut Dei nomen pro Deo: quæ periphrasis minimè est otiosa. Ita enim significatur mutua quædam relatio inter Deum & Verbum, cuius prædicatione sese patefacit mundo, vt eam demum fidem esse sciamus quæ est ex Verbi auditu. Fides, inquā, quæ per ipsum est, καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ. Vt hic locus commodè possit intelligi, conferat lector quæ scripta sunt 1.Pet.1.d.21. Integritatem, ὁλοκληρίαν. Heb. תמים, vt Esa.1.a.6. Opponitur autem corpus integrum vitioso apud Ciceronem lib. de Diuinat.1. & apud Celsum vitiosus sanguis integro. Sic Virgilius, -- vos ô quibus integer æui Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires. Vnde apud Ciceronem 5. de Finibus, integritas corporis pro valetudine dicitur. Vulgata, Integram sanitatem. Irenæi interpres, Incolumitatem. Nam Græcum Irenæum mihi non contigit videre.

Καὶ νῦν, ἀδελφοί, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

17 Sed nunc fratres, scio vos per ignorantiam *ista* fecisse, sicut & primores vestros.

17 Et nūc fratres, scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri.

Ὁ δὲ Θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν Χριστὸν, ἐπλήρωσεν οὕτω.

18 Deus autem quæ prænūtiauerat per os omnium Prophetarum suorum, Christum passurum, ita impleuit.

18 Deus autem quæ prænūtiauit per os omnium prophetarum, pati Christum suum, sic impleuit.

Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,

19 Resipiscite igitur, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra: postquam venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini,

19 Pœnitemini igitur & conuertimini, ut deleantur peccata vestra: ut cum venerint tempora refrigerij à conspectu Domini,

Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεχειρισμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστὸν·

20 Et miserit prænuntiatum vobis Iesum Christum:

20 Et miserit eum qui prædicatus est vobis, Iesum Christum:

Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων, ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος.

21 Quem oportet quidem cælo capi, vsque ad tempora restitutionis omnium, quæ *tempora* prædixit Deus per os omniū sanctorum suorum à seculo Prophetarum.

21 Quem oportet quidem cælum recipere usque in tempora restitutionis omnium, de quibus loquutus est Deus per os sanctorum suorum à seculo Prophetarum.

Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.

Deut.18.c.15 infrà 7.e.37

22 Moses etenim ad Patres dixit, ‖Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: audietis eū in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

22 Moyses quidem dixit: Quoniā Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris tanquā me: ipsum audietis iuxta omnia quæcunque loquutus fuerit vobis.

Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.

23 Futurum est autem vt quisquis nō auscultarit Prophetam illum, disperdatur è populo.

23 Erit autem, omnis anima quæ nō audierit Prophetam illum, exterminabitur de plebe.

17 Primores, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc.23.f.35.

19 Postquam venerint, ὅπως ἂν ἔλθωσι. Hic locus à plurimis interpretibus mirum est quàm variè sit explicatus. Vetus enim interpres conuertit Vt quum venerint, id est ὅπως ὅταν, non ὅπως ὅτι, vt tradidit Erasmus. Tertullianus, Vt veniant vobis, ὅπως ἔλθωσιν ὑμῖν. Irenæi interpres, Et veniant, καὶ ἔλθωσι. Erasmus ἀνανταπόδοτον esse putat, aut ὅπως ἂν poni pro Vtcūque. Atqui ὅπως ἂν nihil aliud declarat quàm ἐπειδὰν, id est Postquam: quod idoneorum scriptorum authoritate facilè potest confirmari. Sic enim Herodotus in Clio, ὅκως μὲν ἂν ὁ τῇ γῇ καρπὸς ἁδρὸς, τηνικαῦτα ἐσέβαλε τὴν στρατιήν. Idem Thalia, ἤδη μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὄκως ὕοι. Idem eodem libro, ὅκως δὲ ἴδοιτο Κλεομένης τὰ ποτήρια, ἀπεθώμαζε. Sophocles Tyranno, ὅπως γὰρ ὀργῇ χρωμένην παρῆλθ' ἔσω. Idem, πύλας δ' ὅπως εἰσῆλθ' ἐπιρρήξασ' ἔσω. Ex quibus exemplis apparet, sicut ὅπως & ὡς sunt synonyma, quando coniunctiones sunt & τελικῶς ponuntur, sic etiam vtrūque interdum esse temporis aduerbium. Idem igitur declarat ὅπως ἂν hoc loco atque ὡς ἂν 1.Cor.11.g.34. vt non possim satis mirari, interpretes tam multos, ac præsertim Erasmum, in hoc loco conuertendo sic potuisse hallucinari.

20 Prænuntiatum, τὸν προκεχειρισμένον. Veteres omnes Græci codices quos vidimus, scriptum habebāt προκεκηρυγμένον, id est repræsentatum ac velut expromptum, vel destinatum ac designatum. Sic enim accipitur verbum προχειρίζεσθαι infrà 22.c.14, & huc pertinet quod ait Paulus, Christum fuisse Circuncisionis ministrum.

21 Cælo capi, τὸν οὐρανὸν δέξασθαι. Id est, Cælo contineri. Nam (vt alibi diximus) apud Hebræos vno verbo posito sæpe intelligitur consequens, vt quum ἐξελθεῖν pro Venire ponitur, & similia multa quæ suis locis annotauimus. Quòd autem passiuum dicēdi genus potius quàm actiuum vsurpauerimus, factum est à nobis vt amphibolia omnis vitaretur. Nam operæpretium est in Ecclesia Dei extare perspicuum hoc testimonium, aduersus istos qui pro eo quòd fide ascendendum est nobis in cælos, vt capiti nostro coniungamur, Christi corpus vel iterum è cælo, veluti Iouem quendam Elicium, censent, atque adeo pertinacissimè tuentur nobis euocandum: vel adhuc in terris versari existimant. Ponitur autem δέξασθαι pro δέχεσθαι: quæ enallage passim occurrit, vt Matth.10.v.34.35, Luc.9.c.22, & 17.e.25, & alibi sæpe. Notandū etiā est particulæ μὲν non subiici subiūctiuum δὲ quod ratū est. Quæ *tempora*, ὧν. Hæc particula necessariò cohæret vel cum χρόνων, vel cum πάντων: cum isto vero cōiungi nō potest quin videatur exceptionis vim habere: quasi nō sint restituēda omnia, sed quædā duntaxat quæ prædixit Dominus: quæ sentētia cū verbo Dei nō cōsentit. Ergo ad χρόνων referēda est: quod vt planius esset, antecedens ipsum repetii. Prædixit, ἐλάλησεν. Vulg. De quo loquutus est, περὶ οὗ ἐλάλησεν. Legimus in vno exēplari περὶ ὧν ἐλάλησεν, de quibus loquutus est. 23 Disperdatur, ἐξολοθρευθήσεται. Id est, Ex populo expurgatur. Vulg. & Eras. vti maluerunt verbo Exterminandi, quod respondet τῷ ἐξορίζειν.

Καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

24 Sed & omnes Prophetæ à Samuele & iis qui deinceps *sequuti sunt*, quotquot loquuti sunt, etiā prænuntiarunt dies istos.

24 Et omnes Prophetæ à Samuele, & deinceps qui loquuti sunt, & annuntiauerunt dies istos.

Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ, Καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.

25 Vos estis filii Prophetarum & pacti quod pepigit Deus erga patres nostros, dicens ad Abraham, ‖Et in semine tuo benedictionem consequentur omnes familiæ terræ.

25 Vos estis filij Prophetarum & testamenti quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.

Gen.22.d.18 gal.3.b.8

Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

26 Vobis primùm Deus excitatum Filium suum Iesum misit, qui benediceret vobis, vnumquenque auertendo ab ipsius sceleribus.

26 Vobis primùm Deus suscitans Filium suū, misit eum benedicentem vobis, ut conuertat se unusquisque à nequitia sua.

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι

1 Loquentibus autem ipsis ad populum, superuenerunt Sacerdotes & præfectus templo & Sadducæi:

1 Loquentibus autem illis ad populum, superuenerunt Sacerdotes & magistratus templi & Sadducæi:

Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν.

2 Molestè ferentes quòd docerent populū, & annuntiarent in nomine Iesu resurrectionē ex mortuis.

2 Dolentes quòd docerent populum, & annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.

Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη.

3 Et iniecerunt eis manus, posuéruntq; eos in custodiam in posterum diem. Nam erat iam vespera.

3 Et iniecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum. erat enim iā vespera.

Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον, ἐπίστευσαν· καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.

4 Multi verò eorum qui audierant sermonem, crediderunt: & factus est numerus virorū quasi quinquies mille.

4 Multi autem eorum qui audierant verbum, crediderunt: & factus est numerus virorū quasi quinque millia.

Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς Ἱερουσαλήμ·

5 Factum est autem postero die vt cogerētur primores eorū & seniores & Scribæ in Ierusalem:

5 Factum est autem in crastinum ut congregarentur principes eorum, & seniores & Scribæ in Ierusalem:

Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν καὶ Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ.

6 Et Annas Pōtifex maxim⁹, & Caiaphas & Iohānes & Alexāder, & quotquot erant ex genere Pontificio.

6 Et Annas princeps sacerdotū, & Caiphas & Iohannes, & Alexander, & quotquot erant de genere sacerdotali.

24 Prænuntiarunt, προκατήγγειλαν. Vulgata & Erasmus, Annuntiarunt, κατήγγειλαν.

25 Filii Prophetarum ac pacti, υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης. Id est, Ii estis quibus peculiariter destinati fuerunt Prophetæ, & quibuscum fœdus est sancitum, ex Hebræorum idiotismo quem suprà aliquoties annotauimus. Huc pertinet quod ait Paulus Rom.9.a.4. Sed & propriè accipi potest Filiorum nomen, vt dicātur Iudæi posteritas esse Prophetarum, Abrahami videlicet, Isaaci & Iacobi: & filii fœderis, id est semen illud Abrahæ in fœdere comprehensum: ideo non recessimus à verbis Lucæ.

16 Excitatum, ἀναστήσας. Id est, Exortum & exhibitum mundo, si quidem libeat ad Christi conceptum referre: vel, excitatum à mortuis, & in regnum suum euectum: ad quod tempus Paulus accommodat illud Dauidis, Hodie genui te, Infrà, 13.e.33. Vnumquenque auertendo, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον. Vulgata, & Erasmus, Vt vnusquisque se conuertat. Sed illa expositio mihi quidem visa est minus violenta, & magis accommodata ad id de quo agitur. In quibusdam codicibus additur ὑμῶν, id est vnumquenque vestrûm, & pro πονηριῶν ὑμῶν, legitur πονηριῶν αὐτοῦ, quod sum sequutus cum Vetere interprete. Vertit enim, A nequitia sua.

IN CAPVT IIII.

1 Præfectus templo, ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ. Vide Matth.27.v.64.

5 Primores eorum, αὐτῶν ἄρχοντες. Quicunque isti fuerint, apparet ex isto loco distinctos fuisse à senioribus, & Scribis & principibus Sacerdotum. Mihi igitur similis iudicii formam consideranti Ier.26, videntur שרים, ἄρχοντες, id est primores siue principes dici quos postea Sanhedrin id est συνέδριον vocarūt, qui eligo eos ex populo qui authoritate & dignitate pollebant, & vnà cum illis considebant in solennibus iudiciis. Istis adiuncti erant Scribæ, quos ibi Ieremias vocat נביאים, & Græcus interpres προφήτας. Denique in isto numero recensentur כהנים id est Ἀρχιερεῖς, quorum maxima erat authoritas, vt qui concilium cogerent, vt apparet infrà, 5.v.22.

6 Pontificio, ἀρχιερατικοῦ. Vulg. Sacerdotali, nomine nimium generali.

Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ, ἐπυνθάνοντο, Ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;

7 Quũ igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Qua potestate aut "quo nomine vos hoc fecistis?

7 *Et statuentes eos in medio, interrogabant, Inqua virtute aut in quo nomine fecistis hoc vos?*

Τότε Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ,

8 Tunc Petrus repletus Spiritu sancto dixit eis, Primores populi & seniores Israel,

8 *Tunc repletus Spiritu sancto Petrus dixit ad eos, Principes populi & seniores Israel,*

Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται·

9 "Quandoquidem "de nobis hodie quæstio habetur "super beneficio in hominem ægrotum *collato*, "quomodo *videlicet* iste seruatus sit:

9 *Si nos hodie diiudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est*

Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

10 Notum sit omnibus vobis & toti populo Israel, per nomẽ Iesu Christi Nazareni, quẽ vos crucifixistis, quem Deus excitauit à mortuis, per hoc, *inquam*, istum adstare in vestro conspectu sanum.

10 *Notum sit omnibus vobis & omni plebi Israel, quia in nomine Iesu Christi Nazareni quẽ vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in hoc iste adstat corã vobis sanus.*

Psal.117.c.22. esa.28.d.16. mat.21.g.42. mar.12.a.10. luc.20.c.17. rom.9.g.33. 1.pet.2.a.7.

Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας.

11 "Hic est lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli:

11 *Hic est lapis qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli:*

Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

12 Nec est in alio quoquam salus. nec enim "aliud nomen est "sub cælo "quod datũ sit "inter homines, per quod oporteat nos seruari.

12 *Et non est in alio aliquo salus. nec enim aliud nomen est sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.*

Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παρρησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται,

13 Cõspecta verò Petri ĩ dicẽdo libertate & Iohãnis, cõpertóq; homines esse illiteratos & "idiotas, admirabantur, & agnoscebant eos cum Iesu fuisse.

13 *Videntes autem Petri constantiam & Iohannis, comperto quòd homines essent sine literis & idiotæ, admirabantur, & cognoscebant eos quoniam cum Iesu fuerant.*

ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν·

Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

14 Illum verò videntes stantem cum eis qui sanatus fuerat, nihil poterant cõtradicere.

14 *Hominem quoque videntes stantem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.*

Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους,

15 Iussis autem ipsis extra concilium abire, conferebant inter se,

15 *Iusserunt autem eos foras extra concilium secedere, & conferebant ad inuicem,*

Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερόν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι.

16 Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signum editum esse per eos, manifestum est omnibus habitãtibus in Hierusalem, nec possumus negare:

16 *Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem notum signum factum est per eos, omnibus habitantibus Ierusalem manifestum est, & non possumus negare:*

Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαόν, ἀπειλῇ ἀπειλησόμεθα αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων.

17 Sed ne *id* amplius serpat in populum, minaciter interminemur eis ne posthac vlli hominum loquantur in nomine isto.

17 *Sed ne amplius diuulgetur in populum, comminemur eis ne vlterà loquãtur in nomine hoc ulli hominum.*

Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

18 Itaque vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur, vel docerent in nomine Iesu.

18 *Et vocantes eos, denuntiauerunt ne omnino loquerentur neque docerent in nomine Iesu.*

Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον, Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

19 Petrus autem & Iohannes respondentes dixerunt eis, An apud Deum iustum sit vobis potius auscultare quàm Deo, iudicate.

19 *Petrus verò & Iohãnes respondentes dixerunt ad eos, Si iustum est in conspectu Dei uos potius audire quàm Deum, iudicate.*

Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

20 Non enim possumus quæ vidimus & audiuimus, nõ loqui.

20 *Non enim possumus quæ uidimus & audiuimus non loqui.*

Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτούς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς, διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

21 Illi verò non inueniẽtes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

21 *At illi comminantes, dimiserunt eos, non inuenientes quomodo punirẽt eos, propter populũ, quia omnes clarificabant id quod factum fuerat, in eo quod acciderat.*

Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

22 Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quo editum fuerat signum istud sanationis.

22 *Annorũ enim erat amplius quadraginta homo in quo factum fuerat signum istud sanitatis.*

Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.

23 Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & annuntiauerũt quæ principes Sacerdotũ & seniores ipsis dixerant.

23 *Dimissi autem uenerũt ad suos, & annuntiauerunt quãta ad eos principes Sacerdotum & seniores dixissent.*

Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ εἶπον, Δέσποτα

24 Isti verò quũ hæc audissent, cõcorditer sustulerunt vocem ad Deũ, dixerúntque, "Domi-

24 *Qui quũ audissẽt, unanimiter leuauerunt uocẽ ad Deũ, & dixerunt, Domi-*

7 Quo nomine, ἐν ποίῳ ὀνόματι. Id est, Qua authoritate.

9 Quandoquidem, εἰ id est ἐπεὶ, vt rectè interpretantur Græca scholia: nempe sicut apud Hebræos אם ponitur pro כי. Vulg. & Eras. Si: quæ particula interdum etiam est causalis, vt Rom. 11. c. 24. De nobis quæstio habetur, ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα. Vulgata, Diiudicamur, barbarè & obscurè, in ea significatione quæ hic requiritur. Eras. Examinamur: quod verbum passiuo genere nusquam legi. Est autem ἀνακρίνεσθαι verbum forense, & in eum dicitur de quo constituitur iudiciũ. Irenæi interpres vertit Redarguimur. Super beneficio in hominem ægrotum *collato*, ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς. Vulg. prorsus barbarè, In benefacto hominis infirmi. Erasmus, Eo quòd benefecerimus homini infirmo: sensu sic quoque rectè expresso. Quomodo, ἐν τίνι. Vel, (vt Erasmus) Qua ratione. Sic apud Hebræos accipitur במה, vt Psalmo 119. 9. de quo aliquid diximus Matth. capite 5. versu 13.

10 Per hoc, *inquam*, ἐν τούτῳ. Per hoc videlicet nomen. Erasmus, Per hunc: eodem quidem sensu, sed tamen sine causa discedens à Græcis. Nam τούτῳ videtur necessariò referendum ad ὀνόματι.

12 Aliud nomen, ὄνομα ἕτερον. Id est, Alius, vel alia vis cuiusquam siue authoritas. Ortum est autem hoc dicendi genus Hebræis perfamiliare, ex eo quòd in periculis ac votis appellari soleant ii à quibus opem ac præsidium expectamus. Sub cælo, ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Id est vspiam. Neque enim hoc loco Cælum opponitur terræ, quasi in cælo sint alii præter Christũ deprecatores, in terra verò non item: sed Heb. est pleonasmus cuius tamen hic videtur peculiaris quædam esse energia. Ita enim significat Petrus imperii Christi amplitudinem: & partim Iudæorum qui templo suo addicti erant, partim aliarum gentium superstitiosos cultus reprehendit. Deest tamen hoc in nonnullis codicibus, & in Œcumenii scholiis. Quod datũ sit, τὸ δεδομένον. Id est ὃ δέδοται. alioqui videtur prorsus redundare articulus, & sic etiam legimus apud Irenæum. Participium autem δεδομένον non accipio translatitiè pro auditum, (vt placuit Erasmo) sed propria significatione, vt subaudiatur ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, à Deo. Huc enim pertinet quod scriptũ est Ioh. 3. b. 16: & Petrum oportuit, quum Christum pro vnico Seruatore proponeret, ad Deum vsque assurgere, ne docere Iudæos videretur expectandam ab homine salutem. Sed tamen Petrus, Christi ipsius exemplo, ita sese istorum ruditati accommodat vt illius diuinitatem videatur non aliter asserere quàm ex consequenti. Quum enim dixisset in eo vno positam esse omnium salutem, causam addit, quia Deus per eum vnum seruat: ex quo rursus consequitur, eundem Christum Deum esse: quum scriptum sit, Gloriam meam alteri non dabo. Sed in hanc disputationem Petrus non ingreditur, quòd nondum haberet idoneos istis mysteriis auditores. Inter homines, ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Hebr. באדם, id hominibus, vt rectè conuertit Vetus interpres, & Irenæus quoque lib. 3. cap. 12, sicut infrà, 7. 44, ἐν τοῖς πατράσιν non aliud declarat quàm πατράσιν. Inter homines (inquit Erasmus) additur ob Mosen cui fidebant Iudæi. At ego non puto Iudæos ita fuisse corruptis iudiciis vt à Mose salutem expectarint. Quòd siquis excipiat per Mosen intelligi legem à Mose traditam, respondeo, hanc declarationem magis etiam ineptam videri. Neque enim hic propriè agitur de Christi doctrina, quasi cum Lege aut cum traditionibus Pharisæorum comparetur, sed de ipsa Christi (vt ita dicam) persona, per quem vnum Deus homines seruet.

13 Idiotæ, ἰδιῶται. Hoc Græco epitheto propriè significantur homines plebeii & viles, quos Græci ἀγοραίους etiam vocant. Iam verò quia eiusmodi homines fere indocti sunt & rerum imperiti, idcirco factum est vt idiotæ dicantur, qui minimè ingeniosi sunt aut intelligentes: cuius translationis exempla passima pud Ciceronem occurrũt. Lucianus dialog. De luctu, Ὁ πολὺς ὅμιλος, οὓς ἰδιώτας οἱ σοφοὶ καλοῦσι. Iudæi scriptores corrupto Græco vocabulo הדיוט vocant, quibus opponitur חשוב, id est homo authoritate præditus.

21 Non inuenientes quomodo, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς. Id est, μὴ εὑρίσκοντες πῶς. Positum enim est nomen μηδὲν aduerbii loco propter sequentem articulum, quem quidem solet hic noster peculiari pleonasmo vsurpare, vt Euang. 9. f. 46, & 22. a. 2, & 4.

24 Domine, tu es Deus ille qui fecisti, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας. In vno exemplari scriptum est, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ποιήσας, Domine, tu es Deus ille noster qui fecisti.

τα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς·

25 Ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών, Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;

26 Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

27 Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραήλ,

28 Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.

29 Καὶ τὰ νῦν Κύριε ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου,

30 Ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.

31 Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παρρησίας.

32 Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία·

ne, tu es Deus ille qui fecisti cælum ac terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:

25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, ‖ Cur fremuerunt Gentes & populi meditati sunt inania?

26 Adstiterũt reges terræ, & principes coacti sunt eodem *loci* aduersus Dominum, & Christũ eius.

27 Coacti sunt enim vere aduersus sanctum Filium tuum Iesum quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus cum Gentibus & populis Israel,

28 Vt facerent quæcunque manus tua, & consilium tuum prius definierat facienda.

29 Nũc igitur Domine intuere in minas eorum, & da seruis tuis vt cum omni libertate loquantur sermonem tuum,

30 Manu tua à te extensa ad sanandum, *ut*que signa & miracula edantur per nomen sancti Filii tui Iesu.

31 Quum autem precati essent, commotus est locus in quo erant coacti: & repleti sunt omnes Spiritu sãcto, & loquuti sũt sermonem Dei cum libertate.

32 Multitudinis autẽ eorũ qui crediderãt, erat cor & anima vna:

ne, tu es Deus qui fecisti cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:

25 Qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, Quare fremuerũt Gẽtes, & populi meditati sũt inania?

26 Adstiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in unum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius.

27 Cõuenerunt enim uerè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuũ Iesum, quem unxisti, Herodes & Põtius Pilat⁹, cũ Gẽtibus & populis Israel,

28 Facere quæ manus tua & consilium decreuerũt fieri.

29 Et nunc Domine respice in minas eorum, & da seruis tuis cũ omni fiducia loqui uerbum tuum,

30 In eo quòd manum tuã extendas ad sanitates, & signa & prodigia fieri per nomen sancti Filij tui Iesu.

31 Et quum orassent, motus est locus in quo erant cõgregati: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebantur uerbum Dei cum fiducia.

32 Multitudinis autẽ credẽtium erat cor & aĩa una:

25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, ὁ διὰ τοῦ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών. Vulgata & Irenæus, Qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, ὁ Πνεύματι ἁγίῳ διὰ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών: quam lectionem reperimus in nonnullis codicibus Græcis, sed perturbatam, vt mihi quidẽ videtur nescio quid hoc loco infartum à Macedonianis aut Eunomianis.

27 Verè, ἐπ' ἀληθείας, באמת. Vetus interpres addit In ciuitate ista, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ: quod etiam reperimus in quinque Græcis exemplaribus. Et populis Israel, καὶ λαοῖς Ἰσραήλ. Heb. עמי ישראל. Nam etsi plerunque singulari numero populus Israel dicantur Israelitæ, tamen interdum quoque pluralis numerus vsurpatur, non modò propter 12 tribus, quarum singulæ veluti populum quendam distinctũ constituebant, vt precatus est Isaac Iacobo, Gen. 28. a. 3, & Deus ipse eidem dicitur pollicitus, Gen. 48. a. 4, sed etiam propter ingentem multitudinem: quasi plures simul gentes coissent, vt Iud. 5. b. 14.

28 Vt facerent, ποιῆσαι. Referendũ est verbum ποιῆσαι non ad consilia & voluntates Herodis & Pilati, sed ad ipsorum consiliorum euentum: habenda denique ratio non operis illorum, qui scelerati fuerunt homicidæ & profani veritatis hostes, sed operis Dei, quod illi nihil tale cogitantes peragebant. Hæc autem distinctio rectè obseruata, moderatis omnibus ingeniis satisfaciet, vt Dei consilium ac decretum à præscientia nunquam separent, & tamen scelerum culpam totam in secundis causis, diabolo videlicet & homine, constituãt. Sic Deus indurat Pharaonẽ, sic rex Assur est serra quã agitat Domin⁹, sic Absalomo Deus tradidit patris vxores, sic decẽ tribuũ rebellionẽ Deus suum opus vocat, sic impii à quibus exagitatur Dauid, sunt Dei manus, sic Caiaphas prophetauit, sic denique omnia fiunt vi propositi Dei, iuxta voluntatis ipsius decretum, Eph. 1. b. 11. Manus tua, ἡ χείρ σου. Heb. ידך. Id est, Tu pro tua potestate tuóque iure. Sic paulo pòst manum vocat ipsius δύναμιν in edendis signis ac prodigiis. Verbum autem προώρισε Vetus interpres hoc loco interpretatur Decernere: quod nõ videtur satis expressum, quia negligitur præpositio πρό: ex qua intelligitur Dei decretum ac propositum cæteras omnes causas etiam ordine antegredi.

30 Manu tua à te extensa, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε. Vulg. barbarè & obscurè, In eo quòd manũ tuam extendas. Eras. rectè & dilucidè expressa sententia, Manum tuam porrigendo. Malui tamen actiuum dicendi genus in passiuum mutare, vt in interpretando nullum vocabulum deperiret.

32 Erat, ἦν. Augustinus Epistola octaua ad Lætum, quam existimat Erasmus Paulino potius tribuendam, legit, Erat in Deum, id est ἦν εἰς Θεόν: quam lectionem maximè amplecterer si accederet alicuius codicis authoritas: mallem tamen interpretari In Deo, quàm in Deum, vt significetur Deum esse huius coniunctionis vinculum: sicut monet Apostolus Phil. 4. a. 2, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est vt idem sentiamus, sed ἐν Κυρίῳ: quod tamen etiamsi non addatur hoc loco, per se satis intelligitur, quum de iis agatur qui crediderant.

καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

33 Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

34 Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων·

35 Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν.

36 Ἰωσῆς δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, υἱὸς παρακλήσεως) Λευΐτης, Κύπριος τῷ γένει,

37 Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

nec quisquã aliquid eorũ quæ habebat, suum esse dicebat, sed erant eis omnia cõmunia.

33 Et Apostoli magna vi edebant testimonium resurrectionis Domini Iesu: & gratia magna erat super eos omnes.

34 Nullus enim erat egens inter eos. quotquot enim erant possessores agrorum aut domorum, vẽdentes adferebant pretia eorũ quæ vendita fuerãt:

35 Et deponebant ad pedes Apostolorum. distribuebatur autem *hoc* singulis prout cuique opus erat.

36 Ioses ergo qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est, si interpreteris, filius cõsolationis) Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vendidit eum, & attulit pecuniã, deposuitque ad pedes Apostolorum.

nec quisquam eorum quæ possidebat aliquid suum esse dicebat, sed erãt illis omnia communia.

33 Et uirtute magna reddebãt Apostoli testimoniũ resurrectionis Iesu Christi Domini, & gratia magna erat in omnibus illis.

34 Neque enim quisquam egẽs erat inter illos. quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, uẽdẽtes adferebant pretia eorũ quæ uẽdebãt:

35 Et ponebant ante pedes Apostolorum. diuidebantur autem singulis prout cuique opus erat.

36 Ioseph autẽ qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est interpretatũ, filius consolationis) Leuites, Cyprius genere,

37 Quũ haberet agrũ, uẽdidit eũ, & attulit pretiũ, & posuit ante pedes Apostolorum.

Κεφάλαιον ε.

1 Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα·

2 Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· καὶ ἐνέγκας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

3 Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀνανία, διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

CAP. V.

1 VIr autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira vxore sua vẽdidit possessionem:

2 Et interuertit *aliquid* ex pretio, conscia etiã vxore sua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apostolorum deposuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania, cur impleuit Satanas cor tuum vt mentireris *in* Spiritum sanctũ, & interuerteres ex pretio istius prædii?

CAP. V.

1 VIr autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira uxore sua uendidit agrum:

2 Et fraudauit de pretio agri, conscia uxore sua: & adferens partem quãdam, ad pedes Apostolorum posuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania, cur tentauit Satanas cor tuũ, mentiri te Spiritui sancto, & fraudare de pretio agri?

36 Ioses igitur, Ἰωσῆς δέ. In vno codice scriptum erat Ἰωσήφ: quemadmodum etiam legit Vetus interpres. Cæterùm quod ad Barnabæ cognomentum attinet, qui sunt Chaldaicæ linguæ periti, deriuant à בר, quod est filius, & נפש, quod est anima, quasi dicas, qui animam reficit.

38 Pecuniam, τὸ χρῆμα. Heb. כסף: quum Græci plurali numero χρήματα dicant. Vulg. & Eras. Pretium, id est τιμήν, vt infrà, 5. a. 2.

IN CAPVT V.

2 Interuertit, ἐνοσφίσατο. Vel, Auertit. Significat autem vtrunque hoc verbum callidè quidpiam surripere, & quasi efficere ne quippiam ad Dominum perueniat, aut ab illius oculis remouere. Græci idem dicunt verbo νοσφίζεσθαι, diuersa tamen translationis ratione, quia videlicet quod furatur quispiam, id solet sibi seponere ac recondere: vt hoc loco Ananias & Sapphira, quum hoc prædium Domino consecrassent, postea per sacrilegium partem pretii seposuerunt, ne in Ecclesiæ conspectum veniret: quod tamen dissimulabant, ita vt ad sacrilegium etiam accederet diffidentia & hypocrisis. Vulgata, Fraudauit: quod non conuenit huic loco. Erasmus, Seposuit: propriè id quidem, nisi νοσφίζεσθαι translatitia significatione aliquid amplius significaret, pro quo Latini auertere aut interuertere dicunt, seponere non item.

3 Impleuit, ἐπλήρωσεν. Id est, Prorsus occupauit. Nam omnis abundantia Hebræis significatur verbo מלא, vt Psal. 83. c. 17, Imple facies eorum ignominia. & Iob 8. d. 21, Donec compleatur risu os tuum, & os tuum exultatione. Vulgata, Tentauit. Nam pro ἐπλήρωσεν legit ἐπείρασεν. Vt mentireris *in* Spiritum sanctum, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Quia vsus est Lucas quarto casu, non tertio, idcirco possit etiam aliquis interpretari, Vt falleres (vel vt ludificareris) Spiritum sanctum. Sed tamen quia paulo pòst, vsurpatur tertius casus, & apud Hebræos reperio ista interdum confundi, (vnde orta illa dicendi genera, Benedico te, Euangelizo te, quæ Græci theologi ab Hebræis, & ab illis rursum Latini sumpserunt) puto hunc versiculum explicandum ex eo qui proximè consequitur, quum præsertim, vtrouis modo explices, eadem maneat sententia. Cur tamen mallem vertere *In* Spiritum sanctum quàm Spiritui sancto, hanc causam habui quòd in vno codice scriptum

reperi εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi ψεύσασθαι accipi possit pro simulare, mihi non placet. Quanuis enim isti insignes essent hypocritæ, tamen ex iis quæ sequuntur, apparet Petrum multo grauioris sceleris eos accusare, nempe quòd quum Spiritus sancti impulsu prædium illud totum consecrassent Ecclesiæ, postea non dubitassent partem pretii interuertere, & quidem ea spe quasi sibi non cum Deo, sed cum hominibus esset negotium, qui hoc sacrilegium non possent redarguere. Id enim est quod Petrus vocat, Spiritui sancto (id est Deo) mentiri, non hominibus: & paulo pòst, Tentare Spiritum Domini. Ipsius prædii τοῦ χωρίου; Vel, Agri. Sed hoc posterius est ambiguæ significationis.

Οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

4 Nonne si seruasses, manebat tibi, & venundatum in tua erat potestate? quid *erat* cur induceres in animũ rem istã? nõ es mẽtitus hominibus, sed Deo.

4 *Nonne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate? quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non es mentitus hominibus, sed Deo.*

Ἀκούων δὲ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε· καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

5 Audiẽs autẽ Ananias hos sermones, cecidit, & animã efflauit. Et obortus est timor magnꝰ omnibus qui hæc audiebant.

5 *Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit, & expirauit: & factus est timor magnus super omnes qui audierunt.*

Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

6 Surgentes autem iuuenes corripuerunt eum, elatúmque sepelierunt.

6 *Surgentes autem iuuenes amouerunt eum, & efferentes sepelierunt.*

Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν.

7 Intercessit autem ferme horarum trium interuallum, quũ vxor quoq; ipsius, nesciẽs quod factum fuerat, ingressa est.

7 *Factum est autem quasi horarum trium spatium, & vxor ipsius nesciens quod factum fuerat, introiuit.*

Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος, Εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε. Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, τοσούτου.

8 Dixit autem ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædium vendidistis? Ipsa verò dixit, Etiam, tanti.

8 *Respondit autem ei Petrus, Dic mihi, si tanti agrum vendidistis? At illa dixit, Etiam, tanti.*

Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτήν, Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

9 Petrus autẽ dixit ei, Quid *est* cur cõuenerit inter vos vt tẽtaretis Spiritũ Domini? ecce, pedes eorũ qui sepelierũt virũ tuũ, ad ostium *adsunt*, & efferent te.

9 *Petrus autem ad eam, Quid vtique conuenit vobis tentare Spiritum Domini? ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum, ad ostium, & efferent te.*

Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκράν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

10 Illico verò cecidit ad pedes eius, & animam efflauit. ingressi autem iuuenes inuenerunt eam mortuam, & elatam sepelierunt iuxta virum suum.

10 *Confestim cecidit ante pedes eius, & expirauit. Intrantes autem iuuenes inuenerũt illã mortuam, & extulerunt & sepelierunt ad virum suum.*

Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ᾽ ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

11 Et obortus est timor magnus toti Ecclesiæ, & omnibus qui hæc audiebant.

11 *Et factus est timor magnus in vniuersa Ecclesia, & in omnes qui audierunt hæc.*

Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά· (καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος.

12 Per manus autem Apostolorum edebantur signa & miracula multa in populo: (& erãt concorditer omnes in porticu Solomonis.

12 *Per manus autem Apostolorum fiebant signa & prodigia multa in plebe: (& erant vnanimiter omnes in porticu Solomonis.*

Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ᾽ ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

13 Reliquorum autem nemo audebat ipsis adhærere: sed magnificabat eos populus.

13 *Cæterorum autem nemo audebat se coniungere illis, sed magnificabat eos populus.*

Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν)

14 Magis autem accrescebat multitudo credẽtiũ ĩ Domino, virorum simul ac mulierum)

14 *Magis autem augebatur credentiũ in Domino multitudo virorũ ac mulierũ)*

4 Si seruasses, manebat tibi, μένον σοὶ ἔμενε. Vulg. ad verbum, Manens tibi manebat: quem Hebraismum tanquam hoc loco obscuriorem quum illustrare vellet Erasmus, conuertit, Nónne prorsus tibi manebat? Atqui τὸ μένον & τὸ πραθὲν puto potius opponi: quæ antithesis fuit explicanda.

9 Vt tentaretis spiritum Domini? πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου? Notandum est diligenter hoc dicendi genus, profanis quidem scriptoribus ignotum, sed dignum de quo semper cogitent filii Dei. Nam quoties mala conscientia fit aliquid, toties homines in seipsos sententiam ferunt, & quantum in se est, Deum ad iram prouocant, quasi de industria volentes periculum facere an sit iustus & omnipotens.

13 Magnificabat, ἐμεγάλυνεν. Id est, Magnis laudibus efferebat. Vide Luc.1.e.46.

14 Accrescebat, &c. προσετίθεντο, &c. Hic nonnihil à Græcis deflexinus necessario, vt perspicuitati studeremus. Ad verbum, Magis autem adiiciebantur credentes Domino.

Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραβάττων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

15 Adeo vt in plateas efferrent ægrotos, & ponerent in lectis ac grabatis: vt venientis Petri vel vmbra inumbraret aliquẽ eorum.

15 *Ita vt in plateas eijcerent infirmos, & ponerent in lectulis ac grabatis, vt veniente Petro, saltem vmbra illius obũbraret quenquam illorum.*

Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλήμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

16 Conueniebat autem etiam vulgus vicinarum vrbium in Hierusalem, adducens ægrotos ac vexatos à spiritibus impuris: qui sanabantur omnes.

16 *Concurrebat autem & multitudo vicinarum ciuitatum Ierusalẽ, afferentes ægros & vexatos à spiritibus immundis: qui curabantur omnes.*

Ἀναστὰς δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

17 Exurgens autem Pontifex maximus, & omnes qui cum eo erant, quæ est secta Sadducæorum, repleti sunt inuidia.

17 *Exurgens autem princeps Sacerdotum & omnes qui cum illo erant, quæ est hæresis Sadducæorũ, repleti sunt zelo.*

Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

18 Et iniecerunt manus in Apostolos, posuerúntque eos in custodia publica.

18 *Et iniecerunt manus in Apostolos, & posuerunt eos in custodia publica.*

Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε,

19 Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris, eductísque illis, dixit,

19 *Angelus autem Domini per noctem aperiens ianuas carceris, & educens eos, dixit,*

Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

20 Ite, & stantes loquimini populo in templo omnia verba vitæ huius.

20 *Ite, & stantes loquimini in templo plebi omnia verba vitæ huius.*

Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

21 Illi verò quum hæc audissent, introierunt sub diluculum in templum, & docebant. Aduenien autem Pontifex maximus, & qui cum eo *erant*, conuocauerunt concilium & vniuersum senatũ filiorum Israel: miserúntque in carcerem *ministros* à quibus illi adducerentur.

21 *Qui quum audissent, intrauerunt diluculo in templum, & docebant. Adueniẽs autem princeps Sacerdotum & qui cum eo erant, cõuocauerunt cõciliũ & omnes seniores filiorũ Israel: & miserunt ad carcerem vt adducerentur.*

Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

22 Quum autem venissent ministri, non inuenerunt eos in carcere: *quod* reuersi annuntiauerunt,

22 *Quũ autem venissent ministri, & aperto carcere non inuenissent illos, reuersi nuntiauerunt,*

Λέγοντες, Ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

23 Dicẽtes, Carcerem quidem inuenimus clausum quamtutissimè, & custodes extrà stãtes ante fores: quum aperuissemus autem, neminem intus inuenimus.

23 *Dicentes, Carcerẽ quidẽ inuenimus clausum cum omni diligentia, & custodes stantes ante ianuas: aperientes autem, neminem intus inuenimus.*

Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ, τε

24 Vt verò audierũt hos sermo-

24 *Vt autẽ audierũt hos ser-*

15 Adeo vt in plateas, ὥστε κατὰ τὰς πλατείας. In vno codice legimus ὥστε καὶ εἰς τὰς πλατείας, adeo vt etiam in plateas. Idque rectius, vt opinor.

16 Ac vexatos, ὀχλουμένους. Vide Luc.6.c.18.

17 Secta, αἵρεσις. Non dubium est quin hoc vocabulum propriè declaret electionem. inde factum vt pro eo acciperetur quod Latini sectam vocant, id est (vt definit Cicero) pro certa quadam disciplinæ formula, factione, studio, ratione vitæ: fuitque initio vocabulum hoc μέσον, vt pleraque alia, sed tandem nonnisi in vitio poni cœpit: vnde hæreticus dicitur qui à recepta sana doctrina ita aberrat vt contempto Dei & Ecclesiæ ipsius iudicio, in sententia permaneat, & Ecclesiæ concordiã violet. Inuidia, ζήλου: id est φθόνου, vel præpostera æmulatione atque adeo zelotypia Legis. Vide Ioh.2.c.17.

20 Stantes, σταθέντες. Eiusmodi participia sæpe apud Hebræos redundant. Hoc autem locò putarim hoc participium cohærere cum ἐν τῷ ἱερῷ, vt hoc sit quod vernaculo sermone dicimus, *Vous trouuans au temple*.
Verba vitæ huius, τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Id est, verba quibus annuntiatur quæ sit ad salutem via, vt Ioh. 6.g.68. Sed sanè præter morem additur pronomen ταύτης, vtpote quod quum adiungitur vocabulo Vitæ, non æternam sed præsentem potius vitam declarat, vt 1.Cor. 15.c.17. Itaque non desunt qui hæc explicent per hypallagen, quasi scriptum sit ῥήματα τῆς ζωῆς ταῦτα, hæc verba vitæ: quæ hypallage apud Hebræos interdum reperitur, vt 1.Sam.2.a.4, קשת גברים חתים, id est, arcus fortium fractorum, pro קשת גברים חתה, id est arcus fortium fractus. Sic etiam Exodi 25, עורת אילם מאדמים, id est, pelles arietum rubro tinctorum, pro pelles arietum rubro tinctas.

21 Miserunt *ministros*, ἀπέστειλαν. Vide Matth.2.b.16.

ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

nes & Pontifex & præfectus templo, principésque Sacerdotum, ambigebant de illis quónam hoc euasurum esset.

mones magistratus templi, & principes Sacerdotum, ambigebant de illis quidnam fieret.

Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέγων, Ὅτι ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

25 Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Ecce, viri quos conieceratis in carcerem, stant in templo, & docent populum.

25 Adueniens autem quidam nuntiauit eis. Quia ecce, uiri quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes, & docentes populum.

Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ μετὰ βίας. (ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν ἵνα μὴ λιθασθῶσιν)

26 Tunc præfectus abiens cum ministris, adduxit eos, non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur)

26 Tūc abijt magistratus cū ministris, & adduxit illos sine ui (timebāt enim populum ne lapidarētur)

Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἀρχιερεὺς,

27 Et adductos eos statuerūt in cócilio. Tunc interrogauit eos Pontifex maximus,

27 Et quū adduxissent illos, statuerunt in concilio. Et interrogauit eos princeps Sacerdotum,

Λέγων, Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ, πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ᾽ ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

28 Dicens, Nónne etiā atque etiam denuntiauimus vobis ne doceretis in nomine isto? & ecce, repleuistis Hierusalē doctrina vestra, & vultis super nos inducere *effusum* sanguinē hominis istius.

28 Dicens, Præcipiendo præcepimus uobis ne doceretis in nomine isto: & ecce replestis Ierusalē doctrina uestra, & uultis inducere super nos sanguinem hominis istius.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον, Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

29 Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo potius quàm hominibus.

29 Respondens autem Petrus & Apostoli dixerūt, Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.

Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

30 Deus Patrum nostrorū excitauit Iesum, quem vos interfecistis suspensum in ligno.

30 Deus patrum nostrorū suscitauit Iesum, quē uos interemistis suspendentes in ligno.

Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

31 Hunc *inquam* Deus dextra sua euectū *constituit* principē ac seruatorē, vt det resipiscētiā Israeli & remissionē peccatorū.

31 Hūc principem & saluatorem Deus exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israeli & remissionem peccatorum.

Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

32 Et nos sumus ei testes horum quæ dicimus: atque etiam Spiritus sanctus, quem dedit Deus iis qui obediunt ipsi.

32 Et nos sumus testes horū uerborū, & Spiritus sanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

33 At illi *his* auditis frendebant, & consilium inibant eos interimendi.

33 Hæc quum audissent, dissecabantur, & cogitabant interficere illos.

24 Pontifex, ὁ Ἀρχιερεύς. Hoc prætermisit Vetus interpres. Erasmus autē vertit Sacerdos, ὁ ἱερεύς, sicut in plerisque codicibus legitur, & apud Œcumeniū quoque. sed in Cōplutensi editione rectius legitur ὁ ἀρχιερεύς.
26 Non *tamen* per vim, οὐ μετὰ βίας. Addidimus particulam aduersatiuam, de cuius eclipsi diximus Matt. 2.a.6. alioquin erit in hac oratione manifestum anantapodoton, cuius simile exemplum extat Rom. 8.c.12.
28 Nónne, οὐ. Id est οὐχί. Sic sæpenumero cōuertimus hanc particulam, quòd alioquin interrogatio non 5 satis sentiatur nisi ex pronuntiatione. Etiam atque etiam denuntiauimus, παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν. Vulg. ad verbum, Præcipiendo præcepimus: quem Hebraismum, vt obscuriorem, Erasmus illustrauit. Effusum sanguinem, τὸ αἷμα. Id est cædem, vt exposuimus Matth. 27.c.24.
29 Potius quàm, μᾶλλον ἤ. Vulg. & Eras. Magis quàm. Atqui in hac specie ne tantillum quidem cōcedendum est hominibus. Vide Iohan. 3.c.19. 10
31 Hunc *inquam* Deus, &c. τοῦτον ὁ Θεός, &c. Vetus interpres & Erasmus ita explicant hunc locum quasi τοῦτον prorsus cohæreat cum ἀρχηγὸν & σωτῆρα, quum potius hæc sint accipienda perinde ac si dictum esset ὁ Θεὸς ὕψωσε τοῦτον τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ εἰς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα: id est ad verbum, Deus dextera sua hunc extulit in principem ac seruatorē. Quod vt intelligi commodius posset, mutaui verborum collocationē, nulla (vt opinor) sensus iniuria: deinde pro ὕψωσε conuerti euectum cōstituit, quasi scriptum sit ὑψωθέντα ἐποίησε, siue κατέστησε, fretus eiusdem 15 Petri authoritate, qui hanc eandem sententiam sic expressit suprà 2.f.36. ex quo demum loco didici hunc locū ita esse explicandum.
33 Frendebant, διεπρίοντο. Vulg. & Erasm. Dissecabantur: quod verbum nusquam legi vsurpatum hac significatione. Declarat autem διαπρίεσθαι eorum gestum qui præ rabie dentibus strident, veluti si quis serram 20 trahat. Interimendi, τοῦ ἀνελεῖν. Hoc verò eis iure non licebat, quum capitalia iudicia essent eis adempta. Atque non de eis iudicio puniēdis, sed aperta vi potius interimendis cogitabant, quod impediuit Gamaliel. Ac proinde seruanda est propria significatio verbi ἀναιρεῖν, de qua diximus Luc. 22.a.2.

Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι.

34 Surgens autem in concilio quidam Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iussit vt paulisper abducerent foras Apostolos.

34 Surgens autem quidā in concilio Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, honorabilis uniuersæ plebi, iussit pusillū foras Apostolos secedere.

Εἶπέ τε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν.

35 Et dixit illis, Viri Israelitæ, attendite vobis ipsis quod ad istos homines *attinet* quid facturi sitis.

35 Dixitque ad illos, Viri Israelitæ, attendite uobis super hominib᾽ istis quid acturi sitis.

Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων· ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

36 Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, dicens se aliquem esse, cui adhæsit numerus virorum circiter quadringentorum: qui interéptus est, & omnes qui assensi sunt ei, dissoluti sunt, & ad nihilū redacti.

36 Ante hos enim dies extitit Theudas, dicens se esse aliquem, cui consensit numerus uirorū circiter quadringentorum, qui occisus est, & omnes quicū que credebant ei dissipati sunt, & redacti ad nihilum.

Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

37 Post hunc exortus est Iudas ille Galilæus temporibus descriptionis, & auertit populum multum post se: periit & ille, & omnes qui assensi fuerant ei, dispersi sunt.

37 Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis, & auertit populū post se: & ipse periit, & omnes quotquot consenserūt ei dispersi sunt.

Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·

38 Et nunc dico vobis, abstinete ab hominibus istis, & sinite eos: quoniam si est ex hominibus consilium siue opus hoc, dissoluetur:

38 Et nunc dico uobis, discedite ab hominibus istis, & sinite illos: quoniam si est ex hominibus consilium hoc aut opus, dissoluatur:

36 Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς. Cur tēpora maluerim interpretari quàm dies, non tantùm hæc causa est quia vsitatum est Hebræis Dies vocare quoduis tempus quo dictum sit aliquid aut factum: sed etiam quia puto historiam non prorsus recentem hoc loco commemorari. Nam aut ego vehementer fallor, aut magnopere hallucinatus est Eusebius libro Ecclesiast. histo- 5 riæ secundo, quum ad hunc locum accommodaret quæ Iosephus libri antiquitatum 20. cap. 2, de quodam mago Theuda commemorat. idque ita esse non admodum difficile fuerit intelligere. Testatur enim Iosephus hunc Theudam exortum simul & extinctum fuisse Cuspio Fado Iudæam administrante. Atqui hunc Fadū constat Iudææ præfuisse quum post Agrippæ mortem iterum in prouinciam esset redacta, anno videlicet Claudii quarto. Superest ergo vt vel hæc post Agrippæ mortem à Gamaliele dicta sint, vel de alio Theuda accipian- 10 tur. Post mortem autem Agrippæ hæc gesta non esse, declarat totius historiæ series, quum infrà demum capite duodecimo, sub Herodis nomine mors illius horrenda commemoretur, Paulo iam non modò reuerso ex Arabia, vbi triennium prædicarat, sed etiam Tarsum profecto, & inde à Barnaba Antiochiam deducto, vbi constituta iam erat Ecclesia. Ergo (vt paucis absoluam) quum hæc acciderint longè ante Fadum præsidem, sub quo Theudam illum extitisse narrat Iosephus, imò verò (vt ego quidē existimo) etiam ante Agrippæ regnum, 15 qui septem annis regnauit sub Caligula & Claudio: relinquitur, Theudæ istius nondum exorti non potuisse mentionem hoc tempore fieri à Gamaliele. Deinde quum alterum subiiciatur exemplum Iudæ illius qui fuit tempore descriptionis, (id est, vel quum nasceretur Dominus, vel potius decennio pòst, quum Archelao pulso in exilium, Iudæa primùm redigeretur in prouinciam) qua tandem ratione Gamaliel in tam paucis exemplis temporum seriem confunderet? Denique cur Iudam diceret post illum Theudam extitisse, qui 20 tamen tot annis prior fuerit? Nam certè μετὰ τοῦτον non potest accipi pro Præterea, quin violenta sit expositio: ad quam non est necesse nos confugere, si (quod verissimum esse ex superioribus rationibus apparet) Theudam hunc Gamalielis, à Theuda Iosephi, vt quadraginta minimùm annis antiquiorem, distinxerimus. Quòd siquid assequi possum coniectura, putarim hanc historiam referri ad ea tempora quibus Iudæam scribit Iosephus lib. Antiquitatum 17. cap. 12, innumeris seditionibus fuisse exagitatam, quas ægrè Varus, Sabino 25 ab obsidione liberato, compescuerit. Incidunt autem hæc in id tempus quo post Herodis Magni mortem veluti interregnum in Iudæa fuit, Archelao Romam profecto vt ex patris testamento regnum impetraret: quo tempore Dominus noster Iesus Christus in Ægypto exulabat. Nam descriptio hæc, cuius tempore exortus est Iudas Gaulonites, incidit in id demum tempus quo redacta est Iudæa in prouinciæ formam, pulso videlicet Archelao Herodis Magni filio, & Christo minimùm annos decem nato. Origenes certè contra Celsum libro pri- 30 mo, hunc ipsum Theudam facit Christo antiquiorem, in eo planè mecum faciens quòd hunc à Iosephi Theuda distinguat. Se esse aliquem, εἶναί τινα ἑαυτόν. In tribus codicibus additur μέγαν, id est magnum. quod etiam infrà adiicitur 8.b.9. quanuis addi minimè sit necesse. Nam τις in hoc dicendi genere idem declarat atque μέγας, & ab idoneis scriptoribus tum Græcis tum Latinis ita vsurpatur, vt obseruat doctissimus Budæus in Commentariis. Adhæsit, προσεκολλήθη. Id est agglutinatus est. Veteres codices habent προσεκλίθη, adscitus est.
38 Sinite, ἐάσατε. Nimium inepti sunt homines qui ex hoc loco confici putant nullum ius esse magistratui in Ecclesiæ perturbatores quos hæreticos vocamus. Nam illi ipsi Theudas & Iudas, de quibus hîc agit Gamaliel, fuerunt à magistratu coerciti. Quonam igitur spectat tota hæc Gamalielis oratio? huc videlicet vt iudices quos videbat paratos rapere Apostolos ad cædem, (sicut postea in Stephano factum est) ad moderationem aliquam reuocaret. Erant enim ipsis adempta capitalia iudicia, ac proinde sine magna præsidis offensione

non fuissent hoc facturi. Ac nequis obiiceret, nullum interea fore malorum finem, excipit Gamaliel, & propositis exemplis docet fore vt Deus nihilominus alia ratione dissipet Apostolorum consilia, si quidem sint mala & impia. At enim (dices) si ita est, cur igitur Gamaliel non censet appellandum esse Romanum magistratum? Nempe quia nihil impatientius ferebant Iudæi quàm Romanorum tyrannidem vllo modo confirmari. Itaque mirabili Dei consilio factum est vt Christum adducerent ad Pilatum: & Paulum iniquissimè tulerunt sibi à Tribuno ereptum. Ex hominibus, ἐξ ἀνθρώπων. Id est, fictum & commentitium: quod apparet ex antithesi, vt Mat. 21. c. 25. Huc pertinet quod ait Demosthenes περὶ στεφ. Σαθρὸν ἐστι φύσει πᾶν ὅ, τι ἂν μὴ δικαίως ᾖ πεπραγμένον.

Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.

Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

Κεφάλαιον ϛ.

ΕΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.

Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον, Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις.

Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοί, ἄνδρας ἐξ

39 Sin ex Deo est, non poteritis dissoluere, ac nescio an etiam cum Deo pugnare comperiamini.

40 Paruerunt autem ei: & quum aduocassent Apostolos, cæsis denuntiarunt ne loquerêtur in nomine Iesu, & dimiserût eos.

41 Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à conspectu concilii, quòd digni habiti essent qui pro nomine Iesu contumelia afficerentur.

42 Et quotidie in templo & domi non cessabant docere & euangelizare Iesum Christum.

Cap. VI.

1 CAEterùm per eos dies quũ multiplicarentur discipuli, ortum est murmur Græcorũ aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerentur in ministerio quotidiano.

2 Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorũ, dixerunt, Non est æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare mensis.

3 Dispicite ergo, fratres, ex

39 Si uerò ex Deo est, nõ poteritis dissoluere, nefortè & Deo repugnare inueniamini.

40 Cõsenserunt autem illi, & conuocantes Apostolos, cæsis denũtiauerunt ne loquerêtur in nomine Iesu: & dimiserunt eos.

41 Et illi quidẽ ibant gaudentes à conspectu concilij quoniã digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.

42 Omni autem die non cessabant in templo & circa domos docentes & euangelizãtes Christum Iesum.

CAP. VI.

1 IN diebus autẽ illis crescente numero discipulorũ, factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano uiduæ eorum.

2 Cõuocantes autem duodecim, multitudinem discipulorum, dixerunt, Non est æquum nos derelinquere uerbum Dei, & ministrare mensis.

3 Cõsiderate ergo, fratres

39 Ac nescio an etiam cum Deo pugnare comperiamini, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. Vulg. Ne fortè. Eras. Nequando. Ego verò non video qua ratione hæc possint cum præcedentibus satis commodè connecti. Puto igitur præcisum esse dicendi genus, quo modo sæpe vsurpari hanc particulam obseruauimus ex doctissimo Budæo, Matth. 25. a. 9.

41 Iesu, αὐτοῦ. vel Eius. Sed repetere malui antecedens. In vno codice legi τοῦ Χριστοῦ: in alio Ἰησοῦ.

42 Domi, κατ' οἶκον. Vulg. Circa domos. Eras. Per singulas domos, κατ' οἴκους, de quo diximus suprà 2. g. 46. Nostram interpretationem confirmat etiam Irenæi interpres, qui κατ' οἶκον conuertit In domo. Loquitur ergo de ea domo in qua solebat Ecclesia agapas agitare. Quanquam siquis vrgeat, vnam dũtaxat domum non fuisse, non repugnem. Simpliciter enim κατ' οἶκον & ἐν τῷ ἱερῷ opponuntur, vt significetur, Apostolos tum publicè, audientibus etiam ac spectantibus incredulis Iudæis, tum etiam priuatim in fidelium conuentu docuisse.

Iesum Christum, Ἰησοῦν τὸν Χριστόν. Apud Irenæum lib. 3. cap. 12, additur Filium Dei, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

IN CAPVT VI.

1 Græcorum, τῶν Ἑλληνιστῶν. Id est, eorum qui ex peregrinis Iudæis crediderãt, qualis erat Nicolaus proselytus Antiochenus. Paganos enim seu Gentiles Græcos quomodo admisissent, qui multo pòst tempore tam difficiles se præbuerunt illis ad Euangelii consortium admittendis? Deinde id etiam ostendit antithesis, quum Hebræos istis opponit, Hebraicè nimirum loquentes, iis qui Græco (id est patrio) idiomate vtebantur: alioqui apud Paulum, Græcorum appellatione intelliguntur quicunque non erant circuncisi.

2 Non est æquum, οὐκ ἀρεστόν ἐστιν. Erasmus ad verbum, Placitum. Sed hoc loco (vt ipse quoque rectè obseruauit) non narrant Apostoli quid sibi placeat, aut non placeat: imò potius hoc negant eiusmodi esse vt placere debeat. Itaque Vetus interpres, quem sequi maluimus, satis commodè videtur sententiam expressisse.

Mensis, ταῖς τραπέζαις. Id est conuiuiis, aut in conuiuiis, de quibus dictum est suprà 2. g. 46. quãquam (vt ego quidem existimo) συνεκδοχικῶς cætera etiam munera intelliguntur quæ cum isto erant coniuncta, atque adeo illa etiam quæ ad pauperum curam & Ecclesiasticæ pecuniæ distributionem pertinent: ita tamen vt omnia rite & ordine fierent, & Diaconi Presbyteris subessent. Idque ita vsurpatum fuisse antequam omnis Ecclesiasticus ordo prorsus euerteretur, liquet ex veterum Canonum decretis, atque adeo ex ipsis etiam Gregorii Episcopi Romani epistolis.

ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτά, πλήρεις Πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης.

Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.

Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον καὶ Πρόχορον καὶ Νικάνορα καὶ Τίμωνα καὶ Παρμενᾶν καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα.

Οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ σφόδρα· πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.

Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.

vobis viros septem, idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sãcto & sapiẽtia, quos præficiamus huic negotio.

4 Nos verò in precibus & administratione Sermonis perdurabimus.

5 Placuit autem hæc oratio toti præsenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu sancto, & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmena, & Nicolaum proselytum Antiochensem.

6 Quos statuerunt in conspectu Apostolorum: qui quum precati essent, imposuerunt eis manus.

7 Itaque sermo Dei crescebat, & valde multiplicabatur numerus discipulorũ in Hierusalem: multáque turba Sacerdotum auscultabat fidei.

8 Stephanus verò plenus fide ac potentia, edebat miracula & signa magna in populo.

9 Exorti sunt autem quidam è synagoga quæ dicitur Libertinorum, & Cyrenæorum, & Alexandrinorũ, & eorum qui sunt ex Cilicia & Asia, altercantes cum Stephano.

uiros ex uobis boni testimonii septem, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos constituamus super hoc opus.

4 Nos uerò orationi & ministerio Verbi instãtes erimus.

5 Et placuit sermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum uirũ plenũ fide & Spiritu sancto, & Philippũ, & Prochorum, & Nicanorẽ, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum aduenam Antiochenum.

Infrà 21. b. 8

6 Hos statuerunt ante conspectum Apostolorum: & orantes imposuerunt eis manus.

7 Et uerbum Domini crescebat, & multiplicabatur numerus discipulorũ in Ierusalem ualde: multa etiã turba Sacerdotum obediebat fidei.

8 Stephanus autem plenus gratia & fortitudine faciebat prodigia & signa magna in populo.

9 Surrexerũt autẽ quidã de synagoga quæ appellatur Libertinorũ, & Cyrenensiũ, & Alexandrinorũ, & eorũ qui erãt à Cilicia & Asia, disputantes cum Stephano.

3 Idoneo testimonio ornatos, μαρτυρουμένους. Vulg. Boni testimonii: quod & actiuè accipi potest. Eras. Spectatæ probitatis. quorũ verborũ significatio nimiũ est (vt ita dicã) angusta. Quod autẽ Græci vno verbo declarãt, id necessariò exposuimus pluribus verbis, Ciceronẽ sequuti, qui mihi quidẽ videtur id voluisse explicare in oratione De arusp. respõsis, vbi de Deiotaro loquẽs, Testimoniis, inqt, clarissimorũ imperatorũ ornatus Deiotarus.

4 Perdurabimus, προσκαρτερήσομεν. Vulgata, Instantes erimus. Erasmus, Incumbemus. Vide Mar. 3. b. 9.

6 Qui quũ precati essent, καὶ προσευξάμενοι. Vulg. Et quũ orassent. Cõnectit autẽ particula καὶ diuersas personas: quod quum in Latino sermone sit obscurius, maluimus vsurpare pronomen: qua de re diximus Mar. 1. a. 10. Simile dicẽdi genus reperio apud Plut. in dialogo περὶ τῶν ζώων φρον. vbi de pica sic loquitur, κουρεῦς τις ἐργαστήριον ἔχων ... κίττα ... ἔτρεφε, καὶ ἀνθρώπου ῥήματα καὶ θηρίων φθόγγους αὐτῇ ... Imposuerunt eis manus, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Hæc formula dicendi, sicut & ritus ipse qui per eam significatur, ab Hebræis fluxit, qui hac ceremonia solebant vti partim in publicis ac solennibus victimarum consecrationibus, vt apparet ex Leuitico: partim etiã in precibus ac benedictionibus priuatis, vt liquet ex Gen. 48. c. 14. Hunc ritum deinde seruauit Ecclesia Christiana, tum in ministris cõstituendis, vt ex hoc loco & 1. Tim. 5. d. 22, & aliis multis constat: tum etiam in conferendis Spiritus sancti donis, vt infrà 8. c. 16. & faustis precationibus, vt Mat. 19. b. 13. Sed nulla hic chrismatis, rasuræ, crucis, lineæ vestis, cereorum, & huiusmodi portentorum mentio.

7 Fidei, τῇ πίστει. Id est, doctrinæ Euangelicæ, quæ metonymicè dicitur fides, quia nihil est aliud quàm potentia Dei ad salutem omnium credentium. ὑπακούειν autem pro πείθειν ponitur, vt annotauimus Mat. 8. d. 27. Est ergo notanda mutua relatio inter ministrum, verbum Dei, ac fidem, vt falsos ministros à veris, & fidem ab opinione distinguamus.

8 Fide, πίστεως. Hic aliter accipitur fides quàm in superiore versiculo, nimirum pro eo animi assensu quo oblatam in Christo iustitiam amplectimur. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus, πλήρης χάριτος plenus gratia, quam lectionem sequutus est Vetus interpres. Potentia, δυνάμεως. Id est, Eximiis & excellentibus illis donis Spiritus sancti, quæ δυνάμεως (id est potentiæ) nomine intelliguntur ab effectis, siue quòd sint virtutis illius ac potestatis cælestis testimonia. In populo, ἐν τῷ λαῷ. Id est δημοσίᾳ, palàm videlicet, quia ex ipso populo multos sanabat. Reperimus autem in duobus codicibus additum, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, per nomen Domini Iesu Christi.

9 E synagoga, ἐκ τῆς συναγωγῆς. Id est, ex cœtu & veluti gymnasio. Nam certè oportuit tam amplam ciuitatem, ad quam etiam vndique Iudæi, tanquam ad commune academiam, suos erudiendos mittebant, in varios cœtus distribui: quos quidem apparet ex hoc loco pro nationũ varietate fuisse distinctos, quemadmodũ hodie etiamnum Lutetiæ multa (quæ vocant) collegia à variis gentibus cognominantur, quibus etiã peculiariter ac propriè sunt constituta. Libertinorũ, Λιβερτίνων. Ridiculũ est profectò quod à quibusdã est annotatũ, Libertinos istos Romanos fuisse, quia Latinũ est vocabulũ, & à Liuiæ Augusti cõiuge sic cognominatos. Quũ igitur Lucas istos appellet ex conditione, cæteros verò ex gẽte ac patria, aliquãdo existimaui fieri potuisse vt hic

Cc iii.

locus à librariis sit deprauatus, & pro λιβερτίνων reponendum sit, λιβύων. Iidem sunt autem Libistini qui & Libyes & Libyci, vt disertè testatur Stephanus, ex Libya videlicet oriundi: quæ quum inter Cyrenaicam & Ægyptum media sit interiecta, meritò coniunguntur isti cum Cyrenaicis & Alexandrinis, sicuti rursus Cilices cum Asiaticis. Occasionem autem errori præbere potuit partim summa nominis affinitas inter Libistinos & Libertinos, partim etiam quòd isti multo frequentius Libyes quàm Libistini dicantur: vt imperitus aliquis facilè suspicari potuerit locum esse deprauatum, quem ipse tamē deprauarit. Sed præterquā quòd omnes codices quos inspexi, summo consensu legunt λιβερτίνων, non est etiam necesse ad hanc coniecturam venire. Notum enim est omnibus mediam quandam conditionem fuisse libertinorum inter ingenuos & seruos, adeo quidem vt ingenui sibi magnam fieri putarent iniuriam si cum libertinis coniungerētur. Itaque probabile est libertinis suā peculiarem scholam fuisse in vrbe populosa attributam.

10 Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι ᾧ ἐλάλει.

10 Sed non potuerunt resistere ˇsapientiæˇ & Spirituiˇ per quē loquebatur.

10 Et non poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui loquebatur.

11 Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας, ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.

11 Tunc subiecerunt quosdam qui dicerent se audiuisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.

11 Tunc summiserunt viros qui dicerent se audisse eum dicentem verba blasphemiæ in Moysen & Deum.

12 Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς Γραμματεῖς, καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτόν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον.

12 Commouerúntque plebem & seniores & Scribas: & cum ˇadorti, correptum adduxerūt in concilium.

12 Commouerunt itaque plebem & seniores & Scribas: & concurrentes rapuerunt eum & adduxerunt in concilium.

13 Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς λέγοντας, Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.

13 Statuérúntque falsos testes qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba blasphema aduersus locum hunc sanctum & Legem.

13 Et statuerunt falsos testes, qui dicerent, Homo iste nō cessat loqui verba aduersus locum sanctum & Legem.

14 Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς.

14 Audiuimus enim eum quū diceret, Iesum istum Nazarenum destructurum hunc locū, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

14 Audiuimus enim eum dicentem, Quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyses.

15 Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebant in cōcilio, viderunt faciem eius quasi faciem Angeli.

15 Et intuentes eū omnes qui sedebant in concilio, uiderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

CAP. VII.

1 Εἶπε δὲ ὁ Ἀρχιερεύς, Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

1 Dixit autem Pontifex maximus, Num hæc ita habent?

1 Dixit autem princeps Sacerdotum, Si hæc ita se habent?

2 Ὁ δὲ ἔφη, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε. Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαρράν.

2 Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, ˇDeus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset ˇin Mesopotamia, priusquam habitaret in Charrhan:

2 Qui ait, Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahe quum esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charran:

10 Sapientiæ, τῇ σοφίᾳ. In vno exemplari additum erat τῇ οὔσῃ ἐν αὐτῷ, quæ in ipso erat. Et Spiritui, καὶ τῷ Πνεύματι. Rursus in eodem exemplari additur τῷ ἁγίῳ, sancto. Per quem loquebatur, id est ᾧ ἐλάλει. Vulg. Qui loquebatur, id est ὃ ἐλάλει, quæ lectio prorsus conuenit cum eo quod scriptū est Mar. 13. b. 11. sed nullius (quod sciam) exemplaris authoritate confirmatur. Nam quod existimat Erasmus ᾧ positum esse pro ὃ, propter datiuum Πνεύματι præcedentem, non facilè cōcesserim, quia huius enallages nullum vnquam exemplum memini legere in constructione intransitiua. Sed hoc maioris est momenti, quòd in vno vetusto codice reperimus post ἐλάλει omnia hæc adscripta, διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπ᾽ αὐτοῦ μετὰ πάσης παρρησίας. μὴ δυνάμενοι οὖν ἀντοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τότε ὑπέβαλον: id est, Quòd ab eo coarguerentur omni cum libertate. Itaque quum non possent obniti veritati, tunc subiecerunt quosdam, &c. Est autem ἀντοφθαλμεῖν verbum elegans, quod de iis dicitur qui aperta vi resistunt, & obuersis vultibus manū cōserunt. Sic vsurpatur à Polybio lib. historiarū 4, vbi de Messeniis agit, & ab hoc nostro Luca dicitur de naui quæ prora vento obuersa rectum cursum tenet, infrà 27. c. 15.

11 Ingruētes, ἐπιστάντες. Vel, Adorti. Plus enim est hoc loco ἐφιστάναι quàm Superuenire, vt etiam infrà 17. a. 5. Vulgata, Concurrentes: id est συνδραμόντες. Erasmus, Inuadentes, ἐπερχόμενοι.

IN CAPVT VII.

2 Deus ille gloriæ, ὁ Θεὸς τῆς δόξης. Vide 1. ad Corinthios 2. v. 8. In Mesopotamia, ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ. Consentiunt omnes codices. Itaque quum paulo pòst dicat Abrahamū è Chaldæa egressum omnino necesse est vt Mesopotamiam Stephanus vocet non eam modò regionem quæ duobus amnibus Euphrate & Tigri includitur, sed etiam Babyloniā, cuius pars est Chaldæa, sicut etiam Plinius libri 6. cap. 27. Babylona tribuit Mesopotamiæ, vt vir ille felicis memoriæ Ioachimus Vadianus obseruauit, diligēs planè ac eruditus harū rerum obseruator. Quòd autē videtur Stephanus à Mose dissentire, quū Gen. 12. a. 1. ista perinde videantur narrari ac si dicta essent Abrahamo post patris mortem, quum iam ex Charrā esset profecturus: id, inquam, ortum est ex interpretis negligentia, qui initium illius capitis 12 conuertere debuit per plusquamperfectum, Dixerat autē &c. Idque ita fuisse faciendū, vel illud satis declarat, quòd iubetur ex terra sua & cognatione sua exire: ex quo liquidò apparet hæc pertinere ad id tēpus quo primùm ex patria migrauit. Itaque nō assentior iis qui vt hunc nodum soluant, duplicem fecerunt Abrahæ vocationem, quarum vnam à Mose prætermissam, recenseat Stephanus. Atqui si hæc Stephanus non accepit à Mose, à quo tandem accepit? deinde quis non videt Stephanum, si quādam à Mose discrepantia narrasset, maximam calumniandi occasionem fuisse aduersariis præbiturum?

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni ī terrā quamcunque indicaro tibi.

3 Et dixit ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & ueni in terram quam monstrauero tibi.

4 Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν ἐν Χαρράν. Κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

4 Tunc exiit è terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et illinc postquā mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

4 Tūc exijt de terra Chaldæorum, & habitauit in Charrā. Et inde, postquā mortu*s* est pater eius, transtulit illū in terrā istam, in qua nunc uos habitatis.

5 Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτήν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ᾽ αὐτόν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

5 Nec dedit ei possessionem in ea, ˇne vestigium quidem pedis, ˇquanuis pollicitus esset se illam daturum ˇei obtinēdam, & semini eius post eum, quum non haberet prolem.

5 Et nō dedit illi hæreditatē in ea, nec passū pedis: & repromisit dare illi eam in possessionem, & semini eius post ipsum, quum non haberet filium.

6 Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεός, Ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

6 Loquutus autē est ˇita Deus, ‖Erit, *inquit*, semen ˇtuum inquilinū in terra aliena, ˇvbi seruituti subiicietur, & malè accipietur annis quadringentis.

6 Loquutus est autē Deus, Quia erit semē eius accola in terra aliena, & seruituti eos subiicient, & male tractabunt eos annis quadringentis.

Gen. 15. c. 13. & d. 16.

7 Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι, κρινῶ ἐγώ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

7 Sed gentem cui seruierint puniā ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & *ipsi* seruient mihi in loco isto.

7 Et gentem cui seruierint iudicabo ego, dixit Deus: & post hæc exibūt, & seruient mihi in loco isto.

8 Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.

8 ‖Deditq; ei pactū Circūcisionis: ‖& ita Abraham genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo: ‖Isaac autem *genuit* Iacob, ‖& Iacob duodecim patriarchas.

8 Et dedit illis testamentum Circuncisionis: & sic genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo, & Isaac Iacob, & Iacob duodecim patriarchas.

Gen. 17. b. 9. Gen. 21. a. 2. Gen. 25. c. 24. Gen. 29. d. 33. & 30. a. 5. & 35. d. 23.

5 Ne vestigium quidem pedis, οὐδὲ βῆμα ποδός. Id est, Ne tantillum quidem, vt in solo suo posset pedem figere. Sic enim prouerbiali quadam figura loquuntur Hebræi מדרך כף־רגל, vt Deut. 2. a. 5. Quanuis promisisset, καὶ ἐπηγγείλατο. Vulg. & Eras. Et repromisit. Irenæi interpres, Sed promisit: rectius profectò quàm illi. Sed ipsa tamen series ostendit καί pro καίπερ commodius accipi posse, vt Matth. 5. c. 19, & 15. a. 5. Item, Luc. 18. b. 7. sicut apud Hebræos ו accipitur pro אף על פי, vt Ecclesiast. 9. d. 16. Diximus autem alibi de verbo ἐπαγγέλλεσθαι. Ei, αὐτῷ. Cohæret pronomē cum verbo δοῦναι, vt apparet ex eo quod sequitur. Itaque in vno codice sic scriptū legimus, Καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτῷ, καὶ τῷ σπέρματι: quā lectionem sincerā esse puto.

6 Ita, οὕτως. In nonnullis codicibus Veteris editionis pro ita legitur ei, id est αὐτῷ, vt in vno etiam exemplari Græco scriptum legimus: in aliis verò expungitur. Tuum, αὐτοῦ. Sæpe iam annotauimus frequētes esse apud Hebræos istas personarum mutationes, ac præsertim Luc. 19. b. 9, vbi similem prosus enallagen obseruauimus. Omnino enim præstat recta loquutione istum versiculū explicare, vt cum proximo cohæreat. Sed in vno codice pro αὐτοῦ scriptum legimus σοῦ. Vbi seruituti subiicietur, καὶ δουλώσουσιν αὐτό. Quia post καί subaudiendum est ἐκεῖ ex Hebræorum idiotismo, qui (vt sæpe iam diximus) relatiui loco vtūtur cōiunctione copulatiua vnà cū demōstratiuo aut relatiuo pronomine, eóq; vel expresso vel subaudito, ideo perinde hoc conuerti acsi scriptum esset ὅπου: deinde relatiuum αὐτό, siue αὐτούς, (vt legit Vetus interpres, & quidam codices habent) tanquam in Latino sermone redundans expunxi. Postremò δουλώσουσι & κακώσουσι passiuè sum interpretatus, vt personæ mutationem vitarem. Annis quadringentis, ἔτη τετρακόσια. Erasmus testatur quandam editionem peruetustam legere c c c c x x, adstipulatore etiam Rabano, neque suum hîc iudicium interponit. Illud quidem certum est, Gen. 15. c. 13, vnde hæc petita sunt, non plures annos numerari 400, vt nemo dubitare iure possit quin hæc sit germana lectio. Nam c c c c x x x anni quorum fit mentio Exo. 12. f. 41, & Gal. 3. c. 17, ab initio peregrinationis Abrahami numerantur, sicut 400 istos ab initio exorti seminis Abrahami, id est à nato Isaaco, necesse est auspicari: vt apertè demonstrant chronographi, ac præsertim Funccius, omnium qui in hoc argumēto sunt versati (vt mihi quidē videtur) lōgè diligentissimus, à quo tamē in eo dissentio quòd peregrinationem Abrahami ab eo tempore inchoat quo profectus est ex Charran: quam ego potius auspicer ab eo tempore quò vnà cum patre ex Vr Chaldæorum venit in Charran: vnde, quinquennium illic moratus, amisso patre, ad Chananæos peruenit. Puto enim veram esse Iudæorum supputationem quæ Israelis peregrinationi in Ægypto, annos tribuit 210 duntaxat: qua de re alius fortasse dabitur dicendi locus.

8 Et ita, καὶ οὕτως. Erasmus, Atque hic, καὶ οὗτος. Ego verò potius Veterem Latinam editionem sequor,

quia in vetustis & emendatissimis quibusque codicibus legimus καθὼς. Ponitur autem interdum hæc particula tanquam παρέλκον, vt orationis seriem connectat, sicut annotauimus Ioh. 4.a.6.

Gen.37.f.28

Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες, τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ,

9 Patriarchæ verò inuidia moti, ‖ Iosephū vendiderunt *abducendum* in AEgyptum: sed erat Deus cum eo.

9 *Et patriarchæ æmulantes, Ioseph uendiderunt in AEgyptū: & erat Deus cum eo.*

Gen.41.e.37

Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ' Αἴγυπτον, καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

10 Et eruit eum ex omnibus ipsius oppressionib⁹, ‖ dedítque ei gratiam & sapientiam corā Pharaone rege AEgypti, qui constituit eum præfectum AEgypto, & toti domui suæ.

10 *Et eripuit eū ex omnibus tribulationibus eius, & dedit ei gratiā & sapientiam in cōspectu Pharaonis regis AEgypti, & constituit eum præpositū super AEgyptum, & super omnem domum suam.*

Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ' ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χαναάν, καὶ θλίψις μεγάλη· καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

11 Venit autem fames in vniuersam terrā AEgypti & Chanaan, & oppressio magna: & non inueniebant cibos patres nostri.

11 *Venit autē fames in uniuersā AEgyptū & Chanaā, & tribulatio magna: & non inueniebant cibos patres nostri.*

Gen.42.a.1

Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον.

12 ‖ Quum audisset autem Iacob esse triticum in AEgypto, misit patres nostros primùm.

12 *Quū audisset autem Iacob esse frumentum in AEgypto, misit patres nostros primùm.*

Gen.45.a.4

Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

13 ‖ Et in secūda *profectione* agnitus est Ioseph à fratribus suis, & innotuit Pharaoni genus Ioseph.

13 *Et in secundo cognitus est Ioseph à fratrib⁹ suis, & manifestatum est Pharaoni genus eius.*

Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακώβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε.

14 Missis autem *nuntiis*, Ioseph accersiuit patrem suum Iacob, omnémque cognationem suam, capitum "septuagintaquinque.

14 *Mittens autē Ioseph accersiuit Iacob patrem suum, & omnem cognationem, in animabus septuagintaquinque.*

Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.

15 Descēdit ergo Iacob ī AEgyptū: obiitq; ipse & patres nostri.

15 *Et descendit Iacob in AEgyptum: & defunctus est ipse & patres nostri.*

9 Erat Deus cum eo, ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ. Hebræum est etiam hoc genus dicendi, quo peculiaris quidam Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim quodammodo ab iis abesse quos iuuare non sustinet: contrà verò, præsens illis quos ex maximis quibusque periculis eripit.

14 Missis *nuntiis*, ἀποστείλας. Vide Matth.2.c.16. Septuagintaquinque, ἑβδομήκοντα πέντε. Sic legitur in omnibus codicibus quos inspeximus, & iampridem ita scriptum fuisse apparet ex Hieronymo & Augustino, qui multum laborarunt vt hunc locum conciliarent cum eo quod scriptum est Genes.46.c.27, vbi in Hebræa veritate L X X capita duntaxat numerantur, consentiente etiam Iosepho, libro Antiquit.2.capite 4. Hoc quidem certum est in eiusmodi controuersiis ad fontes esse recurrendum, vnde reliquæ translationes sunt deriuatæ. Itaque ingenuè profiteor, editionem Græcam eo loco mihi videri deprauatam. quod minimè mirum est accidisse in tanta Hebraicæ linguæ imperitia: de iis loquor qui Græcos codices versarunt in manibus. Nam hunc errorem sanè malim existimare ab istis ortum quàm ab ipsis Græcis interpretibus: quos vix mihi quisquam persuaserit tam negligentes esse potuisse vt eorum qui apud Mosen recensentur, saltem nomina non numerarent. Sed magis est eorum audacia reprehendenda qui quum viderent numerum eorum qui sigillatim illic recensentur, collectæ summæ nō respōdere, ausi sunt addere Iosephi nepotes & abnepotes, vt summā explerēt: qua quidē ratione non rectè putauit Augustinus posse septuagintaquinq; capita numerari. Cur enim Iosephi nepotes & abnepotes potius adiiciantur quàm aliorum Patriarcharū? Quia (fortassis dicat aliquis) solus Iosephus istos sustulerat, quum Iacob in Ægyptum descenderet. Imò verò constat ex Genes. 41.f.46, Iosephum, quum X X X annos ageret, fuisse præfectum Ægypto, quibus si septem illos annos fertiles & duos steriles addas, omnino trigintanouem annos efficies, quot natum esse oportuit Iosephum quum Iacob in Ægyptum veniret, anno videlicet sterilitatis tertio ineunte, sicut apparet Gen.45.a.6, vt ne nepotes quidem eo tempore vllos habuerit, vt qui anno ad summū tricesimo vxorē duxisset, Gen.41.f.45. Ergo (vt ad rem redeā) corruptè legitur hic numer⁹ in Græcis codicib⁹, & qui Iosephi nepotes & abnepotes ausi sunt adiicere, vt summā explerent, errorem auxerunt: nisi potius fortassis, quum ad marginem essent isti Iosephi nepotes & abnepotes quinque ab aliquo annotati, ac postea per librariorum incuriam in contextum irrepsissent, (quod infinitis penè locis factum esse comperiet quisquis Hebræa cum Græcis comparabit) tandem repertus sit qui quum videret summam non conuenire, nec Hebraicæ veritatis fontes adire posset, errorem (vt existimabat) manifestum emendarit. Eum autem non est quòd quisquam miretur tam multos porro sequutos esse, quum quisquis illa nomina in Græco contextu numeraret, putaret se in summæ numero manifestum errorem deprehendisse. Quæ quum ita se habere ex istis minimè (vt opinor) vanis coniecturis appareat, nemini profectò mirum videri debet, eosdem illos postea hunc Lucæ locum ex illo Mosis deprauato, simili ratione corrupisse. De hoc vt minimè dubitem, illud quoque facit quòd pari audacia aut imperitia potius videā alium Mosis locum corruptum, Deuter.10.d.22. vbi similiter, in iis quidem codicibus qui nostra memoria sunt excusi, mentio fit L X X V animarum, quum disertè testetur Hieronymus suo tempore Græcam interpretationem eo loco ab Hebræis non variasse. Sed & mox in hac eadem concione maioris etiam audaciæ vestigia detegemus. Nobis tamen summa fuit religio quicquam ex coniectura mutare.

Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχέμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ τοῦ Συχέμ.

16 Qui "trāslati sunt in Sychem, & positi in sepulchro quod emit Abraham pretio argenti à filiis Emmor filii Sychem.

16 *Et translati sunt in Sichē, & positi sunt in sepulchro quod emit Abrahā pretio argenti à filijs Hemor filij Sichem.*

Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ,

17 Quum autem appropinquaret tempus promissionis "cuius *causa* Deus iurauerat Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in AEgypto,

17 *Quū autem appropinquaret tempus promissionis quam confessus erat Deus Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in AEgypto,*

Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.

18 Vsquequo exortus est alius rex, qui non nouerat Ioseph.

18 *Quoadusque surrexit alius rex in AEgypto qui non sciebat Ioseph.*

Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.

19 Hic "aduersus genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, *adeo* vt exponerent infantes suos "ne sobolescerent.

19 *Hic circumueniens genus nostrum, afflixit patres nostros, ut exponerent infantes suos, ne uiuificarentur.*

Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

20 Quo tempore natus est Moses, qui fuit "diuinitus venust⁹, & nutritus fuit tribus mēsibus in domo patris sui.

20 *Eodē tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mēsibus in domo patris sui.*

16 Translati sunt, μετετέθησαν. Translati sunt, videlicet ipsi Patriarchæ Iacobi filii, quanuis vnius Iosephi mentio fiat Ios.24.g.32. Nam Hieronymus quoque in Paulæ epitaphio, duodecim Patriarcharum sepulchra in Sichem collocat: vt tum ex hoc loco, tum etiam ex oculari testis Hieronymi authoritate, facilè mihi persuaserim firmum nō esse quod narrat Iosephus lib. Antiquitatum 2 capite 8, cæterorum Patriarcharum corpora, vno Iosepho excepto, Hebronem relata, ibique sepulta fuisse: quum de eo nihil in historia sacra narretur, & hic (vt dixi) locus apertè repugnet. Quod autem ad ipsum Iacobum attinet, is fuit sepultus in Hebrō, in illa duplici spelunca cum Abrahamo & Isaaco, (vt disertè scribitur Genes.50.b.13) à qua narratione nihil discrepat quod hîc testatur Stephanus, siquis dextrè intelligat. Neque enim quicquam est quod nos cogat ista accipere de ipso Iacobo. Quod emit Abraham, ὃ ὠνήσατο Ἀβραάμ. Hic verò locus non dubito quin primùm ab imperito quopiam fuerit deprauatus: qui, quum Euangelista simpliciter & nullo adiecto nominatiuo scripsisset, ὃ ὠνήσατο τιμῆς ἀργυρίου, existimauerit imperfectam esse orationem: & quum meminisset emptæ cuiusdam speluncæ ab Abrahamo, (cuius fit mentio Gen.23) Abrahami nomen ad marginem annotauit, quasi videlicet explendæ constructioni deesset: vnde factum vt facilè in contextū irreperet, & error (quod aiunt) priore peior nasceretur. Atqui non supplendum Abrahami nomen, sed relatiuum potius αὐτὸς, aut ἐκεῖνος, id est ipse vel ille, videlicet Iacobus, cuius nomen in superiore atque adeo cohærente membro fuit expressum. Neque enim Abraham is est qui emit agrum in Sichem à filiis Emor filii Sichē, in quo Patriarchæ fuerunt sepulti, sed Iacobus potius, vt disertè scribitur Gen.33. Fuit autem res ista celebris ea etiam tempestate, & omnibus nota, (vt liquet ex cap.Ioh.4.a.5) vt ἁμαρτήματι μνημονικῷ nullus hîc locus relinquatur: quod etiā haud scio ꝙ religiosum fuerit, aut ipsi Stephano iam velut ex ipsis cælis cōcionanti, aut Lucæ hæc scribenti tribuere. Simili quorundam partim temeritate partim ignorantia factum puto vt Matth.27.a.9, nomen Zachariæ: Mar.2.d.26, Abiatharis pontificis: ac fortassis etiam Lucæ 2.a.2, Cyrenii præsidis nomen in contextum reponeretur. Quinetiam testatur Hieronymus De optimo genere interpretandi ad Pammachium, Mat.13.e.35, in multos codices irrepsisse nomē Esaiæ, pro quo deinde substitutū sit nomē Asaph, quū hodie neutrum illic legatur, & optima quidē ratione, vt opinor. Itē Mar.12.d.42, magna causa est cur ex margine totum hoc ὅ ἐστι κοδράντης, additū esse suspicer: quæ exempla alii nonnulli etiam ex veteribus ante me, si non omnia, certè pleraque annotarunt: & idcirco proferenda putaui hoc loco vt hanc coniecturam ostenderē non modò probabilibus rationibus niti quas antè exposuimus, sed etiam similibus exemplis non carere. Suum interim cuique liberum iudicium esto.

17 Cuius *causa* iurauerat, ἧς ὤμοσεν. Vulgata, Quam confessus fuerat, ἧς ὡμολόγησε: quod non probo, & si maximè probarem, mallem conuertere, Quam spoponderat.

19 Aduersus genus nostrum ingeniosus, κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, Circūueniens: quam significationem fateor quidem huic verbo tribui, sed tamen non putaui huic loco satis accommodatam. Nam obsecro, in istis Pharaonis edictis quis non apertā potius crudelitatem perspiciat quàm fraudem? Sed in eo videtur solers & ingeniosus Pharao quòd rationem inuenerit Israelitas paulatim extinguendi, ita tamen vt magnas ex iis ipsis vtilitates caperet, quas alioquin erat amissurus si vel eos omnes semel perdidisset, vel Ægypto eiecisset. Idem ergo valet κατασοφίζεσθαι τὸ γένος ἡμῶν atque τεχνάζειν καὶ μηχανᾶσθαι κατὰ τοῦ γένους ἡμῶν: id est, solerter aliquid excogitare aduersus genus nostrum. Idque etiā ex eo liquet quòd Moses Exodi 1.b.10, non vtitur verbo רִיםַה, sed נִתְחַכְּמָה לוֹ, inquit, id est, solerti ingenio aduersus eū vtamur: nam etiā tradunt doctissimi Hebræi intransitiuè accipiendum. Meritò autē id dicitur de eo qui ex suis inimicis nō modò nullum damnum, sed magnos etiam fructus tulit, si quidem ipsius consilia ex humana prudētia æstimes: quāuis postea senserit Pharao malum consilium consultori esse pessimum. Ne sobolescerent, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι. Vulgata malè & obscurè, Ne viuificarentur. Eras. verò perperam ad ipsos fœtus retulit, quū interpretetur, Ne vitales essent.

20 Diuinitus venustus, ἀστεῖος τῷ Θεῷ. Ἀστεῖος quum ad corpus refertur, venustam & bellam formam declarat, pro quo legimus Exo. טוֹב, sicut Terentius bonam formam dixit. Itaque (meo iudicio) interpretes non rectè conuerterunt, Deo gratus. Neque enim aliud significauit Stephanus quàm quod illic de Mose scribitur, fuisse videlicet venustissima forma, quo instrumento vsus est Dominus vt & eius parentes & postea Pharaonis filia ad misericordiam flecterentur. Cæterùm illud τῷ Θεῷ, quod non additur in Exodo neque etiā Heb.11.ver.23, ex Hebræorum idiotismo explicandum est, vel D I V I N I T V S, vt 2.Cor.10.a.4: vel D I V I N E, id est excellenter, & quasi supra communem hominum captum, vt Ionæ capite 3.a.3, Niniue dicitur fuisse גְּדוֹלָה לֵאלֹהִים Id est, ad verbum, magna Deo, pro quo Græci interpretes habent μεγάλη τῷ Θεῷ, id est ἐξαιρέτως.

Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.

Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις αὐτοῦ.

Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.

Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.

Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών, Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἱνατί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;

Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπών, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς;

Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;

Ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιὰμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.

Ὁ δὲ Μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα· προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτὸν,

Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος, Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.

Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς. καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.

21 Expoſitum autem illum ſuſtulit filia Pharaonis, & nutriuit eum ſibi " pro filio.

22 Et eruditus eſt Moſes omni ſapientia AEgyptiorum: erátque potens dictis & factis.

23 Vt verò expletum eſt ei quadraginta annorum tẽpus, ſubiit in cor eius vt inuiſeret fratres ſuos filios Iſrael.

24 ‖Et quum vidiſſet quendam iniuria affici, tutatus eſt, & percuſſo AEgyptio, vindicauit eũ qui opprimebatur.

25 Exiſtimabat autẽ fratres ſuos intelligere Deum per manum ipſius dare eis ſalutem. At illi non intellexerunt.

26 ‖Porro ſequenti die viſus eſt ipſis pugnantibus, & compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres eſtis vos: cur alii alios iniuria afficitis?

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximũ, repulit eum, dicens, Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos?

28 Num tu me vis interimere, quemadmodũ interemiſti heri AEgyptium?

29 Ad hunc autem ſermonem Moſes fugit, & factus eſt aduena in terra Madiã, vbi genuit duos filios.

30 Expletis verò annis quadraginta ‖ viſus eſt ei ĩ deſerto mõtis Sina Angelus Domini in flammeo igne rubi.

31 Moſes autem vt conſpexit, admiratus eſt viſum: & quum accederet ad conſiderandũ, extitit ad eũ vox Domini, *dicentis*,

32 Ego *ſum* Deus ille patrũ tuorum, Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moſes non audebat conſiderare.

33 Dixit autem ei Dominus, Solue ſoleas pedum tuorum: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.

34 Vidi, vidi vexationem populi mei qui *eſt* in AEgypto, & ſuſpiria eorum audiui: & deſcendi vt eruam eos: nũc ergo veni, mittam te in AEgyptum.

21 Expoſito autem illo, ſuſtulit eum filia Pharaonis, & nutriuit eum ſibi in filium.

22 Et eruditus eſt Moyſes omni ſapientia AEgyptiorum: & erat potens in uerbis & in operibus ſuis.

23 Quũ autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, aſcendit in cor eius ut uiſitaret fratres ſuos filios Iſrael.

24 Et quũ uidiſſet quendã iniuriam patientem, uindicauit illum, & fecit ultionẽ ei, qui iniuriã ſuſtinebat, percuſſo AEgyptio.

25 Exiſtimabat autẽ intelligere fratres quoniã Deus per manum ipſius daret ſalutem illis: at illi non intellexerunt.

26 Sequenti uerò die apparuit illis litigãtibus, & reconciliabat eos in pace, dicens, Viri, fratres eſtis, ut quid nocetis alterutrum?

27 Qui autẽ iniuriã faciebat proximo, repulit eũ, dicẽs, Quis te cõſtituit principẽ & iudicẽ ſuper nos?

28 Nũquid interficere me tu uis, quemadmodum interfeciſti heri AEgyptiũ?

29 Fugit autem Moyſes in uerbo iſto, & factus eſt aduena in terra Madiã, ubi generauit filios duos.

30 Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deſerto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.

31 Moyſes autem uidens admiratus eſt uiſum: & accedente illo ut conſideraret, facta eſt ad eum uox Domini.

32 Ego ſum Deus patrum tuorũ, Deus Abrahã, Deus Iſaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moyſes non audebat conſiderare.

33 Dixit autẽ illi Domin⁹, Solue calciamentum pedũ tuorum: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.

34 Videns uidi afflictionẽ populi mei qui eſt in AEgypto, & gemitum eorum audiui, & deſcẽdi liberare eos: & nũc ueni, mittam te in AEgyptum.

Exod. 2. b. 11

Exod. 2. b. 13

Exod. 3. a. 2

21 Pro filio, εἰς υἱόν. Heb. לבן: id eſt (vt rectè quoque vertit Eraſ.) Vice filii. Vulg. ad verbũ, In filiũ.

Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.

Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν· ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν.

Ὧι οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον·

Εἰπόντες τῷ Ἀαρὼν, Ποίησον ἡμῖν θεοὺς οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ Μωσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν,

35 Hunc Moſen quem abnegauerant, dicentes, Quis te conſtituit principẽ & iudicem? hunc, *inquam*, Deus principem & redemptorẽ miſit, " ductu Angeli qui viſus fuerat ei in rubo.

36 ‖Hic eduxit illos editis miraculis & ſignis in AEgypto, & in rubro mari, ‖" & in deſerto, annis quadraginta.

37 Hic eſt Moſes ille qui dixit filiis Iſrael, ‖Prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter è fratrib⁹ veſtris " ſicut me: eum audite.

38 ‖Hic ille eſt qui fuit in congregatione in deſerto, cum Angelo qui loquebatur ei in mõte Sina, & cum patribus noſtris, quique excepit " viua eloquia quæ nobis traderet.

39 Cui noluerunt auſcultare patres noſtri, ſed repulerunt *eum*, & auerſi ſunt corde ſuo in AEgyptum:

40 Dicentes Aharoni, ‖Fac nobis deos qui præeãt nobis. Moſi enim iſti qui eduxit nos è terra AEgypti, neſcimus quid eõ tigerit.

41 Et vitulum fecerunt per illos dies, obtuleruntque ſacrificium idolo, & oblectarunt ſeſe operibus manuum ſuarum.

42 Auertit autem ‖ ſe Deus, & " tradidit eos in ſeruitutem exercitus cæli: ſicut ſcriptum eſt in libro " Prophetarum,

35 Hunc Moyſen quem negauerũt, dicentes, Quis te conſtituit principem & iudicem? hunc Deus principem & redemptorem miſit, cum manu Angeli qui apparuit illi in rubo.

36 Hic eduxit illos, faciens prodigia & ſigna in terra AEgypti, & in rubro mari, & in deſerto, annis quadraginta.

37 Hic eſt Moyſes qui dixit filiis Iſrael, Prophetam ſuſcitabit uobis Deus de fratribus ueſtris tanquam me: ipſum audietis.

38 Hic eſt qui fuit in Eccleſia in ſolitudine, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus noſtris, qui accepit uerba uitæ dare nobis.

39 Cui noluerunt obedire patres noſtri, ſed repulerũt, & auerſi ſunt cordibus ſuis in AEgyptum:

40 Dicentes ad Aharon, Fac nobis deos qui præcedant nos: Moyſes enim hic qui eduxit nos de terra AEgypti, neſcimus quid factum ſit ei.

41 Et uitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hoſtiam ſimulachro, & lætabantur in operibus manuum ſuarum.

42 Cõuertit autẽ Deus, & tradidit eos ſeruire militiæ cæli: ſicut ſcriptum eſt in libro Prophetarum,

Exod. 7. 8. 9. 10. 11. 14

Exod. 16. a. 1

Deut. 18. c. 15 ſuprà, 3. d. 22

Exod. 19. a. 2

Exod. 32. a. 1

Amos 5. g. 25

35 Ductu, ἐν χειρί. Heb. ביד, id eſt (vt Vulgata & Eraſ. ad verbum interpretantur) Per manum: quæ interpretatio ſæpe quidem conuenit, vt paulo antè verſu 25, & infrà 15. e. 23: hic autem viſa eſt paulo obſcurior. Vocant autem Hebræi יד, id eſt manum, quicquid eſt vice inſtrumenti ad aliquid agendum, ſed peculiaris atque adeo prorſus diuerſa eſt hoc loco iſtius tranſlationis ratio. Eſſet enim nimiũ frigida interpretatio ſiquis 5 hæc ita acciperet quaſi diceretur Dominus, Angeli miniſterio Moſen vocaſſe: quũ (ni fallor) hoc quoque ſignificetur, Moſen iſtius manu ac poteſtate fuiſſe armatum, vt Angelus ille, nimirum Chriſtus, (ſicut explicat Apoſtolus 1. Cor. 10. a. 4) verus fuerit liberator ac ductor, cuius miniſter fuerit Moſes.

36 Et in deſerto annis quadraginta, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. Id eſt, Et in deſerto, vbi verſatus eſt annos 40. Eſt enim præciſum hoc dicendi genus, & petitum è medio, ſicut pleraque alia: cuiuſmodi & 10 illud eſt quod vſurpauit ſuprà verſu 9, quum diceret Patriarchas vendidiſſe Ioſephum in Ægyptũ, id eſt vt in Ægyptum abduceretur.

37 Sicut me: eum audite, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Vulgata, Tanquam meipſum audietis. Pro quo nonnulli corruptè impreſſerunt, Tanquam meipſum audietis, quaſi ὡς ἐμέ non pertineat ad ſuperiora, & pro eo ſcriptum ſit ἐμαυτοῦ: quem errorem annotauit quidem Eraſ. ſed ita vt eum immeritò videatur interpreti tri 15 buere, nec etiam vnde ortus ſit, cognouiſſe.

38 Viua eloquia, λόγια ζῶντα. Vocantur λόγια à Græcis (inquit Thucydidis interpres) τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καταλογάδην λεγόμενα: id eſt, quæ à Deo dicũtur oratione ſoluta, quotidiano videlicet ſermone, & quaſi nobiſcũ colloquatur. Nam verſus illos fatidicos quos furentes vates fundebant, χρησμοὺς Græci vocant. Non dubium eſt ergo quin λόγια Lucas appellet quæ Hebræi vocant הדברים, & huc reſpiciat quòd Deus ipſe dicatur ea pro- 20 nuntiaſſe, & digito ſuo deſcripta, Moſi tradidiſſe. Vetus interpres conuertit, Verba vitæ, id eſt λόγους ζωῆς. Quidã etiam codices legunt λόγον ζῶντα, id eſt ſermonem viuum.

42 Tradidit eos in ſeruitutẽ, παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν. Id eſt, Eos à ſuo ſpiritu deſertos tradidit Satanæ

& peruersis cupiditatibus, vt seruirent stellis. Exercitui cæli, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Vulgata & Eras. Militiæ cæli, de quo diximus Luc. 2. b. 13. Vocat autem hoc loco exercitum cæli, non ipsos Angelos, sed solem, lunam, & reliqua sidera, vt manifestè apparet ex Deuter. 17. a. 3. Prophetarum, τῶν προφητῶν. Vide Mat. 1. a. 1.

Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

Num victimas & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

Nunquid victimas aut hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

43 Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

43 Imò baiulastis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Remphan, quas figuras fecistis vt eas adoraretis: itaque transferam vos trans Babylonem.

43 Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Rempham, figuras quas fecistis adorare eas: & transferam vos trans Babylonem.

44 Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει.

44 Tabernaculum testimonii fuit patribus nostris in deserto, prout præceperat iis qui dixerat Mosi vt faceret illud secundum exemplar quod viderat.

44 Tabernaculum testimonii fuit patribus nostris in deserto sicut disposuit illis Deus, loquens ad Moysen, vt faceret illud secundum formam quam viderat.

Exodi 25. d. 40; heb. 8. b. 5

45 Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξῶσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ.

45 Quod etiam acceptum intro duxerunt patres nostri cum Iesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus à conspectu patrum nostrorum, vsque ad dies Dauid.

45 Quod & induxerunt suscipientes patres nostri cum Iesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus à facie patrum nostrorum, vsque in diebus Dauid.

Iosue 2. c. 14; 2. Reg. 2. c. 16; psal. 13. a. 3

Et oblationes, καὶ θυσίας. Heb. מנחה. Ideo oblationes potius conuerti quàm hostias, quum alioqui vertere soleant Græci θυσίας quæ ab Hebræis dicuntur זבחים, vt diximus Marci cap. 12. c. 33. Accipitur tamen θυσία pro מנחה, etiam Marci capite 9. ver. 49, quum nonnulli sint qui θυσίαν à thure deriuent, vt propriè declaret thuris suffitus.

43 Imo baiulastis, καὶ ἀνελάβετε. Hebr. ונשאתם. id est, in humeros vestros sublatum tulistis: quod etiam de arca fœderis dicitur, 1. Reg. 2. d. 26. Idem ergo valet τὸ ἀναλαμβάνειν hoc loco atque τὸ αἴρειν: & τὸ καὶ positum est pro aduersatiua. Vulg. & Eras. Suscepistis, perperam. Quidam per futurum conuertunt: quos si sequamur, conuertemus potius, Baiulabitis igitur. Tabernaculum Moloch, τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ. Stephanum lingua sua loquentē certū est ipsa Prophetæ verba citasse. At Lucas Græcè scribens Græcam editionem sequutus est: quam fateor ab Hebraica veritate in hoc testimonio plurimùm variare: sed ita tamen vt verba quidem diuersa sint, sententia prorsus sit eadem. Non est ergo quòd hac varietate quisquam offendatur, quam ego sigillatim annotabo. Pro eo igitur quod in Hebræis סכות מלככם, id est, Siccuth regem vestrum (est enim Siccuth idoli nomen) Græci legerunt סוכות מלככם, id est tabernaculum Moloch vestro: quamuis pronomen hic sit prætermissum. Et sidus dei vestri Remphan, & figuras quas fecistis, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε. Hebraica sic habent, ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם, id est, Et Ciiun imaginem vestram, stellam deorum vestrorū quos fecistis vobis. Apparet igitur in Græcis perturbatum esse ordinem, vt qui priore loco legerint, כוכב אלהיכם, id est, stellam deorum vestrorum: deinde pro Ciiun (quod nomen est idoli) subiectum fuisse aliud nomen. in quo etiam scribendo plurimùm variant codices, quum alii Ῥεμφὰν, alii Ῥαφὰν, alii Ῥαμφὰν, alii Ῥεφὰν, (vt Iust) alii Ῥαφὰν, alii denique Ῥεφᾶ scribant, vt corruptum esse hoc saltē nomen facilè appareat. Postremò צלמיכם, pro quo verterunt, τοὺς τύπους ὑμῶν, id est imagines seu figuras vestras, coniunxerunt cum verbo עשיתם, id est ἐποιήσατε, fecistis, prætermisso pronomine לכם, cuius demum loco substituerunt προσκυνεῖν αὐτοῖς, ad adorandum eas: nisi hoc fortassis, quemadmodum & alia multa, ex aliis locis annotatum, postea in contextum irrepsit. Id autem ita esse apparet ex Iustino, qui in Dialogo πρὸς Τρύφωνα, hunc locū citans, legit ἑαυτοῖς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς, neque quicquam addit amplius. Quod autem attinet ad nomen illud Remphan, mihi inter tam varias lectiones maximè probatur Ῥεφᾶ, id est רפא, quo nomine nemo nescit Gigantes significari. Sed & illud est extra controuersiam, gigantea forma solitum fuisse pingi Herculem. Hunc autem Ægyptios vocare consueuisse Chonem obseruat Lilius ex Antiocho quodam Epiphanis, vt verisimile mihi videatur, quum inter Chon & Ciiun non magnū sit discrimen, & peregrina illa nomina à Græcis plerunque sint valde deprauata, hoc idolum quod Ægyptii vocarūt Ciiun, Iudæos à forma & magnitudine רפא vocasse, quod sequutus sit Græcus interpres. sed hæc coniectura ne mihi quidem satisfacit. Trans Babylonem, ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. Hebraica veritas habet מהלאה לדמשק, & Iustinus eo loco quem modò citaui, legit ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, vltra Damascum, ~~vt hic saltem deprauatum esse hunc locum appareat.~~

44 Tabernaculum testimonii, ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. Sic Græci interpretes solent exprimere quod Heb. dicitur אוהל מועד, id est tabernaculum conuentus, in quo videlicet solebant Israelitæ conuenire: sicut non prorsus dissimili ratione hodie Christianorum templa vulgò solent Ecclesiæ, id est congregationes & conuentus vocari. Videntur tamen Græci interpretes alienæ radicis עוד significationem sequuti.

45 Acceptum, διαδεξάμενοι. Id est per manus traditum. Nam διαδέχεσθαι id dicimus quod de manu (vt aiunt) in manum traditum ad nos peruenit, vt patrimonia & quæcunque alia per varios gradus successionis ad nos deueniunt. Erasmus, Qui successerunt: quæ interpretatio mihi non satis probatur, quia διαδέχεσθαι plerunque est actiuum. In possessionem Gentium, ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν. Metonymicè vocantur regiones quæ à Gentibus obtinebātur. A conspectu patrū nostrorū, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν. Heb. מפני אבותיכם, id est, quas Deus expulit, vt ingredientibus maioribus nostris cederent harum regionum possessione. perinde enim loquitur acsi Deus illis venturis iter muniens, gentes illas deleuisset, vt in vacuam hostibus possessionem

sessionem mitterentur: quod etiam præstitit, sicuti se facturum promiserat Exodi 23. f. 28, & Ios. 24. d. 12, & Dauid agnoscit Psal. 44. a. 4, & exprobrat illis Esaias mirifica antithesi cap. 17. c. 9. Hæc igitur vis est huius Hebraismi, quem fœdè corrupit Castellio, quum interpretaretur, Eorum causa.

46 Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.

46 Qui fuit in gratia apud Deum, petiitque vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.

46 Qui inuenit gratiam ante Deum, & petiit ut inueniret tabernaculum Deo Iacob.

47 Σολομῶν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.

47 Solomon autem ædificauit ei ædem.

47 Salomon autem ædificauit illi domum.

3. Reg. 6. a. 1; 1. paral. 17. b. 12

48 Ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει,

48 Sed Excelsissimus ille in manufactis templis non habitat, sicut Propheta dicit,

48 Sed non Excelsus in manufactis habitat, sicut Propheta dicit,

Infrà 17. f. 24

49 Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;

49 Cælum mihi thronus est, terra autē, scabellum pedū meorum. Quam ædem ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis est locus requietis meæ?

49 Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis locus requietionis meæ est?

Esaie 66. a. 1

50 Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα.

50 Nónne manus mea fecit hæc omnia?

50 Nónne manus mea fecit hæc omnia?

51 Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς.

51 Duri ceruice & incircūcisi corde & auribus, vos semper Spiritui sancto obnitimini, sicut patres vestri, *ita* & vos.

51 Dura ceruice, & incircumcisis cordibus & auribus, uos semper Spiritui sancto resistitis, sicut patres nestri, & uos.

Ierem. 9. g. 26; ezech. 44. c. 9

52 Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε.

52 Quem Prophetarum non sunt persequuti patres vestri? trucidarunt, inquam, eos qui prænuntiarunt aduentum Iusti illius, cuius nunc vos proditores & occisores fuistis.

52 Quem Prophetarū non sūt persequuti patres uestri? & occiderūt eos qui pronuntiabant de aduentu Iusti, cuius uos nūc proditores & homicidæ fuistis.

53 Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.

53 Qui accepistis Legem per dispositionem Angelorum, nec seruastis.

53 Qui accepistis Legē in dispositione Angelorū, & non custodistis.

Exod. 19. a. 1

54 Ἀκούοντες δὲ ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.

54 Audientes autem hæc, ~~frendebant~~ cordibus suis, & stridebant dentibus in eum.

54 Audientes autem hæc, dissecabātur cordibus suis et stridebāt dētibus in eū.

55 Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

55 Quum autem esset plenus Spiritu sancto, intentis in cælū oculis vidit gloriam Dei, & Iesum adstantem ad dextram Dei.

55 Quū autē esset plenus Spiritu sancto, intendēs in cælū, uidit gloriā Dei, & Iesum stantem à dextris Dei.

56 Καὶ εἶπεν, Ἰδοὺ, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

56 Et ait, Ecce, conspicio cælos apertos, & Filium hominis adstantem ad dextram Dei.

56 Et ait, Ecce uideo cælos apertos, & Filium hominis stātem à dextris Dei.

57 Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον

57 Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerunt au-

57 Exclamantes autem uoce magna, cōtinuerūt au-

46 Qui fuit in gratia, ὃς εὗρε χάριν. Vide Luc. 1. c. 30.

48 Non habitat, οὐ κατοικεῖ. Similem metathesin particulæ negantis vnam & alteram ~~obseruauimus~~ in Iohanne: quam nisi obserues, anantapodoton esse videbitur vbi nusquam est.

51 Incircuncisi corde & auribus, ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν. Duplicis circuncisionis mentio fit in Vetere testamento, vnius externæ, alterius verò interioris, quam Paulus vocat ἀχειροποίητον, cuius illa symbolum erat. Inde factum vt duas Iudæorum species idem constitueret, Rom. 2. d. 28 & 29: quæ nisi obserues, non possis intelligere quid illud sit de quo Stephanus Iudæos hoc loco reprehendat, id est, cur incircuncisi corde dicantur qui in naturæ corruptæ vitiis adhuc hærent demersi, & incircuncisi auribus, qui vocem Dei ne audire quidem sustinent, quales quidem omnes sumus natura.

53 Per dispositionem Angelorum, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. i. Angelorum ministerio. Nam mihi videtur διαταγὴν vsurpari hoc loco pro eo quod διακονία dicitur Heb. 1. d. 14. quod annotandum fuit nequis Angelos putet ipsius Legis authores, quum internuntii duntaxat fuerint, & adhibiti testes in Legis promulgatione à Deo facta. Sic accipiendum est quod ait Apost. Gal. 3. c. 19, Legem per Angelos fuisse ordinatam: qui locus istum optimè explicat. Augustinus aliquoties hæc citās, interpretatur, In edictis, quasi διαταγὴ & διάταγμα seu διάταξις idem declarent. quod vt concedam, tamen hanc explicationem apparet admodum esse impropriam.

55 Gloriam Dei, δόξαν Θεοῦ. Id est, gloriosum Deum, quatenus quidem humanis oculis cerni potest. Vide Luc. 2. b. 9. Adstantem, ἑστῶτα: Id est παρόντα. Itaque ineptè quæritur quomodo hic dicatur stare qui alibi dicitur sedere: de quo aliquid diximus Luc. 18. c. 13.

τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ᾽ αὐτόν.

58 Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.

59 Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον, καὶ λέγοντα, Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

60 Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

res suas, & irruerunt concorditer in eum.

58 Et eiectum eum ex vrbe, lapidabant: testes autem deposuerunt pallia sua ad pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.

59 Lapidarunt igitur Stephanum, inuocantem & dicentem, Domine Iesu suscipe spiritum meum.

60 Positis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ne statuas eis hoc peccatū. Et quū hoc dixisset obdormiuit.

res suas, & impetum fecerunt unanimiter in eū.

58 Et, eijciētes eum extra ciuitatem, lapidabāt: & testes deposuerunt uestimenta sua secus pedes adolescentis qui uocabatur Saulus.

59 Et lapidabant Stephanū inuocantē & dicentē, Domine Iesu suscipe spiritum meum.

60 Positis autem genibus clamauit uoce magna, Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, obdormiuit.

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

1 ΣΑΥΛΟΣ δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

2 Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ᾽ αὐτῷ.

3 Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.

4 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

5 Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.

6 Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδόν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

7 Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα

1 SAulus autem consenserat in necem eius. Orta est verò per id tempus persequutio magna aduersus Ecclesiam quæ *erat* Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 Extulerunt autem vnà Stephanum viri religiosi, feceruntque planctum magnum super eum.

3 Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos: & trahens viros ac mulieres, tradebat *eos* carceri.

4 Illi igitur dispersi peragrabāt *regionem*, euāgelizantes sermonem *Dei.*

5 Philippus verò quū deuenisset in vrbem Samariæ, prædicabat eis Christum.

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, audientes & videntes signa quæ edebat.

7 Spirit⁹ enim impuri ex mul-

CAP. VIII.

1 SAulus autem erat consentiens neci eius. Facta est autem in illa die persequutio magna in Ecclesia quæ erat Ierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 Curauerunt autem Stephanum uiri timorati, & fecerunt planctū magnū super eum.

3 Saulus autem deuastabat Ecclesiam, per domos intrans: & trahens uiros ac mulieres tradebat in custodiam.

4 Igitur qui dispersi erant pertransibant euangelizantes Verbum.

5 Philippus autē descēdēs in ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Christū.

6 Intendebant autem turbæ iis quæ à Philippo dicebantur, unanimiter audientes, & uidētes signa quæ faciebat.

7 Multi enim eorum qui habebant spiritus im-

58 Testes autem, καὶ οἱ μάρτυρες. Cautum erat in Lege vt testes lapidationē auspicarentur, Deut.17.v.7. Quāuis igitur omnia ista per tumultū sint facta, & quidem violata præsidis prouinciæ authoritate, voluerunt tamen isti videri nihil agere nisi ex Legis diuinæ præscripto.

60 Ne statuas, μὴ στήσῃς. Statuendi vocabulo significari puto firmā ac perennem (vt ita dicā) peccati imputationē corā Deo, sicut contrà dicuntur deleri ac remitti peccata quæ cōdonantur. Obdormiuit, ἐκοιμήθη. Id est, Mortuus est. Vide 1. Thess.4.c.13. In quibusdam Latinis codicibus additur in Domino, ἐν Κυρίῳ.

IN CAPVT VIII.

2 Extulerunt autem vnà, συνεκόμισαν. Vel, comportarunt, ex eo loco nimirū in quo iacebat lapidibus obrutus. Vulg. & Eras. Curauerunt: quod nimium latè patet, neque etiam Græco verbo respondet. Sed nulla hic mentio conditarum Stephani reliquiarum, aut precum pro mortuis, aut adorationis mortuorum. Religiosi, εὐλαβεῖς. Vulg. barbarè, Timorati. Vide Luc.2.d.25.

5 In vrbē Samariæ, εἰς πόλιν Σαμαρείας. i. in vrbē Samariā. Virgil. Hic tamē ille vrbē Patauī, sedésque locauit Teucrorū. Neque his obstat quòd articulus non sit adiectus, quū paulo pòst addatur: & reliquæ vrbes videantur potius oppidula fuisse quàm vrbes. Dedit autē hæc metropolis toti regioni nomen, & sub nomine Sebastes ab Herode magno fuit instaurata, vt narrat Iosephus lib. De bello Iudaico 1.cap.6.

6 Audientes, ἐν τῷ ἀκούειν. Hîc Hebræa periphrasis gerundii modi.

7 Spiritus enim impuri, &c. πολλῶν γὰρ τῶν, &c. Vulgata legit, πολλοὶ γὰρ τῶν ἐχόντων, &c. ideo conuertit, Multi enim eorum qui habebant, & paulo pòst ἐξήρχοντο, exibant. Est autem omissum antecedens priore loco, deinde loco relatiui positum, ex Hebræorum idiotismo: qui nisi obseruetur, vix intelligere licebit quæ sit legitima istorum verborum structura. Est autem (vt opinor) eiusmodi, πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα πολλῶν τῶν ἐχόντων [αὐτὰ]

ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο· πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.

8 Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.

9 Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.

10 Ὧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.

11 Προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.

12 Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.

13 Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γινομένας, ἐξίστατο.

14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

15 Οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.

16 (Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ᾽ οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκός, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ)

17 Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτούς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.

18 Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστό-

tis qui *eis* tenebātur, exibāt, clamantes voce magna: multi autem paralytici & claudi sanati sunt.

8 Et gaudium magnum fuit in illa vrbe.

9 Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem magicam, & Gentem Samariæ obstupefecerat, dicens se esse quempiā magnū.

10 Quem attendebant omnes à minimo vsque ad maximū, dicentes, Iste est virtus illa Dei magna.

11 Attendebant autem eum propterea quòd multo tempore magicis artibus eos obstupefecerat.

12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomen Iesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri, tum mulieres.

13 Simon verò & ipse credidit: & baptizatus perdurabat apud Philippum: & cōspiciens signa & virtutes magnas edi, obstupefiebat.

14 Quum autem audissent Apostoli qui erant Hierosolymis, Samariam recepisse Sermonē Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.

15 Qui quum descendissent, precati sunt pro eis vt acciperent Spiritum sanctum.

16 (Nondum enim in quēquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomine Iesu)

17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.

18 Quū autē cōspexisset Simon per impositionē manuū Apo-

mundos, clamantes uoce magna, exibant: multi autem paralytici & claudi curati sunt.

8 Factum est ergo gaudium magnum in illa ciuitate.

9 Vir autem quidā nomine Simō, qui antè fuerat in ciuitate magus, seducens gētem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum.

10 Cui auscultabant omnes à minimo usque ad maximū, dicentes, Hic est uirtus Dei quæ uocatur magna.

11 Attendebant autem eū, propter quod multo tempore magicis suis dementasset eos.

12 Quū verò credidissēt Philippo euāgelizanti de regno Dei & nomine Iesu Christi, baptizabantur uiri ac mulieres.

13 Tūc Simō & ipse credidit: & quū baptizatus esset, adhærebat Philippo: uidens etiam signa & uirtutes maximas fieri, stupens admirabatur.

14 Quū autem audissent Apostoli qui erāt in Ierosolymis, quòd recepisset Samaria uerbum Dei, miserunt ad eos Petrū & Iohannem.

15 Qui quū uenissent orauerūt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctū.

16 (Nōdū enim in quēquā illorū superuenerat, sed baptizati tantùm erant in nomine Domini Iesu)

17 Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum.

18 Quum uidisset autē Simon quia per impositionem manus Aposto-

βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο, id est, Spiritus enim impuri multorum qui eos habebāt, clamātes magna voce, egrediebātur. Erasmus autem πολλῶν coniunxit cum verbo ἐξήρχετο, & τῶν ἐχόντων [αὐτὰ] passiuè conuertit. Sic enim interpretatur, Spiritus enim immundi à multis qui illis tenebantur, exibant: quem sum sequutus.

9 Et obstupefecerat, καὶ ἐξιστῶν. Id est, ita sibi conciliarat suis præstigiis, vt cæco quodam furore amētes, toti essent illi addicti. Vulg. Seducens: id est ἀπατῶν, vocabulo nimis diluto. Eras. Dementandi verbo vti maluit, quod etiam vsurpat Vetus interpres proximo versiculo. Ego verò nusquam illud inuenio apud idoneos scriptores.

10 Attendebant, προσεῖχον. Eras. Auscultabant, non satis expressè. Suprà verò versic.6, vsi sunt iidem interpretes Intendendi verbo, non satis Latina constructione. Sed idem Vetus interpres, tertiò iam à seipso dissentiens, προσεῖχον rectè conuertit Attendebant, quod Erasmus malè mutauit in Auscultabant.

13 Perdurabat apud Philip. ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. Vulg. & Eras. Adhærebat, προσεκολλᾶτο. Vide Mar.3.b.9. Obstupefiebat, ἐξίστατο. Nemo non videt (opinor) hoc verbum aliter quàm paulo antè accipi hoc loco. Illic enim de eo dicitur qui mentem ac iudicium omne malis artibus amisit, hîc pro magna admiratione ponitur, quum perculsus animus non habet quid constituat. Vide Mar.2.b.12.

15 Spiritum sanctum, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia quibus ornatos esse oportebat illos, præsertim qui præficiēdi erāt Ecclesiæ. Nam proculdubio missi sunt eò Petrus & Iohannes à cæteris Apostolis partim vt Philippi diaconi doctrinam ipsi confirmarent, partim vt Apostolica authoritate Ecclesiam constituerent.

λων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα,

stolorum dari Spiritum sanctum, obtulit eis pecunias,

lorum daretur Spiritus sanct⁹, obtulit eis pecuniā.

19 Λέγων, Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.

19 Dicens, Date etiam mihi potestatem istam, vt cuicūque imposuero manus, recipiat Spiritum sanctum.

19 Dicens, Date & mihi hāc potestatem, ut cuicunque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctū.

20 Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

20 Petrus autem dixit ei, Argentum tuum tecum ʺ pereat, qui donum Dei existimaris pecuniis acquiri.

20 Petrus autem dixit ad eū, Pecunia tua tecum sit in perditionem: quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri.

21 Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

21 Non est tibi pars neque sors ʺin hoc negotio: cor enim tuum non est ʺ rectum in Dei conspectu.

21 Non est tibi pars neque sors in sermone isto: cor enim tuum nō est rectum coram Deo.

22 Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

22 Resipisce igitur ab ista malitia tua, & roga Deum, si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui.

22 Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua: et roga Deū, si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.

23 Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.

23 Video enim te ʺin felle amarissimo ʺ & nexu iniustitiæ positum.

23 In felle enim amaritudinis & obligatione iniquitatis uideo te esse.

24 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

24 Respondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat *istorum* quæ dixistis.

24 Respondens autem Simō dixit, Precamini uos pro me ad Dominum ut nihil ueniat super me horum quæ dixistis.

25 Οἱ μὲν οὖν, διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.

25 Illi igitur testificati & loquuti sermonem Dei, reuersi sunt Hierosolymā, ʺ & multis vicis Samaritanorū euāgelizarunt.

25 Et illi quidem testificati & loquuti uerbum Domini, redibant Ierosolymā, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabant.

26 Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέγων, Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

26 Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicens, Surge, & vade meridiem versus, ad viam quæ ab Ierusalem descendit Gazam: ʺ quæ est deserta.

26 Angel⁹ autē Domini loquutus est ad Philippū, dicēs, Surge et uade cōtra meridianū, ad uiā quæ descendit ab Ierusalē in Gazā: hæc est deserta.

20 Pereat, εἴη εἰς ἀπώλειαν. Heb. יהי לאבדון: id est, vt ad verbum interpretantur Vulgata & Erasmus, Sit in perditionem. Qui existimaris, ὅτι ἐνόμισας. Vulgata & Erasmus, Quoniam existimasti. Vide Ioh. 1. c. 18.

21 In hoc negotio, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. vel (vt Vulg.) In hoc sermone, id est in ista doctrina quam annuntiamus. Erasmus, In hac ratione: quod mihi videtur obscurum. דבר autem Hebræis de re quauis dici, sæpe iam obseruauimus. Rectum coram Deo, εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Id est, verè rectū & sine simulatione. Vide Luc. 1. a. 6. 5

23 In felle enim amarissimo, εἰς γὰρ χολὴν πικρίας. Alludit omnino Petrus ad locum Mosis Deut. 29. c. 18, & fel amaritudinis (id est amarissimum) vocat interiorem cordis malitiā, & virus illud diabolicæ impietatis quo magus iste totus erat oppletus. Nam idem vocabulum ראש & venenum & fel declarat Hebræis, & vtraque significatio optimè quadrat: quia vtrouis modo accipias, nullum est magis mortiferum venenū, nullum etiam fel magis amarum peccato, quum semel conscientiam obtinuit. Cæterùm videri posset hoc dicēdi genus, Esse 10 in felle, per hypallagen esse explicandum, ac dicendum potius, Video fel amarissimum in te esse. ac fateor me aliquando in ea opinione fuisse vt hunc locum ita interpretandum putarem: sed tandem comperi mutari non posse hunc Hebraismum quin tota huius dicti emphasis pereat. Sic enim loquuntur Hebræi, vt hominem prorsus oppressum ac quasi intus sepultum declarent. Quemadmodum igitur qui quempiam in aquis esse dicit, aliquid significat multo grauius quàm si aquas in quopiam esse dixerit: sic in felle esse, multo est vehe- 15 mentius dictum quàm fel in aliquo esse. Sic accipio quod ait Dauid Psal. 51. b. 7, se in iniquitate natū & in peccato conceptum: & quod exprobrant Pharisæi cæco illi Ioh. 9. f. 34, ipsum totum natum esse in peccatis: item illud quod toties repetitur apud Paulum, in carne esse & in Spiritu, quorum dictorum emphasis non intelligetur nisi Hebraismum integrū seruaris. Castellio verò eadem audacia vsus in his explicādis atque in plerisque aliis, ita interpretatus est hunc locum, Nam tibi acerbam imminere bilem video: quasi fellis appellatione in- 20 telligatur ira Dei, in qua dicatur esse Simon, id est illi obnoxius. Hoc est videlicet interpretem agere, Deo tribuere fel amaritudinis. Et nexu iniustitiæ, καὶ σύνδεσμον ἀδικίας. id est, iniquitatis vinculis ac laqueis irretitum, sicut etiam loquitur Paulus 2. Tim. 2. d. 26. Puto autem sicut peccata vocantur Chald. חובין, id est debita: sic etiam totum hoc dicendi genus à creditorum sæuitia ac crudelitate sumptum, quam Iudæis exprobrans Dominus Esa. 58. b. 6, iubet aperiri חרצבות רשע id est colligationes iniquitatis, quæ ipsa verba Petrus translatitiè 25 hìc vsurpat. Neque enim tam arcta sunt vlla vincula, neque tam molestus est vllus creditor, atque malæ conscientiæ testimonium.

25 Et multis vicis, πολλάς τε κώμας. Vulg. Et multis regionibus, πολλάς τε χώρας. Vide Luc. 11. d. 11.

26 Quæ est deserta, αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Tradunt duas fuisse Gazas, vnam veterem, ab Alexandro dirutam, alteram nouam; ideóque oportuisse hanc ab illa distingui; quod non inuenio alterius cuiuspiam scriptoris 30

authoritate confirmatū. Quamuis enim ab Alexādro magno expugnatam & dirutam fuisse Gazam constet, tamen prorsus fuisse subuersam non lego: imò verò non impotentem adhuc fuisse apparet ex eo quòd aliquot pòst seculis, nempe sub Ptolemæo Lathuro, qui penultimus fuit Ptolemæorum, denuò fuit expugnata ab Alexandro Iannæo Iudææ rege, vt disertè commemorat Iosephus lib. Antiq. 13. cap. 19. Deinde, qui Gazæ alicuius 5 nouæ meminerit, quæ illis temporibus extaret, neminem sanè inuenio: imò verò, si Sozomeno credimus, verā esse nostram coniecturam apparebit. Is enim disertè scribit, Gazæorum nauale, cuius etiam meminit Strabo li. 16, ad Constantini Cæsaris tempora, non Gazam sed Maiumam vocatum fuisse: cuius quidem nominis etymologiam Hebræam esse puto, quasi marinam dicas: deinde quòd Christi religionem esset amplexa, à Constantino ius ciuitatis adeptam, & de filii Constantii nomine vocatam Constantiam, ad Iuliani vsque tempora, qui pro- 10 fanis Gazæis illam concessit, & Gazam nouam iussit vocari. Quum igitur à Iuliani tēporibus cœperit Gazæ veteris ac nouæ discrimen, non videtur Lucas tāto antè tempore epithetum Desertæ addidisse, vt veterem à noua distingueret. Itaque de via hoc dictum accipio, quæ fuerit admodum infrequens. Siquidem Gazæos constat pertinacissimos fuisse in profana religione, non tantùm aduersus Iudæos, sed etiam aduersus Christianos ipsos imperatores retinenda, vt probabile sit minimè tritum fuisse illinc iter in Hierusalem: qua de re non immeritò 15 admonetur Philippus, qui alioqui quoduis aliud iter potius fuisset ingressus.

27 Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ·

27 Is igitur surgens profectus est: & ecce ʺ quidam AEthiops eunuchus, ʺdynastes ʺ Candaces reginæ AEthiopum: qui præerat vniuersis illius opibus, venerátque adoraturus in Hierusalem:

27 Et surgens abiit: et ecce, uir AEthiops eunuchus, potens Candaces reginæ AEthiopum, qui erat super omnes gazas eius, uenerat adorare in Ierusalem:

28 Ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν.

28 Reuertebatur sedens in curru suo, legébatque Esaiam Prophetam.

28 Et reuertebatur sedens super currū suū, legénsque Esaiam prophetam.

29 Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ, Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.

30 Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν, Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Esaiam prophetam, & dixit, Nēpe intelligis quæ legis?

30 Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Esaiā prophetam, & dixit, Putásne intelligis quæ legis.

31 Ὁ δὲ εἶπε, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; Παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ.

31 At ille ait, Quî enim possim, nisi quis mihi præierit? Et precatus est Philippum vt ascenderet, sederétque secum.

31 Qui ait, Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Rogauitque Philippum ut ascenderet, & sederet secum.

32 Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ.

32 ʺLocus autem Scripturæ quem legebat, hic erat, ‖ Vt ouis ad mactationem ductus est: & vt agnus coram suo tonsore mutus, ita non aperuit os suum.

32 Locus autem Scripturæ quam legebat, erat hic, Tāquam ouis ad occisionem ductus est: & sicut agnus coram tondente se sine uoce, sic non aperuit os suum.

Esaie 53. c. 7

27 Quidam Æthiops eunuchus ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος. Ridiculum sanè ac tāti viri nomine indignum est quod quidam annotat, virum dici qui sit eunuchus: quum pugnent inter se virum esse & eunuchum esse: vnde & euirati dicuntur. Verùm (inquit) in Christo neque sexus est, neque cōditio, sed noua creatura. Obsecro quorsum hoc? verum quidem illud est, eunuchis patêre Dei regnum non minus quàm aliis, quum in Veteri lege 20 discrimen aliquod fuerit inter eunuchos & alios qui eunuchi non erant, vt apparet ex Deut. 23. a. 1: sed hoc nihil pertinet ad hanc antithesin, quæ certè nulla est. Neque enim ἀνὴρ hic aliud declarat quàm τὶς, id est quidam, vt & aliis infinitis penè locis annotauimus: idque non modò quia Hebræi suum איש ita solent vsurpare, sed etiam ex Græcorum more, vt aliquoties apud Herodotum præsertim annotauimus. Dynastes, δυνάστης. Vulg. Potens. Eras. Præfectus. Vide Luc. 1. e. 52. Candaces, Κανδάκης. Vide Plinium lib. 6. cap. 29.

25 32 Locus autem, ἡ δὲ περιοχή. Certè non potuit magis Latinè hoc vocabulum conuertere Vetus interpres, vt planè mirer Erasmum maluisse Argumentum aut Sententiam interpretari. quāuis enim περιοχὴ idem declaret atque argumentū libri quod vocant, id est summa eorū quæ in aliquo libro scripta sunt, paucis cōprehensa, τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ: tamen quum Lucas ipsa Esaiæ verba citet, res ipsa ostendit περιοχὴν dici à Luca quod Hebræi פרשה, id est sectionem, barbari vulgò passum Scripturæ vocant, Latini scriptores locum. Sic enim Terentius, 30 —eum Plautus locū Reliquit integrum: eum hic locū sumpsit sibi —In Adelphos. Sic Cicero 2. De legibus, Et hunc locum satis in iis libris quos legistis, expressit Scipio. Cur autem Lucas περιοχὴν ea significatione vsurparit, duplex causa adferri potest. Vna, fortassis tamē subtilis potius quàm probabilis, quòd inter Græcos Iudæos hebraissantes, vocabulum Hebræum פרשה in hoc Græcum degenerasset in synagogis: qualia multa non dubito quin fuerint in populari sermone corruptè obseruata. Nam certè mira est affinitas inter פרשה & περιοχή. Sic 35 Latina vocabula multa annotauimus Græca terminatione fuisse vsurpata Matth. 5. d. 26. Altera ratio huius significationis hæc dari potest, quòd περιοχὴ, quum propriè significet complexionem, ac quantum vno ambitu contineri potest, optima ratione possunt istæ sectiones sic etiam vocari, quasi partem dicas certis terminis comprehensam, & à reliquis distinctam.

33 Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

34 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε, Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;

35 Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

36 Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδόν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ· καί φησιν ὁ εὐνοῦχος, Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

37 Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος, Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

38 Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ,τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

39 Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος· ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

40 Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζω-

33 "In ipsius deiectione iudicium eius sublatum est: "seculum autem eius quis enarrabit? quoniã tollitur è terra vita ei⁹.

34 Respondẽs autem eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo propheta hoc dicit? de seipso, an de alio quopiam.

35 Tum Philippus aperto ore suo, & incipiẽs à scriptura ista, euangelizauit ei Iesum.

36 "Quum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquã: tũ ait eunuchus, En aquã: quid prohibet me baptizari?

37 "Dixit verò Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem *ille* dixit, Credo Filium Dei esse Iesum Christum.

38 Iussitque sisti currum: ac descenderunt ambo in aquam, Philippus simul & eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

39 Quum autem ascendissent ex aqua, "Spiritus Domini rapuit Philippũ, nec amplius vidit eum eunuchus. "Pergebat enim in via sua, gaudens.

40 Philipp⁹ autẽ inuẽtus est Azo

33 In humilitate iudicium eius sublatum est: generationẽ eius quis enarrabit? quoniam tolletur de terra uita eius.

34 Respondens autem eunuchus Philippo, dixit, Obsecro te de quo Propheta dicit hoc? de se, an de alio quo alio?

35 Aperiens autem Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, euangelizauit illi Iesum.

36 Et dum irent per uiam, uenerunt ad quandam aquam: & ait eunuchus, Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?

37 Dixit autem Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Et respõdens ait, Credo Filium Dei esse Iesum Christum.

38 Et iussit stare currum: & descenderũt uterque in aquã, Philippus & eunuchus, et baptizauit eũ.

39 Quum autem ascendissent de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non uidit eũ eunuchus. Ibat autẽ per uiam suam gaudens.

40 Philipp⁹ aũt inuentus

33 In ipsius deiectione, iudicium eius sublatum est, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Hebr. veritas habet מעצר וממשפט לוקח, quæ sic interpretor, E claustro & iudicio assumptus est. Vocat autem claustrum (vt opinor) sepulchrum, ipsáque adeo mortis vincula. Nam עצר retentionem declarat. Iudicium verò accipio pro supplicio quo affectus est, & miserabili conditione quam subiit Christus, nostri causa, Patris iram sustinens. Inde igitur sublatus est, ruptis mortis vinculis, vt suprà dixit Petrus 2. d. 24. Quod autem ad Græcam interpretationem attinet, in vno codice comperimus αὐτοῦ deesse. quòd si pro ἡ κρίσις legeretur καὶ κρίσεως, prorsus responderet Hebræis. & ἡ pro καὶ facilè potuit non tãtùm scribi, sed etiam ab interprete hoc loco vsurpari. Pro claustro verò siue carcere verterũt Græci ταπείνωσιν, vt melius appareret antithesis verbi αἴρειν, neque id incommodè, si sententiam spectes. Tum enim planè fuit depressus & ad inferos vsque detrusus, quum in vmbra mortis & sepulchri tenebris clausus iaceret. Sed hæc ab interpretibus copiosius sunt explicata. Certè vt varient verba, idem tamen sensus manet, etiamsi legas, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, vt habent omnia exemplaria. Tum enim sublatum est iudicium quum ex ipso iudicio saluus euasit. Seculum autẽ eius, τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ. Hebr. דורו id est, quandiu æuum ipsius sit duraturum. Nam (vt ait Paulus Rom. 6. b. 9) Christus excitatus ex mortuis, non amplius moritur, mors illi non amplius dominatur. Ingressus enim est regnum illud cuius non erit finis, vt Mariæ prædixit Angelus. Significat autem דור Hebræis quod Latini seculum aut ætatem vocant. Itaque magis etiam propria est ista interpretatio quàm si de ipsius Christi progenie (id est de Ecclesia) accipias, quam Deo Patri genuit: quanuis eandem membrorum ac capitis conditionem esse non diffitear: siquidem vnà cum ipso in cælestibus considemus. quæ omnia doctissimus interpres in hunc locum piè ac doctè annotauit. Veteres autem fefellit (quod bona cum ipsorum venia dixerim) Hebraicæ linguæ ignoratio, quum de Christi vel diuino & æterno, vel humano ortu in huius loci explanatione differerent. Nam ista οὐδὲν πρὸς ἔπος.

36 Quum verò pergerent, ὡς δὲ ἐπορεύοντο. In vno exemplari additum hic inuenimus συζητοῦντες μετ᾽ ἀλλήλων, vnà inter se sermonem conferentes.

37 Dixit verò, εἶπε δέ. Totum hunc versiculum comperimus deesse in quinque codicibus, atque adeo in Complutensi editione.

39 Spiritus Domini, Πνεῦμα Κυρίου. In vno codice hæc legimus, Πνεῦμα ἅγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον, ἄγγελος δὲ Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, Spiritus sanctus illapsus est in eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum: quam lectionem Rabanus in glossa ordinaria annotauit. Pergebat enim, ἐπορεύετο γάρ. Iterum πορεύεσθαι vertí Pergere, vt planius loquerer. Vulg. Ibat autem, vt videatur pro γὰρ legisse δέ. Ego receptam lectionem amplector. Adfertur enim ratio cur eum amplius nõ viderit eunuchus, quoniam videlicet iter suum non intermisit, neque in quærendo Philippo tempus consumpsit, insigni certè fidei exemplo.

40 Inuentus est, εὑρέθη. Eras. Repertus est. Nam, inquit, quis illum quærebat, vt illic fuerit inuentus? Ego verò non puto perpetuam esse differentiam illam inter inuenire & reperire. Respondet autẽ εὑρέθη hoc in loco verbo נמצא in coniugatione Niphal, vt hoc sit quod in vernaculo sermone dicimus *Il se trouua*, non autem, *Il fut trouué*.

τον· καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

ti: & præteriens euangelizauit omnibus vrbibus, vsquedum veniret Cæsaream.

est in Azoto: & pertrãsiens euangelizabat ciuitatibus cunctis, donec ueniret Cæsaream.

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

1 Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ Ἀρχιερεῖ,

2 Ἠτήσατο παρ᾽ αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγάς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ.

3 Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ· καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

4 Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις;

5 Εἶπε δέ, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

6 Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

7 Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἐνεοί, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.

1 Saulus autem adhuc spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini, adiit Pontificem maximum,

2 Et petiit ab eo epistolas "perferendas Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset "huius sectæ tum viros tum mulieres, vinctos duceret Hierosolymã.

3 Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Damasco: & repentè circunfulsit eum lux è cælo.

4 Et quum cecidisset in terram, audiuit vocẽ dicentẽ sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?

5 Dixit autem, Quis es Domine: Dominus ~~autem~~ dixit, Ego sum "Iesus quẽ tu persequeris. "durum est tibi contra stimulos calcitrare.

6 *Is verò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eum, Surge, & ingredere vrbem, "& dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Viri autem illi qui cũ Saulo iter faciebant, "steterunt attoniti, audientes quidem "*eius* vocẽ, neminem autem videntes.

CAP. IX.

1 Saulus autẽ adhuc spirans minarum & cædis in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum,

2 Et petiit ab eo epistolas in Damascum ad synagogas: ut siquos inuenisset huius uiæ uiros ac mulieres, uinctos perduceret in Ierusalem.

3 Et quum iter faceret, contigit ut appropinquaret Damasco: & subitò circumfulsit eum lux de cælo.

4 Et cadens in terram, audiuit uocem dicentem sibi, Saule, Saule, quid me persequeris?

5 Qui dixit, Quis es Domine? Et ille, Ego sum Iesus quem tu persequeris. durum est tibi contra stimulum calcitrare.

6 Et tremens ac stupẽs dixit, Domine, quid me uis facere? Et Dominus ad eum, Surge, & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Viri autẽ illi qui comitabãtur cũ eo, stabãt stupefacti, audiẽtes quidẽ uocẽ, neminẽ autem uidentes.

Rom. 9. a. 3
Gal. 1. c. 13

IN CAPVT IX.

2 *Perferendas* Damascum, εἰς Δαμασκόν. Similis eclipsis exemplum est suprà, 7. b. 9. Huius sectæ, τῆς ὁδοῦ. Articulus (vt rectè notat Erasmus) vim obtinet pronominis hoc loco, κατ᾽ ἀναφορὰν videlicet. ὁδὸν autem vocat αἵρεσιν. Ideo hæc vocabula vt synonyma connectit Paulus infrà, 24. d. 14. Solẽt enim Hebræi דרך, id est viam, vocare omne vitæ genus quod aliquis insistat.

5 Iesus, Ἰησοῦς. In vno exemplari additum erat ὁ Ναζωραῖος, ille Nazarenus, vt etiam additur infrà, 22. b. 8. Durum est tibi, &c. σκληρόν σοι. Æschyl. ἐν Ἀγαμέμνονι, Οὐκ οὖν ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλῳ, Πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενεῖς. Cæterùm omnia hæc vsque ad πρὸς αὐτόν, desunt in vetustis omnib⁹ codicib⁹ quos inspeximus, & videtur addita ex iis quæ commemorantur infrà, 22. c. 10, & 26. d. 14. Sic autem in iis legebatur, ὃν σὺ διώκεις. ἀλλ᾽ ἀνάστηθι, quem tu persequeris. sed age, surge, &c.

6 Et dicetur, καὶ λαληθήσεται. In duobus exemplaribus scriptum legimus, κἀκεῖ λαληθήσεταί, & illic dicetur.

7 Steterunt, εἱστήκεισαν. Id est constiterunt, ita vt progredi non possent, sed attoniti manerent, tanquam saxei. Neque enim hoc pugnat cum eo quod infrà dicitur, 26. c. 14, vnà omnes fuisse in terram prostratos. Alii (vt hunc nodum expediant) collapsos quidem fuisse volunt, sed postea in pedes erectos: quod vt verum sit, tamen non videtur Lucas huc respexisse quum diceret eos attonitos constitisse. Puto enim potius stuporem hoc vocabulo significari, quum alioquin fuerint quamcelerrimè aufugituri. Itaque τὸ ἑστηκέναι opponitur τῷ προϊέναι, non autem τῷ καταπεσεῖν, vt Mar. 10. g. 49. *Eius* vocem, τῆς φωνῆς. Ipsa ratio constructionis poscere videtur vt quum paulo antè præcesserit αὐτῷ, hic quoque subaudiatur idem relatiuum, quod ad Saulum videlicet referatur, potius quàm ἐκείνου, quod loquentem Christum designet: sicut in proximo versiculo quum inquit, χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν, necesse est idem pronomen subauditum adiungas aut participio χειραγωγοῦντες, aut potius verbo εἰσήγαγον. Erat igitur istius stuporis causa duplex, vna, quòd repentino fulgure prostrati essent in terram: altera, quòd Saulum audirent cum altero loquentem, & neminem tamen viderent, quicum videlicet colloqueretur. Ita conciliant hunc locum Græca scholia cum eo quod infrà scribitur 22. c. 9. quæ explicatio mihi maximè probatur tribus de causis. Primùm enim (vt dixi) si ita accipias, plana & simplex erit verborum constructio: deinde maximè probabile est Sauli vocem ab iis auditam qui aderant, Christi verò non item: quum hæc fierent vnius Sauli causa, vt res ipsa ostendit: siquidem neque hoc loco, neque vsquam alibi, quoties narratur hæc historia, vlla fit mentio istorum Pauli comitum, quasi Christum sint amplexi: quod tamen verisimile est fuisse facturos si loquentis vocem audiuissent: sed putarunt nimirum eum

repentino fulguris ictu perculsum existimasse se audire quod non audiret, vt attoniti homines solent: ita nimirum hæc disponente diuina prouidentia, vt qui hæc postea suæ gentis hominibus narrarent, minus suspectæ fidei essent. Ideo etiam vnus Paulus dicitur excæcatus: ex quo intelligimus totam visionem ad ipsum pertinuisse, cæteros hactenus vidisse huius lucis scintillas & prostratos fuisse, ac loquentem ipsum Paulum audiuisse, quatenus id necesse fuit, vt de hoc facto testari possent. Postremò videtur hoc disertè Paulus infrà explicare 22. c. 9, vbi vocem quam non audierint comites, disertè à sua distinguit. Neque enim simpliciter dicit, τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, vt hoc loco scripsit Lucas, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, sed addit τοῦ λαλοῦντός μοι, quũ hic (vt dixi) potius subaudiatur αὐτῇ. Adferuntur tamẽ aliæ etiã rationes quibus hæc concilietur, nẽpe vt ἀκούειν hoc loco accipiatur pro audire, & φωνὴ pro confuso quodam sono: illic verò ἀκούειν intelligere, & φωνὴ vocẽ declaret. Valla deprauatũ hunc locum suspicatur, & legẽdum esse potius, θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδένα δὲ ἀκούοντες. Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere.

8 Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς, ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε· χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν.

Surrexit autem Saulus è terra, apertisque oculis suis neminem videbat: itaque manu ducentes eum introduxerũt Damascum.

Surrexit autem Saulus de terra: apertisque oculis nihil videbat: ad manus autem illum trahentes introduxerunt Damascum.

9 Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν.

Vbi fuit tribus diebus, non videns, & non comedit neque bibit.

Et erat tribus diebus non videns, & non mãducauit, neque bibit.

10 Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγὼ Κύριε.

Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quẽ dixit per visum Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias: & dixit ad illum in visu Dominus, Anania. At ille ait, Ecce, ego Domine.

11 Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς, πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην Εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine, Tarsẽsem. ecce enim precatur.

Et Dominus ad eum, Surge, & vade in vicum qui vocatur Rectus: & quære in domo Iudæ Saulum nomine, Tarsensem. ecce enim orat.

12 Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ.

Et vidit per visum virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manum vt visum reciperet.

Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manus ut visum recipiat.

13 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας, Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ.

Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos in Hierusalem.

Respondit autem Ananias, Domine, audiui à multis de viro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Ierusalem.

14 Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.

Quinetiam hoc loco habet potestatẽ à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.

Et hic habet potestatẽ à principibus Sacerdotũ alligandi omnes qui inuocant nomen tuum.

15 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.

Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam instrumentum electũ est mihi iste, vt perferat nomẽ meũ ĩ cõspectũ Gentiũ, & regũ & filiorũ Israel.

Dixit autem ad eum Dominus, Vade, quoniã vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filijs Israel.

16 Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

Ego enim ostendam ei quàm multa oporteat eum pro nomine meo pati.

Ego enim ostendam illi quãta oporteat eum pro nomine meo pati.

17 Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ ἐπιθεὶς ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας,

Abiit igitur Ananias, & introiuit domũ illã, & ipositis manib*,

Et abijt Ananias, & introiuit in domum: & imponens ei manus

12 Et vidit, καὶ εἶδεν. Quidam hæc includunt parenthesi, quasi sint non Domini, sed Lucæ verba, quòd nũ videatur Dominus ita fuisse compellaturus ipsum Ananiam. Sed facilis est responsio. dicuntur enim hæc à Domino, habita ipsius Sauli ratione, cui alioquin Ananias erat ignotus.

15 Instrumentum electum, σκεῦος ἐκλογῆς. Vel, (vt Erasmus) organum electum. quod & ipsum Græcum est vocabulum, sed à Latinis vsurpatur, præsertim in iis quæ ad architecturam pertinent. Scimus autem passim Ecclesiam ædificio comparari. Vulgata ad verbum, Vas electionis, nimium obscurè. Vide Matthæum capite 12. b. 19.

17 Domum illam, εἰς τὴν οἰκίαν. Vulg. & Eras. In domum, nimis obscurè. Nam qui ita loquitur, omnino videtur domum eius significare qui dicitur ingressus. Est autem hoc loco articuli vis ἀναφορική. Refertur enim ad id quod mandarat Dominus: nempe vt in domo Iudæ Saulum quæreret.

εἶπε, Σαοὺλ ἀδελφέ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου, ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου.

dixit, Saul frater, Dominus misit me, (Iesus *inquam* qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt visũ recipias, & implearis Spiritu sancto.

dixit, Saule frater, Dominus misit me Iesus (qui apparuit tibi in via qua ueniebas) ut uideas, & implearis Spiritu sancto.

18 Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα· καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

Statim autem deciderũt ab oculis eius quasi squamæ, & visum recepit illico: ac surgẽs baptizatus est.

Et cõfestim ceciderunt ab oculis eius tanquam squamæ, & uisũ recepit: & surgẽs baptizatus est.

19 Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν ἡμέρας τινάς.

Quúmque cepisset cibum, corroboratus est. Fuit autem Saulus cum discipulis qui erãt Damasci, per dies aliquot.

Et quum accepisset cibũ, cõfortatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.

20 Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Et statim in synagogis prædicauit Christũ, *nempe* eum esse Filium Dei.

Et continuò ingressus, in synagogis prædicabat Iesum, quoniam hic est Filius Dei.

21 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς;

Obstupescebant autẽ omnes qui eum audiebant, & dicebãt, Nónne hic est qui populatus est in Hierusalem eos qui inuocabant nomen istud: & huc idcirco venit vt victos eos adduceret ad principes Sacerdotũ?

Stupebant autem omnes qui eũ audiebant, & dicebant, Nónne hic est qui expugnabat in Ierusalem eos qui inuocabant nomẽ istud: & huc ad hoc uenit ut uinctos illos duceret ad principes Sacerdotum?

22 Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

Saulus autem magis inualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, collatis testimoniis demonstrans eum esse Christum.

Saulus autem multo magis cõualescebat, & confundebat Iudæos q habitabant Damasci, affirmans quoniã hic est Christus.

23 Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

Expleto autem multo tempore, inierunt inter se Iudæi cõsilium illum interimendi.

Quũ autem implerẽtur dies multi, consilium fecerunt in unũ Iudæi ut eum interficerent.

24 Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum. adseruabant autem portas die ac nocte, vt eũ interimerent.

Notæ autẽ factæ sunt Saulo insidiæ eorũ. Custodiebãt autem & portas die ac nocte, ut eum interficerent.

25 Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

Acceptum igitur eum discipuli nocte, per murum demiserunt, fune summissũ in sporta.

Accipiẽtes autem eũ discipuli nocte, per murũ demiserunt eũ, submittentes in sporta.

26 Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

Quum verò Saulus aduenisset Hierosolymam, tentabat se adiũgere discipulis: sed omnes timebant eum, non credentes eum esse discipulum.

Quũ autẽ uenisset in Ierusalẽ, tẽtabat se iungere discipulis: & omnes timebãt eũ, non credentes quòd esset discipul⁹.

27 Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos, & narrauit quomodo in via vidisset Dominum, qui loquutus esset ei, & quomodo Damasci liberè loquutus esset in nomine Iesu.

Barnabas autẽ apprehensum illum duxit ad Apostolos: & narrauit illis quomodo in uia uidisset Dominũ, & q a loquutus est ei, & quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu.

22 Collatis testimoniis demonstrans, συμβιβάζων. Id est, Collatis Scripturæ locis probãs, nempe sicuti solent artifices aliquid compacturi, singulas partes inter se comparare, vt inter se alia aliis ad amussim quadrent. Ita enim hoc verbum accipiendum est: quum alioquin possit etiam affirmari quod idoneis testimoniis probari non possit. Græca autem scholia interpretantur, μετ᾽ ἐπιεικείας διδάσκων, id est, cum quadam æquanimi æquitate ac moderatione docens, vt amicam collationem potius quàm altercationem fuisse sciamus. quæ interpretatio (meo iudicio) non est satis expressa.

26 Quum verò aduenisset, παραγενόμενος δέ. Inter liberationem Pauli & aduentum ipsius in vrbem, intercedunt anni tres, (vt nõnulli volunt) quos consumpsit partim Damasci, partim in Arabia, vt narrat

ipse Paulus Gal.1.d.17,& 18. neque enim omnia narrauit Lucas, sed præcipua duntaxat. Verùm quod ad me attinet, vt mollius ista connectantur, quum disertè dicat Apostolus illo loco, se Damasco in Arabiam: & inde rursus Damascum rediisse, vnde demum venerit Hierosolymam: putarim potius triennium illud comprehendi à Luca, eò quòd dixit versiculo 23, Expleto autem multo tempore, ita vt Paulum intelligamus, simulatque liberatus fuit, statim contendisse Hierosolymam. Ita nihil videbitur prætermisisse Lucas quod ad hanc historiam attinet. Nam ipsa Damascus Arabiæ tribuebatur, vt apparet ex 1. Corinth.11.g.33: neque ex loco illo Epistolæ ad Galatas intelligi potest quandiu in Arabia fuerit: ideo satisfecisse videtur historiæ Lucas, quum inquit Paulum post multum tempus, triennium videlicet, illic expletum, Damasci nimirum & in vicina regione, fuisse Iudæorum insidiis peritum.

Καὶ ἦν μετ᾽ αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλήμ.

28 Versabatur ergo cum eis in Ierusalem.

28 Et erat cum illis intrans & exiens in Ierusalem.

Καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.

29 Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur, & disceptabat aduersus Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

29 Et fiducialiter agens in nomine Domini. Loquebatur quoque Gentibus, & disputabat cum Græcis: illi autem quærebant occidere eum.

Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν.

30 Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

30 Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & dimiserunt Tarsum.

Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην, οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνοντο.

31 Ecclesiæ igitur per totam Iudæã & Galilæam & Samariam habebãt pacem, & ædificabãtur: & pergentes in timore Domini, & consolatione Sancti Spiritus, multiplicabantur.

31 Ecclesia quidem per totam Iudæam & Galilæam & Samariã habebat pacem, & ædificabatur ambulans in timore Domini, & cõsolatione sancti Spiritus replebatur.

Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

32 Factum est autem vt Petrus, dum illas omnes peragraret, descenderet etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

32 Factum est autem vt Petrus, dum transiret vniuersos, deueniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραβάττῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος.

33 Reperit autem illic quendã nomine AEneam ab annis iã octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus.

33 Inuenit autẽ ibi hominẽ quẽdã nomine AEneã, ab ãnis octo iacẽtẽ in grabato, qui erat paralyticus.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη.

34 Et dixit ei Petrus, AEnea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibiipsi. Is autem statim surrexit.

34 Et ait illi Petrus, AEnea, sanet te Dominus Iesus Christus: surge, & sterne tibi. Et cõtinuò surrexit.

28 Versabatur, ἦν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος. In nonnullis codicibus deest καὶ ἐκπορευόμενος. Sed puto hæc esse ab aliquo expuncta, qui quũ hunc Hebraismũ ignoraret, quem exposuimus supra 1.d.21, putauit ita significari Paulũ egressũ fuisse ex Hierusalẽ cum Apostolis. Itaque pro eo quod Vulg.& Eras. seruato Hebraismo cõuerterunt, Intrans & exiens, ego planius loqui sũ cõatus. Cũ eis, μετ᾽ αὐτῶν. Id est, cũ Petro & Iacobo. eos enim solos ex Apostolis sibi tum fuisse conspectos narrat Paulus Gal.1.d.18 & 19. ex quo etiam intelligimus, ita accidisse vt eo tempore soli isti ex Apostolis fuerint Hierosolymis. Nam cur vel ipse alios nõ inuisisset, vel alii ab ipsius congressu abstinuissent? At quónam, dices, isti abierant? Id verò scrutari curiosorum est hominum: & quæ somnia in Dei Ecclesiam inuexerit ista curiositas, vel ex illis apparet quæ sub Abdiæ cuiusdam Babylonii nomine circunferuntur, scriptoris non modò inepti, sed etiam planè impii ac profani. Ac illa quidem non miror licuisse olim comminisci: (quid enim aliud merebatur hominum perfidia quàm vt in profundissimas tenebras demergerentur?) sed hoc ego non tam demiror quàm ægerrimè fero, nunc quoque impunè quibusdam licere Christo & ipsius Ecclesiæ illudere, atque adeo spargendis passim quibuslibet quantumuis execrandis blasphemiis lucrum facere.

29 Et liberè, καὶ παρρησιαζόμενος. Vulgata barbarè, Et fiducialiter. Erasmus, Et cũ fiducia loquẽs. Sed rectè Vetus interpres participium per aduerbiũ expressit. est enim hæc enallage Græcis familiaris, & multo commodius connectitur participium hoc cum verbo ἐλάλει quàm cum præcedentibus. Loquebatur ac disceptabat, ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει. Hæc (vt modò dixi) coniungenda sunt cum participio παρρησιαζόμενος, ita vt καὶ connectat duo verba, nempe ἦν & ἐλάλει. Sed Vetus interpres conuertit, Loquebatur quoque cum Gentibus & disputabat cum Græcis, id est, ἐλάλει τε μετὰ τῶν ἐθνῶν, καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς: quam lectionem neque in vllis codicibus Græcis inuenio, neque possum approbare. Nam hoc tempore Gentes opinor non modò non disputasse aduersus Euangelium, sed etiam tum Iudæos tum Christianos derisisse. Quinam autem hic dicantur Ἑλληνισταί, exposuimus suprà, 6.a.1.

31 Et ædificabantur, οἰκοδομούμεναι. Hoc participium ab eo distinguo quod proximè sequitur, vt quum duo sint huius periodi verba, nempe εἶχον εἰρήνην & ἐπληθύνοντο, illud cum οἰκοδομούμεναι, istud cum πορευόμεναι construatur. Ita enim plana erit sententia, & ordo minimè perturbatus.

32 Illas omnes, πάντων. Vsus sũ fœm. genere quasi scriptũ sit πασῶν, quoniã in præcedẽti versiculo facta est Ecclesiarum mentio, & durius dicitur Latinè aliquos quàm aliquorum Ecclesias peragrare.

34 Sanat, ἰᾶται. Vulg.& Eras. Sanet, id est ἰάσαιτο. Et sterne tibiipsi, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Vulg. Et ster-

ne tibi, stratum videlicet. Nam est familiare Hebræis, cognatæ significationis nomen in omnibus intransitiuis verbis subaudire, vt alibi annotauimus. Sed præterea annotandum est, sternere lectum hoc in loco videri vsurpatum pro lectum colligere, potius quàm pro apparare ad decubitum. quorsum enim hoc, quum surgere iuberetur? Iacebat autem in grabato, id est in lectulo, cuiusmodi erant strata in quibus sani etiam homines solebant meridiari, quæ deinde moris erat colligere, & suo loco reponere. Vnde illud sæpe dictum à Domino, Tolle grabatum tuum, & ambula.

Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

35 Et viderunt eum omnes qui incolebãt Lyddam & Sarona, qui conuersi sunt ad Dominũ.

35 Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Saronæ, qui conuersi sunt ad Dominum.

Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς· αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

36 Ioppæ autẽ fuit quædã discipula nomine Tabitha, quæ, si interpreteris, dicitur Caprea. Hæc erat diues operũ bonorũ & eleemosynarum quas præstabat.

36 In Ioppe autem fuit quædã discipula nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas faciebat.

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

37 Factum est autem per illos dies vt ex morbo moreretur: quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

37 Factũ est autem in diebus illis vt infirmata moreretur. Quã quũ lauissent, posuerunt eam in cœnaculo.

Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτόν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

38 Quum autẽ Lydda esset prope Ioppen, discipuli, audito Petrũ illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogantes ne cunctaretur vsq; ad ipsos progredi

38 Quũ autem propè esset Lydda ab Ioppe, discipuli audiẽtes quia Petrus esset in ea, miserũt duos viros ad eũ, rogãtes, Ne pigriteris venire vsq; ad nos.

Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας, καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ᾽ αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς.

39 Exurgens igitur Petrus venit cum eis: quem, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculũ: vbi adstiterũt ei omnes viduæ, flẽtes, & ostẽdẽtes tunicas & vestimẽta quæ Dorcas faciebat quum vnà cum ipsis esset.

39 Exurgẽs autẽ Petrus venit cũ illis. Et quũ aduenisset, duxerũt illũ in cœnaculũ, & circũsteterũt illũ omnes viduæ flẽtes, & ostẽdentes ei tunicas & vestes quas faciebat illis Dorcas.

Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο, καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε, Ταβιθά, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἀνεκάθισε.

40 Eiectis verò omnibus foras, Petrus positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

40 Eiectis autem omnibus foras, Petrus ponẽs genua orauit: & cõuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. At illa aperuit oculos suos: & viso Petro resedit.

Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν. Φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

41 Data autem ei manu Petrus erexit eam: & vocatis sanctis ac viduis, eam viuam repræsentauit.

41 Dãs autẽ illi manũ, erexit eã: & quum vocasset sanctos & viduas, assignauit eam viuam.

Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰόππης, καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

42 Id autem innotuit per totam Ioppen, & multi crediderũt in Dominum.

42 Notum autem factum est per vniuersam Ioppẽ: & crediderunt multi in Domino.

Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

43 Factũ est autem vt dies multos maneret Ioppæ apud Simonem quendam coriarium.

43 Factum est autem vt dies multos moraretur in Ioppe, apud Simonẽ quendam coriarium.

35 Et Sarona, καὶ τὸν σάρωνα. Corruptè legitur σαρωνᾶ & σαρωνᾶν, quum ab Hebræis dicatur שרון, vt Esaiæ 33 b.9, & 1. Paral.27.d.29. Vera igitur lectio est σάρωνα à recto σάρων, adstipulante etiam vno vetusto exemplari. Quod autem nonnulli scribunt ἀσσάρωνα, inde factum est quòd apud Esaiam legitur השרון, præposita litera ה, quam Græci interpretes sæpe coniunxerunt cum nominibus locorum & appellatiuis. Neque est quod vrbis nomen esse putemus, quasi pro ἀσκάλωνα perperam scriptum sit ἀσσάρωνα. Nam præterquam quòd nulla vrbs hoc nomine recensetur in isto tractu, articulus masculinus qui hic legitur summo omnium codicum consensu, & aliis etiam citatis locis, non patitur vt pro vrbe accipiamus. Est autem tractus quidam regionis non procul Cæsarea sic vocatæ.

36 Tabitha, Ταβιθά. Syriacum vocabulum, pro quo dicunt Hebræi צבי, Græci δορκάς, Latini capream, aut (vt alii censent) damam. Diues, πλήρης. Id est πλουσία. Vulg.& Eras. ad verbum, Plena.

38 Ne cunctaretur, μὴ ὀκνῆσαι. Vel, Ne pigraretur. Vtitur enim etiã Cic. hoc verbo, pro quo Vetus interpres barbarè dixit, Ne pigriteris, mutata etiã persona, quasi ὀκνήσῃς imperãdi modo sit positũ. Eras. Ne grauaretur. quasi dũtaxat rogarent ne Petro graue aut molestũ esset Ioppẽ venire. At ego existimo potius peti vt nulla interposita mora adesset. Neq; enim videbatur ista res vllã dilationẽ ferre, quũ iã mortua esset Tabitha.